george sand

povestea vieții mele

★

TRADUCERE, CUVÎNT ÎNAINTE ȘI
TABEL CRONOLOGIC DE
TEODORA POPA-MAZILU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1972

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

Talent universal, cu multiple posibilităţi literare, sau scriitoare modestă căreia criticii contemporani nu-i mai acordă decît interesul istoric al momentului şi al împrejurărilor în care s-a format? După unii, ar fi tot atît de mare ca Balzac şi ca Hugo (ei înşişi au afirmat acest lucru, lăudîndu-i fără reticenţe opera şi admirîndu-i fără rezerve puterea de muncă); după alţii, în special Baudelaire, *„G. Sand n-a fost niciodată o artistă... Posedă doar acel faimos stil curgător, atît de drag burgheziei... dar e mărginită, e greoaie, e vorbăreaţă...“* [1] André Maurois, unul dintre cei mai competenţi şi mai serioşi biografi ai săi, o vede cu totul altfel: *„A fost moda*, spune el, *să se vorbească despre ea cu ironie şi cu severitate. Am fericirea sau slăbiciunea s-o iubesc. Ea a scris într-o zi, vorbind despre o altă femeie: «Este un suflet minunat de frumos, generos şi tandru, o inteligenţă de elită, cu o viaţă plină de rătăciri şi de mizerii...». Aceste fraze i se potrivesc întocmai celei care le-a scris. George Sand a fost şi ea un suflet generos; şi a avut şi ea o viaţă plină de rătăciri şi de mizerii. Genial... exigent şi periculos pentru oricine, este pentru o femeie un oaspete şi mai de temut încă; şi întîlnirea în dragoste a două genii produce scîntei arzătoare. Rătăciri, da! Nu voi ascunde nimic... De ce să mint? Dar nădăjduiesc*

[1] Ch. Baudelaire. *Mon cœur mis à nu*, pp. 53—54.

să facă să i se recunoască geniul şi să-l determin pe lector, cum m-am determinat pe mine însumi, să respecte această mare femeie şi să-i acorde, în istoria literelor, locul de onoare care-i aparţine pe drept." [1]

Ne asociem din toată inima distinsului biograf, străduindu-ne, prin tipărirea operei de faţă, de altfel cea mai cuprinzătoare şi mai închegată, să ştergem colbul pe nedrept aşternut peste numele celei mai lăudate şi totodată mai bîrfite femei din epoca respectivă, a cărei viaţă a stat în permanenţă sub semnul unor mari şi imanente contradicţii. Am putea-o chiar numi, din acest punct de vedere, „marea doamnă a contrastelor".

Prima contradicţie o constituie însăşi originea ei. Tatăl? Strănepot al lui Frederic August, elector de Saxa şi mai apoi rege al Poloniei înrudit cu cîţiva dintre marii regi ai Franţei. Mama? *„Făcea parte din rasa depreciată şi vagabondă a ţiganilor acestei lumi. Era dansatoare, ba chiar mai puţin decît atît; juca în ultimul dintre teatrele de bulevard, din Paris, cînd dragostea unui bogătaş veni s-o smulgă din această abjecţie pentru a o face să îndure altele şi mai mari. Tata a cunoscut-o cînd împlinise 30 de ani, şi în mijlocul căror rătăciri! Avea o inimă mare tata! A înţeles că această frumoasă fiinţă putea încă să mai iubească!"* [2]

Sub semnul aceleiaşi ciudate contradicţii se vor desfăşura atît copilăria cît şi adolescenţa scriitoarei care va fi obligată să-şi împartă dragostea între *„cele două mame"* ale sale. Pe de o parte bunica *„albă, blondă, gravă, calmă şi demnă"*, cu maniere demodate, care se străduie să-i impună nepoatei un anumit fel de a merge, de a se aşeza, de a saluta, de a-şi ridica mănuşa, de a ţine furculiţa, de a prezenta un obiect; în sfîrşit o *„etichetă pe care copiii trebuiau s-o înveţe foarte de timpuriu cu scopul ca ea să le devină, prin obişnuinţă, o a doua natură"*; pe de alta, mama, *„brună, palidă, pătimaşă,*

[1] A. Maurois, *Lélia ou La vie de George Sand*, Ed. Hachette, Paris. pp. 8—9.

[2] G. Sand către Charles Poncy, scrisoare din 23 dec. 1813.

dinţace şi timidă, dar totdeauna gata să izbucnească, geloasă, pasionată, mînioasă şi slabă, răutăcioasă şi bună în acelaşi timp", şi care găsea, cum era şi firesc, toate manierele bunicii „*cît se poate de ridicole*".

Măritată la numai optsprezece ani cu un boiernaş de ţară, Casimir Dudevant, simţind în ea cu totul alte elanuri decît mărunţele ocupaţii casnice, George Sand, deşi dornică să-şi întemeieze o familie căreia să i se consacre, se smulge de sub tutela maritală şi pleacă la Paris pentru a se apuca de literatură faţă de care simţise încă de mică o stranie vocaţie.

Viaţă ciudată, cel puţin pentru vremea aceea, cînd prejudecăţile erau în floare şi cînd o femeie care încerca să se emancipeze de sub tutela bărbatului era de două ori rău privită : o dată de semenele sale cărora dezertarea de la „meseria" obligatorie de soţie li se părea o insultă, şi a doua oară de către bărbaţii neobişnuiţi ca o femeie să cuteze să fie independentă şi, deci, egală lor.

Viaţă ciudată, plină de renunţări şi de amărăciuni, de muncă istovitoare, dar şi de bucuria împlinirii, de realizări de valoare care i-au adus faimă, bani şi prietenii de prestigiu... Căci o scriitoare lăudată de Sainte-Beuve şi de Balzac, preţuită de Dumas şi Delacroix, venerată de Flaubert şi Dostoievski, iubită cu patimă de Musset şi Chopin, nu putea fi decît un suflet de elită, o fire plină de căldură şi de sensibilitate, o inimă plină de frumuseţe şi poezie.

Deşi a scris, după Hugo şi Balzac, poate cele mai multe cărţi, deşi a cîştigat „*peste un milion de franci*", n-a păstrat pentru sine nimic, sau aproape nimic. A împărţit cu mărinimie tot ceea ce a agonisit, şi-a înzestrat cu dărnicie copiii, şi-a ajutat prietenii aflaţi în nevoie, i-a miluit cu prisosinţă pe cei sărmani faţă de care a manifestat întotdeauna un puternic ataşament şi pe care a avut curajul să-i aducă, printre primele, în paginile romanelor sale. Din punct de vedere istoric, George Sand este una dintre personalităţile cele mai puternice, cele mai ataşate ale vremii, de unde şi interesul deosebit pe care-l suscită multe din cărţile sale. Rînd pe rînd

iubită şi mamă, îndrăgostită de păduri, de vastele cîmpii ale ţinutului natal, ascultînd plîngerile celor sărmani şi cîntecele păsărilor în boschetele de la Nohant, pasionată de idei egalitare şi de dreptate socială, de muzică şi de plimbări, scriind pamflete fulminante în revistele revoluţionare, pregătind dulceţuri sau călărind bărbăteşte, scriind poveşti pentru nepoţi sau amuzîndu-se cu teatrul de marionete, participînd la dineuri de gală şi administrîndu-şi domeniul, scriitoarea întruchipează toate contradicţiile pe care le-a acumulat în ea nepoata păsărarului Delaborde şi strănepoata regelui Poloniei, la confluenţa a două secole, a două clase, a două civilizaţii.

Deşi făcea parte din înalta aristocraţie înrudindu-se — după tată — cu familiile domnitoare din Franţa, n-a pregetat să-şi pună pana în slujba dreptăţii şi adevărului, criticînd cu o rară lipsă de sfială tare ale societăţii din care făcea parte şi pe care nu o dată a renegat-o. Legată — după mamă — *„cu sîngele şi cu inima de popor"*, iubind-o cu o dragoste pătimaşă pe această femeie simplă care i-a dat viaţă şi apărînd-o cu înverşunare împotriva calomniilor şi răutăţilor celor din „înalta societate", petrecîndu-şi copilăria laolaltă cu fiii de ţărani, nutrind deci o pronunţată simpatie faţă de toţi cei persecutaţi de soartă, George Sand s-a dovedit a fi o sinceră, o convinsă democrată. Mai mult decît atît, au existat scriitori care, citindu-i cărţile, n-au pregetat s-o socotească chiar „comunistă", deşi termenul este încă impropriu pentru epoca respectivă. *„Doamna Sand trece la comunism, la predică muncitorească,* — scria Sainte-Beuve doamnei Juste Olivier la 3 august 1840. *Viitorul ei roman va fi, mă tem, scris în acest sens. N-a apucat-o pe un drum bun. Şi ca să nu mă cert, nu mă mai duc deloc pe la ea."*

Ajutîndu-i pe poeţii muncitori să se afirme într-o epocă în care clasa muncitoare nu pătrunsese încă în literatură, ea le publică cu curaj creaţiile în *Revue Indépendante*, îi îndrumă şi le prefaţează lucrările, (vezi prefeţele la poemele zidarului Poney, ale ţesătorului Magu, cizmarului Savinien Lapointe, lăcătuşului Gilland). Pe unii dintre ei, ajunşi în pragul mize-

riei, nu pregetă să-i ajute chiar şi cu bani, cum este de pildă cazul zidarului Poncy căruia, cu acest prilej, îi scrie: *„Îţi cer să faci versuri despre meseria dumitale şi nu despre altceva, căci acestea sînt cele mai originale pe care le-ai scris pînă acum. Rămîi fiul poporului în adîncul inimii şi, dacă ai să te fereşti de corupţia şi de vanitatea claselor de mijloc şi de sus, o să fie bine.“* Splendide cuvinte dincolo de care se străvede crezul artistei ce n-a abdicat nici o clipă, în scrierile sale, de la înaltele principii de libertate şi egalitate pe care le-a clamat cu atîta vehemenţă mai ales în frămîntatul an 1848.

Punîndu-şi fără ezitare pana în slujba celor pe care îi descrisese pînă atunci în romanele sale — muncitori şi ţărani oprimaţi de nobilime şi burghezie — George Sand scrie o serie de articole înflăcărate prin care se străduie să arate poporului măreţia sarcinii ce-i revine, lupta curajoasă pentru dreptate şi adevăr, pentru libertate şi egalitate. Astfel apar rînd pe rînd: *Scrisoare către popor* (7 martie 1848), *Istoria Franţei povestită poporului* (15 martie 1848), *A doua scrisoare către popor* (19 martie 1848). În prima din aceste scrisori autoarea spunea: *„Începe o viaţă nouă, ne vom cunoaşte, vom căuta împreună şi vom găsi adevărul social.“*

Se ştie însă ce întorsătură a luat revoluţia de la 1848 din Franţa. Îndurerată de masacrele din iulie, de arestările şi de proscrierile care au urmat, scriitoarea, ea însăşi ameninţată cu închisoarea, se refugiază la Nohant unde, adunîndu-şi curajul, încearcă să se dedice din nou cărţilor sale. Dar nici peisajul încîntător al vechiului conac, nici arta în care se străduie să se refugieze, n-o pot consola. *„Înainte de a fi artişti,* va scrie ea, *să încercăm să fim oameni. Avem cu totul alte lucruri de dezaprobat acum decît tăcerea muzelor.“*

*

Pentru foarte mulţi George Sand este ea însăşi un personaj de roman, poate cel mai pasionant al operei sale.

Şi cînd spunem aceasta ne gîndim în primul rînd la *Povestea vieţii mele.*

Începută în 1847 şi neavînd iniţial alt scop decît să restabilească bugetul dezechilibrat al scriitoarei, prin căsătoria fiicei sale Solange cu sculptorul August Clésinger, cartea a devenit, pe parcurs, o capodoperă. Proiectul celor zece volume conceput iniţial, n-a speriat-o pe George Sand ; dimpotrivă, se gîndea chiar cu multă plăcere la transpunerea lui în fapt. Cartea urma să cuprindă *„o serie de amintiri, de profesiuni de credinţă şi de meditaţii într-un cadru ale cărui amănunte vor avea oarecare poezie şi o anumită simplitate. Nu-mi voi dezvălui totuşi aici toată viaţa. Nu-mi plac orgoliul şi cinismul confesiunilor, nu socot că trebuie să-ţi încredinţezi toate tainele inimii unor oameni mai răi decît noi, şi, în consecinţă, dispuşi să vadă în asta o lecţie proastă în loc de una bună."* [1]

Prevenindu-şi deci de la început cititorul că în aceste *Memorii* ale sale nu va compromite pe nimeni *(„nici unul dintre cei care mi-au făcut rău să nu se sperie, nu-mi aduc aminte de ei ; nici un amator de scandal să nu se bucure : nu scriu pentru ei")*, ea lasă deoparte toate neînţelegerile strict familiale, discuţiile şi divergenţele cu baronul Dudevant şi cu familia acestuia. Din acest punct de vedere *Memoriile* lui George Sand nu sînt cu mult mai sincere decît altele. Dar ţinînd seama de aceste lacune voite, de care sîntem, de altfel, în mod cinstit preveniţi de autoare, *Povestea vieţii mele* rămîne totuşi romanul cel mai pasionant, mai închegat şi mai bine scris dintre toate operele sale. Şi aceasta din mai multe motive pe care, evident, ne vom strădui să le argumentăm. În primul rînd, pentru considerentul că în această lucrare de proporţii atît de vaste, George Sand nu inventează nici un erou, nu idealizează nici un personaj, nu creează „tipuri exemplare", ci descrie fiinţe vii, reale. Anumite portrete redate aici doar prin cîteva cuvinte, au o viaţă excepţională. Cum l-am putea uita de pildă, pe „maestrul de dans", domnul

[1] G. Sand către Ch. Poncy, (scrisoare din 14 dec. 1847).

Gogault, *„dansator la operă"*, care *„își scîrțîia vioara și ne răsucea picioarele pentru a ni le întoarce în afară"*, sau pe domnul Lubin, macstrul de scris, care, *„profesor cu pretenții mari"*, inventase diverse instrumente de tortură pentru a-și sili elevii să se țină drept... și anume: *„pentru cap: un soi de coroană de lamele de balenă; 2. pentru trup și umeri, o centură care se prindea pe la spate de coroană cu ajutorul unei chingi; 3. pentru cot, o bară de lemn care se înșuruba în masă; 4. pentru indexul mîinii drepte, un inel de alamă lipit de un inel mai mic prin care trecea tocul; 5. pentru poziția mîinii și a degetului mic, un soi de soclu din lemn de merișor cu crestături și rotițe..."*

Portretele bunicii și ale mamei sale, portretele prietenelor, și mai ales ale „bătrînelor contese", portretul lui Deschartres, care fusese și preceptorul tatălui scriitoarei, cel al lui Hippolyte, fratele beţiv și lipsit de voință, nu pot fi nici pe departe comparate cu eroii fictivi și idealizați din *Consuelo*, *Lélia* sau *Mademoiselle La Quintinie*.

Un al doilea argument îl constituie faptul că nici un scriitor, din epoca respectivă, n-a știut să evoce cu atîta căldură și poezie, copilăria: *„gingășia jocului de copii, a grădinițelor, a umbrelor fantastice care se desenează într-o zi de febră pe tavanul unei camere de copil, evenimentele politice văzute printr-o experiență copilărească. Curtea lui Murat, din Madrid, se reduce la o căprioară pe care i-o aduce generalul, iar descoperirea ecoului este mult mai importantă decît toate victoriile și retragerile armatei franceze."* [1]

Trecerea atît de dificilă de la copilăria plină de poezie la adolescența străbătută de mari neliniști și îndoieli, indică dezvoltarea unei personalități puternice, a unei femei capabile de sensibilități emoționante, de dăruiri sufletești pline de căldură, dar și de asprimi neașteptate, de unde și stilul contradictoriu al operelor sale. Obiectivismul cu care-și descrie eroii reali, față de care a nutrit pasiuni puternice, constituie o

[1] Edith Thomas, *George Sand*. Éd. Universitaires. Paris, 1959, p. 101.

altă latură a cărții de față, dezvăluind și pe această cale contradicția dintre gingășia și căldura inimii femeiești și luciditatea și spiritul analitic al unui bărbat.

Pasiunea cu care se apropie de unele personalități marcante ale vremii (Michel de Bourges, Gaston Leroux, Lamennais, Delacroix, Planet), iubirile arzătoare care o leagă rînd pe rînd de delicatul Sandeau, de visătorul Musset, de complexatul Chopin dezvăluie, pe lîngă un sentimentalism exacerbat, și latura dură a acestui caracter bizar care-și părăsește iubiții fără explicații, fără lacrimi, fără reveniri. Paginile consacrate mai întîi lui Musset, apoi lui Chopin sînt poate cele mai edificatoare în acest sens. „*Niciodată*, îi scria Musset (1 sept. 1834), *un bărbat n-a iubit așa cum te iubesc eu... Mor de dragoste, de o dragoste fără sfîrșit, fără nume, sfîntită, disperată, pierdută!*" La care scriitoarea îi răspunde: „*Mă iubești prea mult. Nu trebuie să ne mai revedem!*" [1] — și-l părăsește pentru doctorul Pagello.

Și mai pregnantă apare această aprigă dorință de libertate, de independență totală a unei femei care nu admitea să fie sclava nici măcar a propriilor sale sentimente, atunci cînd e vorba de Chopin. L-a iubit cu frenezie, dar cînd n-a mai putut îndura povara dragostei istovitoare, l-a părăsit, ca și pe Musset, fără explicații, fără scrupule, fără remușcări, lăsîndu-l să moară singur, chinuit de dor și dîndu-și ultima suflare cu aceste cuvinte pe buzele arse de febră: „*Mi-a făgăduit că nu voi muri decît în brațele ei!*"

Poate că în nici una din cărțile sale nu izbutește George Sand să descrie — ca în *Povestea vieții mele* — atît de dureros de amănunțit și în același timp veridic, conflicte reale, frămîntări adînci, fapte petrecute și trăite aievea, care emoționează și care conferă o calitate în plus acestei lucrări tocmai prin nota de profundă și mișcătoare autenticitate.

În sfîrșit, al patrulea argument care pledează pentru o incontestabilă valoare a acestei cărți, sînt numeroasele referiri la

[1] G. Sand către A. de Musset, scrisoare din 7 oct. 1834.

istoria Franței, care au, cu foarte puține excepții, o valoare de document.

Paginile consacrate bunicii sale, întemnițată sub Teroare, execuțiile sîngeroase care se țineau lanț, descrierile cîmpului de luptă în timpul campaniei din Spania, dizolvarea armatelor Loirei, dezvăluie talentul de istoric competent și imparțial al scriitoarei, căci obiectivitatea notațiilor sale nu ține cîtuși de puțin de autoarea numai a unor simple *Memorii* cu caracter intim. *„Paginile în care Tocqueville își analizează epoca, nu sînt mai profunde decît cele în care George Sand explică transformarea burgheziei sub Imperiu și sub Restaurație"*, spune Edith Tomas, unul dintre biografii ei.

Foarte căutată și apreciată în epoca respectivă, *Povestea vieții mele* se citește și astăzi cu plăcere și interes, deși ne despart de primii ei cititori un veac și mai bine. Faptul dovedește odată mai mult puternica personalitate a autoarei, talentul ei uimitor de a izbuti să emoționeze, după atîtea decenii, de a păstra vii crezii unei cărți adevărate, care a făcut, la vremea ei, o puternică impresie asupra unora dintre cele mai strălucite personalități ale Franței.

* * *

Nu putem încheia fără a spune cîteva cuvinte despre imensa durere pe care au încercat-o prietenii scriitoarei cînd, în mai 1876, a încetat din viață. A fost înmormîntată la Nohant, în parcul secular, alături de bunica și tatăl ei. Cîteva zile mai tîrziu, Flaubert, adînc zguduit de această moarte neașteptată, îi scria lui Turgheniev : *„Moartea bietei măicuțe Sand mi-a provocat o cumplită durere. Am plîns ca un vițel la înmormîntarea ei, și asta de două ori: odată, îmbrățișînd-o pe nepoata ei, Aurore, (ai cărei ochi în acea zi semănau leit cu ai săi) și, a doua oară, cînd am văzut sicriul ei trecînd prin fața mea. Biată scumpă mare femeie! Trebuia s-o fi cunoscut așa cum am cunoscut-o eu, ca să cunoști tot ceea ce există feminin în acest om mare, imensitatea dragostei care*

se afla în acest geniu. Ea va rămîne una dintre persoanele ilustre ale Franței și o glorie unică a ei." [1] Cuvinte la fel de emoționante a scris și Victor Hugo : „*Plîng o moartă și salut o nemuritoare... Credeți c-am pierdut-o? Nu! Aceste figuri mărețe dispar, dar nu pier. Departe de așa ceva ; s-ar putea spune că se realizează. Devenind invizibile sub o formă, devin vizibile sub o alta. Transfigurare sublimă! Forma umană este o acoperire trecătoare a unui astru. Ea ascunde adevăratul chip divin care este ideea. George Sand era o idee, iat-o liberă, în afara cărnii, iat-o vie, deși e moartă.* Patuit dea."

Pentru Renan, ea a însemnat încarnarea tuturor speranțelor secolului: „*Acest dar admirabil de a înțelege tot și de a spune tot, era sursa bunătății sale. Operele sale sînt într-adevăr ecoul secolului nostru. Secolul n-a avut nici o rană de care inima ei să nu fi sîngerat, nici o boală care să nu-i fi smuls plînsete pline de armonie. Cărțile sale sînt făgăduieli ale nemuririi, pentru că ele vor fi întotdeauna mărturia a tot ceea ce a dorit, gîndit, simțit și suferit.*"

În *Jurnalul unui scriitor*, Dostoievski, profund afectat de moartea ei, scria în 1876 : „*Una dintre cele mai sublime și mai frumoase reprezentante ale femeii, o femeie aproape unică prin vigoarea spiritului și talentului ei, un nume devenit aproape istoric, un nume destinat să nu cadă niciodată în uitare, să nu piară din istoria omenirii europene... A trebuit să aud de moartea ei ca să-mi dau seama de locul pe care l-a ocupat în viața mea, de tot entuziasmul și admirația pe care le-am nutrit pentru această poetă.*"

*

Astăzi, Nohantul, acest îmbietor și liniștit loc de odihnă și de creație a autoarei, a devenit casă-muzeu. Pînă nu demult, mai locuia aici nepoata scriitoarei, doamna Aurore Lauth-Sand, „*cea de a patra Aurora*", cum i se mai spunea, care, în ciuda

[1] G. Flaubert, *Correspondences*, t. VII, p. 311.
[2] V. Hugo, *Depuis l'exil*, t. II, pp. 151—152.

celor peste 80 de ani ai săi, urca cu sprinteneală scara de piatră, făcea lungi plimbări prin vastul parc al reşedinţei, şi arăta, plină de bunăvoinţă, numeroşilor vizitatori, micul *secretaire* la care bunica sa scrisese *Indiana*, pianul la care cîntaseră Liszt şi Chopin, *„şi-şi plimba asupra acestui respectuos ansamblu ochii de catifea neagră ca ai bunicii sale. Cînd se înnopta, se poftea la fereastră, sub clar de lună, în faţa cedrilor negri şi ai sălciilor plîngătoare. Mirosul trandafirilor pe care-i plantase George îi învăluia pe aceşti pasionaţi pelerini. Prin ferestrele salonului albastru, deschise spre parc, soseau fraze din Chopin,* Preludii *sau* Nocturne, *care fuseseră scrise în această casă, cu mîna prietenei aşezată pe umărul poetului. Păreau murmurul unor confidenţe vagi şi melancolice şuşotind într-un suspin uşor. Fiecare îşi amintea cu blîndeţe de durerile lui. Apoi nota albastră se ridica şi, odată cu ea, şi speranţa. Două voci celebre păreau să spună mulţimii: «Aveţi încredere, oameni atît de puţin încrezători! Certurile amanţilor se sting, dar operele inspirate de dragoste rămîn...» Consuelo a triumfat asupra Léliei."* [1]

TEODORA POPA-MAZILU

[1] A. Maurois, *Lélia ou La vie de George Sand*, pp. 530—531.

1696 Se naşte Maurice de Saxa, străbunicul scriitoarei George Sand, fiul lui Frederic August (elector de Saxa, ajuns mai tîrziu rege al Poloniei) şi al frumoasei Aurore de Koenigsmark.

1748 Se naşte, la Paris, bunica scriitoarei, Marie-Aurore de Saxa, fiica lui Maurice şi a cîntăreţei de operă Marie Rinteau, cunoscute mai apoi, şi ea şi sora sa Geneviève, sub numele de „domnişoarele de Verrières".

1778 Bunica scriitoarei se mărită a doua oară, la vîrsta de 30 de ani, cu Dupin de Francueil, om bogat în vîrstă de 62 de ani, care avea un castel la Châteauroux.

1779 Naşterea lui Maurice Dupin, tatăl scriitoarei.

1788 Francueil Dupin moare lăsîndu-şi soţia şi fiul într-o oarecare jenă financiară.

1789 Izbucneşte revoluţia franceză.

1793 Doamna Dupin, îngrozită de tulburările din Paris, cumpără de la contele de Serennes, ale

cărui bunuri fuseseră confiscate, moşia de la Nohant, situată între Châteauroux şi La Châtre.

1794 Doamna Dupin şi fiul ei Maurice, se instalează definitiv la Nohant.

1798 Tînărul Maurice, entuziasmat de campaniile napoleoniene, se angajează în armată. Înainte însă de a pleca, devine tatăl unui băiat, Hippolyte Châtiron — deci frate vitreg cu George Sand — făcut cu una din tinerele aflate în slujba mamei sale.

1800 Maurice Dupin o cunoaşte, la Milano, pe viitoarea sa soţie, Sophie-Victoire Delaborde, pe atunci amanta generalului său. Fiică a unui umil păsărar din Paris, Sophie Delaborde avusese o tinereţe furtunoasă, fiind între altele şi mama unei fetiţe — Caroline — deci şi ea soră vitregă cu George Sand.

1804 *5 iunie* Sophie Delaborde fiind însărcinată, cei doi amanţi se căsătoresc împotriva voinţei doamnei Dupin, care nu-şi va iubi niciodată nora.

*

1 iulie Se naşte, la Paris, în timpul unui bal, Amantine-Lucille-Aurore Dupin, viitoarea scriitoare George Sand.

1808 Colonelul Maurice Dupin ajunge aghiotantul lui Murat, la Madrid, în timpul campaniei napoleoniene din Spania. Soţia sa, însărcinată a doua oară, îl urmează în această ţară. La

puțin timp, din pricina oboselilor drumului, ea naște un băiat orb, care, de altfel, și moare. Opt zile mai tîrziu, după moartea acestui băiat, va închide ochii și tatăl scriitoarei, în urma unui stupid accident de călărie.
Încep disputele dintre mamă și bunică în ceea ce privește educația Aurorei.

1817 Încredințată bunicii, Aurore este trimisă să-și completeze studiile la mînăstirea englezească din Paris.

1820 Îmbolnăvindu-se grav, bunica sa o va scoate de la mînăstire și o va aduce acasă cu gîndul s-o mărite.

1821 *25 decembrie* Doamna Francueil Dupin moare, și Aurore pleacă cu mama sa la Paris.

1822 Încredințată de mama sa, cîteva luni, unor prieteni — soții James și Angèle Roettiers du Plessis—Aurore întîlnește în casa acestora pe viitorul ei soț, Casimir Dudevant.
În același an, la 10 septembrie, cei doi se căsătoresc.

1823 *30 iunie* Se naște Maurice, primul copil al scriitoarei.

1825 Profund nefericită în căsnicie, tînăra mamă face o pasiune pentru Aurélien de Sèze, amor platonic pe care-l mărturisește soțului, dar față de care Casimir — care n-are alte pasiuni decît vinul și slujnicele — se arată total indiferent.

1827 O nouă pasiune, pentru frumosul Stéphane Ajasson de Grandsaigne.

1828 Urmarea acestei iubiri este Solange, fiica scriitoarei, căreia ea însăşi îi spunea adesea în glumă, „domnişoara Stéphane".

1831 *4 ianuarie* Plictisită de neînţelegerile familiale, de certurile cu fratele ei Hippolyte, căzut în patima beţiei şi mai ales sătulă de sărăcia pe care — din pricina zgîrceniei lui Casimir — era obligată s-o îndure în propria ei casă, Aurore îşi ia copiii şi pleacă la Paris. În acelaşi an începe să colaboreze la ziarul *Le Figaro*, condus de Henri Delatouche.
Tot atunci scrie, împreună cu Jules Sandeau, primul ei roman, *Rose şi Blanche sau Cucernica şi comediana.*

1832 Luîndu-şi pseudonimul de George Sand, Aurore Dudevant publică *Indiana*, cel de al doilea roman al ei, despre care Balzac va scrie în ziarul *La Caricature: „Această carte e o reacţie a adevărului împotriva fantasticului, a prezentului împotriva evului mediu, a dramei împotriva tiraniei genului istoric... Nu cunosc nimic mai simplu scris, mai minunat conceput..."*
Tot în acelaşi an va apare şi romanul *Valentine.*

1833 Intervine ruptura dintre George Sand şi Jules Sandeau, despre care tot Balzac va scrie: *„Îmi plăceau aceşti doi iubiţi care locuiau în mansarda unei case de pe cheiul Saint-Michel, mîndri şi fericiţi... Dar iată că soseşte gloria*

care-i aduce iubitului nenorocire. Doamna Dudevant pretinde că trebuie să-l părăsească, din pricina copiilor... Se despart, dar această despărțire cred că are la bază o nouă afecțiune, pe care George Sand sau doamna Dudevant a făcut-o pentru cel mai răutăcios dintre contemporanii noștri, Henri Delatouche..." [1]

Tot în acest an George Sand îl va cunoaște pe Sainte-Beuve, cu care va rămîne multă vreme prietenă și care va fi pentru ea unul dintre cei mai prețioși sfătuitori, atît în ce privește viața intimă, cît și cea literară.

În primăvara aceluiași an, la o masă dată de Buloz, redactor-șef la *Revue des Deux Mondes*, îl va cunoaște pe Alfred de Musset. Iubire fulgerătoare. În decembrie amîndoi pleacă la Veneția.

Apare *Lélia*.

1834 Legătura dintre cei doi nu durează prea mult. La 29 martie Musset se întoarce la Paris, iar George Sand rămîne la Veneția cu doctorul Pagello.

Apare *Jacques*.

1835 Începutul acestui an marchează ruptura definitivă cu Musset. În aprilie, scriitoarea îl va cunoaște pe avocatul Louis Chrysostome Michel (Michel de Bourges) care va exercita o mare influență asupra sa, mai ales în ceea ce privește convingerile sociale.

În același an apare *André*.

---

[1] Balzac, *Lettres à l'Etrangère*, pp. 19—20.

1836 Apar *Confesiunile unui copil al secolului* de Alfred de Musset, în care acesta este întruchipat de Octave iar G. Sand de Brigitte Pierson.
În același an, scriitoarea obține despărțirea definitivă de soțul ei.

1837 Apare *Simon.*
Prietenia cu Lamennais, căruia îi apar în același an, în *Le Monde, Scrisori către Monica.*
Apare *Mauprat,* poate cel mai bun dintre romanele sale.
Începe seria *Scrisorilor unui călător.*

1838 Începe marele roman de dragoste dintre G. Sand și Chopin.
Urmează călătoria lor în Majorca, unde se vor stabili la mînăstirea Valdemosa.

1839 Apare *Spiridion.*

1840 Apar *Cele șapte corzi ale lirei* (pornind de la ideea mitului faustian) și *Cosima sau Măritată din dragoste.*

1841 În scrisoarea sa către Vitrolles, din 19 octombrie, Lamennais scria : *„Urmează să apară o nouă revistă condusă de Leroux și de doamna Sand. Vor să creeze o concurență pentru* Revue des Deux Mondes...“ Într-adevăr, spre sfîrșitul aceluiași an apare *La Revue indépendante,* în care George Sand își va publica romanele cu caracter social *Horace* și *Consuelo,* pe care Buloz refuzase să i le publice în *Revue des*

Deux Mondes. Vor mai colabora la această revistă : Louis Blanc, cu *Istoria insurecției lioneze,* Delatouche, Lamennais etc. În același an apare *Le Compagnon du tour de France.*

1842 Apar lucrările *O iarnă la Majorca* și *Horace.*

1843 Apare, la Paris, romanul *Consuelo.*

1844 George Sand fondează, în La Châtre, împreună cu vechii săi prieteni Planet, Dutheil, Fleury, Duvernet, jurnalul de opoziție *L'Eclaireur de l'Indre,* în care va publica articole privitoare la viața muncitorilor din Paris ca și despre diversele probleme politice din epoca respectivă.

1845 Apare *Morarul din Angibault,* o satiră la adresa bogăției care-l înstrăinează pe om de semenii săi.

1846 Apar succesiv lucrările : *Isadora, Balta dracului* (socotit primul roman din ciclul rural), *Teverino* și *Păcatul domnului Antoine.*

1847 *21 mai* O mărită pe fiica sa, Solange, cu sculptorul August Clésinger. Retrasă o vreme la Nohant, începe *Povestea vieții mele,* lucrare de amploare, socotită — și pe bună dreptate — capodopera lui George Sand, căci și astăzi, după un secol și mai bine cartea se citește cu aceeași plăcere, curiozitate și interes.
În același an apar, la Paris, *Lucrezzia, Florian* și *Piccinino.*
Moare Ajasson de Grandsaigne.

1848 Sosită la Paris, își oferă serviciile Guvernului Provizoriu și începe să publice : *Scrisoare către popor* (7 martie), *Scrisoare către clasa de mijloc* (8 martie), *Scrisoare către bogătași* (12 martie), *Istoria Franței povestită poporului* (15 martie), *A doua scrisoare către popor* (19 martie). Pune bazele săptămînalului *La Cause du Peuple*, colaborează la *Bulletin de la République* și la *La vraie République*.
În același an apare romanul *François le Champi* (Bruxelles).
25 decembrie Moare, la Montgivray, fratele scriitoarei, Hippolyte Châtiron : *„Bolnav de aproape doi ani, el căuta o excitație factice în vin. Nu mai mînca nimic și bea din zi în zi tot mai mult... A murit fără să bage de seamă...“* [1]

1849 Apare romanul *Micuța Fadette*, în care o copilă, aproape sălbatică, se transformă, prin dragoste, într-o tînără blîndă și iubitoare.
23 mai Moare buna sa prietenă, actrița Marie Dorval, iubita lui Alfred de Vigny.
17 octombrie Moare Chopin, fără s-o mai revadă pe George Sand.

1850 Moare Balzac, unul dintre bunii prieteni ai scriitoarei.

1851 Apar : *Castelul pustnicilor*, *Claudie*, piesă, *Căsătoria Victorinei*, piesă de mare succes, și drama *Molière*.
Moare Delautouche.

1853 Apare romanul *Les maîtres sonneurs*, tradus în țara noastră sub titlul de *Tinerețea lui Etienne*

[1] G. Sand către Ch. Poncy, scrisoare din 9 ianuarie 1849.

Depardieu (B.P.T., 1966), Mont Revêche și drama *Le Pressoir.*

1854 La Librairie théâtrale apare drama *Mauprat*, după romanul cu același nume, tipărit în 1837.

1855 Apare piesa *Meșterul Favilla.*

1856 *Evenor* și *Leucippe.*

1857 Apar lucrarea *Frumoșii domni din Bois-Doré* și romanul *Le Diable aux Champs.*
Moare Alfred de Musset.

1858 Apar *Legende rustice.*

1859 Apare romanul *El și ea*, o retrospectivă a dragostei dintre Musset și George Sand, consumată în cadrul feeric al Veneției.
Tot în același an văd lumina tiparului : *Omul de zăpadă, Narcis* și piesa *Marguerite de Sainte-Gemme.*

1861 Apar lucrările : *Marchizul de Villemer, Familia de Gemandre, Valvèdre* și *Orașul negru.*

1862 *Amintiri și impresii literare.*

1864 În prezența familiei imperiale i se joacă piesa *Marchizul de Villemer*, care stîrnește un entuziasm de nedescris. G. Sand este condusă în triumf acasă de o mulțime de studenți care strigau : „Trăiască George Sand ! Trăiască domnișoara La Quintinie ! Jos cu clericalii !" Reprezentațiile acestei piese s-au bucurat de un succes nemaipomenit.

1865 Apar *Confesiunile unei tinere fete.*

1866 Se tipăreşte *Domnul Sylvestre.*

1867 Se publică *Ultima dragoste.*

1868 Apare *Cadio.*

1870 Apare *Frumosul Laurence.*

1871 Se publică *Jurnalul unui călător în timpul războiului.*

1872 Se editează *Manon.*

1873 Apar *Impresii şi amintiri* şi *Poveştile unei bunici* (I).

1874 Se tipăreşte *Sora mea Jeanne.*

1875 Apar lucrările : *Doi fraţi* şi *Flamanande.*

1876 Se publică *Mariana* şi *Poveştile unei bunici* (II).
8 iunie George Sand încetează din viaţa în urma unei ocluzii intestinale.

1877 Apar *Noi scrisori ale unui călător* şi *Ultime pagini.*

1880 Apar *Amintiri din 1848.*

1882—1884 Se tipăreşte *Corespondenţa* (dintre anii 1812—1876), în total 6 volume.

1904 Apar : *Amintiri şi idei, Corespondenţa dintre George Sand şi G. Flaubert, Corespondenţa*

dintre George Sand și Alfred de Musset, ultima publicată după documente originale de Félix Décori.

1926 Apare *Jurnalul intim*.

1928 Se editează *Romanul Aurorei Dudevant și al lui Aurélien de Sèze*, cu o prefață semnată de Aurore Lauth-Sand, nepoata scriitoarei.

T. P.-M.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Cele trei volume apărute în „Biblioteca pentru toți" reproduc cam o treime din lucrarea : G. Sand *L'Histoire de ma vie*, apărută la Paris în editura Calmann Lévy, în patru volume mari.

Din aceste volume au fost extrase pentru lucrarea de față capitolele menite să ilustreze fizionomia artistică atît de complexă a scriitoarei.

Un accent deosebit a fost pus pe capitolele ce trebuiau să-l aducă pe cititor în contact cu condițiile care au determinat apariția celor mai de seamă creații ale lui George Sand.

Au fost de asemenea transpuse în românește toate capitolele privitoare la viața literară a Parisului veacului trecut, din care s-au detașat la un moment dat personalități de talie mondială în aproape toate domeniile artei.

Am lăsat intenționat deoparte capitolele de divagații pe teme politice, depășite și lipsite de interes pentru cititorul de astăzi, capitolele de un misticism accentuat de care însăși autoarea se dezice către sfîrșitul lucrării, precum și o vastă corespondență de familie nelegată în nici un fel de povestea propriu-zisă a vieții scriitoarei.

Avînd în vedere riguroasa selecție făcută dintr-un material foarte bogat, menționăm că, pentru o mai lesnicioasă orientare a cititorilor, capitolele lucrării de față au fost renumerotate.

Notele autoarei au fost trecute în subsolul paginei cu mențiunea : (n.a.).

T.P.-M.

Milă față de alții,
Demnitate față de tine însuți
Sinceritate față de Dumnezeu.

Acesta este spiritul în care voi scrie această carte.

15 aprilie 1847

PARTEA ÎNTÎIA[1]

ISTORIA UNEI FAMILII DE LA FONTENOY LA MARENGO

[1] Această primă parte a lucrării a fost scrisă în 1847 (n.a.).

I

Pentru ce această carte? — E o datorie să-i faci pe ceilalți să profite de propria ta experiență. — *Scrisorile unui călător.* — *Confesiunile* lui Jean-Jacques Rousseau. — Numele și vîrsta mea. — Reproșuri biografilor mei. — Antoine Delaborde, meșter păsărar. — Afinități misterioase. — Elogiul păsărilor.

Nu socot că ar fi o dovadă de orgoliu și de necuviință să scrii povestea propriei tale vieți, cu atît mai puțin să alegi din amintirile pe care le păstrezi din această viață pe cele ce par să merite osteneala de a fi păstrate. În ceea ce mă privește socot că îndeplinesc o datorie, care-mi este chiar penibilă, deoarece nu cunosc nimic mai anevoios decît să te definești și să te rezumi pe tine însuți.

Studiul inimii omenești este de așa natură, încît cu cît îl aprofundezi, cu atît îl „vezi" mai puțin limpede; pentru unele minți active a reuși să te cunoști pe tine însuți înseamnă un studiu plicticos și incomplet. Totuși îmi voi îndeplini această datorie; am avut-o mereu în fața ochilor; mi-am făgăduit întotdeauna să nu mor înainte de a fi făcut ceea ce i-am sfătuit pe alții să facă pentru ei înșiși: un

studiu sincer al propriei mele firi și un examen aten al propriei mele existențe.

O lene de neînvins (aceasta e boala minților prea ocupate și în consecință a tinereții), m-a făcut să tot amîn pînă astăzi împlinirea acestei îndatoriri și, vinovată poate față de mine însămi, am lăsat să se publice despre persoana mea un destul de mare număr de biografii pline de greșeli, atît cele în care eram lăudată cît și cele în care eram criticată. Pînă și în privința numelui meu exista cîte o istorioară în unele din aceste biografii publicate, la început, în străinătate și reproduse în Franța cu modificări fanteziste. Întrebată de autorii acestor povestiri, poftită să dau lămuririle pe care le-aș fi socotit nimerite, am împins apatia pînă acolo încît am refuzat să dau, chiar unor persoane binevoitoare, cel mai mic indiciu. Încercam, mărturisesc, un dezgust de moarte, să preocup publicul cu propria-mi persoană care n-are nimic ieșit din comun, cînd inima și mintea mea cunoșteau personalități mai puternice, mai logice, mai complete, mai ideale, tipuri superioare mie, într-un cuvînt personaje de roman. Simțeam că nu trebuie să-i vorbesc publicului despre mine decît o singură dată în viață, cu foarte multă seriozitate și fără a mai reveni asupra acestui lucru.

Cînd vorbești în mod obișnuit despre tine, ți-e ușor să începi să te lauzi, și asta, fără îndoială, cu totul involuntar, printr-o lege firească a spiritului uman care nu se poate abține să nu înfrumusețeze și să nu înalțe obiectul contemplației sale. Există chiar lăudăroșenii naive care nu trebuie să ne sperie, cînd sînt îmbrăcate în formele lirismului, ca de exemplu, cele ale poeților care au, în această privință, un privilegiu special și consacrat. Sufletul se identifică cu divinitatea, cu idealul pe care-l urmărește; dacă găsește în el vreo urmă de regret

și de căință, exagerează această constatare pînă la a o transforma în poezia disperării și a remușcării, devine Werther, sau Manfred, sau Faust, sau Hamlet, tipuri sublime din punct de vedere al artei, dar care, fără sprijinul inteligenței filozofice, au constituit adesea exemple funeste sau modele greu de priceput.

Fie ca aceste mari picturi ale celor mai puternice emoții ale sufletului poeților să rămînă totuși de-a pururi venerate și să adăugăm cît mai repede că trebuie să iertăm marilor artiști faptul de a se fi învăluit în norii trăsnetului sau în razele gloriei! E dreptul lor, și prezentîndu-ne astfel urmarea celor mai sublime emoții ale lor și-au îndeplinit misiunea suverană. Dar să mai spunem că și în condiții mai umile și sub forme mai vulgare se poate îndeplini o datorie serioasă, mai imediat utilă semenilor noștri, transmițîndu-le-o fără simbol, fără aureolă și fără piedestal.

E, desigur, imposibil să crezi că această facultate a poeților care constă în a idealiza propria lor existență și a face din ea ceva abstract și impalpabil, poate fi totuși o învățătură cu totul completă. Este fără îndoială utilă și însuflețitoare; deoarece orice spirit se înalță odată cu cel al visătorilor inspirați, orice sentiment se purifică sau se înflăcărează însoțindu-i prin aceste ținuturi ale extazului; dar lipsește acestui balsam subtil, revărsat de ei peste slăbiciunile noastre, un anumit lucru destul de important: realitatea.

Ei bine, îi vine greu unui artist să atingă această realitate și cei care pot face acest lucru sînt într-adevăr tare generoși! În ceea ce mă privește, mărturisesc că n-aș putea împinge atît de departe dragostea de a-mi face datoria și că n-aș putea coborî decît cu mare efort în proza ființei mele!

Mi s-a părut totdeauna că e de prost gust nu numai să vorbești mult despre tine, dar și să te întreții vreme îndelungată cu tine însuți. În viața ființelor obișnuite, sînt puține momente, puține zile interesante care să merite a fi contemplate. Simțindu-mă totuși în acele zile și în acele ore la fel ca toată lumea, am pus mîna pe condei pentru a-mi descărca inima de o anumită suferință vie care nu mai putea fi reținută sau de o anumită neliniște violentă care se agita în mine. Majoritatea acestor fragmente n-au fost niciodată publicate și-mi vor sluji de jaloane pentru examenul vieții mele pe care am de gînd să-l fac. Altele au luat o formă pe jumătate confidențială, pe jumătate literară, în scrisorile publicate la anumite intervale și dătate din diferite locuri. Ele au fost reunite sub titlul de *Scrisorile unui călător*. În epoca în care scriam aceste scrisori nu m-am simțit prea înfricoșată să vorbesc despre mine însămi, pentru că atunci nu vorbeam sincer și categoric despre mine însămi. Acest călător era un fel de ficțiune, un personaj artificial masculin ca și pseudonimul meu, bătrîn, deși eu eram încă tînără ; și în gura acestui trist peletin care era în definitiv un fel de erou de roman, puneam impresii și reflecții mai personale pe care nu le-aș fi riscat într-un roman, unde condițiile artistice sînt mai severe.

Simțeam atunci nevoia să-mi exteriorizez anumite tulburări, dar nu nevoia de a-i face pe cititori să se ocupe de mine. Mă mai încearcă încă poate și astăzi puțin această necesitate copilărească la om și în orice caz cel puțin periculoasă la artist. Voi spune pentru ce nu mai simt acum această nevoie și, de asemenea, pentru ce pornesc totuși să-mi scriu propria-mi viață ca și cum aș mai simți-o, așa cum mănînci, din obișnuință, fără să ai nici o poftă.

Nu mai am această nevoie pentru că mă aflu la o vîrstă a liniștii, în care personalitatea mea n-ar avea nimic de cîștigat dacă s-ar manifesta și în care, dacă ar fi să mă călăuzesc numai după instinctul meu și să fac numai ce-mi place, n-aș dori decît ca această personalitate să fie uitată, s-o uit în întregime în primul rînd eu însămi. Nu mai caut cheia enigmelor care mi-au tulburat tinerețea ; am rezolvat în sinea mea atîtea probleme care mă împiedicau să dorm. În toate acestea am fost ajutată, deoarece singură, după cît se pare, n-aș fi lămurit nimic.

Secolul meu a făcut să țîșnească scînteile adevărului pe care-l întreține ; eu le-am văzut și știu unde se află focarele lor principale, asta îmi ajunge. Am căutat odinioară lumina în fapte psihologice. Era absurd. Cînd am înțeles că această lumină era în principii și că aceste principii se aflau în mine, fără a porni din mine, am putut, fără prea mare efort sau merit, să încep să-mi odihnesc spiritul. Odihna inimii nu se poate realiza și nu se va realiza niciodată. Cei care sînt născuți să fie compătimitori, vor avea întotdeauna ce să iubească pe pămînt, prin urmare să plîngă, să slujească, să sufere. Nu trebuie deci să eviți durerea, oboseala și frica la orice vîrstă a vieții ar fi, căci aceasta va însemna insensibilitatea, neputința, moartea anticipată. Cînd răul incurabil a fost acceptat, se suportă mai bine.

În acest calm al gîndirii și în această resemnare a sentimentului n-aș putea încerca vreo amărăciune împotriva geniului uman care se înșeală, nici entuziasm pentru mine însămi care m-am înșelat atît de multă vreme. Nu simt deci nici o atracție pentru luptă, nu simt o nevoie de expansiune care să mă îndemne să vorbesc despre prezentul sau trecutul meu...

Aş putea, deci, vorbind fără nici o ordine şi fără nici un şir, să cad chiar în multe contradicţii. Natura umană nu este decît un ţesut de inconsecvenţe şi eu nu cred cîtuşi de puţin (dar cîtuşi de puţin), în cei care pretind că sînt de acord cu eul lor din ajun.

Lucrarea mea va fi deci influenţată în forma sa de urmările acestei delăsări a spiritului şi, pentru a începe, voi lăsa deoparte expunerea convingerii mele asupra utilităţii acestor *Memorii* şi le voi completa prin exemple reale, pe măsura povestirii ce-o voi începe.

Nici unul din cei care mi-au făcut rău să nu se sperie, nu-mi amintesc de ei ; nici un amator de scandal să nu se bucure, nu scriu pentru el.

Sînt născută în anul încoronării lui Napoleon, anul al XII-lea al republicii franceze (1804). Numele meu nu este Marie-Aurore de Saxe, marchiză de Dudevant, cum au descoperit mulţi dintre biografii mei, ci Amantine-Lucille-Aurore Dupin, iar soţul meu, François Dudevant, nu-şi atribuia nici un titlu. N-a fost niciodată decît sublocotenent de infanterie şi n-avea decît douăzeci şi şapte de ani cînd m-am măritat cu el. Cei care au făcut din el un bătrîn colonel al imperiului, l-au confundat cu domnul Delmare, personaj al unuia dintre romanele mele. E într-adevăr destul de lesne să faci biografia unui romancier transpunînd ficţiunile povestirilor sale în realitatea existenţei sale. Eforturile imaginaţiei nu sînt prea mari.

Poate ne-au confundat, de asemenea, pe el şi pe mine, cu părinţii noştri ; Marie-Aurore de Saxe era bunica mea, iar tatăl soţului meu era colonel de cavalerie sub Imperiu. Dar nu era nici aspru, nici supărăcios ; era cel mai bun şi mai blînd dintre oameni !

În privința asta cer iertare biografilor mei; dar cu riscul de a mă certa cu ei și de a le răsplăti bunăvoința cu ingratitudine, o voi face totuși; nu găsesc nici delicat, nici convenabil, nici cinstit ca aceștia, pentru a-mi da dreptate în hotărîrea mea de a nu fi perseverat să trăiesc sub acoperișul conjugal și de a fi pledat pentru despărțire, să-l învinuiască pe soțul meu de fapte de care am încetat cu desăvîrșire să mă plîng, de îndată ce mi-am recăpătat independența. Publicul nu poate fi împiedicat să-și umple clipele sale de răgaz cu amintirile unui proces de acest gen și să păstreze o impresie mai mult sau mai puțin favorabilă fie despre unul, fie despre celălalt și nu trebuie să se poarte de grijă nici uneia dintre părțile care au considerat că trebuie să înfrunte și să îndure publicitatea unor asemenea dezbateri.

Dar scriitorii care vor să povestească viața unui alt scriitor, mai ales cei care sînt dispuși să scrie în favoarea sa și care vor să-l înalțe sau să-l reabiliteze în fața opiniei publice, n-ar trebui să acționeze împotriva sentimentului și gîndirii acestuia, lovind cu vîrful și cu tăișul spadei în jurul lui. Sarcina unui scriitor într-un asemenea caz e cea a unui prieten, și prietenii trebuie să respecte acele menajamente care sînt, la urma urmei, conforme cu morala publică. Soțul meu trăiește și nu citește nici scrierile mele, nici ale altora despre mine. E o rațiune în plus în ceea ce mă privește de a dezaproba atacurile la care este supus în legătură cu mine. N-am putut trăi cu el, caracterele și ideile noastre se deosebeau în mod esențial. Avea motive să nu consimtă la o despărțire legală care se produsese de fapt. Sfaturi imprudente l-au făcut să provoace dezbateri publice care ne-au constrîns să ne acuzăm unul pe altul. Trist rezultat al unei legislații imperfecte și pe care

viitorul o va îndrepta. De cînd despărțirea a fost pronunțată și menținută, m-am grăbit să renunț la plîngerile mele, în sensul că toate încriminările publice împotriva lui îmi par de prost gust și ar lăsa să se creadă că persist într-o animozitate la care nu sînt deloc complice.

Acestea spuse e lesne de ghicit că nu voi reproduce în *Memorii* piesele procesului meu. Ar însemna să-mi iau o sarcină penibilă pentru că aș provoca dușmănii puerile și amintiri amare. Am suferit mult din pricina tuturor acestora ; dar nu scriu pentru a mă plînge și pentru a fi consolată. Durerile pe care le-aș povesti în legătură cu un fapt personal n-ar avea nici o utilitate generală. Nu le voi povesti decît pe cele care pot să-i tulbure pe toți oamenii. Deci încă odată, amatorilor de scandal, închideți cartea mea chiar de la primele pagini, ea nu-i scrisă pentru voi.

Aceasta este probabil tot ce voi avea de spus despre căsătoria mea și am spus-o de la început pentru a asculta de o poruncă a conștiinței mele. Nu e prudent, știu, să dezaprobi pe biografii animați de intenții bune în ce te privește și care te pot amenința cu o ediție revăzută și corectată ; dar n-am fost niciodată prudentă în nici o privință și n-am constatat că cei care și-au dat vreodată osteneala să fie prudenți au suferit mai puțin decît mine. La șanse egale, trebuie să acționezi așa cum te îndeamnă adevăratul tău caracter.

Las de-o parte capitolul căsătoriei și revin la cel al originei mele.

Această naștere, care mi-a fost reproșată atît de des și atît de ciudat, în privința ambelor părți ale familiei mele, este un fapt destul de curios, în adevăr, și care m-a îndemnat să reflectez uneori asupra problemei raselor.

Bănuiesc, mai ales, că biografii mei străini sînt dintre cei mai aristocrați, deoarece toți m-au gratificat cu o origine ilustră, fără a voi să țină seama, ei care trebuiau să fie atît de bine informați, de o pată destul de vizibilă pe blazonul meu.

Nu ești numai copilul tatălui, cred că ești, de asemenea, puțin și al mamei. Mi se pare chiar că ești mai mult al ei și că ținem de măruntaiele care ne-au purtat, în modul cel mai direct, cel mai puternic, cel mai sacru. Ori, dacă tatăl meu era strănepotul lui August al II-alea, regele Poloniei, și dacă, dinspre partea aceasta, sînt, într-un fel nelegitim, dar cît se poate de real, rudă apropiată cu Carol al X-lea și cu Ludovic al XVIII-lea, nu este mai puțin adevărat că într-un mod tot la fel de intim și de direct, prin sînge, țin de popor ; mai mult, dinspre partea aceasta nu există nici un fel de situație echivocă de bastard.

Mama mea era un copil sărman al bătrînului caldarîm al Parisului : tatăl său, Antoine Delaborde, era meșter păsărar, adică, după ce ținuse o cafenea mică cu biliard, în nu știu ce colț al Parisului, unde, de altfel, nu i-au prea mers treburile, vindea canari și sticleți pe Cheiul Păsărilor. Nașul mamei mele avea, e adevărat, un nume ilustru în branșa păsărilor ; se numea Barra ; și acest nume se citește încă și azi pe Boulevard du Temple, deasupra unui edificiu cu colivii de toate dimensiunile, unde ciripesc întotdeauna o mulțime de zburătoare pe care le privesc ca pe tot atîția nași și nașe, patroni misterioși cu care am avut tot timpul afinități deosebite...

Dar e vremea să închei acest capitol al păsărilor și să revin la cel al nașterii mele.

II

Frederic-August. — Aurore de Koenigsmark. — Maurice de Saxa. — Contele de Horn. — Domnişoarele de Verrières şi spiritele alese ale secolului al XVIII-lea. — Domnul Dupin de Francueil. — Doamna Dupin de Chenonceaux. — Abatele de Saint-Pierre.

Frederic-August, elector de Saxa şi rege al Poloniei, a fost cel mai uluitor dezmăţat al vremii sale. Nu-i o cinste prea rară să ai în vine un pic din sîngele lui, căci a avut, se spune, mai multe sute de bastarzi. De la frumoasa Aurore de Koenigsmark, această abilă şi mare cochetă, în faţa căreia Carol al XII-lea a bătut în retragere şi care a putut să se creadă mai de temut ca o armată [1], avu un fiu care

[1] Anecdota e destul de curioasă; iat-o aici povestită de Voltaire în Istoria lui Carol al XII-lea:

„...August preţera să primească poruncl mai aspre de la învingătorul său decît de la supuşii săi. El se hotărî să ceară pace regelui Suediei şi voi să încheie cu el un tratat secret. Trebuia să ascundă acest demers senatului pe care-l privea ca pe un duşman şi mai răzvrătit. Afacerea era delicată; se bizui pe contesa de Koenigsmark, suedeză de neam mare, de care era atunci foarte ataşat. Ea e cea al cărei frate e cunoscut prin moartea nenorocită şi al cărei fiu a comandat armatele în Franţa cu atîta succes

l-a întrecut cu mult în noblețe, măcar că n-a fost niciodată decît mareșal al Franței. Acesta a fost Maurice de Saxa, învingătorul de la Fontenoy, bun și brav ca și tatăl său, dar nu mai puțin destrăbălat; mai savant în arta războiului, mai fericit și de asemenea mai bine secondat.

Aurore de Koenigsmark deveni, spre bătrînețe, beneficiara unei mînăstiri protestante: mînăstirea din Quedlimbourg unde prințesa Amelia a Prusiei, sora lui Frederic cel Mare și iubita celebrului și nefericitului baron de Trenk, deveni mai tîrziu și ea stareță. Aurore de Koenigsmark muri în această mînăstire și acolo fu și îngropată. Acum cîțiva ani ziarele germane au scris că se făcuseră săpături în cavourile mînăstirii din Quedlimbourg și că se găsiseră rămășițele, perfect îmbălsămate și intacte, ale stareței Aurore, îmbrăcată cu mare lux, într-o rochie de brocart, acoperită de pietre scumpe, și cu un manțou de catifea roșie dublat cu zibelină. Or, am în camera mea, la țară, portretul acestei doamne, încă tînără și de o frumusețe sclipitoare. Se vede chiar că se fardase pentru a poza în fața pictorului. Este extrem de brună, ceea ce e greu de închipuit pentru o frumusețe a Nordului. Părul său negru ca

---

și glorie. Această femeie, celebră în întreaga lume, prin frumusețea sa era mai capabilă decît oricare ministru de a duce la bun sfîrșit orice negocieri. Mai mult cum deținea bunuri în statele lui Carol al XII-lea și cum fusese foarte multă vreme la curtea sa, avea un pretext plauzibil de a se duce să-i întîlnească pe acest prinț. Veni deci în tabăra suedezilor, în Lituania, și se adresă mai întîi contelui Piper care-i făgădui, prea lesne, o audiență la stăpînul său. Contesa, printre calitățile care o făceau să fie una dintre cele mai plăcute persoane din Europa, avea talentul unic de a vorbi limbile multor țări pe care nici nu le văzuse vreodată, cu atîta naturalețe ca și cum s-ar fi născut acolo. Se amuza chiar uneori să facă versuri franțuzești despre care ai fi crezut că sînt ale cuiva născut la Versailles. Compusese versuri pentru Carol al XII-lea pe care în zia nu trebuie să le ignorez. Introdusese

cerneala e ridicat spre spate, cu agrafe de rubine și fruntea sa netedă și descoperită n-are nici urmă de modestie ; groase și aspre, cosițele îi cad pe sîn ; are o rochie de brocart de aur acoperită cu pietre prețioase și un mantou de catifea roșie căptușit cu zibelină, cu care a fost găsită îmbrăcată în sicriul ei. Mărturisesc că această frumusețe îndrăzneață și surîzătoare nu-mi place, ba chiar de cînd cu povestea dezgropării, portretul îmi inspiră teamă, scara, cînd mă privește cu ochii săi strălucitori. Mi se pare atunci că-mi spune :

— Cu ce poveștI ridicole îți muncești bietul tău creier, mlădiță degenerată a rasei mele orgolioase ? Ce idei zadarnice de egalitate mai visezi ? Dragostea nu-i ceea ce crezi tu ; bărbații nu vor fi niciodată ceea ce nădăjduiești. Ei nu sînt făcuți decît pentru a fi înșelați de regi, de femei și de ei înșiși.

Alături de ea e portretul fiului ei, Maurice de Saxa, pastel frumos de Latour [1]. Are o cuirasă străluci-

---

în ele chiar zeii din mitologie care, cu toții, lăudau diferitele virtuți ale lui Carol al XII-lea. Poezia sfîrșea astfel :

En fin, chacun des dieux, discourant à sa gloire,
Le plaçait par avance, au temple de Mémoire ;
Mais Venus et Bacchus n'en dirent pas un mot [1].

În sfîrșit, fiecare dintre zei, vorbiră pe larg despre gloria sa,
Îl așezară dinainte în templul Memoriei ;
Iusă Venus și Bacchus nu scoaseră o vorbă.

Atîta spirit și agrement furâ irosite pe lîngă un om ca regele Suediei ! El refuză în mod constant s-o vadă. Atunci ea luă hotărîrea de a-i ieși în cale pe drumul pe care regele își făcea desele sale plimbări călare. În adevăr, îl întîlni într-o zi pe o potecă foarte îngustă. De îndată ce-l zări, coborî din trăsură ; regele, fără să scoată o vorbă, o salută, își întoarse calul și făcu într-o clipă cale întoarsă ; așa încît contesa de Koenigsmark nu aduse din această călătorie decît satisfacția de a crede că regele Suediei se temuse de ea" (n.a.).

[1] *Maurice Quentin de Latour* (1704 - 1788), pastelist francez, celebru prin portretele sale pline de viață și veridicitate.

toare şi capul pudrat, o figură frumoasă şi bună care pare să spună întotdeauna : „Înaintaţi, nu cruţaţi pe nimeni!" nefiind preocupat să înveţe franceza pentru a-şi justifica primirea la Academie. Seamănă cu mama sa, dar e blond, cu o piele destul de fină, ochii săi albaştri au multă blîndeţe şi surîsul multă sinceritate. Totuşi, capitolul pasiunilor a constituit adesea o pată pe gloria lui, între altele aventura sa cu doamna de Favart, redată cu atîta suflet şi noblеţe în corespondenţa lui Favart [1].

Una din ultimele sale afecţiuni fu pentru domnişoara de Verrières [2], actriţă la Operă care locuia cu sora sa într-o căsuţă de ţară ce mai există şi azi şi e situată în noul centru al Parisului, în plin Chaussée-d'Antin. Domnişoara Verrières avu din această legătură o fetiţă care nu fu recunoscută decît după cincisprezece ani ca fiică a mareşalului de Saxa şi autorizată să-i poarte numele printr-o hotărîre a parlamentului. Această poveste e destul de curioasă ca pictură a moravurilor vremii. Iată ce-am găsit în legătură cu acest subiect într-o veche lucrare de jurisprudenţă :

„*Domnişoara Marie Aurore, fiica naturală a lui Maurice, conte de Saxa, mareşal general al taberelor şi armatelor Franţei, a fost botezată sub numele de* fiica lui Jean Baptiste de la Rivière, burghez din Paris şi a Mariei Rinteau, soţia sa. *Domnişoara Aurore fiind pe punctul de a se mărita, domnul de Montglas a fost numit tutorele ei prin sentinţa tribunalului din Châtelet din 3 mai 1766. S-a ivit o*

[1] *Charles Simon Favart* (1710—1792) autor de comedii şi de opere comice ; soţia sa, *Justine Duronceray Favart* (1727—1772), a fost una dintre marile actriţe şi cîntăreţe ale vremii.

[2] Adevăratul său nume era Marie Rinteau şi sora sa se numea Geneviève. Numele pe care-l luară domnişoarele de Verrières este un nume de război (n. ed. fr.).

dificultate în ceea ce privește publicarea strigărilor, prin faptul că domnișoara Aurore, nevoind să consimtă a fi considerată drept fiica domnului de Rivière și cu atît mai puțin fiică din tată și mamă necunoscuți, a prezentat o cerere cu scopul de a fi socotită drept apel asupra sentinței tribunalului din Châtelet. Curtea — pentru domnișoara Aurore pledînd domnul Thétion — face proba completă atît prin depoziția domnului Gervais, cel ce a moșit-o pe mama sa, cît și prin persoanele care au ținut-o în brațe la botez etc., că ea este fiica naturală a contelui de Saxa și că el a recunoscut-o întotdeauna ca pe o fiică a sa ; iar pentru primul tutore pledînd domnul Massonet care a lăsat cazul la aprecierea justiției în baza concluziilor conforme ale domnului Joly de Fleury, avocat general, dă, la 4 iunie 1766, o hotărîre prin care se infirmă sentința din 3 mai trecut ; reformînd textul, îl numește pe domnul Giraud, procuror al Curții, ca tutore al domnișoarei Aurore și o declară pe aceasta „în posesia stării de fiică naturală a lui Maurice, conte de Saxa, o menține și o păstrează în zisa stare și posesie ; ordonă de asemenea ca actul de naștere, înscris în registrele parohiei Saint-Gervais-et-Saint-Protais din Paris, cu data de 19 octombrie 1748, zisul extract conținînd : «Marie Aurore, fiică prezentată în suszisa zi la acest botez de către Antoine Alexandre Colbert, marchiz de Sourdis și de Geneviève Rinteau, naș și nașă», *să fie modificat și în locul numelor de Jean-Baptiste de la Rivière, burghez din Paris și al Mariei Rinteau, soția sa, să fie, după numele de* «Marie-Aurore, fiică», *adăugate aceste cuvinte :* «naturală a lui Maurice, conte de Saxa, mareșal general al taberelor și armatelor Franței și a Mariei Rinteau»,

şi această modificare să se facă prin agentul executor al Curţii noastre, aducătorul prezentei hotărîri" etc...[1]

O altă probă irecuzabilă pe care bunica mea a putut-o înfăţişa înaintea opiniei publice, este asemănarea indiscutabilă pe care o avea cu mareşalul de Saxa şi felul în care fu adoptată de către prinţesa moştenitoare[2], fiica regelui August, nepoata mareşalului, mama lui Carol al X-lea şi a lui Ludovic al XVI-lea. Această prinţesă o plasă la Institutul de educaţie al fetelor de la Saint-Cyr şi-şi asumă sarcina educaţiei şi măritişului ei, interzicîndu-i s-o vadă şi s-o frecventeze pe mama sa.

La cincisprezece ani, Aurore de Saxa ieşi de la Saint-Cyr pentru a fi măritată cu contele de Horn[3], bastard al lui Ludovic al XV-lea şi locotenent al regelui la Schelestadt. Ea îl văzu pentru prima oară, în ajunul căsătoriei, şi se înspăimîntă grozav, crezînd că vede mergînd portretul răposatului rege, cu care cavalerul semăna într-un fel înfricoşător. Era mai mare, mai frumos, dar avea aerul sever şi insolent. În seara căsătoriei, la care asista abatele de Beaumont, fratele bunicii mele (fiul ducelui de Bouillon şi al domnişoarei de Verrières), un valet de cameră devotat veni să-i spună tînărului abate, care era atunci aproape un copil, să o împiedice prin orice mijloace pe tînăra contesă de Horn să-şi petreacă noaptea cu soţul ei. Doctorul contelui fusese consultat şi contele însuşi consimţise la asta.

Urmarea fu că Marie-Aurore de Saxa nu a fost niciodată, decît cu numele, nevasta primului ei soţ,

---

[1] Extras din *Colecţii de decizii noi şi de noţiuni relative la jurisprudenţa actuală*, de D. J. B. Denisart, procuror la Tribunalul Châtelet din Paris, tomul III, p. 704, Paris, 1771 (n. ed. fr.).

[2] Marie-Josèphe de Saxa.

[3] Domnul Antoine de Horn, cavaler de Saint-Louis, locotenent reprezentant al regelui, în provincia Schelestadt (n.a.).

deoarece ei nu se mai văzură decît cu ocazia serbărilor princiare, care avură loc în Alsacia — garnizoană sub arme, lovituri de tun, cheile oraşului prezentate pe o tavă de aur, discursuri ale magistraţilor, iluminaţii, mari baluri la primăria oraşului şi încă multe altele, tot tămbălăul vanitos cu ajutorul căruia lumea părea că vrea s-o consoleze pe această biată fată că aparţinea unui om pe care nu-l iubea, pe care nu-l cunoştea şi de care trebuia să fugă ca de moarte.

Bunica mi-a povestit adesea impresia pe care i-o făcu, la ieşirea din mînăstire, toată pompa acestei recepţii. Se afla într-o mare trăsură aurită, trasă de patru cai albi, soţul ei stătea pe cal, îmbrăcat cu o haină minunată, acoperită cu fireturi. Zgomotul tunului îi inspira totuşi mai puţină teamă Aurorei decît vocea soţului ei. Un singur lucru o încîntă: faptul că i se aduse să semneze, cu autorizaţie regală, graţierea prizonierilor. Şi imediat după aceea douăzeci de prizonieri ieşiră din închisorile statului şi veniră să-i mulţumească. Ea începu să plîngă şi poate că bucuria naivă pe care o simţi atunci fu răsplătită de Providenţă, prin ieşirea ei din puşcărie după 9 termidor.

Dar la puţine săptămîni după sosirea în Alsacia, în toiul unei frumoase nopţi de bal, domnul guvernator dispăru; doamna guvernatoare dansa, la ora trei dimineaţa, cînd fu anunţată, în şoaptă, că soţul ei o ruga să binevoiască să treacă o clipă pe la el. Se duse; dar la intrarea în camera contelui, se opri buimăcită, amintindu-şi de cîte ori tînărul ei frate, abatele, îi recomandase să nu intre niciodată singură acolo. Prinse curaj de îndată ce deschise uşa şi văzu lumină şi lumînări; acelaşi valet care-i vorbise în ziua căsătoriei, îl ţinea acum pe contele de Horn în braţele sale. L-au întins pe pat, un doctor s-a aşezat alături.

— Domnul conte nu mai are nimic de spus doamnei contese, strigă valetul de cameră cînd o văzu apărînd pe bunică-mea ; luaţi-o, luaţi-o pe doamna ! Ea nu văzu decît o mînă mare, albă, care atîrna peste marginea patului şi pe care o ridicară repede pentru a da cadavrului o atitudine convenabilă. Contele de Horn fusese ucis într-un duel de o lovitură zdravănă de sabie.

Bunica mea n-a aflat niciodată mai mult. Ea nu putu să-şi facă altfel datoria faţă de soţul ei decît purtîndu-i doliu. Mort sau viu nu i-a inspirat niciodată decît frică.

Cred, dacă nu mă înşel, că prinţesa moştenitoare trăia încă în acea epocă şi că ea o reinstală pe Marie-Aurore într-o mînăstire. Fie că asta s-a întîmplat imediat sau puţin după, ceea ce este sigur e că tînăra văduvă îşi recăpătă curînd libertatea de a-şi vedea mama pe care o iubise întotdeauna, aşa că se grăbi să profite de favoarea care i se făcuse [1]. Domnişoarele Verrières continuară să trăiască laolaltă, în belşug, ba chiar pe picior mare, încă frumoase, deşi destul de vîrstnice, pentru a fi înconjurate de omagii dezinteresate. Dintre ele două, străbunica mea fusese cea mai inteligentă şi cea mai plăcută. Cealaltă, în schimb fusese superbă ; nu mai ştiu care personaj de vază o întreţinea. Am auzit spunîndu-se că erau numite : cea frumoasă şi cea deşteaptă. Trăiau în chip plăcut, fără griji, aşa cum le îngăduiau moravurile prea puţin severe ale epocii şi cultivînd muzele, cum se spunea pe atunci. La ele acasă se jucau comedii, domnul de La Harpe [2], îşi juca el însuşi aici piesele inedite. Aurore juca rolul Melaniei cu

[1] Prinţesa moştenitoare muri în 1767 ; bunică-mea avea deci nouăsprezece ani cînd s-a dus să trăiască la mama sa (n.a.).

[2] *Jean François de La Harpe* (1739—1803), scriitor francez, autor, între altele, şi al unui *Curs de literatură* (1799).

un succes meritat. La ele se făcea numai literatură şi muzică. Aurore era de o frumuseţe angelică, avea o inteligenţă superioară, o învăţătură solidă la nivelul celor mai luminate spirite ale vremii sale ; şi această inteligenţă fu cultivată şi dezvoltată şi mai mult de legăturile, de conversaţiile şi de cei apropiaţi mamei sale. Fata avea, între altele, o voce minunată şi n-am cunoscut niciodată o mai bună muziciană. La mama sa se reprezenta şi operă comică. Aurore o făcu pe Colette în *Ghicitorul satului*, pe Azémia, în *Sălbaticii* şi jucă toate rolurile principale în operele lui Grétry [1] şi în piesele lui Sedaine [2]. Am auzit-o de o sută de ori, la bătrîneţe, cîntînd ariile vechilor maeştri italieni, din care îşi făcuse apoi hrana ei spirituală cea mai substanţială : Porpora [3], Hasse [4], Pergolesi [5] etc.

Avea mîinile paralizate şi se acompania doar cu două sau trei degete, pe un vechi clavecin hodorogit. Vocea îi era tremurătoare, dar totdeauna corectă şi puternică ; metoda şi timbrul nu se pierd. Citea toate partiturile la prima vedere şi niciodată de atunci n-am auzit pe altcineva cîntînd sau acompaniind mai bine. Avea acea manieră generoasă, acea simplitate sinceră, acel gust pur şi acea distincţie de pronunţare care nu mai există, care nu se mai cunosc

[1] *André Grétry* (1741—1813), compozitor din Liège care a excelat în opera comică *(Zemira şi Azor, Richard Inimă de Leu)*. A lăsat şi nişte *Memorii* foarte interesante.

[2] *Jean-Michel Sedaine* (1719—1797), dramaturg francez, autorul unor librete de operă comică ; s-a remarcat prin *Filozof fără să vrea*, „capodopera comediei serioase", cum o numea Diderot.

[3] *Nicolo Porpora* (1686—1766), compozitor de muzică religioasă, născut la Neapole.

[4] *Johann Adolf Hasse* (1699—1783), compozitor german, unul dintre maeştrii compoziţiei scenice.

[5] *Giovani Battista Pergolesi* (1710—1736), compozitor italian, unul dintre maeştrii şcolii napolitane, autorul unor lucrări dramatice *(La serva padronna)* şi de muzică simfonică.

astăzi. În copilăria mea cîntam împreună un mic duet italian de nu mai ştiu care maestru :

Non mi dir, bel idol mio,
Non mi dir ch'io son ingrato.

Ea cînta partea tenorului şi uneori, cu toate că avea vreo 65 de ani, vocea i se ridica la o asemenea putere de expresie şi la un asemenea farmec că s-a întîmplat să rămîn cu gura căscată şi să izbucnesc în lacrimi ascultînd-o. Dar voi reveni asupra acestor impresii muzicale, cele mai scumpe din viaţa mea.

Vreau să mă reîntorc de unde am plecat şi să reiau povestea tinereţii scumpei mele bunici.

Printre oamenii celebri care frecventau casa mamei mele, ea îl cunoscu mai ales pe Buffon [1] şi găsi în această legătură un farmec care-i rămase întotdeauna proaspăt în memorie. Viaţa sa fu tot atît de veselă şi de plăcută pe cît de strălucitoare, în acea epocă. Inspira tuturor dragoste sau prietenie. Posed numeroase bileţele de dragoste, în versuri fade, pe care i le-au adresat oamenii cei mai deştepţi ai vremii, între alţii unul de la La Harpe şi care suna astfel :

Des Césares à vos pieds je mets toute la Cour.
Recevez ce cadeau que l'Amitié présente,
Mais n'en dites rien à l'Amour...
Je crains trop qu'il ne me démente ! [2]

---

[1] *Georges Louis Leclerc, conte de Buffon* (1707—1788), naturalist şi scriitor francez, autorul lucrărilor *Istoria naturală* (1749) şi *Epocile naturii* (1779) ; ca scriitor s-a remarcat mai ales prin stilul său deosebit de îngrijit ; spunea adesea : „Stilul este însuşi omul".

[2] *Pun la picioarele voastre toată Curtea Cezarilor,*
Primiţi acest dar în semn de Amiciţie,
Dar nu spuneţi nimic despre asta Amorului...
Tare mă tem c-o să mă dezmintă ! (Fr.)

Biletul e un model de curtenie a timpului. Dar Aurore străbătu această lume de seducții și această mulțime de omagii fără a se gîndi la altceva decît să cultive artele și să-și educe spiritul. N-a avut niciodată altă pasiune decît dragostea maternă și n-a știut niciodată ce înseamnă o aventură. Era totuși o fire tandră, generoasă și de o sensibilitate excepțională. Evlavia n-a fost pentru ea o piedică. N-avu alta, decît pe cea a secolului al XVIII-lea, deismul lui J.-J. Rousseau și al lui Voltaire[1]. Dar era un suflet hotărît, clarvăzător, îndrăgostit în mod deosebit de un anume ideal de mîndrie și de respect față de el însuși. Ignora cochetăria, era prea bine înzestrată pentru a avea nevoie de ea, și acest sistem de provocare îi rănea ideile și deprinderile în ceea ce privește demnitatea. Aurore străbătu o epocă de mare libertate și o lume foarte coruptă fără să-și piardă nici o pană din aripă ; și, condamnată de un destin ciudat să nu cunoască dragostea în căsnicie, ea rezolvă marea problemă de a trăi liniștită și ferită de toate intențiile rele, de toate calomniile.

Cred că avea vreo douăzeci și cinci de ani cînd și-a pierdut mama. Domnișoara Verrières muri într-o seară, în clipa în care se așeză în pat, fără să fie cîtuși de puțin suferindă, ci doar plîngîndu-se că-i era un pic frig la picioare. Se așeză în fața focului și în timp ce camerista îi încălzea papucii, își dădu sufletul fără să spună un cuvînt, fără să scoată un suspin. Încălțînd-o, camerista o întrebă dacă se mai încălzise și, neobținînd nici un răspuns, se uită la fața ei și băgă de seamă că somnul cel din urmă îi închisese ochii. Cred că în vremea aceea, pentru anumite firi care se aflau în totală armonie cu na-

[1] Îi trimitea traducerea cărții *Doisprezece Cezari* de Suetonius (n.a.).

tura și cu obiceiurile mediului lor filozofic, totul era plăcut și ușor, pînă și să mori.

Aurore se retrase la mînăstire ; așa era obiceiul cînd erai fată tînără sau văduvă tînără, fără părinți care să te călăuzească în lume. Te instalai acolo, liniștită, cu o anumită eleganță, primeai vizite, ieșeai dimineața, chiar și seara cu o însoțitoare mai în vîrstă și serioasă. Era un fel de precauție împotriva calomniei, o măsură de ținută demnă și de finețe.

Dar pentru bunica mea, care avea preferințe serioase și obiceiul ordinii, această retragere fu utilă și prețioasă. Ea a citit acolo peste măsură și a îngrămădit volume de extrase și de citate pe care le mai am încă și care sînt pentru mine o mărturie a seriozității spiritului ei și a unei bune întrebuințări a timpului. Mama sa nu i-a lăsat decît cîteva boarfe, două sau trei portrete de familie, între altele, pe cel al Aurorei de Koenigsmark, lăsat, nu se știe de ce, la ea de mareșalul de Saxa, multe madrigaluri și piese inedite, în versuri, ale prietenilor săi literați (versuri inedite care nu meritau altă soartă), în sfîrșit, pecetea mareșalului și tabacherea sa pe care le mai am încă și care sînt foarte frumos lucrate. Cît despre casa, teatrul și tot luxul său de femeie fermecătoare, negreșit că creditorii stăteau gata să se năpustească asupra-i, numai că, pînă în ceasul liniștit și fără griji al sfîrșitului, doamna a fost destul de sigură de buna lor educație pentru a nu se neliniști din pricina lor. Creditorii din acea vreme erau în adevăr foarte bine crescuți. Bunica n-avu de îndurat nici cea mai mică neplăcere din partea lor ; era constrînsă însă să primească de la prințesa moștenitoare o pensie care și ea într-o bună zi încetă dintr-o dată.

Biletul e un model de curtenie a timpului. Dar Aurore străbătu această lume de seducții și această mulțime de omagii fără a se gîndi la altceva decît să cultive artele și să-și educe spiritul. N-a avut niciodată altă pasiune decît dragostea maternă și n-a știut niciodată ce înseamnă o aventură. Era totuși o fire tandră, generoasă și de o sensibilitate excepțională. Evlavia n-a fost pentru ea o piedică. N-avu alta, decît pe cea a secolului al XVIII-lea, deismul lui J.-J. Rousseau și al lui Voltaire[1]. Dar era un suflet hotărît, clarvăzător, îndrăgostit în mod deosebit de un anume ideal de mîndrie și de respect față de el însuși. Ignora cochetăria, era prea bine înzestrată pentru a avea nevoie de ea, și acest sistem de provocare îi rănea ideile și deprinderile în ceea ce privește demnitatea. Aurore străbătu o epocă de mare libertate și o lume foarte coruptă fără să-și piardă nici o pană din aripă ; și, condamnată de un destin ciudat să nu cunoască dragostea în căsnicie, ea rezolvă marea problemă de a trăi liniștită și ferită de toate intențiile rele, de toate calomniile.

Cred că avea vreo douăzeci și cinci de ani cînd și-a pierdut mama. Domnișoara Verrières muri într-o seară, în clipa în care se așeză în pat, fără să fie cîtuși de puțin suferindă, ci doar plîngîndu-se că-i era un pic frig la picioare. Se așeză în fața focului și în timp ce camerista îi încălzea papucii, își dădu sufletul fără să spună un cuvînt, fără să scoată un suspin. Încălțînd-o, camerista o întrebă dacă se mai încălzise și, neobținînd nici un răspuns, se uită la fața ei și băgă de seamă că somnul cel din urmă îi închisese ochii. Cred că în vremea aceea, pentru anumite firi care se aflau în totală armonie cu na-

[1] Îi trimitea traducerea cărții *Doisprezece Cezari* de Suetonius (n.a.).

tura și cu obiceiurile mediului lor filozofic, totul era plăcut și ușor, pînă și să mori.

Aurore se retrase la mînăstire ; așa era obiceiul cînd erai fată tînără sau văduvă tînără, fără părinți care să te călăuzească în lume. Te instalai acolo, liniștită, cu o anumită eleganță, primeai vizite, ieșeai dimineața, chiar și seara cu o însoțitoare mai în vîrstă și serioasă. Era un fel de precauție împotriva calomniei, o măsură de ținută demnă și de finețe.

Dar pentru bunica mea, care avea preferințe serioase și obiceiul ordinii, această retragere fu utilă și prețioasă. Ea a citit acolo peste măsură și a îngrămădit volume de extrase și de citate pe care le mai am încă și care sînt pentru mine o mărturie a seriozității spiritului ei și a unei bune întrebuințări a timpului. Mama sa nu i-a lăsat decît cîteva boarfe, două sau trei portrete de familie, între altele, pe cel al Aurorei de Koenigsmark, lăsat, nu se știe de ce, la ea de mareșalul de Saxa, multe madrigaluri și piese inedite, în versuri, ale prietenilor săi literați (versuri inedite care nu meritau altă soartă), în sfîrșit, pecetea mareșalului și tabacherea sa pe care le mai am încă și care sînt foarte frumos lucrate. Cît despre casa, teatrul și tot luxul său de femeie fermecătoare, negreșit că creditorii stăteau gata să se năpustească asupra-i, numai că, pînă în ceasul liniștit și fără griji al sfîrșitului, doamna a fost destul de sigură de buna lor educație pentru a nu se neliniști din pricina lor. Creditorii din acea vreme erau în adevăr foarte bine crescuți. Bunica n-avu de îndurat nici cea mai mică neplăcere din partea lor ; era constrînsă însă să primească de la prințesa moștenitoare o pensie care și ea într-o bună zi încetă dintr-o dată.

Cu acest prilej i-a scris lui Voltaire, iar el i-a răspuns printr-o scrisoare fermecătoare, de care ea s-a servit pe lîngă ducesa de Choiseul [1].

[1] Iată scrisoarea bunicii mele și răspunsul lui Voltaire:

24 august 1768

Domnule Voltaire,

Fiica mareșalului de Saxa se adresează poetului, de la Fontenoy, ca să capete o bucată de pîine. Am fost recunoscută ca fiică a mareșalului; prințesa moștenitoare a avut grijă de educația mea după moartea tatălui meu. Această prințesă m-a retras de la Saint-Cyr pentru a mă mărita cu domnul de Horn, cavaler de Saint-Louis și căpitan în regimentul regal Bavaria. Ca zestre ea a obținut pentru mine locotenența regală din Schelestadt. Soțul meu, sosind în acest loc în toiul serbărilor care s-au dat în cinstea noastră, a murit subit. De atunci, moartea lui mi-a îndepărtat pe cei doi prinți moștenitori, protectorii mei. Fontenoy, Raucoux, Lawfeld sînt uitate. Sînt părăsită. Am socotit că cel care a imortalizat victoriile tatălui meu se va interesa de necazurile fiicei sale. Căci el este cel care trebuie să-i adopte pe copiii eroilor și să fie susținătorul meu după cum e și al fiicei marelui Corneille.

Cu elocința pe care ați consacrat-o ca să pledați cauza nenorocitilor, veți face ca în orice inimă să răsune strigătul de milă și veți dobîndi tot atîtea drepturi la recunoștința mea, cîte aveți la respectul și la admirația mea pentru talentele dumneavoastră sublime.

Răspuns:

2 septembrie 1768, castelul Ferney

Doamnă,

Mă voi duce în curînd să-l întîlnesc pe eroul — tatăl dumneavoastră — și-i voi împărtăși, cu indignare, starea în care se află fiica sa. Am avut cinstea de a trăi mult alături de el; a binevoit să aibă multă bunătate față de mine.

Una din nenorocirile care mă copleșesc la bătrînețe e de a vedea că fiica eroului Franței nu-i fericită în Franța. Dacă eram în locul dumneavoastră mă duceam să mă prezint doamnei ducese de Choiseul. Numele meu va face să vi se deschidă ușile cu două canaturi ale doamnei ducese de Choiseul, al cărei suflet drept, nobil și binefăcător nu va pierde o astfel de ocazie de a face bine. E cel mai bun sfat pe care aș putea să vi-l dau și sînt sigur că veți avea succes cînd veți vorbi. Mi-ați făcut, fără în-

Dar probabil că acest lucru nu izbuti, căci Aurore se decise, spre vîrsta de treizeci de ani, să se căsătorească cu domnul Dupin de Francueil, bunicul meu, care avea atunci şaizeci şi doi de ani.

Domnul Dupin de Francueil, acelaşi pe care Jean-Jacques Rousseau în *Confesiunile* sale şi domnul d'Epinay în *Corespondenţa* sa îl desemnează sub numele doar de Francueil, era prin excelenţă tipul de om fermecător, aşa cum se înţelegea în secolul trecut. Nu făcea parte din înalta nobilime, fiind fiul domnului Dupin, fermier general care părăsise sabia pentru finanţe. El însuşi era perceptor general în epoca în care s-a căsătorit cu bunică-mea. Era dintr-o familie cu rude de neam şi veche, avînd patru infolii de neamuri mari, bine cunoscute, în ceasloavele heraldice cu vignete colorate tare frumos. În orice caz, bunica mea ezită multă vreme să facă această căsătorie, nu pentru că vîrsta domnului Dupin ar fi constituit o piedică importantă, ci pentru că anturajul ei îl socotea un personaj prea neînsemnat pentru a fi luat în seamă de domnişoara de Saxa, contesă de Horn. Prejudecata cedă înaintea consideraţiilor de avere, domnul Dupin fiind foarte bogat în acea epocă. Pentru bunica mea, neajunsul de a fi sechestrată la mînăstire în cei mai frumoşi ani ai vieţii sale, grijile permanente, graţia, spiritul şi caracterul amabil al bătrînului ei adorator,

---

doială, multă cinste, doamnă, cînd v-aţi gîndit că un bătrîn muribund, persecutat şi retras din lume, va fi deosebit de bucuros s-o servească pe fiica domnului mareşal de Saxa. Aţi socotit foarte drept atunci cînd nu v-aţi îndoit de viul interes pe care trebuie să-l arăt fiicei unui om atît de mare.

Am cinstea de a fi cu respect,
doamnă
al dumneavoastră prea umil şi prea supus servitor,
Voltaire, gentilom ord. ai
Camerei regelui.

avură mai multă greutate decît momeala bogăţiilor; după doi sau trei ani de ezitări, timp în care nu trecea nici o zi fără ca bunicul să nu vină la vorbitor să discute şi să mănînce împreună cu ea, bunica îi răsplăti dragostea şi deveni doamna Dupin [1].

Ea mi-a vorbit adesea de această căsătorie atît de pe îndelete cîntărită şi de acest bunic pe care nu l-am cunoscut. Mi-a spus că timp de zece ani cît au trăit laolaltă, el a constituit împreună cu fiul ei, afecţiunea cea mai de preţ a vieţii sale; şi cu toate că n-a întrebuinţat niciodată cuvîntul dragoste pe care nici eu nu l-am auzit ieşind de pe buzele sale, nici în legătură cu bunicul, nici în legătură cu altcineva, ea surîdea cînd mă auzea spunînd că mi se pare imposibil să iubeşti un bătrîn.

— Un bătrîn iubeşte mai mult decît un bărbat tînăr, spunea ea şi nu e cu putinţă să nu-l iubeşti pe cel care te iubeşte atîta. Îi spuneam bunicului tău „bărbatul meu bătrîn" şi „tatăl meu". El nu voia să-mi spună altfel decît „fiica" sa, chiar şi în public. Şi apoi, adăugă ea, îmbătrînea oare cineva în vremea aceea? Bunicul tău, fata mea, a fost frumos, elegant, îngrijit, graţios, parfumat, vesel, amabil, afectuos şi statornic ca temperament pînă în ceasul morţii sale. Mai tînăr, el ar fi fost un om mult prea plăcut pentru a fi putut duce o viaţă atît de liniştită şi n-aş fi fost poate atît de fericită cu el, mi-ar fost prea disputat. Sînt convinsă că am avut parte de cei mai buni ani ai vieţii lui şi că niciodată un bărbat tînăr n-ar fi făcut o femeie mai fericită decît am fost eu; nu ne-am părăsit nici un moment şi niciodată n-am încercat o clipă de plictiseală lîngă el! Mintea lui era o

[1] Se pare că ar fi existat o oarecare opoziţie, nu ştiu din ce parte, căci se duseră să se căsătorească în Anglia, în capela ambasadei şi validară după aceea căsătoria la Paris (n.a.).

enciclopedic de idei, de cunoştinţe şi de talente care nu s-au epuizat niciodată pentru mine. Avea darul de a şti să se ocupe întotdeauna în mod plăcut de alţii tot atîta cît şi de el însuşi. Ziua făcea muzică împreună cu mine ; era un violonist excelent şi-şi construia el însuşi viorile fiind şi meşter viorist, în afară de faptul că mai era ceasornicar, arhitect, strungar, pictor, lăcătuş, decorator, bucătar, poet, compozitor, tîmplar şi broda de minune. Nu ştiu ce nu era. Nenorocirea e că-şi tocă averea pentru a-şi satisface toate aceste înclinaţii diverse şi a experimenta tot ce-i trecea prin minte : dar n-am văzut decît înflăcărare şi ne ruinarăm în modul cel mai plăcut din lume. Seara, cînd nu aveam musafiri, el desena alături de mine în timp ce eu mă ocupam cu parfilajul [1] sau făceam lectură pe rînd ; sau ne înconjurau cîţiva prieteni încîntători a căror bună dispoziţie era întreţinută printr-o discuţie plăcută, de spiritul său fin şi fecund. Aveam, printre prietene, femei tinere, măritate foarte bine şi care totuşi nu conteneau să-mi spună că mă invidiau pentru soţul meu bătrîn. În vremea aceea ştiai să trăieşti şi să mori, mai spunea ea ; nu existau infirmităţi supărătoare. Dacă aveai gută, mergeai totuşi fără să te strîmbi ; nu-ţi manifestai suferinţa, pentru că erai bine educat. Nu erai preocupat de afaceri care-ţi stricau căminul şi te făceau grosolan. Ştiai să te ruinezi salvînd aparenţele, ca acei jucători de clasă care pierd la cărţi fără să arate nelinişte sau ciudă. Chiar dacă ar fi fost nevoie să fii purtat, pe jumătate mort, totuşi nu lipseai de la o partidă de vînătoare. Preţuia mai mult să mori la bal sau la o comedie, decît în patul tău, între

[1] Operaţiunea de extragere a firelor de aur şi argint, foarte la modă pe vremea aceea, din stofele scumpe de mobilă ; firele erau apoi încredinţate giuvaergiului care le transforma în bijuterii.

patru luminări și cîțiva urîți domni în negru. Erai filozof, nu făceai paradă de austeritate, erai sever fără să pari. Cînd erai înțelept, o făceai din plăcere și fără să faci pe pedantul sau pe ipocritul. Te bucurai de viață și cînd îți venea sorocul să mori, nu căutai să-i dezgustești pe ceilalți să trăiască. Ultimul cuvînt al bătrînului meu soț fu să mă facă să făgăduiesc că-i voi supraviețui cît mai mult și că-mi voi face viața fericită. Dînd dovadă de o inimă atît de generoasă, era cel mai bun fel de a se face cu adevărat regretat.

Desigur era plăcută și seducătoare această filozofie a bogăției, a independenței, a toleranței și a blîndeții ; dar îți trebuiau cinci sau șase sute de mii de livre venit pentru a o susține și nu prea văd cum puteau profita de asta cei sărmani și oprimați.

Această filozofie a eșuat în fața ispășirilor revoluționare și fericirii de odinioară n-au mai păstrat decît arta de a ști să se urce cu grație pe eșafod, ceea ce e mult, sînt de acord ; dar ceea ce i-a ajutat să dea dovadă de această ultimă vitejie, a fost dezgustul profund pentru o viață în care nu mai vedeau mijlocul de a se amuza și frica de o situație socială în care trebuiau să admită, cel puțin în principiu, dreptul tuturor la bunăstare și la odihnă.

Înainte de a merge mai departe, voi vorbi de o ilustrație care se află în familia domnului Dupin, ilustrație adevărată și legitimă, dar căreia nici bunicul meu, nici eu nu i-am revendicat onoarea și profitul intelectual. Această ilustrație o reprezenta pe doamna Dupin de Chenonceaux, cu care nu mă înrudesc direct, pentru că ea fusese cea de a doua soție a domnului Dupin, fermierul general, și prin urmare, mama vitregă a domnului Dupin de Francueil. Asta nu mă împiedică să vorbesc despre ea. Trebuie s-o fac, cu atît mai mult cu cît în ciuda

reputației de care s-a bucurat în ceea ce privește spiritul și farmecul pe care le răspîndea și a elogiilor care i-au fost aduse de contemporanii săi, această femeie remarcabilă n-a vrut niciodată să ocupe în republica literelor serioase locul pe care-l merita.

Fusese domnișoara de Fontaines și trecea drept fiica lui Samuel Bernard [1], cel puțin așa arată J.-J. Rousseau. Adusese o zestre însemnată domnului Dupin ; nu-mi amintesc care dintre ei doi erau proprietarii pămîntului de la Chenonceaux [2], dar e sigur că împreună realizară o mare avere. Aveau ca locuință provizorie la Paris, palatul Lambert [3], și se puteau făli că ocupă rînd pe rînd două din cele mai frumoase reședințe din lume.

Se știe cum J.-J. Rousseau a devenit secretarul domnului Dupin și a locuit la Chenonceaux cu ei, cum s-a îndrăgostit de doamna Dupin care era frumoasă ca un înger și cum a riscat, în mod imprudent, o declarație care n-a avut succes. Rousseau păstră totuși relații de prietenie cu ea și cu fiul ei vitreg, Francueil.

Doamna Dupin se ocupa de litere și filozofie fără ostentație și fără să adauge și numele său pe lucrările soțului ei, deși ar fi putut, sînt sigură, să revendice părțile cele mai importante și cele mai bune idei din ele. Critica amplă ce o face în ele operei lui Montesquieu, *Spiritul legilor,* deși constituie o lucrare foarte bună, puțin cunoscută și puțin apreciată, inferioară ca formă celei a lui Montesquieu, dar

[1] Mare financiar francez (1651—1739) la punga căruia au apelat nu de puține ori Ludovic al XIV-lea și Ludovic al XV-lea.

[2] Reședință istorică situată în insula Saint-Louis din Paris, construită în 1640 de celebrul arhitect Le Vau și împodobită cu picturi de nu mai puțin celebrii Lesueur și Lebrun.

[3] Castel datînd din vremea Renașterii, construit sub Francisc I (1515—1522) și împodobit cu un pod ridicat de Diana de Poitiers.

superioară în fond acesteia din multe puncte de vedere chiar şi prin faptul că transmitea lumii idei din cele mai înaintate, a trebuit să rămînă necunoscută, umbrită de geniul lui Montesquieu, care răspundea la toate tendinţele şi la toate aspiraţiile politice de moment [1].

Domnul şi doamna Dupin se ocupau de o lucrare despre meritul femeilor în vremea cînd J.-J. Rousseau trăia alături de ei. El i-a ajutat să ia note şi să facă cercetări şi tot el a adunat, în legătură cu acest subiect, materiale considerabile care se află încă în stare de manuscris la castelul de la Chenonceaux. Lucrarea n-a mai fost executată din pricina morţii domnului Dupin, şi doamna Dupin, din modestie, n-a mai publicat niciodată scrierile lor. Anumite rezumate ale opiniilor sale, scrise de propria-i mînă, sub umilul titlu de *Eseuri*, ar merita totuşi să vadă lumina zilei, fie chiar numai ca document istoric alăturat istoriei filozofice a ultimului secol. Această femeie de treabă face parte din familia spiritelor înalte şi foarte luminate ale vremii sale, şi poate că e de regretat faptul că nu şi-a consacrat viaţa pentru a dezvolta şi răspîndi lumina pe care o purta în inima sa.

Ceea ce îi dădea o fizionomie cu totul deosebită şi cu totul originală în mijlocul acestor filozofi era faptul că avea idei mai înaintate decît cei mai mulţi

[1] Această lucrare nu s-a răspîndit deloc. Doamna de Pompadour, care-l proteja pe Montesquieu, obţinu de la domnul Dupin făgăduiala că-şi va retrage cartea, cu toate că ea fusese tipărită şi publicată. Am totuşi fericirea de a avea un exemplar din ea, care este păstrat în mîinile noastre. Fără nici o părtinire, nici amor-propriu de familie, e o foarte bună carte de critică strînsă care relevă toate contradicţiile din *Spiritul legilor*, şi prezintă din cînd în cînd, vederi de ansamblu mult mai de calitate asupra legislaţiei şi moralei naţiunilor (n.a.).

dintre ei. Ea nu era adepta lui Rousseau. N-avea talentul lui Rousseau ; dar nici acesta n-avea forța și elanul sufletului ei. Se călăuzea după o altă doctrină, mai îndrăzneață și mai profundă, mai veche în lume și încă nouă, în aparență, în secolul al XVIII-lea ; era prietena, eleva sau profesoara (cine știe ?) a unui bătrîn cu reputație de extravagant, geniu neizbutit, lipsit de talentul formei și care cred totuși că era mai luminat, mai animat de spiritul divin decît Voltaire, Helvétius, Diderot și chiar Rousseau : mă refer la abatele de Saint-Pierre, care era numit atunci în lume „faimosul" abate de Saint-Pierre [1], calificare ironică de care este scutit astăzi cînd e atît de puțin cunoscut și uitat.

Există genii nenorocite cărora le lipsește expresia și care doar dacă s-ar mai găsi un Platon care să-i tălmăcească lumii, lasă sclipiri palide în vremurile de mult trecute și duc în mormînt taina inteligenței lor, „necunoscutul meditației lor", cum spunea un membru al acestei mari familii de muți sau de „bîlbîiți" ilustri, Geoffroy Saint-Hilaire [2].

Neputința lor pare un fapt fatal, în timp ce modul cel mai clar și cel mai fericit de exprimare e hărăzit adesea oamenilor cu idei limitate și cu sentimente reci. În ceea ce mă privește îmi dau destul de bine seama că doamna Dupin ar fi preferat utopiile abatelui de Saint-Pierre doctrinelor anglomane ale lui Montesquieu. Marele Rousseau n-a avut tot atîta curaj moral și libertate de spirit ca această femeie generoasă. Însărcinat de ea să rezume proiectul păcii veșnice a abatelui de Saint-Pierre și a polisinodiei,

[1] *Charles Irénée Castel, abate de Saint-Pierre* (1658—1743), scriitor francez, autorul unui *Proiect al păcii veșnice.*

[2] *Etienne Geoffroy Saint-Hilaire* (1772—1844), celebru naturalist francez, creatorul, printre altele, al embriologiei.

el o făcu cu limpezimea şi frumuseţea felului său de a se exprima; mărturiseşte însă că a crezut de cuviinţă să treacă peste faptele cele mai îndrăzneţe ale autorului; şi el trimite la textul original pe cititorii care vor avea curajul să meargă ei înşişi la sursă.

Mărturisesc că nu-mi prea place sistemul de ironie adoptat de J.-J. Rousseau cu privire la utopiile abatelui de Saint-Pierre şi nici menajamentele pe care crede necesar să le simuleze faţă de puternicii vremii sale. Prefăcătoria sa, de altfel, este sau prea abilă sau prea stîngace; sau nu are o ironie destul de evidentă şi prin asta îşi pierde din putere sau nu-i destul de deghizată şi prin asta îşi pierde din prudenţă şi din efectul dorit. Nu există nici o unitate, nici o stabilitate în aprecierile lui Rousseau asupra filozofului de la Chenonceaux; după cum sînt şi perioadele vieţii sale, în care el însuşi este fie mai mult, fie mai puţin copleşit de repulsia ce i-o provoca persecuţia, tot astfel, Rousseau îl tratează pe Saint-Pierre sau de „om mare" sau de „biet om". În anumite pasaje din *Confesiuni* s-ar zice că roşeşte de a-l fi admirat. Rousseau n-are dreptate. Cînd nu ai *talent*, nu eşti un „biet om". Geniul vine din inimă şi nu constă în felul de exprimare şi apoi, critica principală pe care i-o adresează dimpreună cu toţi criticii vremii sale, e aceea de a nu fi fost un om practic şi de a fi crezut în realizarea reformelor sale sociale. Mi se pare totuşi că acest visător a văzut mai limpede decît toţi contemporanii săi şi că el era mult mai aproape de ideile revoluţionare, constituţionale, saint-simoniste şi chiar de cele care se numesc astăzi umanitare, decît contemporanul său Montesquieu şi urmaşii săi Rousseau, Diderot, Voltaire, Helvétius etc.

Căci au existat de toate în vastul creier al abatelui de Saint-Pierre, şi în acest soi de haos al gîndirii sale se află îngrămădite talmeş-balmeş toate ideile, fiecare dintre ele constituind preocuparea vieţii întregi a oamenilor foarte puternici. Desigur Saint-Simon [1] se inspiră de la el, deoarece doamna Dupin, eleva sa, şi domnul Dupin, în *Critica spiritului legilor,* sînt pe faţă *„emancipatorii"* femeii. Diversele încercări de guvernare care s-au produs timp de o sută de ani, principalele acte ale diplomaţiei europene şi simulacrele de consilii princiare care se numesc alianţe, au împrumutat teoriile privind conducerea statului ale abatelui de Saint-Pierre aparenţe (mincinoase, e adevărat) de înţelepciune şi de moralitate. Cît despre filozofia păcii veşnice, ea e în spiritul celor mai moderne şcoli filozofice.

Ar fi deci cît se poate de ridicol astăzi să-l socoţi pe abatele de Saint-Pierre ridicol şi să vorbeşti fără respect de cel pe care chiar detractorii săi îl numesc *om de bine* prin excelenţă. Dacă n-ar fi avut decît acest titlu drept orice bagaj pentru posteritate şi tot e ceva mai mult decît titlul de „cel mai mare om al vremii sale."

Doamna Dupin de Chenonceaux iubi cu religiozitate pe acest om de bine, îi împărtăşi ideile, îi fericì bătrîneţea prin îngrijiri mişcătoare şi primi, la Chenonceaux, ultimul său suspin. Am văzut acolo, chiar în camera unde el şi-a încredinţat Domnului sufletul generos, un portret al său făcut cu puţin timp înainte. Figura sa frumoasă, blîndă şi austeră totodată, se asemăna într-o oarecare măsură cu cea

[1] *Louis de Rouvroy, duce de Saint Simon* (1675—1755), scriitor francez, autorul unor *Memorii* celebre, care merg din 1691 pînă în 1723 şi în care istoriseşte nenumărate fapte petrecute la Curte, zugrăvind cu multă iscusinţă portretele persoanelor celebre din vremea sa.

a lui François Arago [1]. Dar expresia este alta, şi de altfel umbrele morţii au năpădit acest mare ochi negru adîncit de suferinţă, aceşti obraji palizi devastaţi de ani. [2]

Doamna Dupin a lăsat, la Chenonceaux, unele scrieri foarte scurte, dar pline de idei precise şi de sentimente nobile. Sînt, în general, idei disparate, dar a căror legătură e foarte logică. Un mic tratat despre *Fericire*, de cîteva pagini, ni s-a părut o capodoperă. Şi pentru a-i înţelege importanţa filozofică, e de-ajuns să transcriem primele cuvinte :

„Toţi oamenii au un drept egal la fericire" ; adică textual : „Toţi oamenii au un drept egal la plăcere". Dar nu trebuie ca acest cuvînt, „plăcere", care are şi culoarea sa locală, întocmai ca un „*trumeau*" de cămin [3], să fie greşit interpretat şi luat drept expresia unei gîndiri a regenţei. Nu ! adevăratul său sens e o fericire materială, bucuria vieţii, bunăstarea, repartiţia bunurilor, cum s-ar spune astăzi. Titlul lucrării, spiritul cast şi serios de care este însufleţită, nu pot lăsa nici o îndoială asupra sensului modern al acestei formule egalitare care corespunde formulei : *Fiecăruia potrivit nevoilor sale.* Este o idee destul de înaintată, cred, atît de înaintată încît şi astăzi încă e prea înaintată pentru creierul prudent al majorităţii gînditorilor şi politicienilor noştri, ilustrului is-

[1] Astronom şi fizician francez care a trăit între anii 1786—1853, celebru prin experienţele sale asupra magnetismului, polarizării şi indicilor de refracţie ai gazului.

[2] Am comis aici o mică eroare de fapt pe care vărul meu, domnul de Villeneuve, moştenitor al Chenonceaux-ului şi al istoriei doamnei Dupin, mi-o semnalează. Abatele de Saint-Pierre a murit la Paris, dar la puţin timp după ce s-a îmbolnăvit grav la Chenonceaux (n.a. din 1850).

[3] În secolul al XVIII-lea se obişnuia ca deasupra poliţei căminului să se execute mici picturi reprezentînd un peisaj, scene galante sau cîmpeneşti, după specificul localităţii.

toric Louis Blanc [1] trebuindu-i un anumit curaj pentru a o proclama și a o dezvolta. [2]

Frumoasă și fermecătoare, simplă, puternică și calmă, doamna Dupin își sfîrși zilele la Chenonceaux, la o vîrstă venerabilă. Modul de exprimare al scrierilor sale e la fel de limpede ca și sufletul său, la fel de delicat, surîzător și proaspăt ca trăsăturile chipului său. Această formă este specifică ei și corectitudinea elegantă a stilului nu dăunează deloc originalității. A scris în limba vremii sale, dar are întorsătura de frază a lui Montaigne, ironia lui Bayle [3] și se vede că această frumoasă doamnă nu s-a temut să șteargă colbul de pe vechii maeștri. Ea nu-i imită, dar îi asimilează, ca un stomac sănătos hrănit cu alimente bune.

Trebuie să mai spun, spre lauda sa, că, dintre toți vechii prieteni părăsiți și bănuiți de către Rousseau în dureroasa sa bătrînețe, ea este poate singura căreia el îi dă dreptate în *Confesiunile* sale și căreia îi recunoaște binefacerile fără amărăciune. A fost bună chiar cu Thérèse Levasseur [4] și cu nedemna ei familie ; a fost bună cu toți și stimată cu adevărat ; căci furtuna revoluționară pătrunse și în regalul castel de la Chenonceaux, dar respectă părul alb al bătrînei

---

[1] *Louis Blanc* (1811—1882), istoric și om politic francez ; adept al ideilor socialiste, el a contribuit prin scrierile sale la căderea monarhiei din iulie ; ca deputat al extremei stîngi din Adunarea Națională, a făcut parte, pînă în februarie 1848, din guvernul provizoriu.

[2] Am scris acestea în 1847. Cine știe dacă înainte de publicarea acestor *Memorii*, o răscoală socială n-ar fi creat mulți *„gînditori foarte curajoși"* (n.a.).

[3] *Pierre Bayle* (1647—1706), scriitor francez, autorul unui *Dicționar istoric și critic* (1669—1697), al cărui spirit anunță pe filozofii secolului al XVIII-lea.

[4] Iubita și mai apoi soția lui Jean-Jacques Rousseau, a cărei familie se pare că i-a pricinuit scriitorului destule necazuri.

doamne. Toate măsurile de rigoare se mărginiră la confiscarea cîtorva tablouri istorice pe care le sacrifică de bunăvoie exigențelor momentului. Mormîntul ei, simplu și de bun gust, se odihnește în parcul din Chenonceaux sub melancolice și proaspete frunzișuri. Călătorule care culegi cu religiozitate frunzele acestor chiparoși, fără alt motiv decît de a aduce un omagiu virtuoasei frumuseți iubită de Jean-Jacques Rousseau, să știi că ea are dreptul la și mai mult respect. A îndulcit bătrînețea *omului de bine* [1] din vremea sa ; i-a fost discipol ; a inspirat propriului ei soț teoria respectului pentru sexul slab ; mare omagiu adus superiorității blînde și modeste a inteligenței sale. A făcut și mai mult încă, a înțeles, ea, bogată, puternică și frumoasă că *toți oamenii au dreptul la fericire.* Cinste deci celei care a fost frumoasă ca iubita unui rege, înțeleaptă ca o femeie romană, luminată ca un adevărat filozof și bună ca un înger ! O nobilă prietenie, care a fost calomniată, ca tot ceea ce e firesc și bun pe lume, îi unise pe Francueil și pe mama sa vitregă. Sigur, asta trebuie să fi fost pentru el un titlu în plus în ceea ce privește afecțiunea și stima pe care bunica mea i le-a purtat bătrînului ei soț. Contactul cu o mamă vitregă ca prima doamnă Dupin și cu o soție cum a fost a doua, trebuiau să imprime un reflex de lumină pură asupra tinereții și asupra bătrîneții acestui bărbat. Bărbații datorează femeilor, mai mult decît celorlalți oameni, ceea ce au ei bun sau rău în cele mai înalte regiuni ale sufletului și sub acest raport li s-ar putea zice : „Spune-mi pe cine iubești, ca să-ți spun cine ești !"

Un bărbat ar putea trăi mult mai lesne, în societate, cu disprețul femeilor decît cu cel al bărbaților ;

[1] Abatele de Saint-Pierre.

dar înaintea lui Dumnezeu, înaintea hotărîrilor justiției care vede totul și care știe totul, disprețul femeilor îi va fi mult mai dăunător. Aceasta ar face poate, aici, motivul unei digresiuni și aș putea cita cîteva pagini excelente ale domnului Dupin, străbunicul meu, despre egalitatea dintre rangul femeii și cel al bărbatului în țelurile Domnului și în ordinea naturii. Dar voi reveni asupra acestei probleme, mai pe larg, în povestea propriei mele vieți.

III

O anecdotă despre J.-J. Rousseau. — Maurice Dupin, tatăl meu. — Deschartres, preceptorul meu. — Capul abatelui. Liberalismul dinaintea revoluției. — Vizita la domiciliu. — Încarcerare. — Devotamentul lui Deschartres și al tatii. — Nérina.

Pentru că am vorbit de Jean-Jacques Rousseau și de bunicul voi plasa aici o istorioară grațioasă pe care am găsit-o în hîrtiile bunicii mele, Aurore Dupin de Francueil.

„Nu l-am văzut decît o singură dată (era vorba de Jean-Jacques), dar n-am să-l uit niciodată. Trăia modest, sălbatic și retras, atins de acea mizantropie care a fost prea crud luată în rîs de prietenii săi, leneși și frivoli.

Începînd de la căsătoria mea, n-am încetat să-l năcăjesc pe domnul Francueil, ca să mă ajute să-l văd ; ori asta nu era chiar așa de ușor. S-a dus de mai multe ori la el fără să fie primit. În sfîrșit, într-o zi, îl găsi aruncînd pe fereastră pîine vrăbiilor. Tristețea sa era atît de mare, încît spuse cînd le văzu zburînd :

— Iată-le ghiftuite. Știți ce vor face ? Se vor duce pe cele mai înalte acoperișuri pentru a mă vorbi de rău, cum că pîinea mea nu face doi bani !

Înainte de a-l vedea pe Rousseau, m-am apucat să citesc pe nerăsuflate *Noua Heloïsă* și la ultimele pagini m-am simțit atît de mișcată, încît plîngeam în hohote. Domnul de Francueil glumea pe socoteala mea cu blîndețe. Voiam și eu să glumesc dar, în ziua aceea, de dimineață pînă seara nu făcui decît să plîng. Nu puteam să mă gîndesc la moartea Juliei fără să nu încep să bocesc. Mă simțeam bolnavă, mă simțeam urîtă.

În vremea asta, domnul de Francueil cu spiritul și grația pe care știa să le pună în toate, alergă să-l caute pe Jean-Jacques. Nu știu cum o fi făcut, dar l-a luat pe sus și l-a adus cu sine fără să mă fi prevenit de planul său.

Jean-Jacques a cedat cu foarte mare neplăcere, fără a se interesa de mine, nici de vîrsta mea, așteptîndu-se doar să satisfacă curiozitatea unei femei și nepretîndu-se de bunăvoie la asta după cîte mi-am putut da seama.

Eu, neavertizată de nimic, nu mă grăbeam să-mi isprăvesc toaleta, eram cu doamna d'Esparbes de Lussan, prietena mea, cea mai amabilă femeie din lume și cea mai drăguță, deși privea puțin sașiu și era un pic cam diformă. Rîdea de mine pentru că de cîtva timp mă apucase fantezia să studiez osteologia și tot rîzînd scoase niște strigăte înfricoșătoare, fiindcă vrînd să-mi aducă niște panglici care erau într-un dulap, găsise acolo agățată o mînă mare și urîtă de schelet.

Domnul Francueil a venit de două sau de trei ori să vadă dacă eram gata. Avea «un anumit aer», după cum spunea «marchizul» (așa o numeam eu pe doamna de Lussan care, în loc de numele mic îmi zicea

«scumpul meu baron»). Eu nu vedeam nimic ciudat la soțul meu și nu isprăveam să mă tot aranjez, neavînd habar că acel urs sublim se afla acolo, în salonul meu. Intrase cu un aer pe jumătate nătîng, pe jumătate ursuz și se așezase într-un colț fără să manifeste altă nerăbdare decît să mănînce, pentru ca să poată pleca mai repede.

În sfîrșit, toaleta mea odată isprăvită, cu ochii mereu roșii și umflați, mă duc în salon, zăresc un omuleț prost îmbrăcat care se scoală destul de greoi, care mormăie cuvinte confuze. Îl privesc și ghicesc : strig, vreau să vorbesc, dar izbucnesc în lacrimi. Jean-Jacques năucit de această primire vrea să-mi mulțumească și izbucnește în lacrimi. Francueil vrea să ne ajute să ne venim în fire, printr-o glumă, și izbucnește și el în lacrimi. Nu puturăm să ne mai spunem nimic. Rousseau îmi strînse mîna fără să-mi adreseze o vorbă.

Încercarăm să mîncăm pentru a isprăvi cu aceste lacrimi. Dar n-am putut mînca nimic. Domnul de Francueil n-a putut fi spiritual și Rousseau se eschivă sculîndu-se de la masă, fără să fi spus o vorbă, nemulțumit poate de a fi căpătat o nouă dezmințire a pretenției sale de a fi cel mai persecutat, cel mai vrednic de ură și mai calomniat dintre oameni."

Nădăjduiesc că cititorul meu nu va fi nemulțumit de această istorioară și de tonul în care este redată. Pentru o persoană crescută la Saint-Cyr, unde nu se învață ortografia, nu e rău întoarsă din condei. E adevărat că la Saint-Cyr, în locul gramaticii, se învăța Racine, pe dinafară, și i se jucau acolo capodoperele. Regret mult că bunica nu mi-a lăsat mai multe amintiri personale scrise de ea însăși. Se reduc doar la cîteva file. Și-a petrecut viața scriind scrisori care prețuiesc aproape cît — trebuie spus — cele ale doamnei

de Sévigné, și copiind pentru hrana sufletului ei, o mulțime de paragrafe din cărțile preferate.

Reiau istoria sa.

Nouă luni după căsătoria cu domnul Dupin, ea născu un fiu care fu unicul său copil și care primi numele de Maurice [1] în memoria mareșalului de Saxa. Voi să-l alăpteze ca însăși, bineînțeles, părea un lucru excentric, dar bunica era dintre femeile care citiseră *Emile* cu religiozitate și care voiau să dea exemplul cel bun. În plus avea sentimentul matern extrem de dezvoltat, și asta a fost la ea o pasiune care le-a înlocuit pe toate celelalte.

Numai că natura fu împotriva zelului ei. N-avu lapte și, fiindcă timp de cîteva zile, în ciuda celor mai atroce suferințe, se încăpățînă să-și alăpteze copilul, nu-l putu hrăni decît cu sîngele ei. Trebui să renunțe la alăptat; acest lucru fu pentru ea o durere cruntă și un pronostic sinistru.

Încasator general al ducatului d'Albret, domnul Dupin își petrecea, împreună cu nevasta și copilul, o parte a anului la Châteauroux. Locuiau în vechiul castel care servește astăzi de local birourilor prefecturii, și care domină, cu ansamblul său pitoresc, cursul Indrei și vastele cîmpii pe care le udă.

Domnul Dupin, care încetase de a se mai numi Francueil o dată cu moartea tatălui său, înființă la Châteauroux manufacturi de postav și risipi, prin activitatea și dărnicia sa, mult bănet în ținutul său. Era risipitor, senzual și ducea un trai de prinț. Întreținea o ceată de muzicanți, de bucătari, de paraziți, de lachei, de cai, de cîini, dînd din belșug totul pentru plăceri și pentru binefaceri, voind să fie fericit și toată lumea o dată cu el. Acesta era un alt mod de a fi decît

[1] *Maurice-François-Elisabeth*, născut la 13 ianuarie 1778. Avu ca naș pe marchizul de Polignac (n.a.).

cel al financiarilor și industriașilor de astăzi. Aceș tia nu-și risipesc averea în plăceri, în dragostea pen tru arte și în imprudențele dărniciei pornite din tr-un sentiment aristocratic perimat. Ei urmează ideile prudente ale vremii lor, după cum bunicul meu urma rutina ușoară a epocii sale. Dar nu trebuie lăudată vremea de acum mai mult decît alta ; oamenii nu știu încă ce să facă și ceea ce ar trebui să facă.

Bunicul meu muri la zece ani după căsătorie, lăsînd o dezordine cumplită în socotelile sale cu statul, și în afacerile sale personale. Bunica își arătă mintea ageră pe care-o avea, înconjurîndu-se de sfaturi înțelepte și ocupîndu-se de toate lucrurile cu zel. Ea lichidă totul cu promptitudine și, o dată datoriile plătite, atît statului cît și particularilor, se văzu „ruinată", adică în posesia a 75 000 livre rentă. [1]

Revoluția avea să-i reducă curînd resursele la proporții și mai mici și ea nu mai luă imediat și cu

[1] Iată o informație pe care mi-a furnizat-o vărul meu René de Villeneuve : *„Palatul Lambert era locuit de familia noastră și de prietena intimă a doamnei Dupin de Chenonceaux, frumoasa și fermecătoarea prințesă de Rohan-Chabot. Acesta era un adevărat palat. Într-o noapte, domnul de Chenonceaux, fiul domnului și doamnei Dupin, acest elev ingrat al lui Jean-Jacques, căsătorit de puțină vreme cu domnișoara de Rochechouart, pierdu la joc 700.000 de livre. A doua zi el trebui să plătească această datorie de onoare. Palatul Lambert fu ipotecat, alte bunuri vîndute. Din aceste splendori, din aceste picturi celebre nu mi-a rămas decît un foarte frumos tablou de Lesueur, reprezentînd trei muze dintre care una cîntă la violoncel. El l-a pictat de două ori, celălalt exemplar se află la muzeu. Domnul de Chenonceaux, fratele bunicului, și bunicul nostru Francueil au mîncat 7 sau 8 milioane în valoarea lor de atunci. Tatăl meu, căsătorît cu sora tatălui tău, era în același timp nepotul doamnei Dupin de Chenonceaux și unicul său moștenitor. Iată cum de patruzeci și șapte de ani eu sînt proprietarul Chenonceaux-ului."*

Voi povesti altădată cu ce grijă religioasă și cu ce înțelegere a artei domnul și doamna de Villeneuve au păstrat și remobilat acest castel, una dintre capodoperele Renașterii (n.a.).

tot atîta uşurinţă hotărîri în faţa acestei a doua lovituri a soartei ; dar la prima, se supuse fără ezitare şi, deşi, nu pot pricepe cum să nu fii imens de bogat cu 75 000 de livre rentă, cum totul e relativ, ea acceptă această „sărăcie" cu destulă bărbăţie şi filozofie. Prin asta, bunica se supunea unui principiu de onoare şi de demnitate care era conform cu ideile sale, în timp ce confiscările din epoca respectivă n-au putut niciodată să ia, în mintea ei, o altă formă decît cea a hoţiei şi a jafului.

După ce părăsi Châteauroux-ul, locui în strada Roi-de-Sicile, într-un „mic apartament", în care dacă ar fi să judec după cantitatea şi dimensiunea mobilelor care-mi împodobesc astăzi casa, mai avea destule mijloace pentru a se reface.

Angajă, pentru educaţia fiului ei, un om tînăr pe care l-am cunoscut bătrîn şi care a fost şi preceptorul meu. Acest personaj, serios şi comic totodată, a ocupat un loc prea important în viaţa noastră de familie şi în amintirile mele ca să nu merite să-i rezerv o menţiune specială.

Se numea François Deschartres şi cum a purtat pelerina scurtă în calitate de profesor la colegiul cardinalului Lemaine, intră la bunica mea cu costumul şi cu titlul de abate. Dar, în timpul revoluţiei, care veni curînd să caute pricină oricăror feluri de titluri, abatele Deschartres deveni domnul Deschartres. Sub Imperiu el fu la fel, domnul Deschartres, primarul satului Nohant ; sub Restauraţie, ar fi revenit bucuros la titlul său de abate deoarece rămăsese acelaşi îndrăgostit de formele trecutului. Dar nu ocupase niciodată vreo funcţie eclaziastică şi de altfel nu se putu elibera de o poreclă pe care i-am adăugat-o atotştiinţei sale şi aerului său important ; de atunci nu mai era numit decît „marele om".

Fusese băiat frumos, mai era încă atunci cînd bunica îl luă pe lîngă ea ; curățel, bine ras, ochiul viu și pulpa piciorului proeminentă. În sfîrșit, avea o foarte bună înfățișare de preceptor. Dar sînt sigură că niciodată, nimeni, chiar în cele mai bune timpuri ale sale, nu l-a putut privi fără să rîdă, atît de mult și de limpede era scris în toate trăsăturile feței sale și în toate mișcările persoanei sale cuvîntul „pedagog“ [1].

Pentru ca portretul să fie complet, ar mai fi trebuit să fie inculț, mîncăcios și laș. Dar, departe de asta, el era grozav de savant, foarte sobru și curajos la nebunie. Avea toate marile calități ale sufletului înmănunchеate într-un caracter insuportabil și o mulțumire de sine care mergea pînă la delir. Avea ideile cele mai absolute, manierele cele mai necioplite, limbajul cel mai îngîmfat.

Dar ce devotament, ce zel, ce suflet generos și sensibil ! Biet om mare ! Cum ți-am iertat persecuțiile ! Iartă-mi și tu la fel, în viața cealaltă, toate festele pe care ți le-am jucat, toate detestabilele pozne prin care m-am răzbunat de despotismul tău sufocant ! M-ai învățat puține lucruri, dar există unul pe care ți-l datorez și care mi-a slujit : acela de a reuși, în ciuda frămîntărilor independenței mele firești, să suport, vreme îndelungată, caracterele cele mai puțin suportabile și ideile cele mai extravagante.

Bunica, încredințîndu-i educația fiului ei nu presimțise deloc că-i cumpăra acestuia tiranul, salvatorul și prietenul său pe viață.

În orele lui libere, Deschartres continua să urmeze cursuri de fizică, de chimie, de medicină și de chirurgie. Se atașase mult de domnul Desault [2], și de-

[1] În sens pedant, ridicol și pretențios.

[2] *Pierre Joseph Desault* (1738—1795), renumit chirurg francez.

veni, sub îndrumarea acestui om remarcabil, un practician grozav de abil în operațiile chirurgicale. Mai tîrziu, cînd ajunse fermierul bunicii și primarul satului, știința sa îl făcu foarte util ținutului cu atît mai mult cu cît o practica din dragoste creștinească, fără nici o retribuție. Avea o inimă atît de mare că nu exista noapte oricît de neagră și de furtunoasă, oricît de caldă sau de rece, nici oră nepotrivită care să-l împiedice să alerge, adesea foarte departe, pe drumuri pierdute, pentru a da ajutor în colibe. Devotamentul și dezinteresul său erau cu adevărat admirabile. Dar deoarece trebuia să fie pe cît de ridicol pe atît de sublim în toate lucrurile, el împingea integritatea funcțiunilor sale pînă la a-și bate bolnavii, cînd, vindecați aceștia veneau să-i aducă bani. Nu arăta mai multă înțelegere nici la capitolul plocoane și l-am văzut de zeci de ori prăvălindu-i pe scară pe bieții pîrliți de pacienți, ucigînd cu lovituri rațele, curcanii și iepurii aduși de ei drept mulțumire salvatorului lor.

Acești oameni de treabă, umiliți și maltratați, se duceau mîhniți, spunînd :

— Cît este de răutăcios acest om drag și cumsecade !

Cîte unii adăugau mînioși :

— Iată unul pe care l-aș ucide dacă nu mi-ar fi salvat viața.

Și Deschartres, vociferînd din capul scării cu voce de stentor :

— Cum, canalie, mojicule, neciopliule, sărăcie ! Ți-am făcut un serviciu și tu vrei să-mi plătești ? Nu vrei să-mi fii recunoscător ! Vrei să fii chit față de mine ! Dacă n-o întinzi mai repede te stîlcesc în bătaie și te pun cincisprezece zile la pat și atunci vei fi obligat să trimiți iar să mă cauți.

În ciuda binefacerilor sale, bietul „om mare" era la fel de urît pe cît de stimat şi ieşirile sale prea vii îi atrăgeau adesea întîmplări supărătoare cu care nu se prea lăuda. Ţăranul berişonez [1] este îndurător pînă la un anumit punct, după care e bine să te păzeşti.

Dar anticipez mereu asupra succesiunii timpului în povestirea mea. Să mă iertaţi! Voiam să plasez, în legătură cu studiile anatomice ale abatelui Deschartres, o istorioară care nu-i deloc trandafirie. Aceasta ar fi încă o nepotrivire de cîţiva ani; dar amintirile mă îmbulzesc cam confuz, mă părăsesc chiar, şi mi-e frică să nu uit dintr-odată ceea ce aş lăsa pe mîine.

Sub teroare, deşi veghea statornic asupra tatei şi asupra intereselor bunicii, se pare că pasiunea îl împingea pe Deschartres, din timp în timp, spre sălile spitalelor şi amfiteatrele de disecţie. Se întîmplau destule drame înşfăcate peste tot, în acea vreme, dar dragostea pentru ştiinţă îl împiedica să facă prea multe reflecţii filozofice asupra capetelor pe care ghilotina le trimetea studenţilor în medicină. Într-o zi totuşi, avu o mică emoţie care-l deranjă foarte tare în observaţiile sale. Cîteva capete omeneşti fură aruncate pe o masă de laborator, cu aceste cuvinte ale unui elev care îşi făcea treaba destul de bine:

— Proaspăt tăiate!

Se pregătea un cazan înfricoşător în care aceste capete trebuiau fierte pentru a fi jupuite de piele şi pe urmă disecate. Deschartres lua capetele unul după altul şi se ducea să le arunce în cazan.

— Acesta e capul unui preot, spuse elevul dîndu-i-l pe cel din urmă; are tonsură!

Deschartres îl privi şi recunoscu capul unuia dintre prietenii săi pe care nu-l mai văzuse de 15 zile şi pe

[1] Din regiunea Le Berry, la sud de Paris.

care nu-l știa în închisoare. El mi-a povestit această oribilă aventură.

— N-am spus un cuvînt. Priveam acest sărman cap, cu plete albe. Era liniștit și frumos încă, avea aerul că surîde. Am așteptat ca elevul să se întoarcă cu spatele, pentru a-l săruta pe frunte. Apoi l-am pus în cazan ca pe celelalte și l-am disecat pentru mine. L-am păstrat cîtva timp, dar veni o clipă cînd această relicvă deveni foarte primejdioasă. L-am îngropat într-un colț al grădinii. Această întîlnire mi-a făcut atît de rău, încît s-a scurs multă vreme fără să mă mai pot ocupa de știință.

Să trecem repede la istorioare mai vesele. Tatăl meu nu se prea omora cu cartea. Deschartres n-ar fi cutezat să-l bată și, deși partizan excesiv al „vechii metode" a biciului și a nuielei, dragostea extremă a bunicii pentru fiul ei îi interzisese mijloacele eficace. Încercă, după ce depuse mult zel și dîrzenie, să înlocuiască biciul, după el o puternică pîrghie a inteligenței. Lua împreună cu tata, lecții de germană, de muzică, de tot ceea ce nu putea să-l învețe el singur și se făcu corepetitorul său, în absența profesorilor. Ba chiar se apucă, din devotament, să practice scrima și să-l determine să studieze pasele de picior, între lecțiile profesorului. Tata, care era leneș și care în vremea aceea avea o sănătate cam vlăguită, se trezea un pic din toropeală în sala de arme ; dar cînd se amesteca Deschartres în aceste treburi, acest biet Deschartres care avea darul de a face ca lucrurile cele mai interesante să devină plictisitoare, copilul bîlbîia ceva și adormea de-a-mpicioarelea.

— Domnule abate, îi spuse el într-o zi cu naivitate și fără răutate, oare cînd mă voi bate de-adevăratelea, o să mă amuze mai mult ?

— Nu cred, prietene, răspunse Deschartres.

Dar se înșela. Tatei îi plăcu încă de tînăr războiul și avu chiar pasiunea bătăliilor. Niciodată nu se simțea atît de bucuros, atît de liniștit și de mișcat în sinea sa, ca într-o șarjă de cavalerie.

Dar acest viitor viteaz fu la început un copil debil și teribil de răsfățat. Fu crescut ca la carte, aproape în vată și cum făcu o boală de creștere i se îngădui să ajungă într-o asemenea stare de indolență, încît își suna servitorul ca să-i ridice creionul, sau penița de jos. Și-a revenit repede, slavă Domnului, și elanul Franței, cînd ea alergă la hotare, l-a cuprins printre primii și a făcut din subita sa transformare o minune într-o mie.

Cînd revoluția începu să mîrîie, bunica mea, ca toți aristocrații luminați ai vremii sale, o văzu apropiindu-se fără teamă. Era prea nutrită de ideile lui Voltaire și ale lui J.-J. Rousseau pentru a nu urî abuzurile Curții.

Era chiar dintre cele mai înflăcărate împotriva clicii reginei și i-am găsit cartoane pline de cuplete, de madrigaluri și de satire sîngeroase împotriva Mariei-Antoinette și a favoriților ei. Oamenii de treabă copiau și colportau aceste bilețele. Cele mai cuviincioase sînt scrise de mîna bunicii, poate cîte unele sînt chiar ale ei; căci era de cel mai bun gust să compui cîte o epigramă despre scandaluri răsunătoare și opoziția filozofică a momentului se manifesta sub această formă cu totul franceză. Unele din ele erau într-adevăr destul de îndrăznețe și de ciudate. Erau puse în gura poporului și rimate în argoul halelor, cîntece nemaiauzite despre nașterea prințului moștenitor, despre delapidările și galanteriile „nemțoaicei"; erau amenințați mama și copilul cu biciul și cu stîlpul infamiei. Să nu vă gîndiți că aceste cîntece le făcea poporul. Ele coborau din salon în stradă. Le-am ars pe cele mai nerușinate, pe care n-aș fi

cutezat să le citesc pînă la capăt ; erau cele scrise de mîna călugărilor pe care i-am cunoscut în copilăria mea sau ieşite din mintea marchizilor de neam şi care nu mi-au lăsat nici o îndoială asupra urii profunde şi indignării delirante a aristocraţiei din acea epocă. Cred că poporul ar fi putut nici să nu se amestece, şi chiar dacă în adevăr nu s-ar fi amestecat, familia lui Ludovic al XVI-lea ar fi avut aceeaşi soartă şi nu şi-ar fi găsit locul printre martiri.

Regret grozav accesul de ipocrizie care m-a cuprins la douăzeci de ani, arzînd cea mai mare parte a acestor manuscrise. Venind de la o persoană atît de castă şi de sfîntă ca bunica mea, ele îmi ardeau ochii ; ar fi trebuit totuşi să-mi dau seama că acestea erau documente istorice care puteau avea o valoare serioasă. Multe erau poate unice, sau cel puţin foarte rare. Cele care mi-au rămas sînt cunoscute şi au fost citate în mai multe lucrări.

Cred că bunica avu o mare admiraţie pentru Necker şi mai pe urmă pentru Mirabeau. Dar pierd urma ideilor sale politice în epoca în care revoluţia devine pentru ea un fapt copleşitor şi un dezastru personal.

Dintre toţi cei din clasa sa, ea era poate persoana care se aştepta cel mai puţin să fie lovită în această mare catastrofă ; şi, de fapt, cum putea oare conştiinţa sa s-o avertizeze că a meritat să îndure, odată cu ceilalţi, o pedeapsă socială ? A adoptat credinţa egalităţii atît cît i-a fost posibil în situaţia sa. Era la înălţimea tuturor ideilor înaintate ale timpului ei. Accepta contractul social împreună cu Rousseau ; ura superstiţia ca şi Voltaire ; accepta chiar utopiile generoase ; cuvîntul „republică" n-o supăra deloc. Prin fire, era iubitoare, săritoare, afabilă şi vedea cu plăcere un egal al ei în orice om obscur şi nemerecit. Dacă revoluţia s-ar fi putut face fără violenţe şi fără răutăciri, ea ar fi urmat-o pînă la capăt, fără regret

şi fără teamă ; căci era un suflet mare şi toată viaţa a iubit şi a căutat adevărul.

Dar trebuie să fii mai mult decît sincer, mai mult decît drept pentru a accepta convulsiunile inevitabile care se leagă de o tulburare atît de mare. Trebuie să fii entuziast, aventuros, eroic, un fanatic chiar al vieţii de apoi. Fiecare dintre noi e capabil să accepte sacrificii mari pentru a-şi salva viaţa ; puţini însă pot surîde în timpul torturii...

În această situaţie stranie se afla nobila şi sincera femeie a cărei istorie v-o povestesc aici. Ea nu s-a gîndit să emigreze, a continuat să-şi crească fiul şi să fie absorbită de această obligaţie supremă.

A acceptat chiar micşorarea considerabilă pe care criza politică a adus-o resurselor sale. Din rămăşiţele a ceea ce numea ea resturile primei sale averi, a cumpărat, cu 300 000 de livre, moşia de la Nohant, prea departe de Châteauroux ; relaţiile şi obiceiurile de viaţă o legau de Berry.

Năzuia să se retragă în această provincie liniştită, unde pasiunile de moment erau încă prea puţin simţite, cînd o lovi un eveniment neprevăzut.

Locuia atunci în casa domnului Amonin, care avea funcţia de plătitor de rente şi al cărui apartament, ca aproape toate cele ocupate în acea epocă de oamenii înstăriţi, cuprindea multe ascunzători. Domnul Amonin îi propuse să ascundă într-unul din panourile pereţilor de lemn o destul de mare cantitate de argintărie şi de bijuterii aparţinînd atît lui cît şi ei. În afară de asta, un domn de Villiers ascunse acolo titluri de nobleţe.

Dar aceste ascunzători, practicate cu abilitate în grosimea zidurilor, nu puteau să reziste investigaţiilor făcute adesea chiar de lucrătorii care le construi-

seră și care erau primii delatori. La 5 frimaire [1] anul II (26 noiembrie 1793), în virtutea unui decret care oprea dosirea acestor bogății retrase din circulație, [2] fu făcută o descindere în casa domnului Amonin. Un expert tîmplar sondă lambriurile și prin urmare totul fu descoperit; bunica fu arestată și încarcerată în mînăstirea maicilor engleze, strada des Fossés-Saint Victor, care fusese transformată în pușcărie [3]. Casa îi fu sigilată și obiectele confiscate ca și apartamentul și încredințate pazei cetățeanului Leblanc, caporal. Se îngădui tînărului Maurice (tatăl meu) să locuiască în apartamentul său, care era, cum am spus, separat de primul și pe care-l împărțea cu Deschartres.

---

[1] *Frimaire:* 21 noiembrie-20 decembrie, a treia lună a calendarului republican francez.

[2] Iată termenii acestui decret care avea ca scop de a restabili încrederea prin teroare:

Art. 1. Orice metal de aur și de argint, monedă sau nemonedă, diamantele, bijuteriile, galoanele de aur și de argint și orice fel de mobilă, sau efecte de preț, care vor fi descoperite sau care vor fi găsite îngropate în pămînt sau ascunse în pivnițe, în interioarele pereților, acoperișurilor, în parchete sau caldarîm, în vetre sau în coșuri de căminuri sau în alte locuri secrete sînt luate și confiscate în profitul Republicii.

Art. 2. Orice denunțător care va ajuta la descoperirea unor astfel de obiecte, va primi a 20-a parte din valoarea lor, în bancnotă *(în text:* asignate *— hîrtie monedă cu curs forțat, emisă în 1789 n.n.)...*

Art. 6. Aurul și argintul, vesela, bijuteriile și alte efecte, oricare ar fi ele vor fi trimise imediat, cu inventarele lor, comitetului inspectorilor orașului, care vor preda, fără nici o amînare, diferitele monede trezoreriei naționale, iar argintăria la Monetăria Statului.

Art. 7. Cu privire la bijuterii, mobile și alte efecte: ele vor fi vîndute la licitație la cererea aceluiași comitet care va preda produsul trezoreriei și va da socoteală Convenției naționale (23 brumar an. II).

[3] Ea a petrecut în aceeași mînăstire o mare parte din retragerea sa voită, din lume, înainte de a se mărita cu cel de al doilea bărbat (n.a.).

Domnul Dupin, pe atunci în vîrstă de abia cincisprezece ani, fu năucit de această despărțire ca de-o lovitură de măciucă. Nu se aștepta la una ca asta, el care fusese crescut de asemenea în spiritul lui Voltaire și a lui J.-J. Rousseau. I s-a ascuns gravitatea faptelor, și bravul Deschartres îi potoli neliniștea : dar acesta din urmă simțea că doamna Dupin era pierdută dacă nu izbutea să întreprindă o intervenție pe care o concepu fără a ezita și pe care o execută cu tot atîta noroc pe cît curaj.

El știa bine că obiectele cele mai compromițătoare dintre toate, acele dosite în pereții de lemn ai casei, scăpaseră la primele cercetări. Aceste obiecte erau hîrtii, titluri și scrisori dezvăluind faptul că bunica ar fi contribuit la un împrumut voluntar, efectuat în secret în favoarea contelui d'Artois, atunci emigrat, devenit mai tîrziu Carol al X-lea, rege al Franței. Ce motive sau ce influențe o vor fi îndemnat la această acțiune, nu știu, poate un început de reacțiune împotriva ideilor revoluționare pe care le urmase cu energie pînă la luarea Bastiliei. Poate s-a lăsat antrenată de sfaturi exaltate sau poate a făcut-o dintr-un sentiment secret de orgoliu al sîngelui. Căci, în sfîrșit, în ciuda neajunsului pe care i-l crease starea de bastardă, ea era verișoara lui Ludovic al XVI-lea și a fraților săi și a crezut că trebue să rămînă îndatorată acestor prinți care au lăsat-o totuși în mizerie după moartea prințesei moștenitoare. Nu cred s-o fi făcut din alt motiv, și acea sumă de 75 000 de livre care, în situația sa, a însemnat un sacrificiu dureros, nu reprezenta pentru ea, ca de altfel pentru atîția alții, un fond plasat în contul favorurilor și al recompenselor viitorului. Începînd din această epocă, dimpotrivă, ea privi cauza prinților ca și pierdută, n-avea simpatie și stimă nici pentru caracterul viclean al „D[illegible]'ai" (Ludovic al XVIII-lea), nici

pentru viața rușinoasă și destrăbălată a viitorului Carol al X-lea. Mi-a vorbit de această tristă familie în momentul căderii lui Napoleon, și-mi amintesc perfect ce mi-a spus; dar să nu anticipăm asupra evenimentelor.

Voi spune numai că niciodată nu i-a dat prin gînd să profite de pe urma Restaurației; să-și reclame de la Bourboni banii și să fie răsplătită pentru un serviciu care fusese pe punctul de a o duce la ghilotină.

Fie că aceste acte fuseseră ascunse într-o tainiță specială care scăpase sondajului, fie că fuseseră amestecate printre hîrtiile domnului de Villiers și scăpaseră primului control al comisarilor, Deschartres era sigur că nu fuseseră menționate în procesul verbal și se pregătea să le sustragă unui nou control care trebuia să aibă loc odată cu ridicarea sigiliilor.

Asta însemna să-și riște libertatea și viața. Deschartres nu ezită...

Iat-o deci pe bunica arestată și pe Deschartres însărcinat cu salvarea sa; căci, cu o clipă înainte de a fi dusă la maicele engleze ea avusese timpul să-i spună unde se aflau aceste hîrtii blestemate pe care neglijase să le distrugă. Avea, între altele, o mulțime de scrisori care atestau relațiile sale cu emigranții, relații foarte nevinovate, desigur, în ceea ce o privea, dar care puteau să-i fie imputate drept crimă de stat și trădare față de Republică.

Ultimul proces-verbal pe care l-am citat și Dumnezeu știe cît dispreț și cîtă indignare vădea în sufletul său puristul Deschartres pentru actele redate într-o franceză atît de stîlcită![1] acest proces-verbal în care fiecare greșeală de ortografie îi încrețea pielea, nu constata existența unui mic mezanin, situat

[1] Într-adevăr, toate procesele-verbale consemnate în lucrarea de față și pe care din lipsă de spațiu am renunțat să le mai traducem, suleră de pe urma unor flagrante greșeli gramaticale.

deasupra primului etaj și care ținea de apartamentul bunicii. Te urcai acolo pe o scară secretă care pornea dintr-un cabinet de toaletă.

Au fost aplicate sigilii pe ușile și pe ferestrele acestui mezanin și tocmai acolo urmau să fie căutate hîrtiile. Trebuiau deci rupte trei sigilii înainte de a intra acolo : cel al ușii de la etajul întîi care dădea pe scara casei, cel al ușii cabinetului de toaletă care dădea pe scara secretă și cel al ușii de la mezanin, în susul aceleiași scări. Loja cetățeanului portar, republican înverșunat, era situată chiar sub apartamentul bunicii și caporalul Leblanc, cetățean incoruptibil, însărcinat cu paza sigiliilor de la etajul al doilea, dormea pe un pat de campanie în cabinetul vecin cu apartamentul domnului Amonin, adică, mai precis, deasupra mezaninului cu pricina. Stătea acolo, înarmat pînă în dinți, avînd consemn să tragă asupra oricui se introducea într-unul sau într-altul din apartamente. Și cetățeanul Froc, care, cu toate că era portar, avea somnul foarte ușor, dispunea de o sonerie, așezată ad-hoc la fereastra caporalului și n-avea decît să tragă de cordonul ei pentru a-l deștepta în caz de alarmă.

Fapta era deci smintită din partea unui om care n-avea, în arta de a deschide ușile cu șperaclul și de a se introduce fără zgomot, înaltele cunoștințe pe care, după studii speciale și serioase, le dobîndeau domnii hoți. Dar devotamentul face minuni. Deschartres se înarmă cu toate cele necesare și așteptă ca toată lumea să se culce. Era ora două dimineața cînd casa deveni tăcută. Atunci se sculă, se îmbrăcă fără zgomot și-și umplu buzunarele cu toate instrumentele pe care și le procurase nu fără pericol. Îndepărtă primul sigiliu, apoi pe al doilea, apoi pe al treilea. Iată-l la mezanin, trebuia să deschidă o mobilă de marchetărie care slujea de stelaj și să

scoată din ea 29 de dosare pline de hîrtii ; căci bunica n-a știut să-i spună unde anume se aflau cele care o compromiteau.

Deschartres nu se descurajă ; iată-l examinînd, triind, arzînd ; bate ora trei, nimic nu se mișcă... ba da ! pași ușori fac să scîrțîie slab parchetul în salonul de la etajul întîi ; poate e Nérina, căţeaua favorită a prizonierei, care se culcă sub patul lui Deschartres și care s-o fi luat după el. Căci pentru orice eventualitate a fost obligat să lase ușile deschise în urma lui ; poate e portarul care are cheile, căci Deschartres s-a introdus cu ajutorul unui șperaclu.

Cînd asculți cu atenție, cu inima bătînd să-ți iasă din piept și cu sîngele țiuindu-ți în urechi există o clipă în care nu mai auzi nimic. Sărmanul Deschartres rămase pietrificat, imobil ; căci, sau urca cineva scara de la mezanin, sau avea el un coșmar : și nu era Nérina, ăștia erau pași de bărbat. Se apropie cu precauție ; Deschartres este înarmat cu un pistol, îi trage piedica și merge drept la ușa scăriței... dar lasă repede să-i recadă brațul pe care și-l ridicase la înălțimea unui om ; căci cel care venea să i se alăture era tatăl meu, era Maurice, scumpul său elev.

Copilul, căruia în zadar i-a ascuns proiectul său, l-a ghicit, l-a pîndit ; venea să-l ajute. Deschartres, emoționat să-l vadă împărțind cu el un pericol înfricoșător, încearcă să-i vorbească, să-l trimită îndărăt ; Maurice îi pune mîna pe gură. Deschartres înțelege că cel mai mic zgomot, un cuvînt schimbat poate să-i piardă și pe unul și pe celălalt și atitudinea liniștită a copilului îi dovedește destul de bine că nu va ceda.

Atunci amîndoi, în cea mai completă liniște, se pun pe treabă. Examenul hîrtiilor continuă și merge repede ; se arde cu măsură, dar vai, sună ora patru !

Le trebuie mai mult de o oră pentru a închide ușile și a pune la loc sigiliile. Nici jumătate din treabă nu e făcută și la ora cinci cetățeanul Leblanc e totdeauna în picioare.

Nu-i vreme de pierdut. Maurice îl face pe prietenul său să priceapă, prin semne, că vor trebui să revină în noaptea următoare. De altfel nenorocita de Nérina pe care avusese grijă s-o încuie în cameră și care se plictisea singură, începuse să geamă și să urle. Închid deci totul, lasă sigiliile rupte în interior și se mulțumesc să-l refacă doar pe cel de la intrarea principală care dă spre scara cea mare. Tata ține lumînarea și întinde ceara. Deschartres, care a luat amprenta sigiliilor, execută operația cu iuțeala și îndemînarea unui om care a făcut operații chirurgicale mult mai delicate. Reintră la ei și se culcă iar, liniștiți în ceea ce privește persoana lor, dar nu sînt siguri de succesul întreprinderii lor ; căci s-ar fi putut să vină careva în timpul zilei să ridice, pe neașteptate, sigiliile și totul, în apartament, rămăsese vraiște. De altminteri, principalele piese de vinovăție încă nu fuseseră găsite și distruse. Din fericire, această teribilă zi de așteptare se termină fără nici o catastrofă. Tata o duse pe Nérina la un prieten ; Deschartres cumpără, pentru tata, papuci împletiți, unse ușile apartamentului lor, își puse în ordine instrumentele și nu încercă să schimbe eroica hotărîre a elevului său. Cînd mi-a povestit această istorie, douăzeci și cinci de ani mai tîrziu :

— Știam bine, spunea el, că dacă eram surprinși, doamna Dupin nu-mi-ar fi iertat niciodată că l-am lăsat pe fiul ei să se expună la un asemenea pericol ; dar aveam eu oare dreptul să împiedic un fiu bun să-și expună viața pentru a o salva pe cea a mamei sale ? Acest lucru ar fi fost împotriva oricărui prin-

cipiu de educație sănătoasă și eu eram înaintea de toate preceptor.

În noaptea următoare avură timp mai mult. Gardienii se culcaseră mult mai devreme; putură deci să-și înceapă operațiunile cu o oră mai înainte. Hîrtiile fură găsite și transformate în cenușă; apoi adunară această cenușă ușoară într-o cutie pe care o închiseră cu grijă și pe care o luară cu ei pentru a o face să dispară a doua zi. Toate dosarele fură controlate și curățate, se distruseră multe bijuterii și peceți cu armorii; luară chiar și stemele de pe coperțile cărților de lux. În sfîrșit, treaba odată terminată, toate sigiliile fură puse la loc, amprentele imitate la perfecție; benzile de hîrtie reapărură intacte, ușile fură reînchise fără zgomot și cei doi complici, după ce au îndeplinit o acțiune generoasă, cu tot misterul și toată emoția care însoțesc înfăptuirea crimelor, se retraseră în apartamentele lor la ora dorită. Acolo ei se aruncară unul în brațele celuilalt și, fără să-și spună nimic își amestecară lacrimile de bucurie. Credeau că au salvat-o pe bunica; dar trebuiră să trăiască încă multă vreme sub imperiul spaimei, căci detenția se prelungi pînă după catastrofa din 9 termidor și pînă la această dată tribunalele revoluționare deveniră cu fiecare zi mai bănuitoare și mai crîncene.

La 16 *nivôse* [1], adică peste o lună, doamna Dupin fu scoasă din închisoare și adusă în apartamentul ei sub paza cetățeanului Philidor, comisar foarte uman și care se arătă din ce în ce mai dispus în favoarea ei. Procesul-verbal, scris sub ochii săi și semnat de el, atesta că sigiliile fuseseră găsite intacte.

[1] *Nivôse*: a 4-a lună a calendarului revoluționar francez (21 decembrie-19 ianuarie).

Cetățeanul portar n-ar fi fost înșelător cu nimeni, deci e de crezut că nici un indiciu nu trăda efracția.

Ceea ce vreau să spun în treacăt, căci nu trebuie să uit acest lucru, e că bravul Deschartres nu mi-a povestit întîmplarea decît sieși, de întrebările mele, a povestit-o chiar destul de prost și n-am cunoscut niciodată amănuntele decît de la bunica. Totuși, n-am întîlnit un povestitor mai prolix, mai pretențios, mai pedant, mai înfumurat de rolul său în lucrurile mici și mai dornic de a se face ascultat, ca acest om cinstit. Nu se putea abține să nu repete în fiecare seară o serie de anecdote și de fapte din viața sa pe care le cunoșteam atît de bine, încît îl corectam eu cînd se înșela asupra vreunui cuvînt; dar cînd venea vorba despre vreuna din faptele sale eroice, el, care avea în privința compilării lor pretenții aproape ridicole, devenea naiv ca un copil și umil ca un adevărat creștin.

Bunica n-a fost scoasă din închisoare decît ca să asiste la ridicarea sigiliilor și la examinarea hîrtiilor. Nu se găsi, bineînțeles, nimic care să contravină „intereselor republicii" cu toate că această examinare a durat nouă ore. A fost o zi de bucurie pentru ea și fiul ei că putuseră să o petreacă împreună. Dragostea lor mutuală îi mișcă mult pe comisari și mai ales pe Philidor, care Philidor era, dacă am memorie bună, un fost peruchier, foarte bun parriot și om de treabă. El prinse mai ales o mare prietenie pentru tata și nu încetă de a face demersuri pentru ca bunica să fie judecată, în nădejdea că va fi achitată. Dar demersurile sale n-avură succes decît în epoca reacțiunii.

În seara de 17 nivôse el o reconduse pe prizonieră la maicile engleze unde rămase pînă la 4 fructidor

(22 august 1794). Timp de cîtăva vreme tata putu s-o vadă pe mamă-sa cîte o clipă, zilnic, în vorbitorul mînăstirii. Băiatul aştepta această clipă preafericită, în mînăstire, pe un frig de gheaţă, şi Dumnezeu ştie cît era de frig în această clădire pe care am măsurat-o în toate sensurile timp de trei ani din viaţa mea, căci am fost crescută în acelaşi loc.

Aştepta adesea timp de mai multe ore deoarece, la început mai ales, consemnele se schimbau în fiecare zi după capriciul portarilor şi poate urmînd şi voinţa guvernămîntului revoluţionar care se temea de comunicaţiile prea frecvente şi prea uşoare dintre deţinuţi şi neamurile lor.

În alte vremuri, copilul slab şi debil ar fi făcut, acolo, o congestie pulmonară. Dar emoţiile vii ne făuresc o altă sănătate, un alt organism. El n-avu nici măcar un guturai şi învăţă repede să nu-şi mai dea atenţie, să nu se mai plîngă mamei sale de suferinţele mărunte şi de cele mai mici nemulţumiri, cum avusese obiceiul s-o facă. Deveni dintr-odată ceea ce trebuia să rămînă totdeauna, şi copilul răsfăţat dispăru pentru a nu mai reapărea. Cînd o vedea sosind, la grilaj, pe biata sa mamă, palidă, înfricoşată de timpul pe care-l petrecuse aşteptîndu-l, gata mereu să izbucnească în lacrimi, atingîndu-i mîinile reci şi conjurîndu-l mai curînd să nu mai vină decît să se expună acelor suferinţe, îi era ruşine de moliciunea în care se lăsase legănat, îşi reproşa de a fi consimţit la această desfăşurare extremă de solicitudine, şi, cunoscînd, în sfîrşit, pe propria sa piele ce înseamnă să tremuri şi să suferi pentru ceea ce iubeşti nega că ar fi avut de aşteptat ; o asigura că nu i-e frig, şi printr-un efort de voinţă, ajungea într-adevăr să nu mai simtă frigul.

Studiile sale fuseseră întrerupte ; nu se mai punea problema profesorilor de muzică, de dans, de scrimă. Bunul Deschartres, căruia îi plăcea atîta să-l învețe pe copil, nu mai avea chef să-i dea lecții, precum nu mai avea nici elevul său să le primească, dar educația aceea putea să fie înlocuită cu alta și timpul care forma inima și conștiința bărbatului, nu era pierdut pentru copil.

IV

Sophie-Victoire Antoinette Delaborde. — Mama Cloquart și fiicele sale la primărie. — Mînăstirea de maici engleze. — Despre adolescență.

Voi întrerupe un moment aici istoria neamului meu dinspre tată pentru a introduce un nou personaj pe care o ciudată apropiere îl așează în aceeași închisoare și în aceeași epocă.

Am vorbit de Antoine Delaborde, meșter de bile și meșter păsărar, adică, cu alte cuvinte, după ce a ținut o sală de biliard, bunicul meu dinspre mamă a vîndut păsări. Dacă nu spun mai mult despre el o fac din pricină că nu știu mai mult. Mama aproape că nu vorbea de părinții ei pentru că i-a cunoscut prea puțin și i-a pierdut pe cînd era încă un copil. Cine era bunicul ei dinspre tată? Habar n-avea, și eu la fel. Dar bunica ei? Nu mai mult.

Iată un caz în care genealogiile plebeiene nu pot să lupte împotriva celor ale bogaților și puternicilor acestei lumi.

Chiar dacă ele ar fi zămislit ființele cele mai bune sau cele mai perverse, există impunitate pentru unii, ingratitudine față de alții. Nici un titlu, nici o em-

blemă, nici o pictură nu păstrează amintirea acestor generații obscure care trec pe pămînt și nu lasă urme. Sărmanul moare definitiv, disprețul bogatului îi pecetluiește mormîntul și trece peste el fără să știe dacă cea pe care o calcă, indiferent, în picioare este chiar pulbere umană.

Mama și mătușa mi-au vorbit de o bunică dinspre mamă, care le-a crescut și care era bună și pioasă. Nu socot că revoluția le-a ruinat. N-aveau nimic de pierdut, dar au suferit atunci, ca întreg poporul, din pricina rarității și scumpirii pîinii. Această bunică era regalistă, Dumnezeu știe pentru ce, și-și creștea cele două nepoate în groaza de revoluție. Fapt e că ele nu pricepeau o iotă din asta și că într-o bună dimineață veniră să o ia pe cea mai mare, care avea pe atunci 15 ori 16 ani și care se numea Sophie-Victoire (și chiar Antoinette ca și regina Franței), pentru a o îmbrăca din cap pînă-n picioare în alb, a o pudra, a-i pune o cunună de trandafiri și a o duce la primărie. Nu știa nici ea singură ce înseamnă asta : dar notabilii plebeieni ai cartierului, proaspăt întorși de la Bastilia și de la Versailles, îi spuseră :

— Mică cetățeană, tu ești cea mai frumoasă copilă din district, hai să te facem bravă ; iată-l pe cetățeanul Collot-d'Herbois, actor la Teatrul Francez, care te va învăța un salut în versuri, cu gesturi ; iată și o cunună de flori ; te vom conduce la primărie, tu vei prezenta florile și vei rosti salutul în fața cetățenilor Bailly și La Fayette, și vei binemerita de la patrie.

Victoire își îndeplini, cu veselie, rolul în mijlocul unui cor de alte tinere fete, în aparență mai puțin grațioase decît ea, căci ele n-aveau nimic de spus, nici de prezentat eroilor zilei ; nu se aflau acolo decît pentru decor.

Mama Clequart (bunica Victoirei) își urmă nepoata împreună cu Lucie, sora mai mică și amîndouă, foarte

voioase și foarte mîndre, strecurîndu-se prin mulțimea imensă, reușiră să intre în primărie și să vadă cu cîtă grație perla districtului își debita salutul și-și prezenta cununa. Domnul de La Fayette fu cu totul emoționat și, luînd cununa, o așeză curtenitor și patern pe capul Victoirei spunîndu-i :

— Drăguță copilă, aceste flori se potrivesc mai bine cu obrazul dumitale decît cu al meu.

Se aplaudă, avu loc un banchet oferit în cinstea lui La Fayette și a lui Bailly. Începură dansurile în jurul mesei, frumoasele fete tinere ale districtului, luară parte și ele ; mulțimea deveni atît de compactă și de zgomotoasă, încît bunica Cloquart și mica Lucie pierzînd-o din vedere pe triumfătoarea Victoire, nesperînd s-o mai întîlnească, și temîndu-se să nu fie înăbușite, ieșiră în piață s-o aștepte ; dar mulțimea le alungă. Strigătele de entuziasm le înspăimîntară. Mama Cloquart nu era curajoasă, crezu că Parisul se prăvălea peste ea și o luă la goană cu Lucie, plîngînd și strigînd că Victoire va fi înăbușită sau zdrobită în această farandolă gigantică.

Abia spre seară Victoire se întoarse să le găsească în sărmana lor căsuță, escortată de o ceată de patrioți de ambele sexe care o protejară atît de bine, încît rochia sa albă nu era nici măcar șifonată.

De ce eveniment politic se leagă această sărbătoare dată la primărie ? Habar n-am. Nici mama, nici mătușa nu mi-au putut spune niciodată ; jucînd numai un rol acolo, ele nu știau probabil nimic mai mult. Pot să presupun doar că asta s-a petrecut cînd La Fayette a venit să anunțe Comunei că regele era decis să revină în bunul său oraș, Parisul.

Probabil că în această epocă micile cetățene Delaborde găsiră revoluția încîntătoare. Dar mai tîrziu ele văzură trecînd un cap frumos, împodobit cu lungi plete blonde, în vîrful unei sulițe, era cel al nenoro-

citei prințese de Lamballe. Acest spectacol făcu asupra lor o impresie îngrozitoare și nu mai judecară revoluția decît prin această oribilă apariție.

Ele erau atunci atît de sărmane, încît Lucie lucra la croitorie și Victoire era figurantă într-un mic teatru. Mătușa mea a negat mai tîrziu acest fapt și, cum era foarte sinceră, l-a negat, cu siguranță, din bună-credință. E posibil ca ea să nu fi știut; căci în această furtună în care ele erau duse ca două biete frunzulițe ce se răsuceau fără să știe unde sînt, în această încîlceală de nenorociri, de spaime și de emoții neînțelese, uneori atît de violente încît au distrus în întregime, în anumite epoci, sensul memoriei mamei, e posibil ca ambele surori să se fi pierdut din vedere un anumit timp. E posibil ca, în urmă, Victoire, temîndu-se de mustrările bunicii, care era evlavioasă, și ca să nu pricinuiască necazuri Luciei, care era prudentă și muncitoare, n-a îndrăznit să mărturisească la ce extreme au dus-o mizeria sau neprevederile vîrstei sale.

Dar faptul e sigur, pentru că Victoire — mama mea — mi l-a spus și în împrejurări pe care nu le voi uita niciodată: voi povesti asta la locul cuvenit, dar îl rog pe cititor să nu se grăbească să-și facă nici o părere înaintea concluziei mele.

Nu știu prin ce împrejurări a ajuns mama să cînte, sub Teroare, un cîntec de răzvrătire împotriva Republicii. A doua zi, veniră să-i facă o percheziție. Găsiră acest cîntec în manuscris, care-i fusese dat de un oarecare abate Borel. Cîntecul era răzvrătitor într-adevăr; dar ea nu cîntase decît un singur cuplet care era cel mai puțin compromițător. Fu arestată imediat împreună cu soră-sa Lucie (Dumnezeu știe pentru ce!) și încarcerată la început în închisoarea la Bourbe și apoi în alta, pe urmă transferată, în sfîrșit, la maicile engleze, unde se află, probabil, în aceeași epocă și bunica.

Astfel, două sărmane copilițe din popor se aflau aici, nici mai mult nici mai puțin ca și doamnele cele mai de vază ale Curții și ale orașului. Domnișoara Contat [1] se afla și ea aici și superioara maicilor engleze, doamna Canning, se împrietenise cu dînsa. Această celebră actriță avea crize de evlavie gingașă și exaltată. Nu se întîlnea niciodată cu doamna Canning în galeriile mînăstirii fără să se așeze în genunchi înaintea ei și să-i ceară binecuvîntarea. Buna maică, plină de spirit și care cunoștea regulile vieții de societate, o consola și o întărea împotriva spaimelor morții, o aducea în chilia sa și-i predica, fără s-o înspăimînte, găsind că are un suflet frumos și bun care nu se scandaliza de nimic. Ea însăși a povestit aceste lucruri bunicii în fața mea, cînd mă aflam în mînăstire și cînd, în vorbitor, ele își evocau împreună amintirile acestei epoci stranii.

În mijlocul unui atît de mare număr de deținute, adesea reînoit prin plecarea [1] unora, și arestarea altora, dacă Marie Aurore de Saxa și Victoire Delaborde nu se cunoscuseră sau nu se remarcaseră, nu e de mirare. Faptul e că amintirile lor nu datează din această epocă. Dar să-mi dați voie să fac aici o expunere sumară de roman. Presupun că Maurice se plimba prin mînăstire, înghețat bocnă și bătînd din picioare, pe loc, așteptînd ora ca să-și îmbrățișeze mama ; presupun de asemenea că Victoire rătăcea prin mînăstire, că-l remarcase pe acest băiat frumos, ea care avea atunci 19 ani, și că ar fi spus, dacă ar fi știut că acesta era nepotul mareșalului de Saxa :

— E băiat frumos ; cît privește mareșalul de Saxa, habar n-am cine e.

Și mai presupun că i s-ar fi spus lui Maurice :

---

[1] *Louise Contat* (1760—1813), artistă dramatică franceză, încarcerată în timpul Terorii.

[1] *Plecare* însemna atunci ghilotina.

— Iat-o pe această biată fără frumoasă, care n-a auzit niciodată vorbindu-se despre strămoșul tău și al cărui tată vindea păsările în colivii, e viitoarea ta nevastă...

Nu știu ce-ar fi răspuns el atunci, dar iată un început de roman. Totuși să nu credeți asta. E posibil ca ei să nu se fi întîlnit niciodată în acea mînăstire, nu e totuși imposibil ca să se fi privit și salutat în trecere, chiar dacă n-a fost decît odată. Tînăra fată n-ar fi dat prea mare atenție unui școlar ; tînărul bărbat preocupat de necazurile personale, poate a văzut-o, dar după o clipă a uitat-o. Fapt e că nu și-au amintit de această întîlnire nici unul, nici altul cînd au făcut cunoștință în Italia, într-o altă furtună, mulți ani mai tîrziu.

Aici existența mamei mele dispare în întregime pentru mine, cum a dispărut pentru ea însăși în amintirile sale. Știa numai că a ieșit din închisoare așa cum a intrat, fără să priceapă cum și pentru ce. Bunica Cloquart nemaiauzind vorbindu-se de nepoatele sale de mai bine de un an, le-a crezut moarte. Îi slăbiseră mult puterile cînd le-a văzut apărînd dinaintea ei ; căci în loc să se arunce în brațele lor, ea se înfricoșă și le luă drept două stafii.

Voi relua povestea lor cînd îmi va fi posibil s-o găsesc. Mă întorc la cea a tatălui meu pe care, grație scrisorilor sale, rareori o pierd din vedere.

Scurtele întrevederi care slujeau drept consolare mamei și fiului fură brusc întrerupte. Guvernul revoluționar luă o măsură de rigoare împotriva neamurilor apropiate ale deținuților, exilîndu-i în afara incintei Parisului și interzicîndu-le să pună piciorul acolo pînă la noi ordine. Tata se duse să se stabilească la Passy cu Deschartres, și petrecu acolo mai multe luni.

Această a doua despărțire fu mai sfîșietoare decît prima. Era mai absolută, distrugea mai crunt nădejdile care se mai putuseră păstra. Bunica suferi mult, dar izbuti să-i ascundă fiului ei teama ce-o încerca, îmbrățișîndu-l, cu gîndul că era poate pentru ultima oară.

Cît despre el, n-avea presentimente atît de sumbre, dar fu copleșit. Acest biet copil n-a părăsit-o niciodată pe mama sa, n-a cunoscut niciodată, n-a prevăzut niciodată durerea. Era frumos ca o floare, cast și blînd ca o tînără fată. Avea șaisprezece ani, sănătatea îi era încă delicată, sufletul încîntător. La această vîrstă un băiat crescut de o mamă iubitoare, este creat ca o ființă aparte. El nu aparține, am putea spune, nici unui sex ; gîndurile sale sînt pure ca ale unui înger, n-are acea cochetărie puerilă, acea curiozitate neliniștită, acea personalitate bănuitoare care tulbură adesea prima dezvoltare a femeii. Își iubește mama cum n-o iubește și cum n-o va putea iubi niciodată o fată. Înecat în fericirea de a fi iubit în mod exclusiv și răsfățat cu adorație, această mamă este pentru el obiectul unui fel de cult. Iată dragostea, mai puțin furtunile și greșelile în care va fi antrenat mai tîrziu de dragostea unei alte femei. Da, e dragostea ideală și nu ține decît un moment în viața bărbatului. În ajun, nu-și dădea încă seama și trăia în toropeala unui dulce instinct ; a doua zi această dragoste îi va fi tulburată sau distrusă de alte pasiuni sau în luptă poate cu atracția dominatoare a amantei.

O lume de noi emoții se va înfățișa atunci ochilor săi uimiți ; dar dacă e capabil să iubească cu ardoare și în chip nobil acest nou idol, e pentru că lîngă mama sa va cunoaște sfînta ucenicie a dragostei adevărate.

Găsesc că poeții și romancierii n-au cunoscut destul acest subiect de observație, această sursă de poezie pe care o oferă momentul rapid și unic din viața

bărbatului. E adevărat că în lumea noastră tristă de azi, adolescentul nu există sau e o ființă crescută într-un fel excepțional. Cel pe care-l vedem zilnic e un elev de la colegiu, nepieptănat, rău crescut, infectat de vreun viciu grosolan care a și distrus în ființa sa sfințenia primului ideal. Sau dacă, printr-o minune, bietul copil a scăpat de această ciumă a școlii, e imposibil să-și fi păstrat castitatea imaginației și sfînta neștiință a vîrstei sale. În afară de asta, el nutrește o ură ascunsă împotriva camarazilor care au voit să-l piardă, sau împotriva temnicerilor care-l oprimă. E urît chiar cînd natura l-a făcut frumos; poartă un vestmînt grosolan, are aerul rușinat și nu te privește în față. Devoră în secret cărți proaste și totuși cînd vede o femeie se sperie. Mîngîierile mamei sale îl fac să roșească. S-ar spune că se recunoaște nedemn. Cele mai frumoase limbi ale lumii, cele mai mari poeme ale omenirii nu sînt pentru el decît un prilej de oboseală, de revoltă și de dezgust; hrănit în mod brutal și fără înțelepciune cu cele mai pure alimente, el are gustul depravat și nu aspiră decît la rău. Îi vor trebui ani pentru a pierde fructele acestei detestabile educații, pentru a învăța limba sa uitînd latina pe care o știe prost și greaca pe care n-o știe deloc, pentru a-și forma gustul, pentru a-și face o idee justă despre istorie, pentru a pierde această amprentă de slugenie pe care o copilărie tristă și abrutizarea robiei le-au imprimat pe fruntea sa, pentru a privi deschis și a ține capul sus. Numai atunci își va iubi mama; dar pasiunile pun de pe acum stăpînire pe el și el nu va mai cunoaște niciodată această dragoste angelică de care vorbeam adineauri și care este ca o pauză pentru sufletul bărbatului, în sînul oazei fermecate dintre copilărie și pubertate.

Aceasta nu e o concluzie pe care o trag împotriva educației universitare. În principiu, recunosc avanta-

jele educației în comun. În realitate, așa cum se practică ea azi, nu ezit să spun că orice e preferabil acesteia în materie de educație, chiar și educația copiilor răsfățați, la domiciliu. De altfel, nu-i vorba aici să tragem concluzii asupra unui fapt deosebit. O educație ca aceea primită de tatăl meu n-ar putea sluji ca tip. Ea a fost totodată și prea frumoasă și prea defectuoasă. Sfărîmată de două ori, prima oară de o boală de lîncezeală, a doua oară de emoțiile teroarei și de existența precară și schimbătoare care a urmat, această educație n-a mai fost niciodată completată. Dar așa cum a fost, ea a creat un bărbat de o candoare, de o vitejie și o bunătate incomparabile. Viața acestui om a fost un roman de război și de dragoste, isprăvită la 30 de ani printr-o catastrofă neprevăzută. Această moarte prematură l-a făcut să rămînă tînăr în mintea celor care l-au cunoscut, și un om tînăr, înzestrat cu un sentiment eroic, și a cărui întreagă viață este concentrată într-o perioadă eroică a istoriei, nu poate fi o fizionomie lipsită de interes și de farmec. Ce subiect mai frumos de roman pentru mine decît această existență, dacă principalele personaje n-ar fi fost tata, mama și bunica mea!

Dar, orice am face, deși în mintea mea nimic nu e mai serios decît anumite romane scrise cu dragoste și evlavie, nu trebuie puse într-un roman nici ființele pe care le iubești, nici cele pe care le urăști.

Aș mai avea multe de spus despre asta și nădăjduiesc să răspund deschis unor persoane care m-au acuzat de a fi vrut să-i zugrăvesc în cărțile mele. Dar nu-i locul aici și mă mărginesc să spun că n-aș fi îndrăznit să fac din viața tatălui meu subiectul unei ficțiuni; mai tîrziu se va înțelege pentru ce...

PARTEA A DOUA

PRIMII MEI ANI
1800-1810

I

Primele amintiri. — Primele rugăciuni. — Oul de argint al copiilor. — Moş Crăciun. — Sistemul lui Jean-Jacques Rousseau. — Pădurea de dafini. — Polichinelle şi felinarul. — Romanele între patru scaune. — Jocuri militare. — Chaillot. — Clotilde. — Împăratul. — Fluturii şi funigeii. — Regele Romei. — Flageoletul.

Credem că viaţa e lucru tare bun prin ea însăşi, pentru că începuturile ei sînt atît de dulci şi copilăria o vîrstă atît de fericită. Nu e nimeni dintre noi care să nu-şi amintească această vîrstă de aur ca un vis dispărut cu care nimic nu poate fi asemuit pe urmă. Spun un vis, gîndindu-mă la acei primi ani în care amintirile noastre plutesc nesigur şi nu reţin decît unele impresii izolate într-un ansamblu vag. N-am şti să spunem de ce aceste străfulgerări de amintiri, neînsemnate pentru alţii, au un farmec puternic pentru fiecare din noi.

Memoria este o însuşire care variază după indivizi şi care, nefiind completă la nici unul, oferă mii de inconsecvenţe. La mine, ca la multe alte persoane, ea este deosebit de dezvoltată în ceea ce priveşte anumite lucruri, şi deosebit de neputincioasă în pri-

vința altora. Nu-mi amintesc decît cu efort micile evenimente din ajun, și majoritatea amănuntelor îmi scapă chiar pentru totdeauna. Dar cînd privesc puțin mai departe, în urma mea, amintirile se reîntorc pînă la o vîrstă la care majoritatea altor persoane nu mai pot ține minte nimic din trecutul lor.

Asta să țină oare, în mod esențial, de natura acestei facultăți ale mele sau de o anumită precocitate în ceea ce privește sentimentul vieții ?

Oare, sub acest raport, să fim cu toții înzestrați aproape la fel, și să n-avem noțiunea, limpede sau confuză, a lucrurilor trecute decît ca urmare a emoțiilor mai mari sau mai mici pe care ele ni le-au pricinuit ? Anumite preocupări interioare ne lasă aproape indiferenți față de unele fapte care tulbură pe toată lumea din jur. Înseamnă că nu ne amintim suficient ceea ce n-am priceput îndeajuns. Uitarea poate că nu este decît lipsă de inteligență sau de atenție.

Orice-ar fi, iată prima amintire a vieții mele, și ea datează de demult. Aveam doi ani, o dădacă m-a scăpat din brațe peste colțul unui cămin, mi-a fost frică și m-am lovit la frunte. Această zguduire, această tulburare a sistemului nervos, m-au făcut să am conștiința sentimentului vieții și am văzut precis și parcă văd și acum, marmura roșcată a căminului, sîngele care-mi curgea, chipul speriat al dădacei. Îmi amintesc de asemenea, în mod distinct, vizita medicului, lipitorile care mi-au fost puse după ureche, neliniștea mamei și dădaca dată afară din pricina beției. Am părăsit casa aceea și nu știu unde anume era situată ; de atunci nu m-am mai întors niciodată acolo, dar dacă ea mai există, mi se pare că aș recunoaște-o.

Nu e deci de mirare că nu-mi amintesc destul de bine apartamentul pe care-l ocuparăm, un an mai

tîrziu, în strada Grange-Batelière. De atunci datează amintirile mele precise şi aproape fără întrerupere. Dar după accidentul cu căminul şi pînă la vîrsta de trei ani, nu-mi mai amintesc decît un şir interminabil de ore petrecute în pătucul meu fără să dorm, contemplînd toată vremea un pliu al draperiei sau vreo floare de pe hîrtia cu care era tapetată odaia ; îmi amintesc de asemenea că mă preocupa mult zborul muştelor şi bîzîitul lor, că vedeam adesea lucrurile duble, fapt care mi-e imposibil de explicat, şi pe care multe persoane mi-au spus că l-au încercat în primii ani ai copilăriei. Mai ales flacăra lumînărilor lua acest aspect în faţa ochilor mei şi-mi dădeam seama de iluzie fără însă a mă putea sustrage. Mi se pare că această iluzie era una dintre neînsemnatele distracţii ale captivităţii mele în leagăn şi această viaţă de leagăn mi se pare nespus de lungă şi cufundată în plictiseală.

Mama s-a ocupat foarte de timpuriu de instruirea mea, şi creierul meu nu-i opuse nici o rezistenţă, dar nici nu înaintă cu nimic ; dacă l-ar fi lăsat în voia lui, ar fi fost cît se poate de greoi. La zece luni mergeam, am vorbit destul de tîrziu, dar odată ce am apucat să spun un cuvînt oarecare, am învăţat foarte repede toate celelalte cuvinte, şi, la patru ani, ştiam să citesc foarte bine, la fel ca şi verişoara mea, Clotilde, care fusese instruită ca şi mine, pe rînd de cele două mame ale noastre.

Ne învăţau de asemenea rugăciuni şi-mi amintesc că le recitam de la un capăt la altul, fără să greşesc şi fără să pricep nimic, exceptînd aceste cuvinte pe care ne puneau să le spunem cînd ne aflam cu capul pe aceeaşi pernă : „Doamne îţi dăruiesc inima mea". Nu ştiu de ce vorbele astea le pricepeam mai bine

decît restul, căci există multă metafizică în aceste puține cuvinte, dar, în sfîrșit, le pricepeam, și asta era singura parte din rugăciunea mea care izbutea să mă facă să am o idee despre Dumnezeu și despre mine însămi.

Cît privește *Tatăl nostru* sau *Crezul*, chiar și *Ave Maria*, pe care le știam foarte bine în limba franceză, exceptînd pe : „dă-ne nouă pîinea cea de toate zilele", aș fi putut să le recit tot atît de bine și în limba latină, ca un papagal, căci ar fi fost la fel de lipsite de înțeles pentru mine.

Trebuia să facem de asemenea exerciții ca să învățăm pe dinafară fabulele lui La Fontaine și le știam aproape pe toate, deși rămîneau literă moartă pentru mine. Eram atît de plictisită să le tot recit, încît făcui, cred, tot ceea ce mi-a stat în putință pentru a nu le pricepe decît foarte tîrziu și de abia către vîrsta de cincisprezece ori șaisprezece ani am băgat de seamă cît sînt de frumoase.

Era obiceiul altădată să încarci memoria copiilor cu o mulțime de cunoștințe peste puterile lor. Nu condamn lucrurile mărunte care le sînt impuse. Rousseau suprimîndu-le în întregime în *Émile*, riscă să lase mintea elevului său să devină greoaie pînă la a nu mai fi în stare să învețe ceea ce este destinat unei vîrste mai înaintate. E bine să obișnuiești copiii cît mai curînd posibil cu un exercițiu moderat, dar zilnic, al diverselor lor facultăți spirituale. Dar prea se grăbesc toți să le servească lucruri subtile. Nu există o literatură pentru cei mici. Toate versurile frumoase care se fac în cinstea lor sînt prea rafinate și doldora de cuvinte care nu fac parte din vocabularul copiilor. Doar cîntecele de leagăn se adresează într-adevăr imaginației lor ! Primele versuri pe care le-am auzit sînt acestea, pe care toată lumea le cunoaște, fără

îndoială, și pe care mama mi le cînta cu vocea cea mai clară și mai dulce ce se putea auzi :

Haidem în bambar îndată
Să vedem puica moțată
Care-un ou de-argint curat
Chiar acuma a ouat
Pentru scumpu-mi copilaș...

Rima nu-i grozavă, dar nu asta mă interesa, și eram puternic emoționată de această găină moțată și de acest ou de argint care-mi era făgăduit în toate serile și pe care nu mă gîndeam niciodată să-l cer a doua zi dimineața. Făgăduiala revenea mereu, și speranța naivă se înmorcea odată cu ea. Prietene ciuitor, îți mai amintești de asta ? Căci și ție ți s-a făgăduit de asemenea, în decursul anilor, acest ou minunat care nu-ți trezea lăcomia, dar care-ți părea darul cel mai poetic și mai grațios din partea bietei găini. Și ce-ai fi făcut cu oul de argint dacă ți-ar fi fost dat ? Mîinile tale slabe nu l-ar fi putut ține și firea ta neliniștită și schimbătoare s-ar fi plictisit curînd de această jucărie insipidă. Căci ce înseamnă un ou, ce înseamnă o jucărie care nu se poate sparge ? Dar imaginația face din nimic un lucru oarecare, așa e natura ei, și povestea acestui ou de argint este poate cea a tuturor bunurilor materiale care ne deșteaptă cupiditatea. Dorința înseamnă mult, posesiunea puțin lucru.

Mama îmi mai cînta un cîntec asemănător în ajunul Crăciunului ; dar cum asta nu se întîmpla decît odată pe an, nu-l mai țin minte. Ceea ce n-am uitat este credința absolută pe care o aveam în coborîrea pe coșul sobei a mititelului Moș Crăciun, bunul unchiaș, cu barba albă, care la miezul nopții, trebuia să vină să-mi pună în pantofior un dar pe care-l găseam cînd mă sculam.

Miezul nopții ! Această oră fantastică pe care copiii n-o cunosc și care li se arată ca ora cînd nu trebuie să fie niciodată trezi. Ce eforturi de necrezut făceam pentru a nu adormi înainte de apariția bătrînelului ! Simțeam totodată o mare dorință, dar și o mare frică de a-l vedea ; niciodată însă nu puteam să stau trează pînă atunci și, a doua zi, prima privire era la pantoful meu din gura vetrei. Ce emoție îmi pricinuia învelișul de hîrtie albă, căci Moș Crăciun era de o curățenie extremă și nu renunța niciodată să-și împacheteze, cu multă grijă, ofranda. Alergam cu picioarele goale să-mi iau în stăpînire comoara. Nu era niciodată un dar prea măreț, căci noi nu eram bogați. Era o prăjiturică, o portocală sau pur și simplu un frumos măr roșu. Dar îmi părea atît de prețios, încît abia îndrăzneam să-l mănînc. Imaginația își juca atunci rolul, și asta e toată viața copilului.

Nu-l aprob deloc pe Rousseau de a fi voit să suprime miraculosul sub pretextul minciunii. Rațiunea și neîncrederea apar destul de repede prin ele însele.

Îmi amintesc foarte bine de primul an în care m-am îndoit de existența reală a lui Moș Crăciun. Aveam cinci sau șase ani cînd am priceput că mama trebuie să fie cea care-mi punea prăjitura în pantof. De aceea, această prăjitură mi s-a părut mai puțin frumoasă și mai puțin bună ca în alte dăți și am încercat un fel de regret de a nu mai putea crede în omulețul cu barbă albă. L-am văzut pe fiul meu crezînd în el mai multă vreme, băieții sînt mult mai simpli decît fetițele. Ca și mine, făcea și el eforturi mari pentru a veghea pînă la miezul nopții. Ca și mine nu reușea și, ca și mine, găsea dimineața prăjitura minunată, coaptă în bucătăriile raiului ; dar și pentru el, primul an cînd s-a îndoit, a însemnat ultima vizită a omulețului. Trebuie să le dai copiilor mîncă-

rurile potrivite vîrstei lor și nimic din ceea ce nu e pentru ei.

Atîta timp cît au nevoie de miraculos, să le dăruim acest miraculos. Cînd încep să se satureze de el, să ne ferim să prelungim eroarea, împiedicînd astfel progresul firesc al judecății lor.

A smulge miraculosul din viața copilului înseamnă a proceda împotriva legilor naturii. Copilăria nu e oare, la om, o stare misterioasă și plină de minunății inexplicabile ? De unde vine copilul ? Înainte de a se forma în sînul mamei sale, n-avea o existență oarecare în sînul impenetrabil al naturii ? Fărîma de viață care-l însuflețește nu vine oare din lumea necunoscută unde trebuie să se reîntoarcă ? Această dezvoltare atît de rapidă a sufletului omenesc în primii noștri ani, această trecere stranie de la o stare care se aseamănă cu haosul, la o stare de înțelegere și sociabilitate, aceste prime noțiuni ale limbajului, această muncă de neînțeles a spiritului care învață să dea un nume, nu numai obiectelor exterioare, ci și acțiunii, gîndirii, sentimentului, toate acestea țin de miracolul vieții, și nu știu ca cineva să-l fi explicat pînă acuma. Am fost totdeauna uimită de primul verb pe care l-am auzit pronunțat de copilași. Înțeleg ca substantivul să le fie arătat și să-l învețe, dar verbele, și mai ales cele care exprimă afecțiune ! Prima oară cînd un copil știe să spună mamei sale că o iubește, de exemplu, nu e ca o descoperire superioară, pe care el o face și o exprimă ? Lumea exterioară unde plutește acest spirit în mișcare nu poate să-i fi dat încă nici o noțiune distinctă a funcțiilor sufletului. Pînă atunci el n-a trăit decît pentru nevoi, și apariția inteligenței sale nu s-a efectuat decît prin simțuri : vede, vrea să pipăie, să guste, și toate aceste obiecte exterioare cărora le ignoră, celor mai multe, folosul și nu le poate pricepe nici cauza, nici efectul, trebuie să

treacă mai întîi prin faţa lui, ca o viziune enigmatică. Aici începe străduinţa interioară. Imaginaţia se umple de aceste obiecte, copilul visează în somn, visează, fără îndoială, şi cînd nu doarme. Cel puţin, nu pricepe multă, multă vreme diferenţa dintre starea de trezire şi starea de somn. Cine poate spune pentru ce un obiect nou îl încîntă sau îl sperie? Ce-i inspiră noţiunea vagă de frumos sau de urît? O floare, o păsărică nu-l vor înfricoşa niciodată, o mască diformă, un animal zgomotos, îl înspăimîntă. Probabil că, lovindu-i simţurile, acest obiect care provoacă simpatie sau repulsie să trezească în mintea lui o oarecare idee de încredere sau de teamă, care n-a putut să-i fie explicată; căci această atracţie sau această respingere se manifestă chiar la copilul care nu înţelege încă limbajul uman. Există în el ceva care dăinuie dinaintea tuturor noţiunilor pe care educaţia poate să i le dea, şi în asta constă misterul care ţine de esenţa vieţii în om.

Copilul trăieşte într-un chip cu totul natural într-un mediu, pentru a spune astfel, supranatural, unde totul este minune în el şi unde tot ceea ce e în afara lui trebuie, la prima vedere, să-i pară minunat. Nu-i facem un serviciu, grăbind fără menajamente şi fără discernămînt aprecierea tuturor lucrurilor care-l impresionează. E bine s-o caute el însuşi şi s-o stabilească aşa cum vrea el în timpul perioadei vieţii sale în care, în locul greşelii nevinovate, explicaţiile noastre ce nu pot fi înţelese de el îl vor arunca în altele şi mai mari şi poate fatale pentru totdeauna unei judecăţi drepte şi, în consecinţă, dăunătoare eticii sufletului său.

În zadar vom căuta o primă noţiune de divinitate ce s-ar putea da copiilor, nu vom găsi nici una mai bună pentru ei decît existenţa acelui bătrîn bun, Dumnezeu, care se află în cer şi care vede tot ceea ce se

întîmplă pe pămînt. Va fi timp, mai tîrziu, să-i facem să priceapă că Dumnezeu e o ființă infinită, fără chip idolatru și că cerul nu-i numai bolta albastră care ne acoperă, nu-i numai pămîntul pe care trăim, ci și sanctuarul însuși al gîndirii noastre. Dar la ce bun să încerci ca simbolul să fie înțeles de copilul pentru care orice simbol e o realitate? Acest eter infinit, acest abis al creației, acest cer, în sfîrșit, unde gravitează lumile, copilul îl vede mai frumos și mai mare decît l-ar înțelege cu mintea sa din definițiile noastre, și noi l-am face mai mult nebun decît înțelept dacă am vrea să-l determinăm să priceapă mecanica universului, atunci cînd sentimentul frumuseții acestui univers îi este de ajuns.

Viața individului nu-i oare un rezumat al vieții colective? Oricine observă dezvoltarea vieții copilului, trecerea la adolescență, la bărbăție și toate transformările noastre pînă la vîrsta matură, asistă la istoria prescurtată a rasei umane care și-a avut și ea copilăria, adolescența, tinerețea și bărbăția sa. Fii bine, cînd te duci cu gîndul la vremurile primitive ale umanității, vezi acolo toate noțiunile umane luînd forma miraculosului, și istoria, știința în devenire, filozofia și religia scrise în simboluri pe care rațiunea modernă le produce și le interpretează. Poezia, chiar fabula sînt adevărul, realitatea relativă a acestor timpuri primitive. E deci în legea eternă ca omul să-și aibă adevărata sa copilărie, după cum umanitatea și-a avut-o pe a sa, după cum o au încă popoarele în care civilizația noastră abia a pătruns. Sălbaticul trăiește în miraculos; nu-i nici idiot, nici nebun, nici brută, e un poet și un copil. El nu acționează decît prin poeme și cînturi, ca strămoșii noștri, cărora versul le părea a fi mai natural decît proza, și oda decît discursul.

Copilăria e deci vîrsta cîntecelor, şi trebuie să-i oferim cît se poate de multe. Fabula, care nu-i decît un simbol, e cea mai bună formă pentru a introduce în ea sentimentul frumosului şi al poeticului, care este prima manifestare a binelui şi a adevărului.

Fabulele lui La Fontaine sînt prea puternice şi prea profunde pentru prima vîrstă. Ele sînt pline de lecţii excelente de morală ; dar nu sînt necesare formule de morală la o vîrstă fragedă ; înseamnă să împingi copilul într-un labirint de idei în care se rătăceşte, pentru că orice morală implică o idee de societate, iar copilul nu poate să-şi facă nici o idee despre societate. Îmi plac mai mult pentru el noţiunile religioase sub formă de poezie şi de sentiment. Cînd mama îmi spunea că, neascultînd-o, o făceam pe sfînta Fecioară şi pe îngerii din cer să plîngă, imaginaţia mea era tulburată puternic. Aceste fiinţe miraculoase şi aceste lacrimi provocau în mine o spaimă şi o tandreţe infinită. Ideea existenţei lor mă înspăimînta şi imediat durerea lor mă umplea de regret şi de afecţiune.

Într-un cuvînt, cer să i se dea copilului miraculosul atîta timp cît îl cere şi-l caută ; să fie lăsat să-l piardă de la sine, fără a-i prelungi sistematic eroarea, căci de îndată ce miraculosul nu mai constituie hrana sa obişnuită, îl dezgustă şi vă avertizează prin întrebările şi îndoielile sale că vrea să intre în lumea realităţii.

Nici Clotilde, nici eu n-am păstrat nici o amintire despre necazul mai mic sau mai mare pe care-l avurăm pentru a învăţa să citim. Mamele noastre au spus însă pe urmă că au avut destul de puţin de furcă cu noi ca să ne înveţe carte ; numai că ele semnalau o strașnică încăpăţînare din partea mea. Într-o zi, cînd n-aveam nici un chef de alfabet, i-am răspuns mamei :

— Cum să spun litera *A* dacă nu-l știu pe *B*?

Se pare că încăpățînarea mea a durat multă vreme; am învățat toate literele cu excepția celei de a doua și cînd mă întrebau de ce o trec sub tăcere, răspundeam imperturbabil:

— Pentru că nu-l cunosc pe *B*!

A doua amintire pe care o păstrez despre mine și care, în mod sigur, avînd în vedere puțina sa importanță, nimeni nu s-ar fi gîndit să mi-o amintească, e rochia și voalul alb pe care le purta fata mai mare a geamgiului în ziua primei sale împărtășanii. Aveam atunci vreo trei ani și jumătate. Ne aflam în strada Grange-Batelière, la etajul al treilea, și geamgiul, care ocupa o prăvălie jos, avea mai multe fete ce veneau să se joace cu sora mea și cu mine. Nu le mai știu numele și nu-mi amintesc în mod deosebit decît cea mare, al cărei veșmînt alb mi-a părut cel mai frumos lucru de pe lume. Nu mă puteam abține să nu i-l admir. Dar cum mama zise deodată că albul ăla era galben toată ziua și că fata era destul de prost aranjată, faptul mi-a pricinuit un necaz ciudat. Mi se părea că-mi provoacă o tristețe adîncă dezgustîndu-mă de obiectul admirației mele.

Îmi amintesc cum altă dată, în timp ce dansam în cerc, aceeași fetiță cînta:

Nu mai mergem la pădure
Dafinii sînt toți tăiați...

N-am fost niciodată într-o pădure, ca să știu, și poate că n-am văzut niciodată dafini. Dar se pare că știam ce erau, căci aceste două mici versuri mă făcură să visez mult. Ieșeam din joc pentru a mă gîndi la ele și cădeam într-o mare melancolie. Nu voiam să împărtășesc nimănui preocuparea mea, dar simțeam nevoia să plîng, atît mă simțeam de tristă și de lipsită de această fermecătoare pădure de dafini, unde

n-am păşit, în vis, decît pentru a fi imediat deposedată de ea. Explice cine vrea curiozităţile copilăriei, dar aceasta a fost atît de importantă pentru mine, încît şi astăzi îmi mai aduc aminte de ea. De cîte ori auzeam acest cîntecel, simţeam cum mă cuprinde aceeaşi tristeţe, şi de atunci nu l-am auzit niciodată cîntat de copii, fără să nu cad în aceeaşi stare de regret şi de melancolie. Văd întotdeauna această pădure înainte de a fi fost lovită de secure şi, în realitate, n-am văzut nici una atît de frumoasă ; o văd presărată cu dafinii ei proaspăt tăiaţi şi-mi pare că sînt supărată pe vandalii care m-au izgonit de aici pentru vecie. Care era oare ideea naivului poet ce-şi începea astfel cel mai naiv dintre dansuri ?

Îmi amintesc de asemenea frumosul joc *giroflé-girofla*, pe care-l cunosc toţi copiii şi în care e iarăşi vorba de o pădure misterioasă, unde te duci singurică şi unde-i întîlneşti pe rege, pe regină, pe drac şi dragostea, fiinţe la fel de fantastice pentru copii. Nu-mi aduc aminte să-mi fi fost frică de drac. Socot că nu credeam în el şi că mă încăpăţînam a nu crede, căci aveam imaginaţia foarte uşor impresionabilă şi mă speriam lesne. Mi se dărui odată un superb măscărici, de un roşu aprins, strălucind tot de aur. La început îmi fu frică, mai ales din pricina păpuşii pe care o iubeam cu tandreţe şi fiindcă mi-o închipuiam în mare pericol alături de acest mic monstru. O închisei cu grijă în dulap şi consimţii să mă joc cu măscăriciul ; ochii săi de email care se roteau în orbite, datorită unui resort, îl plasau pentru mine, într-un fel de mediu între carton şi viaţă. Cînd să mă culc, mi-au cerut să închid măscăriciul în dulap, alături de păpuşă, dar n-am voit să consimt pentru nimic în lume, şi cedară fanteziei mele care ţinea morţiş să-l lase să doarmă pe sobă ; căci exista o sobiţă în camera noastră, o sobiţă mai mult decît modestă, ale

cărei panouri le mai văd și acum lipite cu cleĭ și avînd forma unor dreptunghiuri.

Un amănunt pe care mi-l amintesc, de asemenea, cu toate că începînd de la vîrsta de patru ani n-am mai intrat niciodată în acest apartament, e că patul se afla într-un fel de nișă închisă cu niște grile de alamă pe un fond de pînză verde. Afară de o anticameră, care slujea de sufragerie, și de o bucătărie mică, nu existau alte încăperi decît odaia de culcare, care slujea, în timpul zilei și de salon. Pătucul meu era așezat seara lîngă nișa cu grile și cînd sora mea, care era pe atunci la pension, dormea acasă i se așeza o canapea alături de mine. Era o canapea verde, din catifea de Utrecht. Toate astea îmi sînt încă vii în memorie, cu toate că nu mi s-a întîmplat nimic remarcabil în acest apartament; dar trebuie să credeți că spiritul meu ducea acolo o muncă susținută chiar de ceea ce se afla în această încăpere deoarece mi se părea că toate acele lucruri erau pline de reveriile mele, și că le-am uzat tot privindu-le.

Aveam o distracție deosebită înainte de a adormi, și anume să-mi plimb degetele pe rețeaua de alamă care închidea nișa și care se afla alături de patul meu. Sunetul slab pe care-l scoteau grilele, îmi părea o muzică cerească și o auzeam pe mama spunînd:

—Iacă Aurore iar cîntă la grilaj!

Revin la măscăriciul meu care se odihnea pe sobă, întins pe spate, privind tavanul cu ochii săi sticloși și cu rîsul său răutăcios. Nu-l mai vedeam aievea, ci doar în imaginația mea, și adormeam foarte preocupată de felul de existență al acestei ființe urîte, care rîdea totdeauna și care putea să mă iscodească cu ochii din toate colțurile odăii. Noaptea avui un vis înfricoșător: măscăriciul se sculase, cu cocoașa din piept îmbrăcată într-o vestă cu paiete roșii, luase

foc de la sobă și alerga peste tot, urmărindu-mă cînd pe mine, cînd pe păpușa mea care fugea pierdută și atingîndu-ne cu lungi jeturi de flăcări. Am trezit-o pe mama cu strigătele mele. Sora mea, care dormea aproape de mine, își dete seama de ceea ce mă tulburase și duse măscăriciul în bucătărie, spunînd că era o păpușă urîtă pentru un copil de vîrsta mea. Nu l-am mai revăzut. Dar impresia imaginară pe care o primisem de la arsură, mi-a rămas cîtăva vreme, și, în loc să mă joc cu focul, cum avusesem pînă atunci pasiunea, numai simpla lui vedere mă umplea de groază.

Ne duserăm, tot pe atunci, la Chaillot s-o vedem pe mătușa Lucie care avea acolo o căsuță și o grădină. Mi-era lene să merg și voiam întotdeauna să fiu purtată de prietenul nostru Pierret, pentru care, de la Chaillot pînă în bulevard, eram o povară destul de incomodă. Pentru a mă decide să merg, seara, la întoarcere, mama se gîndi să-mi spună că o să mă lase singură, în mijlocul străzii. Era la întretăierea străzii Chaillot cu Champs-Elysées și tocmai se afla acolo o bătrînică ce aprindea în acel moment felinarul. Foarte convinsă că nu voi fi părăsită, mă oprii, decisă să nu merg mai departe, și mama făcu cîțiva pași cu Pierret pentru a vedea cum mă împac cu ideea de a rămîne singură. Dar cum strada era aproape pustie, aprinzătoarea de felinare auzise discuția noastră și, întorcîndu-se către mine îmi spuse cu o voce spartă :

— Păzește-te de mine, eu sînt cea care adun fetițele răutăcioase și le închid în felinarul meu toată noaptea !

Se părea că diavolul îi insuflase acelei femei de treabă ideea care putea să mă înfricoșeze cel mai cumplit. Nu-mi amintesc să mai fi încercat vreo spaimă asemănătoare celei pe care mi-o inspirase

ea. Felinarul cu reflectorul său strălucitor luă repede în ochii mei proporții fantastice și mă și vedeam închisă în acea temniță de cristal, înghițită de flacăra pe care-o făcea să țîșnească, după plac, măscăriciul cu fustă. Alergai după mama scoțînd strigăte ascuțite. Auzii rîsul bătrînei și scîrțîitul felinarului ridicat de ea îmi produse un tremur nervos, ca și cum mă și simțeam ridicată deasupra pămîntului și spînzurată în lanterna infernală.

Cîteodată o luam pe malul apei pentru a ne duce la Chaillot. Fumul și zgomotul pompei de foc [1] îmi provoca o spaimă a cărei impresie o mai resimt și acum.

Teama este, cred, cea mai mare suferință morală a copiilor : a-i forța să vadă de aprope sau să atingă obiectul care-i înspăimîntă e un mijloc de vindecare pe care nu-l aprob. Trebuie mai curînd să-i îndepărtezi și să-i distragi ; căci sistemul nervos le domină constituția și cînd au recunoscut că s-au înșelat, ei au încercat o atît de violentă teamă de a se vedea constrînși, încît este prea tîrziu ca să mai piardă sentimentul fricii. Ea devine în ei un rău fizic, pe care judecata lor e neputincioasă să-l combată. Tot așa se întîmplă și cu femeile nervoase și lașe. A le încuraja în slăbiciunea lor, e un mare neajuns ; dar a le brusca prea tare este și mai rău, și constringerea le provoacă adesea adevărate atacuri de nervi, cu toate că nervii nu fuseseră în joc în mod serios la începutul încercării.

Mama n-avea deloc această cruzime ; cînd treceam pe dinaintea pompei de foc, văzînd că păleam și că nu mă puteam ține pe picioare, mă așeza în brațele bunului Pierret. Acesta îmi ascundea capul la pieptul său și mă simțeam liniștită de încrederea pe care

[1] Nume care se dădea odinioară mașinii fixe cu vapori.

mi-o inspira. E mai bine să-i găsești răului moral un leac tot moral, decît să forțezi natura și să încerci să aduci răului fizic o alinare psihică mult mai penibilă.

În strada Grange-Batelière s-a întîmplat să-mi cadă în mîini un vechi compendiu de mitologie, pe care-l mai am încă, și care e însoțit de gravuri mari, cele mai comice care se pot imagina. Cînd îmi amintesc interesul și admirația cu care contemplam aceste imagini grotești, îmi pare că le văd încă așa cum îmi apăreau atunci. Fără a citi textul, am învățat foarte repede, grație imaginilor, principalele date ale fabulației antice și asta mă interesa în mod prodigios.

Mă duceau cîteodată la umbrele chinezești ale eternului Séraphin și la piesele feerice de pe bulevard.

În sfîrșit, mama și sora mea îmi istoriseau povești de Perrault, și, cînd isprăveau, ele nu se sfiiau să-mi inventeze altele noi, care păreau tot așa de frumoase ca și primele.

Mi se vorbea despre Paradis și mă desfătau cu tot ceea ce exista mai nevinovat și mai frumos în alegoriă catolică; atît de bine, că îngerii și iubirile, buna Fecioară și zîna cea bună, măscăricii și vrăjitorii, drăcușorii teatrului și sfinții Bisericii, se confundau în creierul meu, produceau acolo cea mai ciudată amestecătură poetică care se poate imagina.

Mama mea avea idei religioase de care niciodată n-a încercat să se îndoiască, deoarece nu le-a cercetat vreodată. Ea nu-și dădea deloc osteneala să-mi înfățișeze ca adevărate sau ca simbolice noțiunile despre miraculosul pe care mi-l oferea din plin, artistă și poetă cum era ea însăși, fără s-o știe, crezînd în religia sa, crezînd în tot ce era frumos și bun, dînd la o parte tot ce era sumbru și amenințător și vorbindu-mi despre cele trei grații și despre cele nouă

muze, tot atît de serios ca și despre virtuțile teologice sau despre fecioarele înțelepte.

Fie din pricina educației sau predispoziției, ceea ce este sigur e că dragostea de roman a pus stăpînire pe mine în mod pătimaș înainte de a fi învățat să citesc. Iată cum.

Nu știam încă să înțeleg poveștile cu zîne, iar cuvintele imprimate, chiar în stilul cel mai elementar, nu-mi spuneau mare lucru, și numai după ce mi se povèstea ajungeam să pricep ceea ce fusesem obligată să citesc.

Din propriul meu îndemn, nu citeam, eram leneșă din fire și n-am putut să mă învîng decît cu mari eforturi. Nu căutam în cărți decît imaginile, dar tot ce învățam cu ochii și cu urechile începea să fiarbă în căpșorul meu și visam pînă cînd pierdeam adesea noțiunea realității și a mediului unde mă aflam. Cum avusesem multă vreme mania de a mă juca cu focul din sobă, mama, care n-avea servitoare, și pe care o vedeam tot timpul ocupată să coase, să spele oala de supă, nu putea să scape de mine decît ținîndu-mă adesea în închisoarea pe care mi-o inventase, adică patru scaune cu o șoferetă [1] fără foc, la mijloc, ca să mă așez pe ea cînd oboseam, căci nu ne permiteam luxul unei perne. Erau scaune umplute cu paie și eu mă căzneam să le scot cu unghiile; vă rog să credeți că au fost sacrificate pentru mine. Îmi amintesc că eram încă atît de mică, încît, pentru a mă deda acestei distracții eram nevoită să mă urc pe încălzitoare; atunci puteam să-mi sprijin coatele pe scaune și să mă joc cu unghiile, cu o răbdare miraculoasă, dar tot cedînd astfel nevoii de a-mi ocupa mîinile, nevoie care mi-a rămas și astăzi, nu mă gîn-

[1] *Chaufferette*, cutie datînd din Evul Mediu, care se umplea cu jăratec și slujea la încălzitul picioarelor.

deam deloc la paiele scaunelor ; compuneam cu voce tare poveşti interminabile, pe care mama le numea „romanele" mele. Nu păstrez nici o amintire despre aceste compoziţii plăcute. Mama mi-a vorbit de mii de ori despre ele, cu mult timp înainte de a-mi veni ideea să scriu. Ea le socotea cît se poate de plicticoase, din pricina lungimii lor şi a dezvoltării pe care o dădeam digresiunilor. E un defect pe care l-am păstrat şi acum, după cît se spune ; căci, în ceea ce mă priveşte, mărturisesc că nu-mi prea dau seama de ce o fac, şi că sînt astăzi, la fel ca la patru ani, o delăsare de neînvins în acest gen de creaţie.

Se pare că povestirile mele erau un fel de imitaţie a tot ce-mi obseda micul meu creier. Existau întotdeauna în ele o zînă bună, un prinţ bun şi o prinţesă frumoasă. Existau rareori fiinţe rele, şi niciodată mari nenorociri. Totul se aranja sub influenţa unui gînd vesel şi optimist, ca însăşi copilăria. Partea curioasă era durata acestor povestiri şi un fel de urmare, căci reluam firul de acolo de unde fusese întrerupt în ajun. Poate că mama, ascultînd maşinal şi cam fără să vrea aceste lungi divagaţii, mă ajuta în mod inconştient să mă regăsesc. Mătuşa îşi aminteşte, de asemenea, de aceste povestiri şi se înveseleşte la această amintire. Ea îşi aduce aminte că mi-a spus adesea :

— Ei bine, Aurore, prinţul tău n-a ieşit încă din pădure ? Prinţesa ta va isprăvi oare să-şi pună rochia cu trenă şi coroana de aur ?

— Las-o în pace, spunea mama ; nu-mi pot vedea în linişte de treburi decît atunci cînd îşi începe „romanele" sale între patru scaune...

Îmi amintesc foarte clar ardoarea pe care o puneam în jocurile care simulau o acţiune adevărată. Eram bosumflată pînă începeam. Cînd sora mea sau fiul mai mare al geamgiului veneau să mă cheme la jocu-

rile clasice, şotronul sau fripta, nu găseam nici unul pe gustul meu, sau mă plictiseam repede.

Dar cu verişoara Clotilde sau cu alţi copii de vîrsta mea începeam dintr-odată jocurile care îmi măguleau fantezia.

Simulam bătălii, alergări prin acele păduri care jucau un rol atît de mare în imaginaţia mea, apoi una dintre noi se pierdea, ceilalţi o căutau şi o strigau. Ea era adormită sub un arbore, adică sub canapea. I se venea în ajutor ; una dintre noi era mama celorlalte, sau generalul, căci impresia militară din afară pătrundea fără îndoială pînă în cuibul nostru, şi de cîte ori n-am făcut pe împăratul şi am comandat pe cîmpul de bătaie ! Rupeam în bucăţi păpuşile, omuleţii şi menajurile [1] şi se părea că tatăl meu avea imaginaţia la fel de tînără ca şi noi, căci nu putea îndura această reprezentaţie microscopică a scenelor de groază pe care le vedea în război. El îi spunea mamei :

— Te rog, dă cu mătura pe cîmpul de bătălie al acestor copii ; e o prostie, dar îmi face rău să văd pe jos aceste braţe, aceste picioare şi toate aceste zdrenţe roşii !

Noi nu ne dădeam seama de ferocitatea noastră, atîta timp cît păpuşile şi omuleţii îndurau, cu răbdare, carnagiul. Dar galopînd pe bidivii imaginari şi izbind cu săbii invizibile mobilele şi jucăriile, ne lăsam tîrîţi de un entuziasm care ne înfierbînta. Ni se reproşau jocurile noastre de băieţi şi e sigur că verişoara mea şi cu mine aveam un spirit lacom de emoţii bărbăteşti. Îmi amintesc în mod deosebit de o zi de toamnă cînd, întunecîndu-se, ne pregăteam de masa de seară. Nu eram la noi, ci la Chaillot, la mătuşa mea, cel puţin aşa cred, căci acolo se aflau draperii la pat, şi la noi nu erau. Ne urmăream una pe alta printre

[1] Colecţie de mici ustensile de menaj date copiilor pentru joacă.

copaci, adică pe sub pliurile draperiei, Clotilde şi cu mine ; apartamentul pierise din ochii noştri şi ne aflam într-adevăr într-un sumbru peisaj la căderea nopţii. Ne strigară la masă, dar noi nu auzirăm nimic. Mama veni să mă ia în braţe pentru a mă duce la masă, şi-mi voi aminti întotdeauna uimirea pe care am încercat-o văzînd luminile, masa şi obiectele reale care mă înconjurau. Ieşeam dintr-o halucinaţie completă şi mă resimţeam ieşind atît de brusc. Uneori, fiind la Chaillot, credeam că sîntem la noi, la Paris, şi invers. Trebuia să fac adesea un efort pentru a mă asigura de locul unde mă aflam şi am văzut-o şi pe fiica mea, copil, suferind de această boală ciudată.

Nu cred că am mai revăzut casa din Chaillot după 1808, căci, după înapoierea din Spania, n-am mai părăsit Nohant-ul pînă în epoca în care unchiul meu a vîndut statului mica sa proprietate care se afla pe locul destinat palatului regelui Romei. Fie că mă înşel sau nu, voi spune aici ceea ce am de spus despre această casă, care era atunci o adevărată casă de ţară Chaillot-ul nefiind construit cum e astăzi.

Era locuinţa cea mai modestă din lume, asta o înţeleg abia astăzi, cînd obiectele rămase în memoria mea îmi apar la valoarea lor reală. Dar la vîrsta pe care o aveam atunci, era un paradis. Aş putea desena planul casei şi pe cel al grădinii, atît mi-au rămas de vii în minte. Grădina, mai ales, era pentru mine un loc de delicii, căci era singura pe care-o cunoşteam. Mama, care, în ciuda celor relatate bunicii despre ea, pe atunci, trăia într-o jenă financiară vecină cu sărăcia şi într-o economie şi o trudă casnică aidoma unei femei din popor, nu mă ducea la Tuileries pentru ca să ne arătăm toaletele pe care nu le aveam şi nu mă învăţa manierele elegante jucîndu-mă cu cercul sau cu coarda sub privirile unor gură-cască.

Nu ieşeam din tristul nostru colţişor decît pentru a ne duce uneori la teatru, care-i plăcea mult mamei, sau la Chaillot, unde eram întotdeauna primite cu strigăte puternice de bucurie. Călătoria pe jos şi trecerea pe la pompa de foc, mă contrariau grozav, la început, dar de abia apucam să pun piciorul în grădină că mă şi credeam în insula fermecată a poveştilor mele. Clotilde care putea să se zbenguie acolo, în soarele tare, toată ziua, era mult mai sănătoasă şi mai veselă decît mine. Îmi făcea onorurile Edenului său cu aceeaşi inimă bună şi aceeaşi veselie sinceră care n-au părăsit-o niciodată. Ea era desigur cea mai bună dintre noi două, mai sănătoasă şi mai puţin capricioasă ; de aceea o adoram, în ciuda unor invective pe care i le aruncam adesea şi cărora ea le răspundea prin ironii ce mă umileau mult. Astfel, cînd era nemulţumită de mine, îşi bătea joc de numele meu, Aurore, şi mă numea oroare, ocară care mă exaspera. Dar puteam eu să fiu supărată multă vreme în faţa unei alei de carpeni verzi şi a unei terase mărginită toată cu ghivece cu flori ? Aici am văzut primii funigei, albi şi strălucitori, în soarele de toamnă ; sora mea era de faţă, căci, după cîte-mi amintesc ea fu cea care-mi istorisi cum că Sfînta Fecioară torcea ea însăşi aceste frumoase fire din caierul ei de ivoriu. Nu cutezam să le rup şi mă ghemuiam cît puteam să trec pe dedesubt.

Grădina era un dreptunghi, tare mic în realitate, dar care-mi părea imens, deşi o înconjuram de două sute de ori pe zi. Era frumos aranjată, după moda de altă dată ; se aflau acolo şi flori şi legume, dincolo de ea nu se zărea nimic, fiind înconjurată de ziduri, dar avea în fund o terasă acoperită cu nisip la care ajungeai pe nişte trepte de piatră ; de fiecare parte a treptelor se afla cîte un vas mare şi urît, de pămînt ars ; pe această terasă, loc ideal pentru mine, se pe-

treceau marile noastre scene de bătălie, de fugă și de urmăriri.

Tot aici am văzut pentru prima oară fluturi și marile flori de floarea-soarelui care îmi păreau de cîte o sută de picioare înălțime.

Într-o zi am fost întrerupte din jocul nostru de o mare larmă. Afară se striga : „Trăiască împăratul !", lumea mergea grăbită, se depărta, și strigătele continuau într-una. Împăratul a trecut, în sfîrșit, la o oarecare distanță, noi am auzit tropotul cailor și am presupus emoția mulțimii. Nu puteam să vedeam prin ziduri, dar a fost strașnic de frumos în imaginația mea, mi-aduc aminte, și am început să strigăm din toate puterile : „Trăiască împăratul !" transportate de un simpatic entuziasm.

Știam noi ce era un împărat ? Nu, dar e posibil să-i fi auzit vorbind pe cei din jur. Mi-am putut face o idee la puțin timp după asta, n-aș ști să spun cu exactitate cînd, dar trebuie să fi fost pe la sfîrșitul lui 1807.

Împăratul trecea pe bulevard și era nu departe de Madeleine, cînd Pierret, reușind să se strecoare printre soldați, mă luă în brațe și mă ridică pe deasupra chipiurilor ca să-l pot vedea. Cum depășeam cu mult capetele celorlalți, împăratul își întoarse mașinal ochii către mine, în timp ce mama striga :

— S-a uitat la tine, să-ți aduci aminte de asta, căci o să-ți poarte noroc !

Cred că împăratul a auzit aceste cuvinte naive, căci s-a uitat deodată la mine și am văzut chiar un soi de surîs plutind pe obrazul său palid, a cărui rece severitate m-a înfricoșat la început. Nu-i voi uita niciodată chipul și mai ales acea expresie a privirii lui pe care nici un portret n-a putut s-o redea. Era, în acea epocă, destul de gras și de palid. Avea o redingotă peste uniformă, dar n-aș ști să spun dacă era

cenușie ; își ținea pălăria în mînă în momentul cînd l-am văzut și, o clipă, am fost ca magnetizată de acea privire clară, atît de dură și totodată atît de binevoitoare și de blîndă. L-am revăzut și în alte dăți, dar nu prea clar, pentru că nu eram prea aproape și el trecea foarte repede.

L-am văzut de asemenea pe regele Romei, copil, în brațele doicei sale. Era la o fereastră a palatului Tuileries, și rîdea la trecători. Văzîndu-mă, începu să rîdă și mai tare prin efectul simpatic pe care-l produc copiii unii asupra altora. Ținea o bomboană mare în mînuță și o aruncă în direcția mea. Mama vru s-o ia, ca să mi-o dea, dar sentinela, care supraveghea fereastra, nu voi să-i îngăduie să facă un pas dincolo de linia pe care-o păzea. Guvernanta îi făcu în zadar semn că bomboana era pentru mine și că el trebuia să mi-o dea. Asta nu intra probabil în consemnul acelui militar care se făcea că nu aude. Am fost foarte jignită de procedeu și am plecat tot întrebînd-o pe mama de ce era soldatul acela atît de prost-crescut.

O amintire care datează de la vîrsta de patru ani, e cea a primei mele emoții muzicale. Mama s-a dus să vadă pe cineva într-un sat pe aproape de Paris, nu mai știu care. Clădirea era foarte înaltă și, de la fereastră, eu fiind prea mică pentru a vedea strada, nu zăream decît acoperișurile caselor înconjurătoare și întinderea cerului. Deși am petrecut acolo o bună parte a zilei, n-am fost atentă la nimic, pînă într-atît eram de preocupată de sunetul unui flageolet care a cîntat într-una o mulțime de cîntece ce mi-au plăcut grozav. Sunetul pornea dintr-una din mansardele cele mai înalte și destul de depărtate, căci mama, pe care am întrebat-o despre ce era vorba, abia îl auzea.

Eu, care se pare că aveam un auz mult mai fin și mai sensibil în acea epocă, nu pierdeam o singură

modulație a acestui mic instrument, atît de striden de aproape, dar atît de dulce de la distanță, și eram fermecată. Îmi părea că-l aud ca în vis. Cerul er limpede și de un albastru strălucitor, și aceste melo dii delicate păreau că plutesc peste acoperișuri și c se pierd în cer. Poate că era vorba de vreun artis de mare inspirație, care n-avea în acel moment al auditor decît pe mine. Se poate deasemenea să f fost vorba de vreun umil ajutor de bucătar care studi vreo melodie de la „Monaco" sau de la „Folies d'Es pagne".

Oricum, încercam delicii muzicale de nespus și mă măsesem într-un adevărat extaz înaintea acelei fe restre, unde pentru prima oară, înțelegeam vag ar monia lucrurilor exterioare și unde sufletul era în egală măsură încîntat de muzică și de frumusețe cerului.

II

Casa părinților mei. — Prietenul meu Pierret. — Plecarea spre Spania. — Păpușile. — Munții Asturiei. — Rochița-rîndunicii. — Porumbeii. — Cotofana vorbitoare.

Toate amintirile mele din copilărie sînt tare puerile, cum se vede, dar dacă fiecare dintre lectorii mei și-ar aminti despre el însuși citindu-mă, dacă și-ar aduce aminte, cu plăcere, de primele emoții ale vieții sale, dacă s-ar simți redevenind pentru o oră copil, nici el, nici eu nu ne vom fi pierdut timpul ; căci copilăria e bună, candidă, și ființele cele mai bune sînt cele care păstrează cel mai mult sau care pierd cel mai puțin din această candoare și din această sensibilitate primitivă.

Păstrez foarte puține amintiri despre tatăl meu înaintea campaniei din Spania. Lipsea atît de mult, încît în acea perioadă aproape că nu-mi pot aminti de el. A petrecut totuși lîngă noi iarna lui 1807 spre 1808, căci îmi aduc aminte vag de liniștitele mese luminate de lampă și de un fel de mîncare dulceagă, desigur tare modestă, căci nu era decît fidea fiartă în lapte îndulcit, pe care tatăl meu se prefăcea că vrea s-o mănînce el pe toată pentru a se distra pe

seama lăcomiei mele dezamăgite. Îmi amintesc deasemenea că din şervetul înnodat şi răsucit în diverse chipuri, creia figuri de călugări, de iepuri şi de paiaţe care mă făceau să rîd mult.

Cred că eram îngrozitor de răsfăţată de el, căci mama se vedea adesea silită să intervină ca să nu-mi dea nas şi să pună capăt capriciilor mele în loc să le încurajeze. Mi s-a spus că, în puţinul timp pe care-l putea petrece în mijlocul familiei, se simţea atît de fericit, încît nu voia să-şi piardă femeia şi copii din ochi, că se juca zile întregi cu mine şi că, în uniforma de gală, nu-i era ruşine să mă ţină în braţe în mijlocul străzii sau pe bulevarde. Eram, desigur, foarte fericită, căci eram foarte răsfăţată ; eram săraci, dar n-am băgat de seamă asta niciodată. Tata avea totuşi atunci o leafă cu care am fi putut duce un trai îmbelşugat, dacă cheltuielile pe care le necesita funcţia sa de aghiotant al lui Murat n-ar fi depăşit veniturile. Bunica se lipsea ea însăşi de multe pentru ca tata să etaleze luxul fără sens ce i se cerea şi încă mai avea datorii pentru cai şi echipamente. Mama a fost adesea acuzată că a dat şi ea o mînă de ajutor la aceste încurcături familiale, prin lipsa ei de organizare. Păstrez o amintire atît de precisă a casei noastre din acea epocă, încît pot afirma că biata mamă nu merita cu nimic aceste reproşuri. Făcea ea însăşi patul, mătura apartamentul, îşi cîrpea rufele, gătea. Era o femeie de o activitate şi de un curaj extraordinar. Toată viaţa s-a sculat cu noaptea în cap şi s-a culcat la un ceas după miezul nopţii, şi nu-mi amintesc s-o fi văzut lenevind la ea acasă o singură clipă. Nu primeam pe nimeni în afară de familia noastră şi de minunatul prieten Pierret, care avea pentru mine dragostea unui părinte şi grija unei mame.

E momentul să spun povestea și să fac portretul acestui om nepreţuit pe care-l voi regreta toată viaţa.

Pierret era fiul unui proprietar din Champagne ; la vîrsta de optsprezece ani intrase slujbaș la visterie, unde a ocupat întotdeauna un post modest. Era cel mai slut dintre oameni, dar această slutenie era atît de bună, încît solicita încrederea și prietenia. Avea un nas gros, turtit, o gură grosolană și ochi foarte mici, părul blond i se încreţea cu încăpăţînare și pielea îi era atît de albă și de roză încît părea mereu tînăr. La patruzeci de ani s-a înfuriat cumplit pentu că un funcţionar de la primărie, unde apăruse ca martor la nunta surorii mele, l-a întrebat, de bună-credinţă, dacă atinsese vîrsta majoratului. Era totuși destul de mare și de gras și chipul îi era tot ridat din pricina unui tic nervos care-l silea să facă tot timpul strîmbături înfricoșătoare. Poate că tocmai acest tic era ceea ce te împiedica să-ţi poţi face o idee justă despre chipul pe care putea să-l aibă.

Dar eu cred că mai ales expresia candidă și naivă a acestei fizionomii în rarele sale momente de odihnă era cea care-ţi dădea iluzia tinereţii. N-avea nici cea mai mică fărîmă din ceea ce se cheamă spirit, dar, cum judeca totul cu inima și cu conștiinţa, puteai foarte bine să-i ceri sfatul în cele mai delicate treburi ale vieţii. Nu cred să fi existat vreodată un om mai pur, mai cinstit, mai devotat, mai generos și mai drept, și sufletul său era cu atît mai frumos cu cît nu cunoștea frumuseţea și curiozitatea. Crezînd în bunătatea celorlalţi, era sigur că nu exista nici o excepţie.

Avea gusturi foarte prozaice. Îi plăceau vinul, berea, pipa, biliardul și dominoul. Tot timpul pe care nu și-l petrecea cu noi, și-l petrecea într-o cafenea mică, din rue du Faubourg-Poissonnière, cu firma

„Calul bălan". Se simțea ca-n familie în această cafenea, căci o frecventase timp de treizeci de ani și-i dăruise până în ultima zi inepuizabila sa voie-bună și incomparabila sa bunătate. Viața i s-a scurs deci într-un cerc tare obscur și foarte puțin variat în care s-a simțit fericit, și, de altfel, cum n-ar fi fost? Oricine l-a cunoscut, l-a iubit, și niciodată ideea răului n-a înflorit în sufletul său cinstit și simplu.

Era totuși nervos și, prin urmare, mînios și susceptibil; dar bunătatea sa trebuie să fi fost cu totul irezistibilă, deoarece niciodată n-a izbutit să jignească pe cineva. Nu se pot imagina gesturile bruște și ocările pe care le-am înghițit de la el. Bătea din picioare, își rostogolea ochii mici, devenea roșu, făcea cele mai fantastice schimonosituri și-ți adresa totodată, într-un limbaj puțin parlamentar, cele mai furioase mustrări. Mama avea obiceiul să nu-i dea nici cea mai mică atenție. Ea se mulțumea să spună:

— Ah, iată-l pe Pierret mînios, sîntem pe cale să vedem strîmbături frumoase! Și repede, Pierret, uitînd tonul tragic, începea să rîdă. Îl cicălea mult și nu-i de mirare că bietul Pierret își pierdea adesea răbdarea. În ultimii săi ani a devenit și mai irascibil și nu trecea zi în care să nu-și ia pălăria și să nu iasă de la mama declarîndu-i că nu va mai pune niciodată piciorul acolo; dar seara se întorcea fără să-și mai aducă aminte de solemnitatea rămasului-bun de dimineață.

În privința mea își aroga un drept de paternitate care ar fi mers pînă la tiranie, dacă ar fi fost posibil să-și realizeze amenințările. Mă văzuse născîndu-mă, a ajutat să fiu înțărcată. Faptul e destul de însemnat pentru a vă face o idee despre caracterul său. Mama fiind răpusă de oboseală, dar neputîndu-se preface că bravează țipetele și plînsetul meu și temîndu-se de asemenea să nu fiu îngrijită prost noaptea, de

dădacă, ajunsese să nu mai doarmă, într-un moment în care avea mare nevoie de somn. Văzînd aceasta, într-o seară, din propria sa inițiativă, Pierret veni să mă ia din leagăn și să mă ducă la el, unde mă veghie cincisprezece sau douăzeci de nopți, dormind hoțește, într-atît se temea pentru mine și dîndu-mi să beau lapte sau apă cu zahăr cu atîta solicitudine, grijă și curățenie, cum nici o doică n-ar fi putut s-o facă. Mă readucea în fiecare dimineață la mama, ca să poată pleca la slujbă, apoi la „Calul bălan", și în fiecare seară venea să mă ia, ducîndu-mă astfel, în brațe, în ochii întregului cartier, el, băiat mare de douăzeci și doi sau douăzeci și trei de ani, nepăsîndu-i cîtuși de puțin că ar putea fi văzut. Cînd mama vroia să reziste și se agita, el se înfuria, își reproșa slăbiciunea prostească, fiindcă nu-și alegea epitetele și-i trîntea ce-i venea la gură, tare mulțumit de felul cum se purtase ; și cînd mă readucea, mama era silită să admire cît eram de curățică, de proaspătă și de bine dispusă.

Se potrivea atît de puțin cu gusturile și însușirile unui bărbat și mai ales cu cele ale unui stîlp de cafenea, ca Pierret, să îngrijească un copil de zece luni, încît e o minune, nu că a făcut-o, ci că i-a venit ideea s-o facă. În sfîrșit, am fost înțărcată și lui îi revine această cinste, așa cum o și spunea.

Era firesc să mă trateze întotdeauna ca pe un copilaș, și, deși aveam aproape patruzeci de ani, el îmi vorbea tot ca unui țînc.

Era foarte exigent, nu în ceea ce privește recunoștința, n-a visat niciodată să tragă vreun folos din așa ceva, ci în ceea ce privește prietenia. Și cînd îl încercai, întrebîndu-l pentru ce voia să fie atît de mult iubit, el nu știa să răspundă decît atît :

— Din pricină că te iubesc.

Şi spunea acest cuvînt dulce pe un ton furios şi cu o contracţie nervoasă care-l făcea să scrîşnească din dinţi.

Dacă, scriindu-i trei cuvinte mamei, uitam o singură dată să-i adresez cîteva amabilităţi lui Pierret, şi dacă se întîmpla să mă întîlnesc cu el tocmai în acel moment, îmi întorcea spatele şi refuza să-mi spună bună ziua. Explicaţiile şi scuzele nu serveau la nimic. Spunea că sînt răutăcioasă, copil rău, şi-mi jura o ranchiună şi o ură veşnică. Spunea asta într-un fel atît de comic, încît ai fi crezut că juca un fel de scenă de bîlci, dacă n-ai fi văzut cum i se umpleau ochii de lacrimi. Mama, care cunoştea această stare nervoasă, îi spunea :

— Taci acum, Pierret, eşti nebun !

Şi ea însăşi îl bruftuia zdravăn, pentru ca această scenă să se isprăvească mai repede. Atunci îşi venea în fire şi catadixea să asculte justificarea mea. Nu trebuiau, imediat ce izbuteai să-l faci să te asculte, decît un cuvînt din inimă şi o desmierdare ca să-l liniştești şi să-l faci fericit.

Făcuse cunoştinţă cu părinţii mei din primele zile ale existenţei mele şi într-un fel care i-a legat dintr-o dată. O rudă a lui locuia pe strada Mesley, pe acelaşi palier cu mama. Această femeie avea un copil de vîrsta mea pe care-l neglija şi care, lipsit de lapte, ţipa toată ziua. Mama intră în camera în care nenorocitul micuţ murea de mizerie, îi dădu să sugă şi continuă să-l ajute astfel fără să spună nimic. Pierret, venind să-şi vadă ruda, o surprinse pe mama cu această ocupaţie, fu mişcat şi se devotă ei şi alor săi pentru totdeauna.

Îndată ce-l cunoscu pe tata avu în egală măsură şi pentru el o mare afecţiune. Se însărcină cu toate afacerile lui, le puse în ordine, îl descotorosi de cre-

ditorii de rea-credință, îl ajută, prin prevederea sa, să-i satisfacă puțin cîte puțin pe ceilalți creditori; în sfîrșit, îl eliberă de toate grijile materiale pe care tata ar fi fost puțin capabil să le descurce fără ajutorul unui spirit abil în afaceri de amănunt și totdeauna gata să aibă grijă de aproapele său.

El fu cel care-i alegea servitorii, care-i punea în ordine rapoartele scrise, care-i strîngea încasările și făcea să-i parvină banii în mod sigur, în orice loc l-ar fi purtat întîmplările neprevăzute ale războiului. Tata nu pleca niciodată în vreo campanie fără să-i zică:

— Pierret, îți încredințez nevasta și copiii mei, și dacă nu mă mai întorc, gîndește-te să ai grijă de ei toată viața ta!

Pierret luă această recomandație în serios, căci toată viața sa ne fu închinată nouă, după moartea tatii. S-a încercat să se incrimineze aceste relații domestice, deoarece nu există nimic sfînt în această lume, și ce suflet poate fi socotit pur de către cei care nu sînt? Dar pentru oricine a fost în stare să-l înțeleagă pe Pierret, o asemenea supoziție va părea totdeauna o jignire adusă memoriei sale. Nu era îndeajuns de seducător pentru a o face pe mama necredincioasă, fie măcar cu gîndul. Era prea conștiincios și prea cinstit ca să nu se îndepărteze de ea imediat ce-ar fi simțit în el primejdia de a trăda, chiar și cu gîndul, încrederea de care era atît de mîndru și atît de gelos.

Cu timpul s-a însurat cu fata unui general fără avere, și au dus o viață fericită împreună, această persoană fiind bună și demnă de stimă, cum am auzit-o spunînd întotdeauna pe mama, pe care am văzut-o în relații afectuoase cu ea.

Cînd călătoria noastră în Spania fu hotărîtă, Pierret fu cel care făcu toate pregătirile. Nu era o în-

treprindere prea prudentă din partea mamei, căci era însărcinată în șapte spre opt luni. Voia să mă ia cu ea, și eu eram încă un personaj destul de incomod. Dar tata anunță o ședere mai lungă la Madrid, și mama avea, cred, unele bănuieli, pricinuite de gelozie. Oricare ar fi fost motivul, ea se încăpățînă să se ducă să-l întîlnească și se lăsă sedusă, cred, și de o ocazie. Soția unui furnizor al armatei, pe care ea o cunoștea, pleca cu caii de poștă și îi oferea un loc în trăsura care mergea pînă la Madrid.

Doamna avea ca singur protector în această împrejurare un mic însoțitor de doisprezece ani față-ne, deci, împreună la drum, două femei, dintre care una însărcinată, și doi copii, dintre care eu eram cea mai puțin rezonabilă și cea mai nesupusă.

Nu cred să-mi fi părut rău despărțindu-mă de sora mea, care rămînea la pensionul, și de verișoara mea Clotilde ; cum nu le vedeam în toate zilele, nu-mi puteam face vreo idee de durata mai mult sau mai puțin lungă a unei despărțiri pe care o vedeam reîncepînd în fiecare săptămînă. N-am regretat de asemenea nici apartamentul, cu toate că el a fost aproape tot universul meu, și nu mai locuisem încă nicăieri în altă parte, nici chiar în gînd. Ceea ce mi-a strîns într-adevăr inima în timpul primelor clipe ale călătoriei, a fost necesitatea de a-mi lăsa păpușa în acest apartament pustiu, unde avea să se plictisească atît de tare...

Îmi plăcea să sparg păpușile, și falsele pisici, și falșii cîini, și falșii omuleți, la fel ca și altor copii. Dar au existat, prin excepție, anumite păpuși pe care le-am îngrijit ca pe niște copii adevărați. Cînd dezbrăcam mica persoană, dacă-i vedeam brațele clătinîndu-se pe acele cu care erau prinse de umeri și mîinile de lemn detașîndu-se de brațe, nu puteam să-mi fac nici o iluzie asupra stării sale și o sacri-

ficam repede jocurilor impetuoase și războinice; dar dacă era solidă și bine făcută, dacă rezista primelor probe, dacă nu-și spărgea nasul la prima cădere, dacă ochii de email aveau o altfel de privire în imaginația mea, ea devenea fiica mea, îi dădeam infinite îngrijiri și o făceam să fie respectată de alți copii cu o gelozie de necrezut.

Aveam, de asemenea, jucării preferate, între altele una pe care n-am uitat-o niciodată și care s-a pierdut, spre marele meu regret, căci n-am spart-o și se poate ca ea să fi fost efectiv tot atît de frumoasă cum apărea în amintirile mele. Era o piesă a unui vas de pus în mijlocul mesei, destul de vechi, căci slujise ca jucărie tatălui meu în copilăria sa, vasul ornamental întreg nemaiexistînd după cît se pare în acea epocă. El o găsise la bunica, răscolind într-un dulap și, amintindu-și cît îi plăcuse această jucărie mi-o adusese mie. Era o mică Venus din porțelan de Sèvres, purtînd în mîini doi porumbei, și montată pe un piedestal, aflat pe un mic platou oval, dublat de o oglindă și înconjurat de bucățele de aramă aurită. În această garnitură se aflau lalele care serveau de sfeșnice și, cînd se aprindeau acolo micile lumînări, oglinda care închipuia un bazin cu apă vie, reflecta luminile, statuia și frumoasele ornamente aurite ale garniturii. Nu exista pentru mine o lume mai fermecată decît această jucărie, și, cînd mama mi-a povestit pentru a zecea oară frumosul basm al lui *Gracieuse și Percinet*, m-am apucat să compun în minte peisaje sau grădini magice pe care credeam apoi că le văd aidoma într-un lac. Unde găsesc oare copiii viziunea lucrurilor pe care nu le-au văzut niciodată?

Cînd bagajele noastre pentru călătoria în Spania, fură făcute, aveam o păpușă dragă pe care, fără îndoială, mama m-ar fi lăsat s-o iau. Dar gîndul ăsta

nu mi-a trecut prin minte. Mi se părea că se va sparge sau că-mi va fi luată dacă n-o lăsam în camera mea, și după ce am dezbrăcat-o și i-am făcut toaleta pentru noapte, am culcat-o în patul meu și i-am aranjat cuverturile cu multă grijă. În momentul plecării am alergat s-o mai privesc pentru ultima oară și, cum Pierret îmi făgădui să vină să-i dea supă în fiecare dimineață, am început să am aceea stare de îndoială pe care o au copiii cînd e vorba de realitatea unor asemenea lucruri. Stare într-adevăr ciudată, unde rațiunea născîndă, pe de o parte, și nevoia de iluzie, pe de alta, se înfruntă în inima lor lacomă de dragoste maternă. Am luat mîinile păpușii și i le-am încrucișat pe piept. Pierret băgă de seamă că atitudinea era a unei moarte. Atunci i-am ridicat mîinile împreunate pe deasupra capului într-un gest de disperare sau de invocație, căruia îi atribuiam, foarte serioasă, o idee superstițioasă. Socoteam aceasta ca un apel către zîna cea bună, care o va proteja rămînînd în această poziție pe tot timpul absenței mele. De aceea, Pierret a fost nevoit să-mi făgăduiască cum că nu-i va schimba poziția. Nu există nimic mai adevărat pe lume ca acea nebună și poetică povestire a lui Hoffmann intitulată *Spărgătorul de nuci*. Este viața intelectuală a copilului surprinsă în fapt. Îmi place chiar sfîrșitul acela încîlcit care se pierde în lumea himerelor. Imaginația copiilor este tot așa de bogată și tot așa de confuză ca aceste strălucitoare vise ale povestitorului german.

În afară de gîndul la păpușa mea, care mă urmări o bucată de vreme, nu-mi amintesc nimic din călătorie, pînă în munții Asturiei. Dar resimt încă mirarea și groaza pe care mi le pricinuiră acești munți grandioși. Cotiturile bruște ale drumului, în mijlocul amfiteatrului, ale cărui vîrfuri închideau orizon-

tul, îmi rezervau, în fiecare moment, o surpriză plină de teamă. Mi se părea că fusesem închiși în acești munți, că nu mai există nici un drum și că n-o să mai putem nici să-l continuăm, nici să ne întoarcem. Acolo am văzut pentru prima oară, pe marginea drumului, rochița-rîndunicii înfloriță. Acești clopoței roz, dungați delicat cu alb, mă impresionară mult...

Pe măsură ce înaintam pe drumul nostru, în aceeași măsură spectacolul războiului devenea mai cumplit. Petrecurăm noaptea într-un sat care fusese ars în ajun și unde nu mai rămăsese din han decît o sală cu o bancă și o masă. Nu exista absolut nimic de mîncare, decît ceapă crudă, cu care eu m-am mulțumit, dar de care nici mama, nici însoțitoarea sa nu s-au putut hotărî să se atingă. Cele două femei nu cutezau să călătorească pe întuneric. Își petrecură noaptea fără să închidă un ochi, iar eu am dormit pe masa unde mi-au făcut un pat, într-adevăr destul de bun, cu pernele de la trăsură.

Mi-e imposibil să spun în ce epocă precisă a războiului din Spania ne aflam. Nu m-a preocupat niciodată s-o aflu în perioada în care părinții mei ar fi putut pune ordine în amintirile mele, iar astăzi nu mai trăiește nimeni care ar putea să mă ajute. Socot că noi am plecat din Paris în cursul lunii aprilie 1808, și că evenimentul teribil din 2 mai s-a petrecut la Madrid, în timp ce traversam Spania pentru a ajunge acolo. Tata a sosit la Bayonne la 27 februarie. El i-a scris cîteva rînduri despre împrejurimile Madridului, la 18 martie, mamei mele, și cam în această epocă trebuie să-l fi văzut eu pe împărat la Paris, la întoarcerea din Veneția și înainte de plecarea lui la Bayonne ; căci atunci cînd l-am văzut eu, soarele cobora și-mi bătea în ochi, și ne întorceam acasă spre a lua masa de seară. Cînd părăsirăm Parisul, nu era prea cald ; dar abia ne văzurăm în

Spania că ne și copleși căldura ; dacă aș fi fost la Madrid în timpul evenimentului din 2 mai, o asemenea catastrofă m-ar fi impresionat fără îndoială, foarte puternic, pentru că îmi amintesc de cele mai neînsemnate împrejurări.

Iată una care aproape mă lămurește ; e întîlnirea pe care o avurăm în drum spre Burgos, sau spre Vittoria, cu o regină care nu putea să fie decît regina Etruriei. Ori, se știe că plecarea acestei prințese fu prima cauză a mișcării din 2 mai la Madrid. Noi o întîlnirăm, probabil, la puține zile după asta, în timp ce se îndrepta spre Bayonne, unde o chemase regele Carol al IV-lea [1] cu scopul de a-și reuni toată familia sub gheara vulturului imperial.

Cum această întîlnire m-a impresionat profund, aș putea povesti cîteva amănunte. N-aș ști să spun în ce loc se întîmpla, decît că era într-un fel de sat, unde ne opriserăm să mîncăm. Exista un han, un popas de poștă, și, în fundul curții, o grădină destul de mare unde am văzut flori de floarea-soarelui care mi le amintiră pe cele de la Chaillot. Pentru prima dată am văzut culegîndu-se semințele acestei plante și mi s-a spus că erau bune de mîncat. Într-un colț al aceleiași curți se afla o coțofană într-o colivie, și această coțofană vorbea, ceea ce fu pentru mine o altă pricină de mirare. Ea spunea, în spaniolă, un oarecare lucru care însemna probabil : „Moarte francezilor", sau, poate : „Moarte lui Godoy". Nu înțelegeam bine decît primul cuvînt pe care pasărea îl repeta nenatural și cu un accent într-adevăr diabolic : *„Muera, muera"*... Și însoțitorul doamnei Fontanier îmi explică cum că ea era mîniosă pe mine și că-mi dorea moartea. Eram atît de mirată

[1] *Carol al IV-lea* (1788—1808), rege al Spaniei ; a abdicat în favoarea lui Napoleon I, care l-a încoronat ca rege pe fratele său, Joseph.

de a auzi o pasăre vorbind, încît poveștile mele cu zîne mi se părură mai serioase decît le crezusem pînă atunci. Nu-mi dădeam seama deloc de această vorbire mecanică și căreia biata pasăre nu-i pricepea sensul : pentru că vorbea, ea trebuia, după mine, să gîndească, să judece, și-mi fu grozav de frică de această specie de geniu răufăcător care lovea cu ciocul în vergelele colivici, repetînd într-una : „*Muera, muera !*"

Regina Ortariei. — Madrid. — Palatul Godoy. — Iepurele alb. — Jucăriile infanților. — Prințul Fanfarinet. — Trec drept aghiotantul lui Murat. — Boala acestuia. — Puiul de căprioară. — Weber. — Prima singurătate. — Mameluccii. — Orbletele. — Ecoul. — Nașterea fratelui meu. — Se observă că e orb. — Părăsim Madridul.

Dar am fost distrasă de la asta de un nou eveniment. O trăsură mare, urmată de alte două sau trei, se pregătea să intre în curte și să schimbe caii cu o grabă extraordinară. Sătenii încercau să intre și ei în curte strigînd :

— *La reina ! La reina !*

Dar gazda și alți cîțiva îi împingeau spunîndu-le :

— Nu, nu, nu-i regina !

Au schimbat atît de repede caii, încît mama, care se afla la fereastră, nu mai avu cînd să coboare pentru a-și da seama despre ce e vorba. De altfel, nu era voie să te apropii de trăsură, și stăpînii hanului păreau a fi înțeleși, căci îi asigurau pe oamenii care veniseră că nu era regina, și totuși o femeie de-a

casei mă duse lîngă trăsura principală spunîndu-mi :

— Iat-o pe regină !

A fost pentru mine o destul de vie emoție, căci în romanele mele existau întotdeauna regi și regine și eu mi-i închipuiam ca pe niște ființe de o frumusețe, de o strălucire și de un lux nemaipomenit.

Ori sărmana regină pe care o vedeam acolo, era îmbrăcată într-o biată rochie albă, foarte strîmtă, după moda vremii, și foarte îngălbenită de praf.

Fiica ei, căreia îi dădeam opt sau zece ani, era îmbrăcată la fel ca ea, și amîndouă păreau foarte brune și destul de urîte, cel puțin asta-i impresia care mi-a rămas. Amîndouă aveau aerul trist și neliniștit. După cîte îmi aduc aminte, n-aveau nici suită, nici escortă. Mai curînd fugeau decît plecau, și am auzit-o mai apoi pe mama care spunea cu un ton de indiferență :

— Încă o regină care fuge !

Aceste biete regine își scăpau în adevăr pielea, lăsînd Spania pe mîna străinilor. Se duceau la Bayonne să caute, lîngă Napoleon, o protecție care le aducea siguranța materială, dar care fu pecetea decăderii lor politice. Se știe că această regină a Etruriei era fata lui Carol al IV-lea și infanta Spaniei. S-a căsătorit cu vărul ei, fiul bătrînului duce de Parma. Napoleon, voind să pună stăpînire pe ducat, a dat în schimb tinerilor soți Toscana, cu titlul de regat. Ei au venit la Paris, în 1801, să aducă omagiile lor primului consul, și au fost primiți acolo cu multă pompă. Se știe de asemenea că tînăra regină, abdicînd în favoarea fiului ei, s-a întors la Madrid, la începutul lui 1804, pentru a lua în stăpînire noul regat al Lusitaniei, pe care victoria trebuia să i-l asigure în nordul Portugaliei. Dar totul urma să se discute din nou, datorită neputinței po-

litice a lui Carol al IV-lea, şi prea puţinei sinceriţăţi a politicii dirijată de către prinţul de la Paix. Ne-am apucat să ne angajăm în acel formidabil război, împotriva poporului spaniol, care ne sosea ca printr-un decret al fatalităţii, şi care trebuia să-i impună, în mod spontan, lui Napoleon necesitatea de a pune mîna pe toate aceste persoane regale, în clipa în care chiar ele însele veneau să-i implore ajutorul. Regina Etruriei şi copiii ei îi urmară deci, la Compiègne, pe bătrînul Carol al IV-lea, pe regina Marie-Louise şi pe prinţul de la Paix.

Cînd am văzut-o pe această regină, se afla sub protecţie franceză. Stranie protecţie care o smulgea dragostei tradiţionale a poporului spaniol, consternat de a-i vedea plecînd astfel pe toţi membrii familiei regale, în mijlocul unei lupte hotărîtoare şi teribile cu duşmanul. La Aranjuez, la 17 martie, poporul, cu toată ura sa faţă de Godoy [1], a voit să-l reţină pe Carol al IV-lea ; la Madrid, la 2 mai, el a vrut să-i reţină pe infantele don François de Paule şi pe regina Etruriei ; la Vittoria, la 16 aprilie, a vrut să-l reţină pe Ferdinand. În toate aceste ocazii a încercat să deshame caii şi să-i păstreze cu de-a sila pe aceşti prinţi nevolnici şi smintiţi care se lepădau de el şi fugeau unii de alţii ; dar, mînaţi de soartă, au rezistat unii ameninţărilor, alţii rugăminţilor poporului. Încotro alergau astfel ? În captivitatea de la Compiègne şi de la Valençay.

Socot că în epoca în care am văzut scena despre care vorbesc n-am priceput nimic din incognito-ul speriat al acestei regine fugare, dar mi-a venit me-

[1] *Manuel Godoy Alvarez de Faria* (1767—1851), om de stat spaniol, ministru al lui Carol al IV-lea şi favorit al reginei Maria-Luiza. A jucat un rol de seamă în politica Spaniei în timpul Revoluţiei şi al Imperiului.

rău în minte chipul ei întunecat care trăda deopotrivă teama de a fugi, dar și teama de a rămîne.

Era exact aceeași situație în care trebuie să se fi aflat tatăl și mama sa, la Aranjuez, în prezența unui popor care nu voia nici să-i rețină, nici să-i lase să fugă. Poporul spaniol era sătul de regii săi imbecili; dar oricum ar fi fost ei, îi prefera omului de geniu care nu era spaniol. Părea să fi luat ca deviză, din punct de vedere național, vorbele energice pe care Napoleon le spunea într-un sens mai restrîns: „Rufele murdare trebuie spălate în familie".

Sosirăm la Madrid în cursul lunii mai; am suferit atîta pe drum, încă nu-mi mai amintesc nimic din ultimele zile ale călătoriei.

Totuși am ajuns la capăt fără catastrofe, ceea ce e aproape o minune, deoarece Spania se răzvrătise în mai multe locuri și peste tot furtuna stătea gata să izbucnească. Am urmat drumul protejați de armatele franceze, e adevărat; dar nicăieri, nici francezii înșiși nu erau în siguranță împotriva acestor noi vecernii siciliene; și mama, purtînd un copil în pîntece, un altul în brațe, avea destule motive să se teamă.

Își uită însă spaimele și suferințele văzîndu-l pe tata; cît despre mine, oboseala care mă copleșea se risipi într-o clipă la vederea măreților apartamente în care ne instalarăm. Ele se aflau în palatul prințului de la Paix, și, pășind acolo, mi se îndeplineau aievea poveștile mele cu zîne. Murat [1] ocupa etajul de jos al aceluiași palat, cel mai bogat și cel mai confortabil din Madrid, care adăpostise dragostea

[1] *Joachim Murat* (1767—1815), mareșal al Franței; căsătorit cu Carolina Bonaparte, a fost numit mare duce de Berg și de Clèves, apoi rege al Neapolului. Obligat să-și părăsească regatul, a încercat să-l recucerească, dar, prins la Pizzo, a fost împușcat.

reginei și a favoritului ei, și în el domnea un lux mai mare decît în casa regelui legitim. Apartamentul nostru se afla situat, cred, la etajul al treilea. Era imens, tapisat în întregime cu damascuri de mătase de un roșu-închis. Cornișele, paturile, fotoliile, divanele, toate erau aurite, ba mi se părură chiar din aur masiv, la fel ca în poveștile cu zîne. Se aflau acolo tablouri enorme care mă speriau. Acele capete mari care păreau că ies din rame și mă urmăresc pretutindeni cu ochii, mă tulburau mult. Dar m-am obișnuit destul de repede. O altă minune o constitui pentru mine o oglindă mare, care putea fi aplecată, unde mă vedeam mergînd, pe covoare, și în care, la început, nu m-am recunoscut, căci niciodată nu mă văzusem astfel, din cap pînă-n picioare ; de felul meu eram destul de scundă, totuși în oglinda aceea mi s-a părut că sînt atît de mare, încît m-am speriat.

Poate că acest palat frumos și aceste bogate apartamente erau de prost-gust, în ciuda admirației pe care mi-o pricinuiau. Erau, în orice caz, destul de murdare și pline de animale domestice, între altele de iepuri de casă, care alergau și intrau peste tot fără ca cineva să le dea atenție. Acești oaspeți liniștiți, singurii care nu fuseseră deposedați de nimic, erau oare obișnuiți să fie primiți în apartamente, unde, profitînd de preocuparea generală, să fi trecut din bucătărie în salon ? Exista unul, alb ca zăpada, cu ochii de rubin, care începu de îndată să se poarte foarte familiar cu mine. S-a instalat în colțul camerei de culcare, în spatele oglinzii, și intimitatea noastră s-a stabilit repede, fără a fi contestată. Era totuși destul de ursuz și de multe ori i-a zgîriat pe față pe cei care voiau să-l mute de acolo ; dar cu mine n-avea nimic și dormea ore întregi pe ge-

genunchii mei sau în poala rochiei, în timp ce-i istoriseam cele mai frumoase poveşti ale mele.

Am avut în curînd la dispoziţie cele mai frumoase jucării din lume, păpuşi, miei, menajuri, paturi, cai, toate acoperite cu un strat fin de aur, de ciucuri, de huse şi de alte învelitori ; erau jucăriile părăsite de infanţii Spaniei şi pe jumătate sparte de ei.

Am isprăvit, cu promptitudine, treaba începută de aceştia, căci jucăriile mi se păreau groteşti şi neplăcute. Trebuie să fi fost totuşi foarte de preţ, căci tata salvă două sau trei mici personaje din lemn pictat pe care i le aduse bunicii ca obiecte de artă. Ea le-a păstrat o vreme, şi toată lumea le-a admirat. Dar, după moartea tatii, nu ştiu cum au căzut din nou în mîinile mele, şi-mi amintesc de un bătrînel în zdrenţe, care era, probabil, de un realism şi de o expresie remarcabile, încît mă speria. Această abilă reprezentare a unui biet cerşetor bătrîn, descărnat, cu mîna întinsă, să se fi strecurat oare din întîmplare printre sclipitoarele fleacuri ale infanţilor Spaniei ? Personificarea mizeriei este totdeauna o jucărie ciudată în mîinile fiului de rege şi este menită să-l facă să se gîndească.

De altfel, jucăriile nu mă preocupau la Madrid atîta cît mă preocupau la Paris. Schimbasem mediul. Obiectele exterioare mă absorbeau şi uitam chiar şi poveştile cu zîne, căci întreaga mea existenţă căpătase acum-o aparenţă de miraculos.

Îl mai văzusem pe Murat şi la Paris ; mă jucasem cu copiii săi, dar n-am păstrat nici o amintire despre el. Probabil că-l văzusem îmbrăcat ca pe toată lumea ; la Madrid, plin de aurării şi de panaşe, cum l-am văzut, mi-a făcut o puternică impresie. I se spunea „prinţul" şi, cum în dramele feerice şi în poveşti prinţii joacă întotdeauna primul rol, am ere-

zut că-l văd pe faimosul „prinț Fanfarinet". I-am și spus astfel în mod cu totul firesc, fără să-mi dau seama că-i adresam o epigramă. Mama avu mult de furcă cu mine ca să nu mai audă acest nume blestemat pe care-l pronunțam întotdeauna cînd îl zăream în galeriile palatului. M-au obișnuit să-i spun, cînd vorbeam cu el, „prințul meu", și Murat căpătă multă prietenie pentru mine.

Poate că și-a exprimat neplăcerea de a vedea pe unul din aghiotanții săi aducîndu-și femeia și copiii în toiul evenimentelor cumplite pe care le trăia sau poate că voia ca în ochii săi totul să capete un aspect militar. Sigur este că ori de cîte ori îi eram înfățișată, mă puneau să-mi îmbrac „uniforma". Această uniformă era o minune. A rămas multă vreme la noi, chiar și după ce-am crescut prea mare ca s-o mai pot purta. Așa că mi-o pot aminti în amănunt. Consta dintr-un dolman de cașmir alb, galonat și cu nasturi de aur fin, o haină la fel, căptușită cu blană neagră și aruncată pe un umăr și un pantalon de cașmir roșu-purpuriu, cu ornamente și broderii de aur, după moda ungurească. Aveam de asemenea cizme de marochin roșu cu pinteni auriți, sabie, centiron din șnur de mătase roșu-închis și eghileți de aur emailat, un *sabretas*[1] cu un vultur brodat cu perle fine; ce mai, nu lipsea nimic. Văzîndu-mă echipată exact ca tata, fie că mă lua drept băiat, fie că voia să pară că se înșeală, Murat, sensibil la această mică măgulire a mamei, mă prezenta rîzînd persoanelor care veneau la el, drept aghiotantul său, și ne admise în intimitatea sa.

Frumoasa uniformă nu prea avea mult farmec pentru mine, căci mă supunea unui adevărat supli-

[1] Un fel de tașcă plată purtată la centiron de ofițerii secolului al XVIII-lea pînă prin 1870.

ciu. Învățasem s-o port foarte bine, e adevărat, știam să-mi tîrăsc săbiuța pe dalele palatului, să fac să-mi fluture haina pe umăr în modul cel mai convenabil; dar îmi era cald sub această blană, mă simțeam zdrobită sub galoane și eram grozav de fericită cînd, intrînd în apartamentul nostru, mama îmi repunea costumul spaniol al vremii, rochia de mătase neagră, brodată cu o rețea amplă tot de mătase, care se strîmta la genunchi și cădea în franjuri pînă la călcîie, și mantila dreaptă din mătase neagră, mărginită cu o bandă lată de catifea. În acest costum, mama era de o frumusețe surprinzătoare. Niciodată o spaniolă adevărată n-a avut o piele brună mai fină, ochi negri mai catifelați, un picior atît de mic și o talie atît de subțire.

Într-o bună zi Murat se îmbolnăvi; s-a spus că era urmarea desfrîului, dar nu era adevărat. Avea o inflamație a măruntaielor, ca, de altfel, o mare parte a armatei noastre din Spania, și acuza dureri violente din pricina cărora nu putea sta în pat. Se credea otrăvit și nu-și îndura deloc cu răbdare boala, căci strigătele sale făceau să răsune tot acest trist palat unde nu se dormea decît cu un ochi. Îmi aduc aminte cum am fost trezită, de teamă, de către părinții mei, prima oară cînd el a răcnit astfel în toiul nopții. Toți au crezut că-l asasinau. Tata a sărit din pat și a alergat, aproape gol, în apartamentul prințului. Am auzit apoi strigătele acestui biet erou, atît de teribil în război, dar atît de nevolnic în afara cîmpului de bătaie; mi s-a făcut o frică cumplită. Se părea că înțelegeam, în sfîrșit, ce înseamnă moartea, căci strigam plîngînd:

— L-au ucis pe prințul Fanfarinet!

El a aflat de jalea mea și m-a iubit și mai mult.

La cîteva zile după asta, a urcat la noi în apartament, spre miezul nopții și s-a apropiat de leagănul

meu. Tata și mama îl însoțeau. Se întorceau de la o vînătoare și aduceau un mic pui de căprioară, pe care Murat l-a așezat el însuși alături de mine. M-am trezit pe jumătate și am văzut capul frumos al puiului de căprioară, care se apleca, vlăguit, spre obrazul meu. Mi-am aruncat brațele în jurul gîtului lui și am readormit fără să-i mai pot mulțumi prințului. Dar a doua zi de dimineață, trezindu-mă, l-am văzut din nou pe Murat lîngă patul meu. Tatăl meu îi vorbise despre spectacolul pe care-l ofereau copilul și micul animal, dormind laolaltă, și el voise să-l vadă. În adevăr, acest mic animal care n-avea poate decît cîteva zile de existență și pe care cîinii îl urmăriseră în ajun, era atît de răpus de oboseală, încît se așezase în patul meu să doarmă, așa cum ar fi făcut un cățeluș. Era culcat colac pe pieptul meu, cu capul pe pernă, cu picioarele mici, strînse sub el, ca și cum s-ar fi temut să nu mă lovească, iar brațele mele rămăseseră înlănțuite pe după gîtul lui, așa cum le pusesem readormind. Mama mi-a spus că Murat regretă că nu putuse arăta un grup atît de naiv unui artist. Vocea sa mă trezi, și cum la patru ani nu ești curtean, primele mele mîngîieri fură pentru puiul de căprioară care părea că vrea și el să mă mîngîie, pînă într-atîta îl moleșise și-l îmblînzise căldura patului meu.

L-am păstrat cîteva zile și l-am iubit cu pasiune. Dar cred că lipsa mamei sale l-a ucis, căci într-o dimineață nu l-am mai revăzut și mi s-a spus că a fugit. M-au consolat spunîndu-mi că o va găsi pe mama sa și că va fi mai fericit în pădure.

Șederea noastră la Madrid a durat cel mult două luni, și totuși mi s-a părut extrem de lungă. N-aveam nici un copil de vîrsta mea ca să mă distrez și eram adesea singură în cea mai mare parte a zilei.

Mama era silită să lasă cu tata şi mă încredinţă unei servitoare madrilene, care-i fusese recomandată ca foarte sigură şi care o lua la sănătoasa de îndată ce părinţii mei plecau. Tata avea un servitor, pe nume Weber, care era omul cel mai bun de pe pămînt şi care venea adesea să mă păzească în locul Terezei ; dar acest neamţ de treabă, care nu ştia aproape nici un cuvînt franţuzesc, îmi vorbea într-o limbă de neînţeles şi mirosea atît de urît, încît, fără să-mi dau seama de pricina răului, mă cuprindea o stare de slăbiciune ori de cîte ori mă ţinea în braţe. Nu îndrăznea să trădeze puţina grijă pe care dădaca o avea faţă de mine; iar mie nici prin cap nu-mi trecea să mă plîng. Îl credeam pe Weber însărcinat să vegheze asupra mea, şi n-aveam decît o dorinţă, aceea ca el să rămînă în anticameră şi să mă lase singură în apartament. Astfel, prima mea grijă era să-i spun :

— Weber, te iubesc grozav, dar du-te !

Şi Weber, docil ca un neamţ, se ducea, în adevăr. Cînd văzu că stăteam liniştită în singurătatea mea, se întîmpla adesea să mă închidă în casă şi să plece să-şi vadă caii, care probabil că-l primeau mai bine decît mine. Am cunoscut, deci, atunci, pentru prima oară, plăcerea ciudată pentru un copil, dar puternic resimţită de mine, de a mă afla singură şi, departe de a fi contrariată sau speriată, simţeam un soi de regret cînd vedeam trăsura mamei reîntorcîndu-se. Probabil că voi fi fost puternic impresionată de propriile mele contemplaţii, căci mi le amintesc cu o mare precizie, în timp ce am uitat mii de circumstanţe exterioare, probabil mult mai interesante. În cele despre care am vorbit, amintirile mamei mi-au împrospătat memoria ; dar în ceea ce am de gînd să spun nu pot fi ajutată de nimeni.

De îndată ce mă vedeam singură în acel mare apartament pe care-l puteam străbate liberă, mă așezam în fața oglinzii și încercam poze teatrale. Apoi îmi luam iepurele alb și încercam să-l constrîng să facă și el la fel ; sau mă prefăceam că-l sacrific zeilor, pe un taburet care-mi servea de altar. Nu știu unde am văzut, fie pe scenă, fie în vreo gravură ceva asemănător. Mă înfășuram în mantilă pentru a face pe preoteasa și-mi urmăream toate mișcările. Socot că n-aveam nici cel mai mic sentiment de cochetărie; plăcerea mea venea din faptul că, văzîndu-mă pe mine și pe iepure în oglindă, ajungeam, în emoția jocului, să mă conving că jucam o scenă în patru, adică cu două fețe și cu doi iepuri. Atunci, iepurele și cu mine adresam, în pantomimă, saluturi, amenințări, rugăminți personajelor din oglindă. Dansam bolero cu ele, căci, după dansurile de pe scenă, dansurile spaniole mă încîntaseră, și mă maimuțăream cu ușurința pe care o au copiii de a imita tot ceea ce văd. Atunci uitam complet că acea figură, strîmbîndu-se în oglindă, era a mea, și mă miram că se oprea cînd mă opream și eu.

După ce dansam o vreme și mimam balete compuse de mine, mă duceam să visez pe terasă. Această terasă, care se întindea pe toată fațada palatului, era foarte largă și foarte frumoasă. Balustrada, de marmură albă, dacă nu mă înșel, devenea atît de fierbinte la soare, încît nici nu puteam s-o ating. Eram prea mică pentru a privi peste ea, dar printre golurile dintre coloanele balustradei puteam distinge tot ce se petrecea în piață. În amintirile mele această piață era magnifică. Existau și alte palate sau case mari, frumoase, de jur-împrejurul ei, dar n-am văzut niciodată pe nimeni în ele și nu cred să fi zărit pe cineva în tot timpul pe care l-am petrecut la Madrid. Probabil că după insurecția din 2 mai lumea

n-a mai fost lăsată să circule în jurul palatului generalului-şef. N-am văzut deci niciodată decît uniforme franceze şi ceva şi mai frumos încă pentru imaginaţia mea, mămelucii din gardă, un post al lor ocupînd chiar edificiul situat în faţa noastră. Aceşti oameni arămii, cu turbanele şi bogatele lor costume orientale, alcătuiau grupuri pe care nu oboseam niciodată să le privesc. Îşi duceau caii la adăpat, la un bazin situat în mijlocul pieţii şi îmi ofereau o privelişte cărcia, fără să-mi dau seama, îi simţeam puternic poezia.

În dreapta mea, o latură întreagă a pieţii era ocupată de o biserică mare cu o arhitectură masivă — cel puţin aşa mi-a rămas mie în memorie — dominată de o cruce aşezată într-un glob aurit. Această cruce şi acest glob scînteietor care se conturau pe cel mai albastru cer pe care l-am văzut vreodată, alcătuiau, la apusul soarelui, un spectacol pe care nu-l voi uita niciodată şi pe care-l contemplam pînă ce mi se umpleau ochii de acele bule roşii şi albastre, pe care, printr-un cuvînt excelent, derivat din latină, le numim în limbajul nostru din Berry, *orblute* [1]. Acest cuvînt ar trebui să treacă în limba modernă. Trebuie să fi fost francez, cu toate că nu l-am găsit în nici un autor. N-are echivalent, şi exprimă perfect un fenomen pe care toată lumea îl cunoaşte şi care nu se explică decît prin perifraze inexacte.

Aceste orblute mă amuzau mult, şi nu-mi puteam explica pricina lor cu totul firească. Îmi plăcea să văd plutind prin faţa ochilor acele culori arzătoare care se lipeau de toate obiectele şi care persistau cînd închideam ochii. Cînd orbluta este completă, ea vă înfăţişează, cît se poate de exact, forma obiec-

[1] Pentru a fi bun cuvîntul, va trebui schimbată o literă şi spus *orbluce* (n.a.).

tului care a cauzat-o ; e ca un fel de miraj. Vedeam deci globul și crucea de foc desenîndu-se pretutindeni unde priveam, și mă mir chiar că am repetat fără nici o urmare nefastă acest joc destul de periculos pentru ochii unui copil. Dar am descoperit în curînd, pe terasă, un alt fenomen despre care n-avusesem pînă atunci nici o idee. Piața era adesea pustie și, chiar în plină zi, o tăcere mohorîtă domnea în palat și în împrejurimi. Într-o zi, această tăcere mă înfricoșă, și-l strigai pe Weber, pe care-l văzusem străbătînd piața. Weber nu mă auzi, dar o voce întrutotul asemănătoare cu a mea, repetă numele lui Weber la capătul celălalt al balconului.

Această voce mă liniști, nu mai eram singură ; dar curioasă să știu cine se amuza să mă imite, am intrat în apartament crezînd că voi afla acolo pe careva. Eram absolut singură, ca de obicei. Revin pe terasă și o chem pe mama ; vocea repetă cuvîntul foarte încet, dar foarte limpede, și asta-mi dă de gîndit. Îmi îngroș glasul, strig propriu-mi nume, care-mi este întors repede, dar mult mai confuz. Îl repet pe un ton mai slab și vocea revine, slabă, dar mai distinctă, ca și cum mi-ar fi vorbit la ureche. Nu mai înțelegeam nimic, eram convinsă că cineva se afla pe terasă cu mine ; dar nevăzînd pe nimeni și privind în zadar la toate ferestrele care erau închise, studiai această minune cu o plăcere extremă. Impresia cea mai stranie pentru mine era de a-mi auzi propriul nume repetat cu propria mea voce. Atunci îmi veni în minte o explicație ciudată. Aceea că eram dublă și că exista în afara mea un alt eu, pe care nu-l puteam vedeam, dar care mă vedea întotdeauna, pentru că-mi răspundea întotdeauna. Asta s-a lămurit repede în creierul meu ca un lucru care trebuia să existe aievea, care existase întotdeauna, dar pe care eu nu-l băgasem încă de seamă ; com-

param acest fenomen cu cel al orblutelor, care la început mă uimise tot atît de tare şi cu care mă obişnuisem fără să-l pricep. Am tras concluzia că toate lucrurile şi toţi oamenii aveau reflecţia lor, dublul lor, un alt eu, şi doream din tot sufletul să-l văd pe-al meu. L-am strigat de o sută de ori, i-am spus mereu să vină lîngă mine. El răspundea: „Vino încoace, vino odată", şi-mi părea că se depărtează sau se apropie oridecîte ori îmi schimbam locul. Îl căutam şi-l strigam şi-n casă, dar nu-mi mai răspundea; mă duceam în celălalt capăt al terasei, era mut; reveneam în mijlocul ei şi de aici pînă la extremitatea dinspre biserică îmi vorbea şi-mi răspundea la strigătul meu: „Vino odată!" printr-un „vino odată", tandru şi neliniştit. Celălalt eu al meu se afla deci într-un anumit colţ din aer sau din perete, dar cum să-l ating şi cum să-l văd? Înnebuneam fără să ştiu.

Am fost întreruptă de sosirea mamei şi, nu ştiu de ce, în loc s-o întreb, i-am ascuns lucrul care mă tulbura atît de tare. Cred că copiilor le plac tainele visurilor lor, şi e sigur că niciodată n-am vrut să cer explicaţii cu privire la orblutele mele. Voiam să dezleg singură problema, sau poate am fost surprinsă de vreo altă iluzie în urma unor explicaţii proprii care-mi răpiseră acel farmec secret. Am păstrat tăcere asupra acestei noi minuni şi, timp de mai multe zile, uitînd baletele, l-am lăsat pe bietul meu iepure să doarmă liniştit şi oglinda să repete imaginea nemişcată a marilor personaje înfăţişate în tablouri. Avui răbdarea să aştept ca să fiu singură pentru a-mi reîncepe experienţa. Dar, în sfîrşit, mama intră fără ca eu să bag de seamă şi, auzindu-mă ţipînd cît mă ţinea gura, veni să surprindă taina dragostei mele pentru soarele puternic de pe terasă. Nu mai pu-

team să dau înapoi. Am întrebat-o unde era cel care repeta toate cuvintele mele și ea mi-a spus :

— Este ecoul !

Din fericire pentru mine nu-mi explică ce era ecoul. Probabil că nici ea însăși nu s-a gîndit vreodată la asta ; îmi spuse că era „o voce care plutea în aer", și necunoscutul își păstră, pentru mine, toată poezia. Timp de multe alte zile am continuat să-mi arunc cuvintele în vînt. Acest glas din aer nu mă mai mira, dar încă mă încînta. Eram mulțumită că puteam să-i dau un nume și să-i strig :

— Ecoule, ești acolo ? Mă auzi ? Bună ziua, ecoule !

În timp ce viața imaginației este atît de dezvoltată la copii, viața sentimentului să fie oare mai tîrzie ?

Nu-mi aduc aminte să mă fi gîndit, în timpul șederii mele la Madrid, nici la sora mea, nici la buna mea mătușă, nici la Pierret, sau la draga mea Clotilde. Eram totuși capabilă să iubesc, pentru că manifestam o dragoste însuflețită pentru anumite păpuși și pentru anumite animale. Cred că indiferența cu care copiii părăsesc personajele care le sînt dragi ține de imposibilitatea pe care o au de a aprecia durata timpului. Cînd li se vorbește de un an de absență, ei nu știu dacă un an e mai lung decît o zi și li se explică în mod cu totul inutil diferența, prin cifre. Cred că cifrele nu spun absolut nimic spiritului lor. Cînd mama îmi vorbea despre sora mea mi se părea că o părăsisem în ajun și totuși timpul îmi părea lung. Există un defect de echilibru al facultăților copilului cărora nouă ne este greu să-l explicăm după ce echilibrul s-a stabilit.

Cred că viața sentimentului nu s-a trezit în mine decît în clipa în care mama a născut, la Madrid. Mi se anunțase sosirea apropiată a unui frățior sau a unei surioare și de mai multe zile o vedeam pe mama întinsă pe un șezlong. Într-o zi, m-au trimis

să mă joc pe terasă și au închis ușile cu vitralii ale apartamentului. N-am auzit nici cel mai mic vaiet, mama îndura cu foarte mult curaj răul fizic și-și aducea foarte repede copiii pe lume; totuși de data asta s-a chinuit mai multe ceasuri, dar nu m-a îndepărtat de lîngă ea decît puține clipe, după care tata m-a chemat și mi-a arătat un copilaș. Abia l-am băgat în seamă. Mama, întinsă pe o canapea, avea chipul atît de palid și trăsăturile în așa hal de contractate, încît abia am recunoscut-o. Apoi m-a cuprins o spaimă cumplită și am alergat s-o îmbrățișez plîngînd. Voiam ca ea să-mi vorbească, să-mi răspundă la mîngîierile mele, dar cum cei din jur mă îndepărtară din nou pentru a o lăsa să se odihnească, am fost multă vreme disperată crezînd că trăgea să moară și că-mi ascundeau acest lucru. M-am reîntors, plîngînd, pe terasă și n-am putut să mă interesez de noul-născut. Acest biet băiețaș avea ochii de un albastru limpede, cu totul curios. După cîteva zile mama se neliniști de paloarea irisului său și l-am auzit pe tata și pe alte persoane pronunțînd cu neliniște cuvîntul „cristalin". În sfîrșit, după cincisprezece zile nu mai exista nici un dubiu, copilul era orb. N-au vrut să i-o spună categoric mamei. Au lăsat-o într-un soi de îndoială. Se rostea cu timiditate în fața ei speranța că acest cristalin se va putea reface în ochiul copilului. Ea se lăsa consolată, și bietul meu frate infirm fu iubit și răsfățat cu atîta bucurie ca și cum existența sa n-ar fi fost o nenorocire atît pentru el cît și pentru ai săi. Mama îl alăpta, și bietul copil n-avea decît două săptămîni cînd a trebuit s-o pornim la drum, spre Franța, străbătînd Spania în flăcări.

IV

Ultima scrisoare a tatii. — Amintirile unui bombardament și ale unui cîmp de luptă. — Mizerie și boală. — Supă din lumînări. — Îmbarcare și naufragiu. — Leopardo. — Sosirea la Nohant. — Bunica. — Hippolyte. — Deschartres. — Moartea fratelui meu. — Bătrînul păr. — Moartea tatălui meu. — Stafia. — Ursule. — O afacere de onoare. — Prima mea ură de bogăție și sărăcie. — Portretul mamei.

Scrisoarea tatălui meu către mama sa

„Madrid, 12 iunie 1808.

După îndelungi suferințe, Sophie a născut, în dimineața asta, un băiat dolofan care țipă ca un papagal. Mama și copilul se simt minunat. Înainte de sfîrșitul lunii, prințul pleacă în Franța; doctorul împăratului care a îngrijit-o pe Sophie, spune că ea va fi în stare peste douăsprezece zile, să călătorească împreună cu copilul. Aurore o duce foarte bine. Voi încărca totul într-o caleașcă, pe care am obținut-o în acest scop, și vom lua drumul Nohantului, unde socot să ajungem cu bine către 20 iulie, pe răcoare, și să rămînem cît mai mult timp cu pu-

tință. Acest gînd, buna mea mamă, mă umple de bucurie. Mă hrănesc cu speranța sigură a întîlnirii noastre, cu farmecul interiorului nostru, fără afaceri, fără neliniști, fără distracții penibile! E atîta vreme de cînd doresc această fericire deplină! Prințul mi-a spus ieri că, înainte de a se îndrepta spre destinație, se va duce să petreacă cîtva timp la Barèges. În ce mă privește, voi prelungi însărcinarea ce o am pînă spre apele Nohantului, pe care le vom face să suporte în prealabil minunea nunții din Cana. Cred că Deschartres se va însărcina bucuros cu această minune.

Rezerv botezul noului meu născut pentru sărbătorile de la Nohant. Frumoasă ocazie pentru a bate clopotele și a face satul să dănțuiască. Primarul îl va înscrie pe fiul meu în rîndurile francezilor, căci nu vreau ca el să aibă vreodată ceva de împărțit cu notarii și preoții castilieni.

Nu cred ca ultimele mele două scrisori să fi fost interceptate. Erau atît de pline de prostii încît ar fi fost iertate pînă și de cea mai rigidă poliție. Îți descriam în ele o sabie africană pe care am achiziționat-o. Se aflau acolo două pagini de explicații și de citate. Vei vedea această minune, de altfel ca și pe neîmblînzitul «Leopardo din Andaluzia» pe care îl voi ruga pe Deschartres să-l călărească un pic, dar numai după ce în prealabil va fi rechiziționat niște paie din toate saltelele din comună pentru a-și garnisi mancjul pe care și-l va alege. Adio, buna mea mamă, îți voi face cunoscut, printr-un mesaj, ziua plecării mele, ca și pe cea a sosirii. Nădăjduiesc că aceasta va fi mai curînd decît ți-am spus-o. Sophie e tot așa de nerăbdătoare să te îmbrățișeze. Aurore vrea să plece chiar acum și, dacă e posibil, să și fim pe drum."

Această scrisoare atît de veselă, atît de plină de mulțumire și de nădejde, e ultima pe care bunica a primit-o de la fiul ei. Se va vedea curînd la ce înfricoșătoare catastrofă au dus aceste proiecte de fericire și cît de puține zile îi erau numărate bietului meu tată pentru a savura această strîngere laolaltă atît de mult visată și atît de scump plătită a tuturor celor dragi lui. Veți înțelege prin natura acestei catastrofe sensul fatal și înfricoșător al glumelor din această scrisoare în legătură cu neîmblînzitul Leopardo din Andaluzia.

Ferdinand al VII-lea, prințul Asturiei, pe atunci plin de atenții pentru Murat și ofițerii săi, era cel care i-a dăruit acest cal teribil tatălui meu, după terminarea unei misiuni pe care acesta a îndeplinit-o, cred, aproape de el, la Aranjuez. A fost un dar funest de care mama, dintr-un soi de fatalism sau presentiment, se temea și se înfricoșa fără să-l poată decide pe tata să scape de el cît mai repede, deși tata mărturisea că ăsta era singurul cal pe care n-a putut să se urce fără un soi de emoție. Acest lucru constituia pentru el o rațiune în plus ca să vrea să-l stăpînească și simțea o mare plăcere în a-l supune. Totuși veni o zi în care spuse :

— Nu mi-e frică de el, dar îl încalec prost, pentru că n-am încredere în el, și calul simte asta !

Mama pretindea că Ferdinand i-l dăruise cu nădejdea că-l va omorî. Ea pretindea de asemenea că, din ură contra francezilor, chirurgul din Madrid care a ajutat-o să nască, îi orbise pruncul. Își închipuia, în istovirea care urmase paroxismului suferinței sale, că l-ar fi văzut pe acest chirurg cum își apăsase degetele mari pe ochii noului născut spunînd printre dinți :

— Acesta nu va mai vedea soarele Spaniei !

E posibil să fi fost o simplă nălucire a bietei mele mame, și totuși, avînd în vedere punctul în care ajunseseră lucrurile în acea epocă, e posibil ca faptul să se fi petrecut așa cum a crezut ea, într-un moment în care chirurgul s-o fi găsit singur cu dînsa, în apartament și, socotind, fără îndoială, că mama nu era în stare să-l vadă și să-l audă; nu pot să-mi asum însă răspunderea acestei teribile acuzații.

S-a văzut, din scrisoarea tatălui meu, că nu băgase de seamă de la început că acest copil era orb și-mi amintesc că l-am auzit pe Deschartres constatînd asta abia la Nohant, nu însă de față cu părinții mei. Vroia să le mai lase atunci o slabă și ultimă nădejde de vindecare.

Plecarăm în prima jumătate a lui iulie.

Murat se ducea să ia în primire tronul din Neapole. Tata avea concediu. Nu știu dacă l-a însoțit pe Murat pînă la frontieră și dacă noi am călătorit cu el. Îmi amintesc că ne aflam în trăsură și cred că mergeam în urma echipajului lui Murat, dar nu păstrez nici o amintire despre tatăl meu pînă la Bayonne.

Ceea ce-mi amintesc mai bine, e că-mi era rău și mai ales că era o căldură devorantă și că tot timpul am avut febră. Înaintam foarte încet printre coloanele armatei. Mă gîndesc acum că tata trebuie să fi fost cu noi, pentru că, cum urmam o potecă destul de strîmtă, în munți, văzurăm un șarpe enorm care barase aproape în întregime drumul, ca o linie neagră. Tata opri trăsura, alergă și-l tăie în două cu sabia. Mama voi zadarnic să-l rețină; îi era, ca de obicei, frică.

Totuși o altă împrejurare mă face să mă gîndesc că el nu era tot timpul cu noi și că din cînd în cînd i se alătura lui Murat. Această împrejurare e destul de izbitoare pentru a-mi fi rămas în memorie; dar cum febra mă ținea într-o toropeală aproape conti-

nuă, amintirea ei e ruptă de tot ceea ce m-ar putea face să precizez evenimentul a cărui martoră am fost. Aflîndu-mă într-o seară, la o fereastră, cu mama, văzurăm cerul, încă luminat de apusul soarelui, străbătut de focuri încrucișate, și mama îmi spuse :

— Iată, se dă o bătălie, și poate că taică-tu e și el acolo !

Nu-mi puteam face nici o idee despre ceea ce însemna o bătălie adevărată. Ceea ce vedeam era un imens foc de artificii, ceva vesel și triumfal, o sărbătoare sau un turnir. Zgomotul tunului și acele mari curbe de foc mă înveseliră, mă uitam la toate astea ca la un spectacol, mîncînd un măr verde. Nu știu cui i-a zis atunci mama :

— Cît de fericiți sînt copiii, ei nu pricep nimic !

Cum nu știu ce drum ne-au obligat operațiile de război să urmăm, nu voi putea să spun nici dacă această bătălie a fost la Medina del Rio Seco sau o fi fost vreun episod mai puțin însemnat al faimoasei campanii de la Bessières. Tata, atașat pe lîngă Murat, n-avea ce să caute pe acel cîmp de bătălie și e puțin probabil să se fi aflat acolo. Dar mama și-a închipuit, desigur, că putea să fi fost trimis în vreo misiune.

Că o fi fost din cauza bătăliei de la Rio Seco sau cu ocazia cuceririi orașului Torquemada, habar n-am : ceea ce este sigur e că trăsura noastră a fost rechiziționată să care răniți sau persoane mai prețioase decît noi și că făcurăm o bucată de drum într-o șaretă, laolaltă cu bagaje, vivandiere și soldați bolnavi. E sigur, de asemenea, că am mers de-a lungul cîmpului de bătălie și a doua și a treia zi, căci am văzut o vastă cîmpie acoperită de rămășițe informe destul de asemănătoare cu carnajul păpușilor, cailor și caselor pe care eu și cu Clotilde îl făceam la Chaillot în casa din strada Grange-Batelière. Mama își

ascundea mereu obrazul, și aerul era infectat. Nu trecurăm prea aproape de acele rămășițe sinistre pentru ca să-mi pot da seama ce erau și tot întrebam de ce se semănaseră atîtea cîrpe pe jos. În sfîrșit, roata trecu peste ceva care se sfărîmă cu un pîrîit straniu. Mama mă trase în fundul șaretei pentru a mă împiedica să privesc : era un cadavru. Văzui pe urmă multe altele răspîndite pe drum, dar eram atît de bolnavă încît nu-mi amintesc să fi fost prea impresionată de aceste oribile spectacole. Odată cu febra începeai curînd o altă suferință care adesea nu se prea împacă cu nenorocirile vieții și a cărei groază o încercau și soldații bolnavi cu care călătoream : era foamea, o foame excesivă, maladivă, aproape animalică. Acești sărmani oameni, plini de griji și de solicitudine față de noi, îmi transmiseseră un rău care explică acest fenomen, rău pe care o mică stăpînă nu l-ar mărturisi că l-a îndurat nici chiar în copilăria sa. Dar viața își are vicisitudinile ei și, cînd mama se mîhnea adînc văzîndu-l pe fratele meu și pe mine în această stare, soldații și cantinierii îi spuneau rîzînd :

— Ei ! cuconiță, nu-i nimic, ăsta-i un brevet de sănătate al copiilor dumitale pentru toată viața ; ăsta-i adevăratul botez al „copiilor cartușierei“ [1].

Rîia, pentru că trebuie să-i spun pe nume, a început cu mine, apoi s-a transmis fratelui meu, iar mai tîrziu mamei, și altor persoane cărora le aduserăm acest trist rod al războiului și al mizeriei, din fericire la noi atenuat de îngrijiri extreme și de un sînge curat.

În cîteva zile soarta noastră s-a schimbat. Nici urmă de palatul din Madrid, de paturile aurite, de covoarele din Orient și de perdelele de mătase ale patului ; pretutindeni trăsuri murdare, sate incen-

[1] Nume dat copiilor de trupă (n.a.).

diate, orașe bombardate, drumuri acoperite de morți, gropi unde căutam un strop de apă pentru a ne stinge setea arzătoare și unde vedeam deodată chea guri de sînge. Și, mai ales, oribila foame și sărăcia din ce în ce mai amenințătoare. Mama suporta toate astea cu mare curaj, dar nu-și putea învinge dezgustul pe care i-l inspira ceapa crudă, lămîile verzi și semințele de floarea-soarelui cu care eu mă mulțumeam fără nici o silă ; ce hrană, mai ales pentru o femeie care-și alăpta noul-născut !

Traversarăm o tabără franceză, nu știu unde, și, la intrarea într-un cort, văzurăm un grup de soldați care-și mîncau supa cu mare poftă ; mama mă împinse în mijlocul lor rugîndu-i să mă lase să mănînc din gamela lor. Acești oameni de treabă mă puseră cu ei la masă și-mi dădură să mănînc pe săturate, surîzînd cu un aer înduioșat. Supa mi se păru grozavă și, cînd fu pe jumătate savurată, un soldat îi spuse mamei cu oarecare ezitare :

— V-am pofti și pe dumneavoastră să mîncați, dar nu credem că veți putea, fiindcă mirosul e cam tare !

Mama se apropie și privi în gamelă. Văzu bucăți de pîine și o supă foarte grasă în care pluteau și cîteva mucuri înnegrite, căci supa era făcută din capete de lumînări.

Îmi amintesc de Burgos și de un oraș (acela sau un altul) unde aventurile Cidului erau pictate în fresce pe pereți. Îmi amintesc, de asemenea, de o superbă catedrală unde oamenii din popor stăteau cu un genunchi pe pămînt pentru a se ruga, cu pălăria pe celălalt genunchi și cu o mică rogojină rotundă sub piciorul cu care se sprijineau pe pămînt. În sfîrșit, îmi amintesc de Victoria și de o servitoare al cărui păr lung, negru, inundat de păduchi, îi flutura pe spate. Avui una sau două zile bune la fron-

tiera Spaniei, timpul era răcoros, febra și mizeria încetaseră. Tata era cu noi. Intrarăm în posesia caleștii pentru a ne continua restul călătoriei, hanurile erau curate, aveau paturi și toate soiurile de alimente de care fuseserăm lipsiți atîta vreme, așa încît toate îmi părură ca ceva nou, între altele prăjiturile și brînzeturile.

La Fontarabie, mama mă dichisi și simții o mare plăcere să pot face o baie. Mă îngrijea cum se pricepea și, la ieșirea din baie, mă unse din cap pînă-n picioare cu sulf apoi îmi dete să înghit bulgărași de sulf sfărîmați în unt și zahăr. Gustul și mirosul sulfului cu care am fost impregnată, timp de două luni, m-au făcut să simt un mare dezgust pentru tot ce-mi putea aduce aminte de el.

Găsirăm, după cît se pare, cunoștințe la frontieră, căci îmi amintesc de un mare banchet și de politețuri care mă plictisiseră mult ; îmi recăpătasem toate aptitudinile și modul de a judeca lucrurile exterioare.

Nu știu de ce a susținut mama să ne întoarcem la Bordeaux pe mare. Poate era zdrobită de oboseala trăsurii, poate își închipuia, în instinctul ei medical, după care se conducea totdeauna, că aerul mării îi va scăpa copiii și pe ea însăși de otrava bietei Spanii.

Timpul era frumos și oceanul liniștit, totuși însemna o nouă imprudență ca să te aventurezi într-o șalupă pe coastele Gasconiei, în acest golf al Biscayei totdeauna atît de agitat ! Oricare ar fi fost motivul, fu închiriată o șalupă care avea o punte, caleașca fu coborîtă pe ea și o pornirăm ca pentru o plimbare de plăcere.

Nu știu unde ne-am îmbarcat, nici ce oameni ne-au însoțit pînă la mal avînd cea mai mare grijă de noi. Mi se dădu acolo un buchet mare de trandafiri pe care îl păstrai în tot timpul traversării pentru a mă apăra astfel de mirosul sulfului.

Nu știu cît am mers de-a lungul malului ; am căzut în somnul meu letargic și această traversare nu mi-a lăsat alte amintiri decît pe cele ale plecării și ale sosirii. În momentul în care ne-am apropiat de capăt, o pală de vînt ne-a depărtat de mal și l-am văzut pe pilot și pe cei doi subalterni ai săi cuprinși de o mare neliniște. Mamei începu să-i fie din nou frică, tata se apucă să conducă el șalupa, dar pe cînd intram, în sfîrșit, în apele Girondei ne ciocnirăm de o stîncă oarecare și apa năvăli în cală. Ne îndreptarăm grabnic spre mal, dar cala se umplea într-una și șalupa se îngreuna văzînd cu ochii. Mama, înfășîndu-și copii cu ea, intră în trăsură ; tata o liniști spunîndu-i că aveam tot timpul să ajungem la mal înainte de a fi înghițiți de ape. Cum apa acoperise puntea, el își scoase haina și-și pregăti un șal ca să-și lege copiii de spinare :

— Fii liniștită, îi spunea el mamei, te voi lua sub un braț, voi înota cu celălalt și vă voi salva pe toți trei, fii sigură de asta !

Atinserăm, în sfîrșit, pămîntul sau mai degrabă un perete mare, de piatră stearpă, deasupra căruia se afla un hangar. În dosul acestui hangar erau cîteva locuințe și, într-o clipă, mai mulți oameni săriră în ajutorul nostru. Era și timpul, trăsura se scufunda odată cu șalupa și o scară ne fu aruncată tocmai la țanc. Nu știu ce s-a făcut pentru a salva ambarcația, dar e sigur că au scos-o la capăt. Treaba ținu multe ore, timp în care mama nu vru să părăsească țărmul : căci tata, după ce ne-a văzut în siguranță, a coborît pe șalupă pentru a salva mai întîi lucrurile noastre, apoi trăsura și, în sfîrșit, șalupa. Am fost impresionată atunci de curajul, de promptitudinea și de puterea lui.

Oricît de experimentați or fi fost marinarii și oamenii din partea locului, ei admirară îndemînarea și

hotărîrea acestui tînăr ofiţer, care după ce-şi salvase familia, nu voise să-l părăsească pe căpitan înainte de a fi salvat barca, şi care conducea toate operaţiile de salvare cu mai multă hotărîre decît ei înşişi.

E adevărat că-şi făcuse ucenicia în tabăra de la Boulogne ; dar în toate împrejurările lucra cu sînge rece şi cu o rară prezenţă de spirit. Se slujea de sabia lui ca de o secure sau de un bici pentru a tăia şi a despica, şi nutrea pentru ea (probabil asta era sabia africană de care vorbeşte în ultima sa scrisoare), o dragoste extraordinară ; căci în momentele de incertitudine în care ne-am aflat, trăgînd la mal, neştiind dacă şalupa şi trăsura se vor scufunda de îndată sau dacă mai avem vreme să salvăm cîteva lucruri, cînd mama a vrut să-l împiedice să coboare din nou pe şalupă spunîndu-i :

— Ei bine, lasă să se ducă totul la fund mai curînd decît să te îneci !

El i-a răspuns :

— Prefer să rise, decît să-mi părăsesc sabia !

Şi ea a fost în adevăr primul obiect pe care l-a salvat. Mama era mulţumită că-şi are fiica alături şi fiul în braţe.

În ceea ce mă priveşte, mi-am salvat buchetul de trandafiri veştejiţi cu aceeaşi dragoste pe care a pus-o tata ca să ne salveze pe noi toţi. Am fost foarte atentă să nu-mi scape cînd am ieşit din trăsura pe jumătate înecată şi, căţărîndu-mă pe scara de salvare, gîndul meu era tot timpul la el după cum al tatei era la sabie.

Nu-mi amintesc să fi încercat nici cea mai mică frică în toate aceste întîmplări. Frica e de două feluri : există una care ţine de temperament şi o alta, de imaginaţie. N-am cunoscut-o niciodată pe prima, organismul meu fiind înzestrat cu un sînge rece întru-

totul asemănător celui al tatălui meu. Aceste cuvinte exprimă în mod pozitiv liniștea pe care ne-o dă o dispoziție fizică și cu care, în consecință, nu trebuie să ne mîndrim.

În ceea ce privește frica rezultată dintr-o excitație maladivă a imaginației și care n-are ca hrană decît fantome am fost obsedată de ea în tot timpul copilă riei mele. Dar cînd vîrsta și rațiunea au risipit aceste himere, mi-am regăsit echilibrul aptitudinilor și n-am cunoscut niciodată acest gen de frică.

Sosirăm la Nohant în ultimele zile ale lui august. Din nou mă cuprinse febra, nu-mi mai era foame. Rîia făcea progrese, o mică dădacă spaniolă pe care o luasem pe drum și care se numea Cecilia începu să resimtă și ea efectele molipsirii și nu mă mai atingea decît cu silă. Mama era atunci aproape vindecată, dar bietul meu frățior, cu toate că nu mai avea bube, părea și mai bolnav și mai copleșit decît mine. Eram două trupuri inerte, arzătoare și eu nu știam mai mult decît știa el din tot ce se petrecuse în jurul nostru de la naufragiul de pe Gironda.

Îmi recăpătai simțurile cînd intrai în curtea de la Nohant. Nu era la fel de frumoasă, desigur, ca palatul din Madrid, dar a avut asupra mea același efect, atît e de impunătoare o casă mare pentru copiii crescuți în camere mici.

Nu era prima dată cînd o vedeam pe bunica, dar nu mi-am amintit de ea înainte de această zi. Mi s-a părut foarte înaltă deși n-avea decît cinci picioare, și chipul ei alb și roz, aerul impozant, invariabilul costum alcătuit dintr-o rochie de mătase închisă, cu talie lungă și mîneci drepte, pe care n-a vrut s-o modifice după exigențele modei Imperiului, peruca blondă și încrețită în bucle, pe frunte, mica bonetă rotundă, cu o cocardă de dantelă în mijloc, făceau

din ea o ființă aparte care nu se asemuia cu nimic din ceea ce văzusem.

Eram primite pentru prima oară la Nohant, mama și eu. După ce bunica l-a îmbrățișat pe tata, voi s-o îmbrățișeze, de asemenea, și pe mama ; dar aceasta o împiedică spunîndu-i :

— Ah ! scumpă mamă, nu te atinge de mine, nici de acești bieți copii. Nu știi ce mizerie am îndurat, sîntem cu toții bolnavi.

Tata, care era veșnic optimist, începu să rîdă și, punîndu-mă în brațele bunicii :

— Închipuie-ți, îi spuse el, că acești copii au o mică erupție de bube, și că Sophie, care are o imaginație foarte vie, își închipuie că e rîie !

— Rîie sau nu, spuse bunica strîngîndu-mă la inima ei, voi avea cu grijă de asta. Văd bine că acești copii sînt bolnavi, au febră mare amîndoi. Fata mea, du-te degrabă și te odihnește cu fiul tău, ați făcut o călătorie peste puterile omenești ; eu o să am grijă de mititica. E greu să îngrijești doi copii în starea în care te afli.

Mă duse în camera ei și fără nici o silă față de starea groaznică în care mă aflam, această femeie minunată, atît de fină și atît de afectată totodată, mă așeză pe patul ei. Și patul și camera, încă moderne în acea epocă, îmi părură a fi raiul pe pămînt. Pereții erau tapisați cu o stofă de Persia, plini de păsări și flori, toate mobilele datau din timpul lui Ludovic al XV-lea. Patul în formă de dric, cu panașe mari în cele patru colțuri, avea draperii duble și o mulțime de lambrechinuri decupate, de perne și de garnituri al căror lux și finețe mă uluiră. Nu îndrăzneam să mă instalez într-un loc atît de frumos căci îmi dădeam seama de sila pe care trebuia să o inspir și resimțeam, din pricina asta, o cumplită

umilință. Dar îngrijirile și mîngîierile cu care fui înconjurată mă făcură repede s-o uit.

Primul chip pe care l-am văzut, după cel al bunicii, a fost cel al unui băiat bondoc, de nouă ani, care intră cu un enorm buchet de flori, pe care aproape că mi-l trînti în nas, cu un aer prietenos și bucuros. Bunica îmi spuse :

— Acesta e Hippolyte ; îmbrățișați-vă, copiii mei !

Ne îmbrățișarăm fără a întreba mai mult și petrecui destui ani alături de el fără să știu că-mi era frate ; Hippolyte era copilul căsuței.

Tata îl luă în brațe și i-l duse mamei, care-l îmbrățișă, îl găsi superb și-i spuse :

— Ei bine, e și el al meu, cum e și Caroline a ta.

Și am fost crescuți împreună, cînd sub ochii săi, cînd sub cei ai bunicii.

Deschartres se ivi și el în acea zi, tot pentru prima oară. Avea pantaloni scurți, ciorapi albi, jambiere scurte de pînză tare, o jachetă de culoarea alunelor, foarte lungă și foarte bine tăiată și o șapcă cu pliuri. Veni, grav, să mă examineze și, cum era un foarte bun medic, a trebuit să-l cred cînd a declarat că aveam rîie. Dar boala își pierduse din intensitate și n-aveam febră decît din cauza oboselii. El recomandă părinților mei să tăgăduiască această rîie, spre a nu-i înspăimînta și consterna pe cei din casă. Declară, de față cu servitorii că era o mică erupție nevinovată și boala nu se mai transmise decît altor doi copii care, supravegheați și îngrijiți la timp, fură repede vindecați fără să se știe de ce anume suferiseră.

Eu, după două ore de odihnă în patul bunicii, în camera curată și aerisită, unde nu mai auzeam bîzîitul iritant al țînțarilor din Spania, m-am simțit atît de bine, încît m-am dus să alerg în curte cu Hippolyte. Îmi amintesc că mă ținea de mînă cu

o solicitudine extremă, crezînd, la fiecare pas, că aveam să cad ; eram puțin umilită că mă socotea o fetiță atît de mică și i-am arătat curînd că eram un băiat foarte hotărît. Asta l-a bucurat și m-a inițiat într-o mulțime de jocuri foarte plăcute, între altele în cel de a face așa numitele plăcinte de noroi. Luam nisip fin sau pămînt de răsaduri, îl înmuiam cu apă și-l frămîntam bine pe niște pietre mari dîndu-i forma prăjiturilor. În sfîrșit, el ducea totul, pe furiș, în cuptor, și, cum îi plăcea să necăjească lumea cu glume, se bucura de mînia servitorilor care, venind să scoată pîinea și plăcintele ocărau și zvîrleau afară ciudatele noastre prăjituri coapte tocmai cît trebuia.

N-am fost niciodată răutăcioasă, deoarece, de felul meu, nu sînt delicată. Plină de fantezie și autoritară, fiindcă fusesem foarte răsfățată de tata, nu puneam nimic la cale dinainte, nu premeditam și nu ascundeam nimic. Hippolyte băgă repede de seamă slăbiciunea mea și începu să-și bată joc, cu cruzime, de mine. Îmi dezbrăca păpușile și le îngropa în grădină, apoi le punea cîte o cruce mică și mă obliga să le dezgrop. Le spînzura de crengi cu capul în jos, și le făcea să îndure mii de chinuri pe care aveam simplitatea să le iau în serios și care mă făceau să vărs lacrimi adevărate. De aceea, mărturisesc că-l detestam foarte adesea ; dar n-am fost niciodată capabilă de ranchiună și, cînd venea să mă caute ca să ne jucăm, nu puteam să-i rezist.

Grădina mare și aerul minunat de la Nohant îmi redară curînd sănătatea. Mama mă ungea mereu cu sulf și mă supuneam acestui tratament pentru că dînsa avea asupra mea o putere de convingere deplină. Totuși, sulful îmi era odios și-i spuneam să-mi închidă ochii și să mă strîngă de nas ca să-l pot înghiți. Pentru a scăpa pe urmă de acest gust, căutam

alimentele cele mai acide şi mama, care ştia o întreagă medicină din instinct, sau dintr-o idee preconcepută, credea că copiii ghicesc ceea ce le trebuie. Văzînd că rodeam toată ziua fructe verzi, ea puse la dispoziţia mea lămîile care-mi plăceau atît de mult, încît le mîncam cu coajă şi cu sîmburi cu tot, cum se mănîncă fragii. Marea mea foame a trecut şi timp de cinci sau şase zile m-am hrănit numai cu lămîi. Bunica se sperie de acest ciudat regim, dar de astă dată Deschartres, observîndu-mă cu atenţie şi văzînd că-mi era din ce în ce mai bine, socoti că natura mă făcuse să ghicesc efectiv ceea ce trebuia să mă salveze.

M-am vindecat repede şi n-am mai fost niciodată bolnavă. Nu ştiu dacă rîia este, în adevăr, cum spuneau soldaţii noştri, un brevet de sănătate, ceea ce-i sigur însă, e că toată viaţa mea am putut să îngrijesc boli foarte molipsitoare şi sărmani rîioşi, de care nimeni nu îndrăznea să se apropie, fără să iau măcar o bubă. Mi se pare că aş fi îngrijit, fără nici o urmare, ciumaţi, şi socot că orice rău e spre bine, cel puţin din punct de vedere moral, căci n-am văzut niciodată mizerii fizice în faţa cărora să nu-mi fi putut învinge sila din mine. Această scîrbă e totuşi violentă, şi am fost adesea gata să leşin văzînd răni şi operaţii respingătoare, dar mereu m-am gîndit atunci la rîia mea şi la primul sărut al bunicii şi e sigur că voinţa şi credinţa pot să domine simţurile, oricît ar fi ele de afectate.

În timp ce eu îmi reveneam văzînd cu ochii, sărmanul meu frate Louis se prăpădea repede. Rîia îi dispăruse, dar îl mistuia febra. Era livid şi bieţii săi ochi stinşi aveau o expresie de cumplită tristeţe. Începusem să-l iubesc văzîndu-l suferind. Pînă atunci nu-i dădusem mare atenţie, dar cînd era întins pe genunchii mamei, atît de moleşit şi atît de slab,

încît abia cuteza să-l atingă, mă întristam o dată cu ea şi simţeam un soi de neliniște, lucru pe care copiii sînt foarte puţin înclinaţi să-l simtă.

Mama se socotea vinovată de pierderea copilului. Se temea ca laptele ei să nu fi fost pentru el otravă, şi se silea din răsputeri să-şi recapete cît mai repede sănătatea. Îşi petrecea toate zilele afară, la aer curat, cu copilul culcat la umbră, alături de ea, între perne şi şaluri. Deschartres o sfătui să facă mişcare multă, ca să aibă poftă de mîncare şi să îmbunătăţească astfel calitatea laptelui prin alimente bune. Începu deci să aranjeze o grădiniţă într-un colţ al marei grădini de la Nohant, la picioarul unui păr gros care mai există încă. Acest arbore are o istorie atît de bizară, încît seamănă cu un roman şi pe care n-am aflat-o decît după vreme îndelungată.

La 8 septembrie, într-o vineri, bietul meu orb, după ce a gemut multă vreme pe genunchii mamei, a început să se răcească. N-a mai mişcat. Deschartres l-a smuls din braţele mamei şi a constatat că era mort. Tristă şi scurtă existenţă de care, cu mila Domnului, nu-şi dăduse seama.

A doua zi l-au îngropat, mama şi-a ascuns faţă de mine lacrimile, Hippolyte fu însărcinat să mă ţină în grădină toată ziua. Abia am ştiut şi n-am înţeles decît foarte puţin şi îndoielnic ceea ce se petrecea în casă. Se pare că tata a fost puternic afectat şi că acest copil, în ciuda infirmităţii sale, îi era la fel de drag ca şi ceilalţi. Seara, după miezul nopţii, mama şi tata, retraşi în camera lor, plînseră împreună şi se petrecu atunci între ei o scenă pe care mama mi-a povestit-o, cu amănunte, douăzeci de ani mai tîrziu. Eu asistasem la ea dormind.

În durerea lui, obsedat de gîndurile bunicii, tata îi spuse mamei :

— Această călătorie în Spania ne-a fost funestă, biata mea Sophie. Cînd mi-ai scris că vrei să vii să te întîlnești cu mine și cînd te-am rugat să n-o faci pentru nimic în lume, ai crezut că vezi în asta o dovadă de necredință sau de răceală din partea mea, iar eu, eu aveam presentimentul unei nenorociri. Ce putea să fie mai cutezător și mai nesăbuit decît să alergi astfel, însărcinată în ultima lună, prin atîtea pericole, lipsuri, suferințe și spaime la tot pasul? E o minune că ai rezistat; e o minune că Aurore mai e în viață. Bietul nostru băiat poate n-ar fi fost orb dacă se năștea la Paris. Doctorul mamoș din Madrid mi-a explicat că, prin poziția copilului în corpul mamei sale, cu cei doi pumni închiși și sprijiniți pe ochi, îndelunga apăsare pe care a trebuit s-o sufere prin propria ta poziție, în trăsură, cu Aurore așezată pe genunchi, a împiedicat în mod firesc organele vederii să se dezvolte.

— Îmi faci reproșuri, spunea mama, dar e prea tîrziu. Sînt disperată. Cît despre chirurg, e un mincinos și un scelerat. Sînt convinsă că n-am visat, cînd l-am văzut zdrobindu-i ochii copilului.

Vorbiră multă vreme de nenorocirea lor, și, puțin cîte puțin, din pricina nesomnului și a lacrimilor, mama își pierdu cumpătul. Nu voia să creadă că fiul ei murise de slăbiciune și de oboseală; pretindea că în ajun, încă, era pe cale de vindecare și că fusese apucat de o convulsie nervoasă.

— Și acum, spuse ea plîngînd, acest biet copil e în pămînt! Ce groaznic lucru să îngropi astfel ceea ce ți-e drag și să te despărți pentru totdeauna de trupul unui copil pe care cu o clipă mai înainte l-ai îngrijit și l-ai mîngîiat cu atîta dragoste! Îți este luat, închis într-un sicriu, aruncat într-o groapă, și acoperit cu pămînt, ca și cum le-ar fi frică să nu iasă de acolo. Ah, e un lucru îngrozitor, și n-ar fi

trebuit să-i las să-mi smulgă astfel copilul ; ar fi trebuit să-l păstrez, să-l îmbălsămez !

— Şi cînd te gîndeşti, spuse tata, că se îngroapă adesea oameni care nu sînt morţi ! Ah ! E cît se poate de adevărat că acest fel creştinesc de a îngropa cadavrele e tot ceea ce există mai sălbatic pe lume !

— Sălbaticii, spuse mama, sînt mai puţin sălbatici decît noi. Nu mi-ai povestit tu că îşi întind morţii pe lese de nuiele şi că-i atîrnă, uscaţi, pe ramurile arborilor ? Aş fi preferat să văd leagănul copilului meu mort agăţat într-unul din arborii grădinii, decît să mă gîndesc că va putrezi în pămînt ! Şi apoi, adăugă ea, lovită de gîndul care-i venise tatii, dacă nu era mort ? Dacă am luat o convulsie drept agonie, dacă doctorul Deschartres s-a înşelat ? De altfel, el mi l-a luat, el m-a împiedicat să-l mai frec şi să-l mai reîncălzesc, spunînd că-i grăbeam moartea. E atît de aspru, Deschartres ăsta al tău ! Mi-e frică de el şi nu cutez să-i rezist ! Dar poate că-i un ignorant care n-a ştiut să distingă o letargie, de moarte. Iată, sînt atît de tulburată încît simt că înnebunesc şi voi da orice pe lume să-mi mai revăd copilul viu sau mort !

Tata combătu, la început, acest gînd, dar, puţin cîte puţin, îl domină şi pe el şi, privindu-şi ceasul :

— Nu-i timp de pierdut, spuse el ; trebuie să mă duc să caut copilul ; nu face zgomot, nu trezi pe nimeni, îţi spun că într-o oră îl vei avea !

Se sculă, se îmbrăcă, deschise încet uşa, luă cazmaua şi alergă la cimitirul care se învecinează cu casa noastră, şi pe care un zid îl desparte de grădină, se apropie de pămîntul proaspăt răscolit şi începu să sape. Se întuneca, şi tata nu-şi luase o lanternă. Nu putea să vadă destul de limpede pentru a distinge sicriul pe care-l scotea din groapă, şi numai cînd îl curăţă în întregime de pămînt, mirat că munca lui

durase atît de mult, recunoscu că sicriul era prea mare pentru a fi cel al copilului. Într-adevăr era al unui om din satul nostru care murise cu cîteva zile mai înainte. Trebui să sape alături, și acolo, în sfîrșit, regăsi micul sicriu. Dar străduindu-se să-l scoată, își sprijini, cu putere, piciorul pe coșciugul bietului țăran și acest coșciug, antrenat de golul mai adînc care se afla alături de el, se ridică brusc, îl lovi peste umăr și-l făcu să cadă în groapă. El îi spuse mai pe urmă mamei că a încercat un moment de groază și de spaimă inexprimabile văzîndu-se împins de acest mort și răsturnat în pămînt peste rămășițele fiului său. Era curajos, și nu credea în superstiții. Totuși simțise oarecare groază și o sudoare rece îi acoperise fruntea. Opt zile după aceea avea să ia loc alături de țăran, în același pămînt pe care-l ridicase pentru a smulge din el trupul fiului său.

Își regăsi repede sîngele rece și repară atît de bine dezordinea, încît nimeni nu băgă niciodată de seamă. Aduse apoi micul sicriu mamei. Bietul copil era într-adevăr mort, dar mama a dorit să-i facă ea ultima toaletă. Fusese prea copleșită la început, ca să fie lăsată să i-o facă ea. Acum, exaltată și parcă reînsuflețită de lacrimile sale, frecă cu parfum acel mic cadavru, îl înfășă în cele mai frumoase scutece și-l reașeză în leagănul său pentru a-și da dureroasa iluzie că-l privește dormind încă.

Îl păzi astfel, ascuns și închis în camera ei, toată ziua, dar în noaptea următoare, orice speranță vană fiind risipită, tata scrise cu grijă numele copilului și data nașterii și morții sale pe o hîrtie așezată între două geamuri pe care le lipi de jur-împrejur cu ceară de pecetluit.

Ciudate precauții, care fură luate cu o aparență de sînge rece, dar sub imperiul unei dureri copleși-

toare. După ce inscripția fu astfel așezată în sicriu, mama acoperi copilul cu foi de trandafir și sicriul fu reînchis, dus în grădină, în grădina pe care mama o cultivase ea însăși și îngropat la piciorul bătrînului păr.

Începînd de a doua zi de dimineață, mama se apucă cu ardoare de grădinărit și tata o ajută. Au fost văzuți, cu mirare, în ciuda tristeții lor, ocupîndu-se cu această distracție copilărească. Ei singuri cunoșteau secretul dragostei lor pentru acest colț de pămînt. Îmi amintesc că l-am văzut cultivat de ei în puținele zile care despart acest straniu incident de moartea tatii. Au plantat niște margarete superbe care au înflorit timp de mai bine de o lună. La piciorul părului au înălțat o moviliță de iarbă, cu o cărăruie în spirală pentru ca să mă pot urca și așeza pe ea. De cîte ori nu m-am suit acolo! De cîte ori nu m-am jucat și n-am lucrat acolo fără să știu că moviliția era un mormînt! De jur împrejur se aflau alei frumoase, cotite, mărginite de gazon, de brazde de flori și de bănci, o adevărată grădină de copil, cu tot ce-i trebuia, pe care au creat-o acolo, ca printr-o magie, tata, mama, Hippolyte și cu mine, lucrînd fără răgaz vreme de cinci sau șase zile, ultimele din viața tatii, cele mai liniștite poate pe care le-a gustat, și cele mai tandre în melancolia lor. Îmi amintesc că aducea fără încetare pămînt și gazon în roabă, și, cînd pleca să le aducă, ne așeza pe Hyppolyte și pe mine în roabă, plăcîndu-i să ne privească, și făcîndu-se că ne răstoarnă, pentru a ne vedea țipînd sau rîzînd, după cum ne era dispoziția.

Cincisprezece ani mai tîrziu, soțul meu schimbă aranjamentul general al grădinii. Mica grădină a mamei dispăruse de multă vreme. Fusese abandonată în timpul șederii mele la mînăstire și plantată cu

smochini. Părul se îngroşase şi se punea problema de a-l scoate deoarece intrase prea mult într-o alee căreia nu i se putea schimba aliniamentul. Am cerut să fie cruţat. Aleea l-a ocolit şi o brazdă de flori a fost aşezată chiar pe mormîntul copilului. După ce s-a isprăvit lucrul, la multă vreme după asta, grădinarul spuse într-o zi, cu un aer misterios, soţului meu şi mie, că am făcut bine că am respectat acest arbore. Simţea dorinţa să vorbească şi nu se lăsă prea mult rugat să ne spună secretul pe care-l descoperise. Cu cîţiva ani mai înainte, plantîndu-şi smochinii, cazmaua lui s-a izbit de un mic sicriu. L-a scos din pămînt, l-a examinat şi l-a deschis. A găsit în el oseminte unui copil. La început a crezut că fusese ascuns în acest loc vreun nou-născut ucis, dar a găsit cartonul intact, între două geamuri şi a citit acolo numele bietului micuţ, Louis, şi datele atît de apropiate ale naşterii şi morţii sale. N-a priceput, el, om evlavios şi superstiţios, prin ce fantezie a fost scos din pămîntul anume consacrat morţilor acest trup pe care chiar el l-a văzut cînd a fost dus la cimitir, dar, în sfîrşit, a respectat secretul; s-a mărginit să i-l spună bunicii şi ni-l spunea acum şi nouă pentru ca să-l înştiinţăm ce mai avea de făcut acolo. Am socotit că nu trebuia făcut nimic. Să ducă aceste oseminte la cimitir ar fi însemnat să facă să se afle un fapt pe care nimeni nu l-ar fi înţeles, şi care, sub Restauraţie, ar fi putut fi exploatat de preoţi împotriva familiei mele. Mama trăia, şi taina ei trebuia să fie păstrată şi respectată. Mama mi-a povestit mai pe urmă întîmplarea şi a fost mulţumită că osemintele n-au fost clintite din loc.

Copilul rămase deci sub păr, şi părul există încă. E la fel de frumos, şi primăvara el îşi întinde umbrela de flori roz deasupra acestui mormînt neştiut.

Nu văd nici cel mai mic inconvenient să vorbesc despre asta acum. Aceste flori primăvăratice îi fac un umbrar mai puțin sinistru decît chiparoșii de pe morminte. Iarba și florile sînt adevăratele mausolee ale copiilor și, în ceea ce mă privește, detest monumentele și inscripțiile, păstrez asta de la bunica mea care nu le-a vrut niciodată pentru fiul ei iubit, spunînd, pe drept cuvînt, că marile dureri nu pot fi concretizate și că arborii și florile sînt singurele ornamente care nu irită deloc gîndul.

Îmi rămîne să povestesc lucruri triste și, cu toate că ele nu m-au afectat dincolo de înțelegerea foarte limitată pe care un copil o poate avea în ceea ce privește durerea, am constatat mereu că sînt atît de prezente în amintirile și gîndurile familiei mele, încît le-am resimțit consecința toată viața mea.

Cînd mica grădină mortuară fu aproape gata, în ajunul morții sale, tata o rugă pe bunica să dărîme zidurile care înconjurau grădina mare și, de îndată ce ea consimți, el se puse pe treabă în fruntea lucrătorilor. Îl văd încă în mijlocul prafului, cu un tîrnăcop în mînă, făcînd să se prăbușească acele ziduri vechi, care cădeau aproape singure, cu un zgomot de care eram îngrozită.

Dar lucrătorii îșI isprăviseră treaba fără el. Vineri, 17 septembrie, se urcă pe teribilul său cal pentru a face o vizită prietenilor noștri din La Châtre. Mîncă și-și petrecu seara acolo. S-a observat că se silea să se arate bucuros, ca de obicei, dar că, din cînd în cînd, era sumbru și preocupat. Moartea recentă a copilului îi revenea în suflet și, generos, făcea tot posibilul ca să nu transmită tristețea prietenilor săi. Aceștia erau chiar cei cu care jucase sub Directorat piesa *Robert, șef de briganzi*. Mîncă cu domnul și doamna Duvernet.

Mama era totdeauna geloasă şi, mai ales, cum se întîmplă în această boală, pe persoane pe care nu le cunoştea. Îi fu ciudă să vadă că nu se întorsese devreme, aşa cum îi făgăduise, şi-şi arătă în chip naiv necazul, bunicii. Ea îi şi mărturisise această slăbiciune, şi bunica o sfătuise să fie rezonabilă. Bunica n-a cunoscut pasiunile, şi bănuielile mamei i se păreau cît se poate de nesăbuite. Ar fi trebuit totuşi să-i acorde puţină înţelegere, ea care fusese atît de geloasă în dragostea ei maternă; dar îi vorbea aprigei sale nurori într-un limbaj atît de grav, încît aceasta era adesea înfricoşată. O certa chiar, totdeauna într-o formă blîndă şi măsurată, dar cu o anumită răceală, care-o umilea şi o făcea să tacă, fără s-o vindece însă.

În acea seară, bunica reuşi s-o îmblînzească complet, spunîndu-i că dacă îl va tulbura astfel pe Maurice, Maurice se va scîrbi de ea şi va căuta poate atunci în afara căminului fericirea pe care ea i-ar fi răpit-o. Mama plînse şi, după cîteva răbufniri, se supuse totuşi, făgăduind să se culce liniştită, să nu se ducă să-şi aştepte soţul pe drum, în sfîrşit, să nu se arate bolnavă, ea care fusese de curînd încercată de atîta oboseală şi necaz. Avea încă mult lapte, putea, în toiul agitaţiilor ei morale, să se îmbolnăvească, să păţească ceva care să-i răpească dintr-o dată frumuseţea şi tinereţea. Acest ultim considerent o mişcă mai mult decît toată filozofia bunicii. La acest argument, mama ceda. Voia să fie frumoasă pentru a plăcea soţului ei. Se culcă şi adormi ca o fiinţă rezonabilă. Sărmana femeie, ce trezire o aştepta!

Spre miezul nopţii, bunica începu totuşi să se neliniştească, fără a-i spune nimic lui Deschartres, cu care îşi prelungea partida de pichet, voind să-şi îmbrăţişeze fiul înainte de a adormi. În sfîrşit, miezul nopţii sună şi ea se retrase în camera sa, cînd

i se păru că aude în casă o mişcare neobişnuită. Se vorbea cu precauţie, şi Deschartres, chemat de Saint-Jean, ieşi făcînd cît mai puţin zgomot posibil, dar cîteva uşi deschise, o anumită încurcătură a cameristei care-l chemase pe Deschartres fără să ştie despre ce era vorba, dar care, după fizionomia lui Saint-Jean, presimţise un lucru grav, şi, mai mult decît toate astea, neliniştea ce fusese de curînd încercată, precipitară spaima bunicii. Noaptea era înnecoasă şi ploioasă, şi, am mai spus că bunica, deşi avea un organism sănătos şi tare, fie din slăbiciunea firească a picioarelor, fie din moliciunea excesivă de la începuturile educaţiei sale, n-a putut niciodată să meargă prea mult. Cînd făcea, încet, înconjurul grădinii, era obosită toată ziua. O singură dată în viaţa ei a mers mai mult, atunci cînd, ieşind de la închisoare, s-a dus să-şi întîlnească fiul, la Passy. A mers pentru a doua oară la fel de mult, la 17 septembrie 1808. De astă-dată pentru a-i ridica leşul, la o leghe de casă, la intrarea în La Châtre.

Plecă singură, în papuci de prunelă [1], fără şal, aşa cum se găsea în momentul acela. Deschartres sosise înaintea ei. Se afla alături de bietul meu tată, şi tocmai îi constatase moartea.

Iată cum s-a întîmplat acest funest accident: la ieşirea din oraş, la o sută de paşi dincolo de podul care marchează intrarea, drumul face o cotitură. În acest loc, la piciorul celui de al treispreţecelea plop, fusese lăsată în ziua aceea o grămadă de pietre şi de moloz. Tata, părăsind podul, o luase în galop. Călărea pe funestul Leopardo. Weber, de asemenea pe cal, îl urma la zece paşi mai în urmă. La cotitura drumului, calul tatii se lovi, în întunerie

[1] Stofă de lînă, cel mai adesea neagră, cu fir foarte strîns, din care se făceau articole casnice extrem de trainice

de mormanul de pietre. Nu căzu, dar înfricoşat şi stimulat fără îndoială de pinten, se ridică printr-o mişcare de o asemenea violenţă, încît călăreţul fu săltat în sus şi aruncat la zece picioare îndărăt. Weber n-auzi decît aceste vorbe : „La mine, Weber... Sînt mort..." Îşi găsi stăpînul întins pe spate. N-avea nici o rană aparentă ; dar îşi rupsese vertebrele gîtului, nu mai putea trăi. L-au dus la hanul vecin şi i-au adus medici din oraş, în timp ce Weber, în prada unei spaime inexprimabile, venise în galop să-l caute pe Deschartres. Nu mai era vreme, tata n-avusese cînd să sufere. N-a mai avut decît timpul necesar ca să-şi dea seama de moartea subită şi implacabilă ce venea să-l ia într-un moment în care cariera militară se deschidea, în sfîrşit, strălucitoare şi fără piedici în faţa sa ; cînd, după o luptă de opt ani, mama, nevasta şi copiii săi se acceptaseră în sfîrşit unii pe alţii şi fuseseră reuniţi sub acelaşi acoperiş, cînd lupta teribilă şi dureroasă a afecţiunilor sale era pe cale să înceteze şi să-i îngăduie să fie fericit.

În locul funest, capăt al fugii lui disperate, biata bunică pică sufocată peste trupul fiului ei. Saint-Jean grăbindu-se să pună caii la berlină, sosi ca să-i aşeze în ea pe Deschartres, mortul şi pe bunică-mea, care nu voia să se despartă de el.

Deschartres e cel care mi-a povestit urmarea acestei nopţi de disperare, de care bunica n-a putut vorbi niciodată. El mi-a spus că tot ceea ce poate îndura sufletul omenesc fără să se sfărîme, a suferit el cît a durat acest drum în care biata mamă, leşinată peste trupul fiului ei, nu făcea decît să scoată un horcăit asemănător celui al agoniei.

Nu ştiu ce s-a întîmplat pînă în clipa în care mama a aflat această veste înfricoşătoare. Era ora şase dimineaţa şi eu eram sculată. Mama se îmbrăcase,

avea o jupă și un camizol alb, și se piepteăna. O văd încă în clipa în care Deschartres a intrat la ea fără să mai bată la ușă și cu chipul atît de palid și de răvășit încît mama a înțeles totul de îndată.

— Maurice ! strigă ea. Unde e Maurice ?

Deschartres nu plîngea. Avea dinții strînși și nu putea pronunța decît cuvinte întretăiate.

— A căzut... Nu, nu vă duceți acolo, rămîneți aici, gîndiți-vă la fiica dumneavoastră... Da, e grav, foarte grav...

Și, în sfîrșit, făcînd un efort care putea să semene cu o cruzime brutală, dar care era totodată independent de gîndire, îi spuse cu un accent pe care nu-l voi uita în viața mea :

— E mort !

Apoi cu un soi de hohot convulsiv se așeză și izbucni în lacrimi.

Văd și acum în ce loc al camerei ne aflam. E cel în care locuiesc încă și în care scriu povestea acestei lamentabile întîmplări. Mama căzu pe un scaun, în dosul patului. Văd chipul ei livid, părul ei mare, negru, revărsat peste piept, brațele-i goale pe care le acopeream de sărutări, and strigătele sale sfîșietoare. Nu-mi auzea țipetele, nu-mi simțea mîngîierile. Deschartres îi zise :

— Priviți această copilă, trăiți pentru ea !

Nu mai știu ce s-a întîmplat. Fără îndoială strigătele și lacrimile m-au copleșit repede și pe mine. Copilăria n-are puterea să sufere. Excesul de durere și spaima m-au distrus și m-au făcut să nu mai am interes pentru ceea ce se petrecea în jurul meu. Nu pot să-mi amintesc decît de cele întîmplate după multe zile în urmă, cînd mi s-au pus haine de doliu. Acest negru făcu asupra mea o impresie foarte vie. Plîngeam înainte de a vroi să le port ; am purtat totuși rochia și vălul negru al femeilor spaniole. Dar

fără îndoială n-am purtat niciodată ciorapi negri, deoarece aceşti ciorapi îmi pricinuiau o mare groază. Pretindeam că-mi făceau picioare de mort şi a trebuit ca mama să-mi arate că şi ea purta la fel. Văzui chiar în aceeaşi zi pe bunica, pe Deschartres, pe Hippolyte şi toată casa în doliu. A trebuit să mi se explice că asta era din pricina morţii tatii şi-i spusei atunci mamei un cuvînt care-i făcu mult rău :

— Tata, spusei eu, e prin urmare şi astăzi mort ?

Înţelegeam totuşi moartea, dar, după cît se pare, n-o credeam veşnică. Nu-mi puteam face o idee despre o despărţire absolută şi-mi reluam puţin cîte puţin jocurile şi veselia cu lipsa de griji a vîrstei mele.

Din timp, în timp, văzînd-o pe mama plîngînd pe ascuns, mă întrerupeam pentru a-i spune aceste naivităţi care o zdrobeau :

— Cînd tata n-are să mai fie mort, va veni să te vadă ?

Biata femeie nu voia să-mi arate că mă înşel. Ea îmi spunea doar că-l vom aştepta multă vreme, şi interzise servitorilor să-mi explice ceva. Avea în cel mai înalt grad respect pentru copilăria de care nu se ţine suficient seama în educaţiile mai complete şi mai savante.

În acest timp casa era cufundată într-o tristeţe mohorîtă şi satul de asemenea, căci nimeni nu-l cunoscuse pe tata fără să-l iubească. Moartea sa răspîndi o adevărată consternaţie în ţinut şi chiar oameni care nu-l cunoşteau decît din vedere au fost puternic afectaţi de această catastrofă.

Hippolyte fu foarte zguduit de un spectacol care lui nu i s-a ascuns cu tot atîta grijă cum se făcuse cu mine. Avea nouă ani şi încă nu ştia că tatăl meu e şi al său. A fost foarte îndurerat, dar în durerea sa imaginea morţii se amesteca cu un soi de groază,

astfel încît în fiecare noapte începea să plîngă şi să strige. Servitorii confundînd superstiţiile cu regretele lor, pretindeau că l-ar fi văzut pe tata plimbîndu-se după moartea sa prin casă. Bătrîna nevastă a lui Saint-Jean se jura că l-ar fi văzut la miezul nopţii traversînd scara. Era în uniforma de gală, spunea ea, şi mergea încet fără să pară că vede pe cineva. A trecut pe lîngă ea fără s-o privească şi fără să-i vorbească. Un altul l-a văzut în anticamera apartamentului mamei. Anticamera era atunci o sală goală, destinată biliardului unde nu se aflau decît o masă şi cîteva scaune. Traversînd această cameră seara, o servitoare l-ar fi văzut aşezat, cu coatele sprijinite pe masă şi cu capul în mîini. E sigur că vreun puiugaş de servitor profita sau încerca să profite de groaza oamenilor noştri, căci o fantomă în alb rătăci prin curte timp de mai multe nopţi. Hippolyte o văzu şi se îmbolnăvi de spaimă. Deschartres o văzu şi el şi o ameninţă cu un foc de puşcă; fantoma nu mai reveni.

Din fericire pentru mine, am fost destul de bine supravegheată ca să nu aud aceste prostii şi moartea nu mi se prezenta încă sub aspectul pe care i l-au dat imaginaţiile superstiţioşilor. Bunica m-a despărţit cîteva zile de Hippolyte, care-şi pierduse capul şi care, de altminteri, era pentru mine un camarad puţin prea impetuos.

Bunica începu însă curînd să se neliniştească, fiindcă băgase de seamă că prea îmi plăcea să stau singură şi să mă cufund într-un soi de toropeală şi de visare, care ţinea probabil, de firea mea, dar pe care ea nu şi-o putea explica. Se pare că rămîneam ore întregi aşezată pe un taburet, la picioarele mamei sau ale ei, nescoţînd un cuvînt, cu braţele atîrnate, cu ochii ficşi, cu gura întredeschisă, încît păream cîteodată idioată.

— Am văzut-o mereu așa, spunea mama, asta-i firea ei ; n-o face din prostie. Fii sigură că rumegă totdeauna cîte ceva. Uneori vorbește cu glas tare, visînd, acum tace, dar, cum zicea bietul taică-su, asta nu înseamnă că nu se gîndește la nimic.

— Se poate, răspunse bunica, dar nu-i bine pentru un copil să viseze atît. L-am văzut și pe taică-su picînd într-un soi de extaz asemănător, și după aceea căzînd într-un fel de apatie. Micuța asta trebuie să fie distrată și ajutată chiar fără voia ei să iasă din starea asta. Amărăciunile noastre o vor ucide dacă nu luăm măsuri ; ea le simte cu toate că nu pricepe nimic. Fata mea, și tu trebuie să te distrezi, chiar dacă n-ar fi decît numai fizic. Ești o fire robustă, mișcarea ți-e necesară. Trebuie să-ți reiei lucrul în grădină ; copilul va prinde și el gust pentru asta o dată cu tine.

Mama ascultă, dar, desigur, nu putu să dea urmare imediat sfatului.

Datorită plînsului, ea a căpătat niște dureri cumplite de cap care au ținut-o mai mult de douăzeci de ani și care aproape în fiecare săptămînă, o sileau să doarmă timp de douăzeci și patru de ore.

Trebuie să spun aici, ca să nu uit, un lucru de care mi-am adus aminte și pe care țin să-l menționez, pentru că el a constituit un capăt de acuzație împotriva mamei, care a dăinuit pînă în ziua de azi în inima multor persoane. Se pare că în ziua morții tatii, mama a strigat : „Și eu, care eram geloasă ! Acum nu voi mai fi !“ Aceste vorbe erau spuse cu o durere profundă ; ele exprimau un regret amar pentru vremea în care ea se lăsase pradă unor suferințe iluziorii și o comparație cu nenorocirea reală care-i aducea o atît de cumplită vindecare.

Aceste vorbe au fost repetate și denaturate fie de către Deschartres, care n-a putut niciodată s-o sufere, fie de vreun servitor rău intenționat. Mama ar fi

spus, cu un accent de satisfacție monstruoasă : „În sfîrșit, de acum nu voi mai fi geloasă !“ Lucrul pare atît de absurd, prezentat astfel și spus într-o zi de disperare atît de violentă, încît nu pricep cum oamenii de inimă au putut să se înșele în privința asta. Nu e totuși multă vreme [1] de cînd domnul de Vitrolles, vechi prieten al tatii și considerat ca cel mai adevărat om al vechiului partid legitimist, povestea toate astea în sensul sus arătat unuia dintre prietenii săi. Cer iertare domnului de Vitrolles, dar a fost în chip nedemn înșelat, și conștiința umană se revoltă împotriva unor astfel de interpretări. Am văzut disperarea mamei și scenele de atunci nu se pot uita.

Revin, după această digresiune, la mine.

Bunica, mereu neliniștită de izolarea mea, îmi căută o prietenă de vîrsta mea. Domnișoara Julie, camerista sa, îi propuse s-o aducă pe nepoată-sa, care era doar cu șase luni mai mare decît mine, și curînd mica Ursule fu îmbrăcată în negru și adusă la Nohant. A petrecut aici mulți ani împreună cu mine, după care a fost dată la ucenicie. A venit cîtăva vreme ca să aibă grijă de casă după ce m-am măritat, apoi s-a măritat și ea, și a locuit întotdeauna la La Châtre. Nu ne-am pierdut, deci, niciodată din vedere, și prietenia noastră, mereu mai încercată de vîrstă, are acum patruzeci de ani ; e ceva !

Voi vorbi adesea de această bună Ursule, și încep prin a spune că ea a fost pentru mine de un mare ajutor în dispoziția morală și fizică în care mă aflam, ca urmare a nenorocirii din familia noastră. Bunul Dumnezeu voi să-mi facă favoarea ca sărmanul copil ce se asocia jocurilor mele să nu fie un suflet slugarnic. Copilul bogatului (și în comparație cu Ursule eu eram o mică prințesă) abuzează în mod instinctiv de

[1] 1848 (n.a.).

avantajele poziției sale și cînd bietul său tovarăș acceptă orice, micul despot va primi bucuros ca acesta să fie biciuit în locul său, așa cum s-a văzut adesea între stăpîn și slugă. Eram foarte răsfățată. Sora mea, mai mare decît mine cu cinci ani, mi-a făcut totdeauna pe voie, cu acea complezență pe care rațiunea o inspiră fetițelor pentru surorile lor mai mici. Clotilde, singură, mi-a ținut piept ; dar de cîteva luni nu mai avusesem prilejul să devin sociabilă cu cei de-o seamă cu mine. Eram singură cu mama, care totuși nu mă răsfăța, căci ea avea vorba iute și mîna grea și punea în practică următoarea maximă : „Cine iubește bine, pedepsește bine". Dar în acele zile de doliu, a susține împotriva capriciilor unui copil o luptă de ceas cu ceas, era desigur ceva peste puterile ei. Bunica și ea simțeau nevoia să mă iubească și să mă răsfețe pentru a se mîngîia de durerea lor : eu, în chip firesc, abuzam de asta, și apoi călătoria în Spania, boala și durerile la care am asistat mi-au lăsat o excitație nervoasă care a durat multă vreme.

Eram deci iritabilă pînă la ultima expresie și în afară de starea mea normală. Încercam mii de fantezii și nu ieșeam din contemplațiile misterioase decît pentru a voi imposibilul. Voiam să mi se dea păsările care zburau în grădină și, de turbare, mă tăvăleam pe jos cînd cineva își bătea joc de mine. Voiam ca Weber să mă suie pe calul său ; acesta nu mai era Leopardo, care fusese repede vîndut, dar, desigur, era firesc să nu mă lase să mă apropii de nici un cal. În sfîrșit dorințele contrazise mă chinuiau. Bunica spunea că această intensitate de fantezie era o dovadă de imaginație și ea voia să înlăture această imaginație bolnavă ; dar asta a fost o treabă lungă și dificilă.

Cînd Ursule sosi, după prima bucurie — căci ea mi-a plăcut de îndată și am simțit, fără să-mi dau seama, că era un copil foarte inteligent și foarte cura-

jos — spiritul de dominație mi-a revenit și am vrut s-o supun tuturor capriciilor mele. În toiul jocurilor noastre trebuia să-l schimbăm pe cel care-i plăcea ei cu cel care-mi plăcea mie mai mult, și foarte repede mă săturam de el tocmai cînd începea să-i placă ei mai mult. Sau trebuia să stea liniștită și să nu spună nimic, „să mediteze" cu mine : și dac-aș fi putut face ca s-o doară capul, ceea ce mi se întîmpla adesea, i-aș fi cerut să-mi țină tovărășie și în această privință. În sfîrșit, eram copilul cel mai posac, cel mai moșcrît și mai irascibil care poate fi imaginat.

Mulțumită Domnului, Ursule nu s-a lăsat deloc supusă. Era o fire veselă, activă, și atît de vorbăreață că i s-a dat porecla de „Cîrîitoarea bună-de-gură", pe care a păstrat-o multă vreme. Ea a avut totdeauna spirit, și lungile sale discursuri o făceau adesea pe bunica, cu toate blazoanele sale, să rîdă. S-au temut la început să nu se lase tiranizată ; dar era prea încăpățînată din fire pentru a mai avea nevoie să i se dea lecții. Ea mi-a ținut piept cum nu se poate mai bine, și cînd am vrut să mă joc cu mîinile și cu unghiile, ea mi-a răspuns cu picioarele și cu dinții. Am păstrat amintirea unei bătălii formidabile. Se pare că avusesem o ceartă serioasă de rezolvat și, cum nu voiam să cedăm nici una, nici alta, convenirăm să ne batem de îndată ce ne va fi posibil. Afacerea fu destul de încinsă și au rămas urme și la una și la cealaltă ; nu știu care a fost mai tare, dar masa de seară servindu-se tocmai în acel timp, trebuia să ne facem apariția și ne temeam amîndouă la fel de tare să nu fim certate. Eram singure în camera mamei, ne grăbirăm să ne spălăm pe față pentru a șterge cele cîteva picături mici de sînge ; ne-am aranjat una alteia părul și ne-am arătat chiar îndatoritoare mutual în acest pericol comun. În sfîrșit am coborît scara, întrebîndu-ne una pe alta dacă se mai cunoștea

ceva. Ranchiuna era ştearsă şi Ursule îmi propuse să ne împăcăm şi să ne îmbrăţişăm, ceea ce făcurăm din toată inima, ca doi soldaţi bătrîni după lichidarea unei chestiuni de onoare.

Nu ştiu dacă asta a fost ultima ceartă dintre noi, dar e sigur că, fie pace, fie război, am trăit amîndouă de atunci pe picior de egalitate şi ne-am iubit atîta încît nu puteam trăi o clipă despărţite. Ursule mînca la masa noastră, cum a mîncat totdeauna de atunci. Dormea în camera noastră şi, adesea, cu mine în patul cel mare. Mama o iubea mult, şi, cînd avea migrene, se simţea uşurată de mîinile mici şi reci pe care Ursule i le trecea peste frunte, multă vreme şi cu blîndeţe. Eram puţin geloasă de aceste îngrijiri pe care i le dădea ea, dar fie din pricina animaţiei jocului, fie dintr-o rămăşiţă de stare febrilă, aveam mereu mîinile încinse şi-i înrăutăţeam migrena.

Rămaserăm două sau trei luni la Nohant fără ca bunica să se gîndească să se reîntoarcă la Paris şi fără ca mama să se poată decide asupra lucrului care i se ceruse. Bunica voia ca educaţia mea să-i fie încredinţată în întregime şi ca eu să n-o mai părăsesc. Mama, pe de altă parte, n-o putea lăsa pe Caroline, care se afla la pension, într-adevăr, dar care în curînd urma să aibă nevoie de ea ca s-o supravegheze neîntrerupt, şi biata de ea nu se putea hotărî să se despartă definitiv nici de una, nici de cealaltă dintre fiicele sale. Unchiul meu, de Beaumont, veni să petreacă o vară la Nohant pentru a o ajuta pe mama să ia această hotărîre pe care el o socotea necesară fericirii bunicii şi mie; căci făcînd toate socotelile, cu toate că bunica spori cît mai mult posibil suma la care mama putea să aibă pretenţie, nu-i rămîneau acesteia decît două mii cinci sute de livre rentă şi cu atîta nu putea să dea o educaţie strălucită celor doi copii ai ei. Bunica se ataşa

de mine pe zi ce trecea, desigur nu numai din cauza micului meu caracter, care era încă destul de capricios în acea epocă, ci din pricina asemănării mele izbitoare cu tata. Vocea mea, trăsăturile, manierele, gusturile, totul în mine i-l aminteau pe fiul ei, când era copil, într-o așa măsură, încît privindu-mă cum mă joc, își făcea uneori un fel de iluzie și adesea mă numea Maurice și-mi spunea „fiul meu".

Ținea mult să-mi dezvolte inteligența, despre care-și făcea o idee înaltă. Nu știu de ce, înțelegeam tot ceea ce-mi spunea și mă învăța, dar ea le spunea atît de clar și atît de bine, că nu mi se păreau minuni. Vădeam de asemenea înclinări muzicale care n-au fost niciodată suficient dezvoltate, dar care o încîntau, pentru că îi aminteau de copilăria tatii și dîndu-mi lecții, își retrăia tinerețea.

Am auzit-o deseori pe mama întrebîndu-se în fața mea :

— Copilul meu va fi oare mai fericit aici decît cu mine ? Sînt ignorantă, e adevărat, și n-am posibilitatea să-l învăț prea multe. Moștenirea tatălui ei poate fi micșorată dacă bunica-sa, nevăzînd-o tot timpul, n-o mai iubește, dar banii și talentele fac oare fericirea ?

Pricepeam încă de pe atunci acest raționament, și cînd ea vorbea despre viitorul meu, cu unchiul de Beaumont care o presa din ce în ce mai mult să fie de acord cu propunerea bunicii, ciuleam cît puteam urechile, fără să am aerul că ascult. A rezultat pentru mine un mare dispreț pentru bani, înainte de a fi știut ce însemnau, și un fel de spaimă vagă pentru bogăția de care eram amenințată.

Această bogăție nu era mare lucru ; nu, ea trebuia să se ridice într-o zi cam la douăsprezece mii de franci rentă. Dar, era relativ mult, și asta mă speria grozav, fiindcă trebuia să mă despartă de mama. De

aceea, de îndată ce eram singură cu ea, o acopeream de mîngîieri rugînd-o „să nu mă dea pentru bani" bunicii ; o iubeam totuşi pe această bunică atît de blîndă, care nu-mi vorbea decît pentru a-mi spune lucruri tandre ; dar asta nu se putea compara cu dragostea pasionată pe care începeam s-o simt pentru mama, şi ea mi-a dominat viaţa pînă în epoca în care împrejurări mai puternice decît mine m-au făcut să ezit între aceste două mame, geloase una pe cealaltă din pricina mea, cum fuseseră şi din pricina tatii.

Da, trebuie să mărturisesc, a venit o vreme cînd, pusă într-o situaţie nefirească între aceste două afecţiuni care, prin natura lor, nu se combat deloc, am fost rînd pe rînd victima sensibilităţii acestor două femei şi a mea proprie, prea puţin menajată de ele. Voi povesti aceste lucruri aşa cum s-au întîmplat, dar în ordinea lor, şi vreau să încerc să încep cu începutul.

Pînă la vîrsta de patru ani, adică pînă la călătoria în Spania, o iubeam pe mama instinctiv şi fără să-mi dau seama. Aşa cum am spus, nu-mi aduceam aminte de nici o afecţiune ; am trăit cum trăiesc copiii mici şi cum trăiesc popoarele primitive, prin imaginaţie. Viaţa sentimentului s-a deşteptat în mine la naşterea frăţiorului meu orb, cînd am văzut-o pe mama suferind. Disperarea ei, la moartea tatii, a contribuit şi mai mult la asta şi tocmai cînd am început să mă simt dominată de această dragoste, s-a pus problema despărţirii de ea, în toiul vîrstei mele „de aur".

Spun „vîrsta de aur" pentru că ea era, în acea epocă, expresia favorită a Ursulettei. Nu ştiu de unde a auzit-o, dar o repeta cînd ne sfătuiam amîndouă, deoarece ea lua parte încă de pe atunci la grijile mele ; şi, mai mult prin firea ei, decît din cauza celor cinci sau şase luni cît avea în plus faţă de mine,

înțelegeam mai bine lumea reală. Văzîndu-mă că plîng la gîndul despărțirii de mama, ea îmi spunea ;

— E totuși plăcut să ai o casă mare și o grădină mare ca asta, pentru plimbare, și trăsuri, și rochii, și lucruri bune de mîncat în toate zilele. Cine-ți dă toate astea ? *Bogăția*. Nu trebuie deci să plîngi, pentru că vei avea, la bunica ta, totdeauna „vîrsta de aur" și mereu *bogăție*. Și eu cînd mă duc s-o văd pe mama, la La Châtre, ea spune că am devenit pretențioasă la Nohant și că fac pe cucoana. Iar eu, îi spun : „*Sînt la vîrsta mea de aur* și mă folosesc de *bogăție* atîta vreme cît o am !"

Raționamentele Ursulei nu mă mîngîiau. Într-o zi, mătușa ei, domnișoara Julie, camerista bunicii, care îmi voia binele și care judeca lucrurile din punctul ei de vedere, îmi spuse :

— Vrei deci să te întorci în micul dumitale pod și să mănînci fasole ?

Aceste vorbe mă revoltară, și fasolea și micul pod îmi apărură ca idealul fericirii și al demnității. Dar anticipez puțin ; aveam poate șapte sau opt ani cînd această chestiune, a bogăției, mi-a fost pusă astfel. Înainte de a arăta rezultatul luptei pe care o ducea mama și care se dădea și în ea însăși în legătură cu mine, trebuie să schițez cei doi sau trei ani pe care-i petrecurăm la Nohant după moartea tatii. N-o voi putea face în ordine, va fi un tablou general și puțin confuz, ca și amintirile mele.

Mai întîi trebuie să spun cum trăiau împreună mama și bunica, aceste două femei atît de diferite prin firea lor, pe cît erau de diferite prin educația și obiceiurile lor. Erau într-adevăr două tipuri extreme ale sexului nostru ; una albă, blondă, gravă, calmă și demnă în manierele sale, o adevărată saxonă de rasă nobilă, cu mari aere de bunăstare și de bunătate protectoare ; cealaltă brună, palidă, arzătoare,

stîngace și timidă în fața oamenilor din lumea bună, dar totdeauna gata să izbucnească atunci cînd furtuna bubuia prea tare în ea, o fire de spaniolă geloasă, pasionată, mîndroasă și slabă, răutăcioasă și bună în același timp. Și nu fără o împotrivire excesivă cele două ființe, atît de opuse prin firea și situația lor, s-au acceptat una pe alta, iar în timpul vieții tatălui meu prea și-au disputat inima lui pentru a nu se și urî puțin. După moartea lui durerea le-a apropiat, și efortul pe care l-au făcut pentru a se iubi a dat roade. Bunica nu putea înțelege pasiunile și instinctele violente, dar era sensibilă la grația, la inteligența și la elanurile sincere ale inimii. Mama avea toate astea, și bunica o observa adesea cu un soi de curiozitate, întrebîndu-se pentru ce tata o iubea atîta. Ea descoperi curînd, la Nohant, ceea ce era atrăgător și puternic în această fire incultă.

Mama era o mare artistă nerealizată din cauza imposibilității de a se dezvolta. Nu știu la ce ar fi fost mai ales bună, dar avea pentru toate artele și pentru toate meseriile o aptitudine minunată. N-a învățat nimic, nu știa nimic, bunica îi reproșa ortografia greșită și-i spunea că nu depindea decît de ea să și-o îndrepte. Mama se apucă, nu să învețe gramatica, era prea tîrziu, ci să citească cu atenție, și puțin după asta scria aproape corect și într-un stil atît de naiv și de frumos, încît bunica mea, care se pricepea la asta, îi admira scrisorile. Nu cunoștea notele, dar avea o voce încîntătoare, de o ușurință și de o prospețime incomparabilă, și bunicii, cu toate că era o mare muziciană, îi plăcea s-o asculte cîntînd. Ea remarcă finețea și maniera naturală a cîntecului ei. Apoi, la Nohant, neștiind cum să-și umple zilele lungi, mama se apucă să deseneze, ea care nu s-a atins niciodată de un creion. O făcea din instinct, ca tot ceea ce făcea ea, și, după ce a copiat foarte corect

multe gravuri, s-a apucat să facă portrete în peniță și guașă, care se asemănau și a căror naivitate avea totdeauna farmec și grație. Broda cam grosolan, dar cu o asemenea repeziciune, încît îi făcu bunicii, în cîteva zile, o rochie de percal brodată în întregime, de sus și pînă jos, cum se purta pe atunci. Ne făcea toate rochițele și pălăriile, ceea ce nu era de mirare, pentru că a fost multă vreme modistă ; dar tot ce făcea era inventat și executat cu o promptitudine, cu un gust și o prospețime incomparabile.

Tot ce se apuca să facă dimineața, era terminat pînă a doua zi, chiar dacă ar fi trebuit să stea toată noaptea ; punea în cele mai mici lucruri o ardoare și o atenție care i se păreau minunate bunicii mele, puțin cam nepăsătoare și stîngace cu mîinile sale, cum erau pe atunci doamnele mari. Mama spăla, călca și cîrpea toate boarfele noastre, cu mai multă dibăcie și abilitate decît cea mai bună lucrătoare de profesie. Niciodată n-am văzut-o făcînd lucruri inutile și costisitoare, ca acelea pe care le fac doamnele bogate. Nu făcea nici pungulițe, nici paravane, nici un fel de flecușteț dintr-acelea care costă mai scump cînd le faci tu însuși decît cînd le cumperi gata făcute de la vreun negustor ; și într-o casă care avea nevoie de economii, ea singură valora cît zece lucrătoare.

Apoi era totdeauna gata să întreprindă cîte ceva. Cînd bunica și-a spart cutia de lucru, mama s-a încuiat o zi în camera ei și, la masa de seară, i-a adus o cutie din carton, tăiată, lipită, dublată și confecționată în întregime de ea. Se pare că făcuse o mică capodoperă de gust. În toate era astfel. Dacă clavecinul se dezacorda fără să cunoască nici mecanismul, nici tablatura, ea reașeza coardele, lipea clapele și restabilea acordul. Cuteza totul și izbutea orice. Ar fi făcut și pantofi, mobile, broaște la uși dacă ar fi trebuit. Bunica spunea că era o zînă, și chiar avea

ceva dintr-o zînă. Nici o muncă, nici un lucru nu i se păreau nici prea poetice, nici prea vulgare, nici prea penibile, nici prea plicticoase; avea groază doar de lucrurile care nu servesc la nimic și spunea, în șoaptă, că astea erau distracțiile „bătrînelor contese".

Era, prin urmare, o fire minunată. Avea atîta spirit înnăscut încît, cînd n-o paraliza timiditatea extremă față de anumiți oameni, era sclipitoare. Niciodată n-am auzit pe cineva bîrfind și criticînd cum știa ea s-o facă și nu era recomandabil să nu te fi plăcut! Cînd era în apele ei, avea un limbaj incisiv, comic și pitoresc, de copil al Parisului, cu unele sclipiri de poezie. N-avea nici o vanitate a inteligenței sale și nici nu ținea seama de ea. Era sigură de frumusețea sa, fără a fi mîndră de asta, și spunea, cu naivitate, că n-a fost niciodată geloasă pe frumusețea altora, fiind destul de dotată din acest punct de vedere. Dar, ceea ce o tulbura în legătură cu tatăl meu, era superioritatea inteligenței și a educației pe care le presupunea la femeile de lume. Asta dovedește cît era de modestă din fire, deoarece nouăsprezece din douăzeci de femei din toate straturile sociale pe care le-am cunoscut erau adevărate idioate pe lîngă ea. Am văzut pe unele care o priveau de sus și care, văzînd-o rezervată și temătoare, își imaginau că îi era rușine de prostia și nulitatea ei; dar să fi cutezat vreuna s-o înțepe, vulcanul ar fi făcut erupție și le-ar fi zvîrlit cît colo.

Cu toate acestea, trebuie s-o spun, era persoana cea mai dificilă de pe lume. Am reușit să mă înțeleg cu ea doar în ultimii săi ani, dar nu fără necaz și fără suferințe. Era irascibilă la maximum, și pentru a o calma trebuia să te prefaci că ești iritat. Blîndețea și răbdarea o exasperau, tăcerea o înnebunea și, pentru că am respectat-o prea mult, a fost

multă vreme nedreaptă cu mine. N-am putut să mă supăr pe ea, mîniile sale mă mîhneau fără să mă jignească, vedeam în ea un soi de copil teribil care se mînca în sinea sa, şi sufeream prea mult pentru răul pe care şi-l făcea, ca să mă mai ocup şi de cel pe care credea că mi-l face ea mie. Dar mă hotărîi să-i vorbesc cu o anumită severitate, şi sufletul său, care fusese atît de tandru faţă de mine în copilăria mea, se lăsă, în sfîrşit, învins şi convins. Am suferit mult pînă am ajuns acolo, dar nu-i încă momentul să vorbesc despre asta.

Trebuie totuşi s-o zugrăvesc în întregime pe această femeie care n-a fost cunoscută şi căreia nu i s-ar înţelege amestecul de simpatie şi de repulsie, de încredere şi de frică pe care îl inspira mereu bunicii (şi mie multă vreme), dacă nu i-aş dezvălui toate forţele ca şi toate slăbiciunile sufletului. Era plină de contraste ; de aceea a fost iubită mult şi urîtă mult ; din cauza asta ea însăşi a iubit mult şi a urît mult. În anumite privinţe am mult din ea, dar sînt mai puţin bună şi mai puţin aspră, sînt o copie foarte diminuată de către natură sau foarte modificată prin educaţie. Nu-s capabilă nici de ranchiunile, nici de izbucnirile sale, dar cînd, dintr-o dispoziţie rea, revin la una bună, nu mai am acelaşi merit, pentru că ciuda mea n-a fost niciodată furie, şi dacă m-am îndepărtat de cineva n-a fost niciodată din ură. Pentru a trece astfel de la o pasiune extremă la alta, pentru a adora ceea ce chiar atunci ai blestemat şi a mîngîia ceea ce ai chinuit, îţi trebuie o putere rară. Am văzut-o de o sută de ori pe mama insultînd fără măsură, şi apoi, dintr-o dată, recunoscînd că mersese prea departe, izbucnind în lacrimi şi ridicînd pînă la adoraţie ceea ce călcase, în chip nedrept, în picioare.

Avară cu ea însăși, era risipitoare cu alții. Făcea economii exagerate la nimicuri, și apoi, dintr-o dată, se temea că s-a purtat rău și dădea prea mult. Avea naivități admirabile. Cînd se apuca să-și bîrfească dușmanii — dacă Pierret, pentru a-i spulbera repede ciuda sau pur și simplu pentru că vedea și el lucrurile cu aceiași ochi, multiplica blestemele sale, ea se schimba dintr-o dată.

— Nici pomeneală, Pierret, spunea ea, bați cîmpii. N-ai băgat de seamă că sînt mîniată, că spun lucruri care nu-s drepte și că într-o clipă voi fi dezolată că le-am spus ?

Asta se întîmpla adesea în legătură cu mine ; dacă socotea că trebuie să se plîngă de mine, izbucnea în reproșuri teribile și, îndrăznesc să spun, foarte puțin meritate. Dacă Pierret sau oricare altul i-ar fi spus că are dreptate :

— Minți, ar fi strigat ea, fiica mea e un copil excelent, nu cunosc pe nimeni mai bun ca ea ; orice-ai spune, tot o voi iubi mai mult ca dumneata !

Era șireată ca o vulpe și totodată naivă ca un copil. Mințea fără să știe, cu cea mai mare bună-credință din lume. Imaginația și ardoarea sîngelui său o mîniau totdeauna, te acuza de cele mai incredibile fapte, și apoi dintr-odată se oprea și zicea :

— Dar nu-i adevărat ce spun eu : nu, nu-i adevărat nici un cuvînt, desigur am visat !

V

Doamna de Genlis. — *Battuecaşii*. — Regii şi reginele din poveştile cu zîne. — Paravanul verde. — Grota şi cascada. — Vechiul castel. — Prima despărţire de mama. — Catherine. — Frica pe care mi-o pricinuiau vîrsta şi aerul impozant al bunicii.

Micul meu creier era întotdeauna plin de poezie, şi lecturile îl menţineau, din acest punct de vedere, în formă bună. Berguin, acest bătrîn prieten al copiilor, care a fost, cred, prea lăudat, nu m-a pasionat niciodată. Uneori mama ne citea cu voce tare fragmente de roman din scrierile doamnei de Genlis, această femeie de treabă care a fost mult prea uitată şi care avea un talent real. Ce importanţă mai au astăzi prejudecăţile, morala ei înjumătăţită şi adesea falsă şi caracterul personal care nu pare să fi avut păreri preconcepute în ceea ce priveşte lumea veche şi cea nouă ? Relativ la cadrul care a influenţat-o, ea l-a descris cît mai din belşug posibil. Felul ei de a fi trebuie să fi fost excelent şi există un anumit roman al ei care deschide, spre viitor, perspective foarte largi. Imaginaţia i-a rămas proaspătă sub gheţurile vîrstei, şi, în amănunte, ea e într-adevăr artistă şi poetă.

Există, scris de ea, un roman publicat sub Restaurație, unul dintre cele din urmă ale sale, cred, pe care l-a scris și de care n-am auzit niciodată vorbindu-se de la acea epocă încoace. Aveam șaisprezece sau șaptesprezece ani cînd l-am citit; n-aș putea spune dacă a avut succes. Nu mi-l amintesc bine, dar m-a impresionat puternic și a avut efect asupra întregii mele vieți. Acest roman este numit *Battuecașii* și este eminamente socialist. *Battuecașii* sînt un mic trib care a existat aievea sau în imaginație, într-o vale spaniolă, înconjurată de munți peste care nu se putea trece. În urma nu știu cărui eveniment, acest trib s-a închis într-un loc în care natura îi oferea toate resursele imaginabile și unde, timp de mai multe secole, s-a perpetuat fără a avea nici un contact cu civilizația din afară. Deci o mică republică cîmpenească, guvernată de legile unui ideal naiv. Într-un asemenea loc ești virtuos fără să vrei. Aceasta e vîrsta de aur, cu toată fericirea și toată poezia sa. Un bărbat tînăr, căruia nu-i mai știu numele, și care trăia acolo în toată candoarea moravurilor primitive, descoperă într-o zi, din întîmplare, poteca pierdută care duce spre lumea modernă. Se hazardează, părăsește blînda sa așezare, iată-l lansat în civilizația noastră, cu simplitatea și corectitudinea logicii naturale. Vede palate, armate, teatre, opere de artă, o Curte, femei de lume, savanți, oameni celebri; și mirarea, admirația sa merg pînă la delir. Dar vede de asemenea cerșetori, orfani părăsiți, răni etalate la ușile bisericilor, oameni care mor de foame la ușa bogaților. Se miră și mai tare. Într-o zi, ia o pîine din raftul unui brutar pentru a o dărui unei femei sărmane care plînge, cu pruncul ei palid și muribund în brațe. E luat drept hoț și amenințat; prietenii săi îl ceartă și încearcă să-i explice ce înseamnă proprietatea. El nu pricepe. O frumoasă

doamnă îl seduce, dar ea are flori artificiale în păr, flori pe care el le-a crezut adevărate, și care-l miră pentru că n-au parfum. Cînd i se explică că nu sînt flori, se înfricoșează, îi e frică de această femeie care i s-a părut atît de frumoasă, se teme să nu fie și ea artificială.

Nu mai știu cîte decepții încearcă, pretutindeni vede minciuna, șarlatanismul, convenția, nedreptatea. El e Candide sau Huronul lui Voltaire, dar este conceput mult mai naiv. Lucrarea e o operă castă, sinceră, fără amărăciune, și amănuntele ei au o infinită poezie. Cred că tînărul *battuec* se întoarce în valea lui și-și descoperă virtutea, fără a regăsi fericirea, deoarece el a băut din cupa otrăvită a secolului. N-aș vrea să recitesc această carte, mi-ar fi teamă să n-o mai găsesc atît de încîntătoare cum mi s-a părut.

Atît cît îmi aduc aminte, concluzia doamnei de Genlis nu e îndrăzneață, ea nu vrea să găsească vreo vină societății, și în multe privințe are dreptate cînd acceptă omenirea așa cum a devenit ea prin însăși legile progresului. Dar mi se pare că, în general, argumentele pe care le pune în gura unui fel de mentor care-l însoțește pe erou în cursul cercetării lumii moderne, sînt destul de slabe. Le citeam fără plăcere și fără convingere și era natural că la șaisprezece ani, ieșind din mînăstire, și încă supusă legii catolice, să n-am o părere preconcepută împotriva societății oficiale. Naivele raționamente din *Battuecașii*, dimpotrivă, mă încîntau și, lucru ciudat, poate că tocmai doamnei de Genlis, institutoarea și prietena lui Louis-Philippe, îi datorez primele mele instincte socialiste și democratice.

Dar mă înșel ; le datorez numai ciudatei mele poziții sociale, nașterii mele „călare", ca să spun așa, pe cele două clase, dragostei mele pentru mama, contra-

riată și sfîșiată de prejudecăți care m-au făcut să sufăr înainte de a le fi putut pricepe. Le datorez de asemenea educației mele, care a fost rînd pe rînd filozofică și religioasă, și tuturor contrastelor pe care propria mea viață mi le-a înfățișat din cea mai fragedă vîrstă. Am fost deci democrată nu numai prin sîngele pe care mama l-a pus în vinele mele, dar și prin luptele pe care acest sînge din popor le-a provocat în inima și în existența mea, și dacă și cărțile au avut vreun efect asupra mea, e din pricină că tendințele lor nu făceau decît să le confirme și să le consacre pe ale mele.

Totuși, prințesele și regii poveștilor cu zîne, constituiră multă vreme pentru mine adevărate delicii. Și asta fiindcă în visele mele de copil aceste personaje constituiau tipul blîndeții, al binefacerii și al frumuseții. Îmi plăceau luxul și podoabele lor, dar toate astea le aduceau zînele și acei regi care n-au nimic comun cu regii adevărați. Ei sînt tratați la început foarte cavalerește de către genii, dar dacă se poartă rău sînt supuși unei justiții mai severe decît cea a poporului.

Zînele și geniile ! Unde sînt ele, acele ființe care puteau totul, și care, printr-o lovitură de baghetă vă făceau să intrați într-o lume de minuni ? Mama n-a vrut niciodată să-mi spună că nu existau, și-i sînt acum profund recunoscătoare. Bunica n-ar fi luat-o pe ocolite, dacă aș fi îndrăznit să-i pun aceleași întrebări. Influențată puternic de Jean-Jacques Rousseau și de Voltaire, ea ar fi dărîmat, fără remușcări și fără milă, tot edificiul fermecat al imaginației mele. Mama proceda altfel. Ea nu afirma nimic, dar nici nu nega nimic. Rațiunea venea destul de repede în ajutorul ei, și începeam să gîndesc în sinea mea că himerele mele nu se vor realiza ; dar dacă ușa speranței nu mai era larg deschisă ca în primele

zile, ea nu era încă încuiată cu cheia şi-mi era îngăduit să scotocesc primprejur şi să încerc să găsesc o mică crăpătură prin care să privesc. În sfîrşit, puteam încă visa trează, şi nu pregetam s-o fac.

Îmi amintesc că, în serile de iarnă, mama ne citea cînd din Berguin, cînd din *Serile la castel*, de doamna de Genlis, cînd alte fragmente din cărţi alese pentru puterea noastră de înţelegere, dar de care nu-mi mai aduc aminte.

Ascultam, la început, cu atenţie. Stăteam aşezată la picioarele mamei, în faţa focului, şi între mine şi foc se afla, jos, un vechi paravan garnisit cu tafta verde. Vedeam vag prin această tafta uzată focul, şi el îsea, pe mătase, steluţe cărora le spoream strălucirea clipind din ochi. Atunci, puţin cîte puţin, pierdeam sensul frazelor pe care le citea mama; vocea ei îmi producea un fel de toropeală morală, în care îmi era imposibil să mai urmăresc vreo idee. În faţa mea se desenau imagini care se fixau pe paravanul verde. Imaginile acestea reprezentau păduri, păşuni, rîuri, oraşe cu o arhitectură bizară şi gigantică, cum mai văd încă adesea în vis; palate fermecate cu grădini cum nu există aievea, cu mii de păsări de azur, de aur şi de purpură, care zburau peste flori şi care se lăsau prinse precum se lăsau culeşi trandafirii.

Erau acolo trandafiri verzi, negri, violeţi şi, mai ales, trandafiri albaştri. Se pare că trandafirul albastru a fost multă vreme visul lui Balzac. El era de asemenea şi al meu, în copilărie, căci copiii ca şi poeţii sînt îndrăgostiţi de ceea ce nu există. Vedeam de asemenea şi al meu, în copilărie, căci copiii ca şi cimi misterioase, poduri chinezeşti, arbori acoperiţi de fructe de aur şi de pietre nestemate. În sfîrşit, toată lumea fantastică a poveştilor mele devenea sensibilă, evident, şi eu mă pierdeam în ea cu delicriu.

închideam ochii și o vedeam ; dar cînd îi redeschideam n-o puteam regăsi decît pe paravan.

Nu știu prin ce trudă a spiritului am fixat acolo această viziune, mai curînd decît aiurea ; dar e sigur că am contemplat, pe acel paravan verde, minuni nemaipomenite. Într-o zi aceste apariții deveniră atît de complete încît am fost speriată și am întrebat-o pe mama dacă nu le vede și ea. Pretindeam că se aflau acolo, pe paravan, munți mari, albaștri, și ea mă săltă pe genunchi, cîntînd, pentru a mă face să-mi vin în fire. Nu știu dacă pentru a oferi o hrană imaginației mele prea exaltate, imagină ea însăși o creație puerilă, dar fermecătoare pentru mine și care a constituit multă vreme bucuria mea. Iată despre ce era vorba.

Există, pe proprietatea noastră, o mică pădure plantată cu carpeni, arțari, frasini, tei și liliac. Mama alese un loc unde aleea cotită ducea într-un soi de fundătură. Cu ajutorul lui Hippolyte, al bonei mele, al Ursulei și al meu, făcu o mică potecă în hățișul care pe atunci era foarte des. Această potecă fu mărginită de violete, de ciuboțica-cucului și de brebenei care, din acea vreme, au crescut atîta, încît au invadat aproape toată pădurea. Fundătura deveni deci un cuib foarte căutat, sub liliac și păducei fu așezată o bancă unde ne duceam să studiem și să ne repetăm lecțiile cînd era timp frumos. Mama își lua acolo lucrul, iar noi ne cărăm jucăriile, mai ales pietrele și cărămizile ca să construim case, și Ursule și cu mine dădeam acestor edificii nume pompoase. Acesta era castelul zînelor, acela palatul Frumoasei din pădurea adormită etc. Văzînd că nu izbuteam să ne realizăm visele în aceste construcții grosolane, mama își părăsi într-o zi lucrul și luă și ea parte la joc.

— Scoateți-mi, ne spuse ea, urîtele voastre pietre de var și cărămizile astea sparte. Duceți-vă și

căutați-mi pietre acoperite cu mușchi, pietricele roz, verzi, melcișori, ca totul să fie frumos, altfel nu mă mai amestec în treaba voastră.

Imaginația noastră se aprinse îndată. Nu trebuia să aducem nimic care să nu fie frumos, și începurăm să căutăm toate comorile pe care pînă atunci le călcasem în picioare fără să le vedem. Cîte discuții cu Ursule pentru a ști dacă mușchiul de colo este destul de catifelat, dacă pietrele de dincolo au o formă potrivită, dacă pietricelele din partea cealaltă sînt destul de strălucitoare ! La început totul ne păru bun, dar curînd se putu stabili o comparație, diferențele ne izbiră și, puțin cîte puțin, nimic nu mai era demn de noua noastră construcție. Trebui ca bona să ne ducă la rîu, ca să găsim acolo pietricele frumoase de smarald, de lapis-lazuli și de coral care străluceau sub apa curgătoare. Dar pe măsură ce se uscau, afară din culcușul lor, își pierdeau culorile vii și asta însemna o nouă decepție pentru noi. Le cufundarăm de o sută de ori în apă ca să reînviem culorile. Existau, pe pămînturile noastre, cuarțuri superbe și o mulțime de amoniți și de pietrificații antediluviene de o mare frumusețe și varietate. Nu dăduserăm niciodată atenție acestor lucruri și cel mai mic obiect devenea pentru noi o surpriză, o descoperire și o cucerire.

Exista la noi un măgar, cel mai bun măgar pe care l-am cunoscut vreodată ; nu știu dacă în tinerețea lui a fost răutăcios ca toți cei de o seamă cu el ; dar acum era bătrîn, foarte bătrîn, nu mai avea nici ranchiune, nici capricii. Mergea cu pas grav și măsurat ; respectat pentru vîrsta înaintată și pentru bunele sale servicii, el nu primea nici pedepse, nici reproșuri și era cel mai ireproșabili dintre măgari : se poate spune de asemenea că era cel mai fericit și cel mai stimat. Ne așezam, Ursule și cu mine, fiecare în cîte

una din coşarcele sale, şi călătoream astfel pe coapsele animalului, fără ca el să fi avut vreodată ideea să scape de noi. La întoarcerea din promenadă măgarul reintra în libertatea sa obişnuită, căci nu cunoştea nici frînghia nici ieslea. Totdeauna rătăcind prin ogrăzi, în sat ori pe pajiştea grădinii, era lăsat liber, nu făcea pozne şi-şi vîra, discret, nasul în toate lucrurile. Îl apuca adesea fantezia să intre în casă, în sufragerie, şi chiar în apartamentul bunicii, care-l găsi într-o zi instalat în cabinetul ei de toaletă, cu nasul într-o cutie de pudră de stînjenei, pe care o respira cu un aer serios şi recules. Învăţase chiar să deschidă uşile care nu se închideau decît cu clanţa, după vechiul sistem al ţinutului, şi cum cunoştea perfect tot parterul, o căuta totdeauna pe bunica, de la care ştia bine că va primi cîteva dulciuri. Îi era indiferent dacă stîrnea rîsul ; superior sarcasmelor, avea aere de filozof stăpîn pe sine. Singura lui slăbiciune era lenea şi plictiseala de singurătate, care e consecinţa acesteia. Într-o noapte, găsind uşa spălătoriei deschisă, urcă o scară de şapte sau opt trepte, traversă bucătăria, vestibulul, ridică clanţele de la două sau trei uşi şi ajunse la uşa camerei de culcare a bunicii ; dar, găsind zăvorul pus, începu să se scarpine cu copita pentru a-şi anunţa prezenţa. Nepricepînd nimic din acest zgomot şi crezînd că un hoţ încearcă să deschidă uşa cu şperaclul, bunica sună camerista, care alergă prin întuneric, veni la uşă şi căzu grămadă peste măgar scoţînd ţipete ascuţite.

Dar aceasta este o digresiune ; revin la plimbările noastre. Măgarul fu deci rechiziţionat de noi, şi, în coşurile lui, începurăm să aducem provizii de pietre pentru edificiul nostru. Mama le alegea pe cele mai frumoase şi mai ciudate şi, cînd materialele fură adunate, ea începu să clădească, în faţa noastră, cu

mîinile sale mici, puternice și îndemînatice, nu o casă, nu un castel, ci o grotă imitînd stîncile.

O grotă ! N-aveam nici o idee despre așa ceva. A noastră nu atingea decît patru sau cinci picioare în înălțime și două sau trei în adîncime, dar dimensiunea nu înseamnă nimic pentru copii, ei au facultatea de a vedea în mare, și, cum lucrarea dură cîteva zile, crezurăm că grota noastră se va ridica pînă la nori. Cînd fu terminată, căpătă în mintea noastră proporțiile la care visasem, și-mi amintesc că, urcînd pe primele ei temelii, puteam să-i ating vîrful ; simt nevoia să văd locșorul pe care-l ocupa și care există încă, pentru a nu rămîne cu convingerea și astăzi că era o peșteră de munte.

Cel puțin era foarte frumoasă, nu voi putea niciodată să cred altfel. De fapt, nu erau decît pietricele alese cu grijă, îmbinîndu-și culorile vii, pietre acoperite cu mușchi fin și mătăsos, melcișori superbi, toate împodobite cu rămurele de iederă deasupra și cu gazon de jur-împrejur. Dar astea nu erau de-ajuns, trebuia un izvor și o cascadă, căci o grotă fără apă curgătoare e ca un trup fără suflet. Ori, nu exista nici cel mai mic fir de apă în pădurice. Mama nu dădu înapoi pentru atît de puțin lucru. Un vas mare de pămînt, cu fund de email verde, care slujise la spălat rufe, fu îngropat pînă la buză în interiorul grotei, înconjurat cu plante și flori, care ascundeau ceramica, și umplut cu apă limpede, pe care aveam mare grijă s-o schimbăm în fiecare zi. Dar cascada ? O ceream cu ardoare.

— Mîine veți avea și cascada, spuse mama, dar să nu vă duceți să vedeți grota înainte de a vă chema eu ; zîna trebuie să ia și ea parte la toate astea și curiozitatea voastră ar putea s-o supere.

Respectarăm, cu religiozitate, recomandarea și, la ora anunțată, mama veni să ne caute. Ne conduse

pe poteca dinspre grotă, fără să ne dea voie să privim îndărăt şi, după ce îmi puse o mică baghetă în mînă, bătu de trei ori din palme recomandîndu-mi să lovesc în acelaşi clipă cu bagheta în mijlocul grotei, unde se afla un orificiu împodobit cu o ţeavă de soc. La a treia lovitură, apa ţîşni cu atîta violenţă din ţeavă, încît Ursule şi cu mine ne simţirăm, spre marea noastră satisfacţie, inundate. Apoi şuvoiul cascadei, de la două picioare înălţime, se preschimbă, vreme de două sau trei minute într-o pînză de apă cristalină şi se opri... cînd toată apa din vasul pe care bona mea, ascunsă în spatele grotei, o vărsă în ţeava de soc se isprăvi şi ea ; dînd pe dinafară din bazin, unda limpede udase din belşug florile plantate pe marginea lui. Iluzia a fost deci de scurtă durată, dar a fost completă, delicioasă şi nu cred să fi încercat mai multă surpriză şi admiraţie cînd am văzut mai tîrziu marile cataracte din Alpi şi din Pirinei.

Cînd grota atinse ultimul ei grad de perfecţiune, cum bunica n-o văzuse încă, ne duserăm s-o rugăm solemn să ne onoreze cu vizita sa în pădurice şi aranjarăm totul pentru a-i face surpriza cascadei. Ne închipuiam că va fi încîntată dar, fie că găsi lucrul prea copilăresc, fie că era supărată pe mama în ziua aceea, în loc să ne admire capodopera, rise de noi, şi oala care slujea de bazin (puseserăm şi cîţiva peştişori în cinstea ei) ne atrase mai curînd zeflemiseală decît elogii. În ceea ce mă priveşte, am fost consternată, căci nimic pe lume nu mi se părea mai frumos ca grota noastră fermecată, şi ori de cîte ori cineva încerca să-mi risipească o iluzie, sufeream cu adevărat.

Plimbările pe măgar ne făceau întotdeauna mare bucurie ; ne duceam la biserică, în toate duminicile, pe acest străvechi al cailor de povară şi tot el ne aducea dejunul pe care-l mîncam, după slujbă, în

vechiul castel Saint-Chartier, vecin cu biserica. Acest castel era păzit de o femeie bătrînă, care ne primea în sălile lui vaste, părăsite, şi mamei îi plăcea să-şi petreacă acolo o parte din zi. Ceea ce mă impresiona cel mai mult era înfăţişarea fantastică a bătrînei femei, o ţărancă adevărată, care însă nu ţinea seama de duminici, şi-şi răsucea fusul în acea zi cu tot atîta rîvnă ca şi în cursul săptămînii, cu toate că respectarea repausului duminical e unul dintre cele mai riguroase obiceiuri ale ţăranului din Valea Neagră. Să fi slujit această bătrînă la vreun senior rural adept al lui Voltaire şi filozof ? Nu ştiu.

Femeii i-am uitat numele, nu însă şi aspectul impozant al castelului, aşa cum a rămas încă mulţi ani după acea epocă. Era un înfricoşător castel feudal, bine păstrat şi locuibil, deşi nemobilat. Avea săli imense, căminuri colosale şi temniţe subterane de care-mi aduc perfect aminte. Acest castel e celebru în istoria ţinutului. Era cel mai puternic din toată provincia şi multă vreme a servit ca reşedinţă prinţilor din ţinutul Berry-ului de jos. A fost asediat de Philippe-August în persoană, şi mai tîrziu ocupat de englezi şi reluat de la ei în epoca războaielor lui Carol al VII-lea. Alcătuieşte un pătrat mare, înconjurat de patru turnuri enorme. Proprietarul, nemaivoind să-l întreţină, încercă să-l dărîme ca să vîndă materialele. Reuşi să-i scoată şarpanta şi să dărîme toate despărţiturile şi zidurile interioare. Dar turnurile clădite din ciment roman n-au putut fi dărîmate, iar coşurile căminelor au fost imposibil de clintit din loc. Ele stau şi acum ţepene, înălţîndu-se la patruzeci de picioare în aer cu puternicele lor ziduri, fără ca, timp de treizeci de ani, furtuna sau îngheţul să fi desprins o singură cărămidă. Într-un cuvînt, e o ruină minunată, care va mai brava vremea şi oamenii timp de secole. Temelia e de construcţie romană, iar corpul

edificiului datează din primele timpuri ale feudalității.

Pe atunci însemna o adevărată călătorie să mergi la Saint-Chartier. Drumurile erau impracticabile nouă luni pe an. Trebuia să mergi pe potecile pajiștilor sau să riști o călătorie cu bietul măgar care rămînea mai totdeauna înțepenit în mocirlă cu povara sa. Astăzi, un drum minunat, mărginit de copaci frumoși te duce acolo într-un sfert de oră. Dar castelul îmi făcea o mult mai vie impresie atunci cînd te trudeai atîta ca să ajungi la el.

În sfîrșit, aranjamentele de familie fură terminate, și mama semnă angajamentul de a mă lăsa bunicii, care voia să se ocupe în exclusivitate de educația mea. Am arătat un atît de adînc dezgust față de acea convenție, încît nu mi s-a mai pomenit de ea din clipa în care a fost acceptată. S-a convenit să fiu despărțită puțin cîte puțin de mama, fără să bag de seamă și, pentru a pune acest lucru în practică, ea plecă singură, la Paris, nerăbdătoare, cum de altfel era, s-o revadă pe Caroline.

Cum trebuia să mă duc și eu după cincisprezece zile la Paris, cu bunica, și cum vedeam chiar pregătindu-se trăsura și făcîndu-se bagajele, n-am fost nici înfricoșată, nici tristă. Mi se spunea că la Paris voi locui foarte aproape de mama, și că o voi vedea în toate zilele. Totuși am încercat un fel de spaimă cînd m-am trezit fără ea în această casă, care începea să mi se pară mare, ca în primele zile pe care le petrecusem aici. A trebuit, de asemenea, să mă despart de dădaca mea pe care o iubeam din toată inima și care urma să se mărite. Dădaca era o țărancă pe care mama o luase în locul spaniolei Cecilia, după moartea tatii. Această femeie de treabă trăiește încă și vine adesea să mă vadă și să-mi aducă fructe din scorușul ei, arbore destul de rar

în ținutul nostru și care atinge aici, totuși, proporții enorme. Scorușul Catherinei era mîndria și gloria ei și vorbea despre el așa cum vorbește paznicul-călăuz al unui monument splendid. A avut o familie numeroasă și, prin urmare, necazuri. Mi s-a ivit adesea prilejul să-i fac cîte un serviciu. E o fericire să poți ajuta bătrînețea persoanei care s-a îngrijit de copilăria noastră. N-a existat nici o ființă pe lume mai blîndă și mai răbdătoare decît Catherine. Îngăduia, admira chiar, cu naivitate toate prostiile mele. M-a răsfățat îngrozitor, și nu mă plîng, căci multă vreme n-aveam să mai fiu răsfățată de dădacele mele, și am ispășit destul de curînd toleranța și dragostea pe care nu le-am prețuit la vreme.

M-a părăsit plîngînd, cu toate că făcea asta pentru un soț minunat, cu o înfățișare frumoasă, de o mare cinste, inteligent, și pe deasupra, bogat, societate mai de preferat decît aceea a unui copil plîngăreț și ciudat. Dar inima bună a acestei fete nu ținea socoteală de toate acestea și, lacrimile ei îmi dădură prima noțiune a absenței.

— Pentru ce plîngi ? o întrebam eu. Ne vom mai vedea.

— Da, îmi spunea ea, dar mă mut la o bună jumătate de leghe de aici și nu te voi mai vedea în toate zilele !

Acest lucru mă puse pe gînduri și începu să mă neliniștească lipsa mamei. Totuși atunci n-am fost despărțită decît cincisprezece zile de ea, dar aceste cincisprezece zile sînt mai distincte în memoria mea decît cei trei ani care se scurseră și poate chiar decît cei trei ani care urmară și pe care ea îi petrecu alături de mine. Atît e de adevărat că, în copilărie, singură durerea marchează sentimentul vieții.

Totuși, nu se petrecu nimic de seamă în timpul celor cincisprezece zile. Bunica, observîndu-mi melan-

celia, se străduí să mă distreze prin muncă. Îmi dădu unele lecţii, iar în ceea ce privea scrisul şi recitarea fabulelor se arătă mult mai indulgentă decît mama : nici dojeni, nici pedepse. Fusese totdeauna foarte sobră şi, voind să se facă iubită, îmi aducea mai multe elogii, încurajări şi bomboane ca de obicei. Toate acestea ar fi trebuit să mi se pară foarte plăcute, căci mama era rigidă şi fără milă faţă de lîncezeala şi distracţiile mele. Ei bine, inima copilului e o mică lume, la fel de ciudată şi la fel de inconsecventă ca şi cea a omului. O găseam pe bunica mai severă şi mai înfricoşătoare în blîndeţea ei, decît pe mama în mîniile sale. Pînă atunci, o iubeam şi mă arătasem încrezătoare şi drăgăstoasă cu ea. Din acel moment, şi asta a durat multă vreme, m-am simţit rece şi rezervată în prezenţa ei. Mîngîierile sale mă stingherau sau mă făceau să plîng, pentru că îmi reaminteau îmbrăţişările mult mai pătimaşe ale măicuţei mele. Şi apoi, cu ea nu era o viaţă de fiece moment, o familiaritate, o expansiune continuă. Faţă de ea trebuia să ai respect, ori acest lucru pur şi simplu mă îngheţa. Spaima pe care mi-o pricinuia uneori mama era ceva de moment. Peste o clipă, mă aflam pe genunchii ei, la sînul ei, o tutuiam, în timp ce cu bunica, astea erau, pentru a mă exprima astfel, mîngîieri de ceremonie. Ea mă îmbrăţişa în chip solemn şi numai ca recompensă pentru purtarea mea bună ; nu mă trata îndeajuns ca pe un copil, şi asta numai pentru că dorea atît de mult să mă facă să mă port cum trebuie şi să renunţ la delăsarea de neînvins a firii mele, pe care mama n-o reprimase niciodată cu persistenţă. Nu mai puteam să mă tăvălesc pe jos, să rîd zgomotos, să vorbesc în dialect.

Trebuia să mă ţin dreaptă, să port mănuşi, să păstrez liniştea sau să vorbesc şoptit, într-un colţ, cu Ursulette. La fiecare elan al firii mele se opunea o

opoziție blîndă, dar asiduă. Nu mă mustra, dar mi se spunea „dumneavoastră", și asta era de-ajuns.

— Fata mea, stați ca o cocoșată ; fata mea, mergeți ca o țărancă ; fata mea, iar v-ați pierdut mănușile ! Fata mea, sînteți prea mare pentru a mai face asemenea lucruri !

Prea mare ! Aveam șapte ani și nu mi se spusese niciodată că aș fi mare. Faptul de a fi devenit dintr-o dată atît de mare, după plecarea mamei, mă înfricoșa cumplit. Apoi, trebuia să învăț tot soiul de maniera ce mi se păreau ridicole. Trebuia să fac reverențe persoanelor care veneau în vizită. Nu trebuia să mai calc prin bucătărie și nici să mai tutuiesc slugile, ca să piardă și ele obișnuința de a-mi mai spune pe nume. Nu trebuia s-o tutuiesc nici pe bunica. Nu trebuia nici măcar să-i spun „dumneavoastră". Trebuia să-i vorbesc la persoana a treia :

— Bunica mea binevoiește să-mi îngăduie să mă duc în grădină ?

Minunata femeie avea, desigur, dreptate, vrînd să mă impresioneze printr-un mare respect moral față de persoana sa și față de codul manierelor alese ale civilizației, pe care încerca să mi-l impună. Mă luase în stăpînire ; avea de-a face cu un copil capricios și greu de supravegheat. Ea o văzuse pe mama procedînd cu energie și socotea că, în loc să liniștească aceste accese de iritare bolnăvicioasă, mama atîțîndu-mi prea mult sensibilitatea, mă supunea, dar nu mă și corija. Tot ce se poate. Copilul sîcîit în sistemul lui nervos, revine cu atît mai repede la accesele sale de impetuozitate, cu cît se simte mai zguduit, cînd i se înfrînge dintr-o dată rezistența. Bunica știa bine că supunîndu-mă prin continue observații liniștite, mă deprindea cu o ascultare instinctivă, fără împotriviri, fără lacrimi, și care trebuia să-mi scoată din cap pînă și ideea de rezistență. Aceasta a fost o

treabă de cîteva zile. Nu m-aş fi gîndit niciodată să mă revolt împotriva ei, dar nu mă reţineam cîtuşi de puţin să mă revolt împotriva altor persoane, în prezenţa ei. De îndată ce mă stăpîni, mi-am dat seama că, făcînd prostii sub ochii ei, riscam să mă expun dezaprobării sale şi această dezaprobare, exprimată atît de politicos, dar atît de rece, mă îngheţa pînă-n măduva oaselor. Îmi înfrînam într-un asemenea mod instinctele, încît mă apucau frisoane convulsive de care ea se neliniştea fără să le înţeleagă.

Şi-a atins scopul, care era, înainte de toate, să mă facă disciplinată, şi chiar se mira că izbutise atît de repede.

— Iat-o, spunea ea, cît e de blîndă şi de drăguţă!

Şi se felicita că întîmpinase atît de puţină rezistenţă transformîndu-mă printr-un sistem cu totul opus celui al bietei mele mame, rînd pe rînd sclavă şi tiran.

Dar draga mea bunică avea în curînd să se mire şi mai mult. Voia să fie respectată cu religiozitate şi în acelaşi timp iubită cu pasiune. Îşi aminti de copilăria fiului ei, şi se simţi încîntată s-o ia de la capăt cu mine. Vai! acest lucru însă nu depindea nici de mine, nici de ea. Nu ţinea seama îndeajuns de generaţiile care ne despărţeau şi de distanţa enormă dintre vîrstele noastre. Natura nu se înşală; şi, în ciuda bunătăţii fără margini, a numeroaselor sale acte de bunăvoinţă, nu ezit s-o spun, o bunică bătrînă şi infirmă nu poate fi o mamă, şi stăpînirea absolută a unui copil de către o femeie bătrînă e ceva care contrariază în fiecare moment natura. Dumnezeu ştie ce face cînd opreşte, la o anumită vîrstă, puterea maternităţii Fiinţei mici care începe să trăiască, îi trebuie o fiinţă încă tînără, în plenitudinea vieţii. Solemnitatea manierelor bunicii îmi întrista sufletul. Camera ei sobră şi parfumată, îmi producea migrenă

şi căscături convulsive. Se temea de căldură, de frig, de curent, de o rază de soare. Mi se părea că mă închide împreună cu ea, într-o cutie mare, cînd îmi spunea :

— Jucaţi-vă în linişte.

Îmi dădea să mă uit la poze, şi nu le vedeam, mă apuca ameţeala. Un cîine care lătra afară, o pasăre care cînta în grădină mă făceau să tresar. Aş fi vrut să fiu cîinele sau pasărea aceea. Iar cînd mă aflam în grădină cu ea, deşi nu exercita nici o constrîngere asupra mea, mă simţeam încătuşată lîngă ea, doar prin sentimentul de consideraţie pe care ştiuse să mi-l inspire. Mergea greu, trebuia să mă ţin foarte aproape de ea ca să-i ridic tabacherea sau mănuşa pe care adesea le scăpa din mînă şi pe care nu se putea apleca să şi le ridice, căci n-am văzut niciodată trup mai sleit de puteri şi mai plăpînd ca al ei ; şi cum era totuşi grasă, proaspătă şi nu părea deloc bolnavă, această incapacitate de mişcare mă enerva la culme. Am văzut-o de o sută de ori pe mama, zdrobită de migrene violente, întinsă pe pat ca o moartă, cu obrajii palizi şi cu dinţii strînşi, lucru care mă ducea la desperare ; dar indolenţa paralitică a bunicii era ceva ce nu-mi puteam explica şi care adesea mi se părea voită. Era, desigur, la origine şi ceva din asta. Prea a trăit ea într-o cutie şi sîngele şi-a pierdut energia necesară circulaţiei ; cînd era nevoie să i se ia sînge, nu i puteau scoate o singură picătură, atît era de inert în vinele sale. Mi-era o teamă cumplită să nu devin ca ea, şi cînd îmi poruncea să nu fiu agitată, nici zgomotoasă, mi se părea că-mi poruncea să mor.

În sfîrşit, toate instinctele mele se revoltau împotriva acestei diferenţe de constituţie şi n-am iubit-o cu adevărat pe bunica decît atunci cînd am ştiut să judec. Pînă atunci, mărturisesc am avut pentru ea un soi de veneraţie morală unită cu o aversiune fizică

de neînvins. Biata femeie își dete seama de răceala mea și încercă s-o înlăture prin reproșuri care nu slujiră decît s-o sporească, constatînd cu proprii mei ochi un sentiment de care nu-mi dădeam seama.

A suferit mult, și eu, poate, și mai mult, fără să mă pot apăra. Dar apoi, cînd spiritul meu s-a dezvoltat s-a produs în mine o reacție și ea a recunoscut că s-a înșelat socotindu-mă ingrată și încăpățînată.

PARTEA A TREIA

DE LA COPILĂRIE LA TINEREȚE

1810—1819

I

Călătoria la Paris. — Marea berlină. — La Sologne. — Pădurea din Orléans şi spînzuraţii. — Apartamentul bunicii mele din Paris. — Plimbările cu mama. — Pieptănătura chinezească. — Sora mea. — Prima durere cumplită — Păpuşa neagră. — Boală şi vedenie în delir.

Cred că am plecat la Paris la începutul iernii lui 1810 spre 1811, căci Napoleon intrase învingător în Viena şi se însurase cu Maria-Luiza în timpul primei mele şederi la Nohant. Îmi amintesc cele două locuri din grădină unde am auzit aceste două veşti preocupînd familia. Mi-am luat rămas bun de la Ursule; biata fată era dezolată, dar aveam s-o regăsesc la întoarcere şi, de altfel, eram atît de bucuroasă că mă duceam s-o văd pe mama, încît eram aproape insensibilă la orice. Făcusem prima experienţă a unei despărţiri şi începeam să am noţiunea timpului. Numărasem zilele şi orele care se scurseseră departe de unicul obiect al dragostei mele. Îl iubeam şi pe Hippolyte, în ciuda tachinărilor lui. Plîngea şi el că rămîne singur pentru prima oară în această casă mare. Îl compătimeam, aş fi vrut să-l ia şi pe el; dar în fond n-aveam lacrimi pentru nimeni, n-o

aveam în cap decît pe mama, şi bunica mea care-şi petrecea viaţa studiindu-mă, îi şoptea lui Deschartres (copiii aud totul) :

— Micuţa asta nu-i atît de sensibilă pe cît am crezut !

Trebuiau, în acea vreme, trei zile bune ca să ajungi la Paris, uneori chiar patru. Şi totuşi, bunica mea călătorea cu poştalionul. Dar nu-şi putea petrece noaptea în trăsură, şi cînd făcea, cu marea sa berlină, douăzeci şi cinci de leghe pe zi, se simţea zdrobită. Această trăsură de călătorie era o adevărată casă pe roate. Se ştie cu cîte pachete, mărunţişuri şi conforturi de tot soiul, se încărcau şi se incomodau într-o călătorie oamenii bătrîni şi mai ales persoanele rafinate.

Nenumăratele buzunare ale acestui vehicul erau pline cu de-ale gurii, dulciuri, parfumuri, cărţi de joc, itinerarii, bani, mai ştiu eu ce ? — de-ai fi zis că ne îmbarcasem pentru o lună. Bunica şi camerista ei, înfofolite în pături pentru picioare, erau întinse în fundul trăsurii ; eu ocupam bancheta din faţă şi deşi nu-mi mai încăpeam în piele de bucurie îmi dădeam osteneala să-mi înăbuş neastîmpărul într-un spaţiu atît de mic şi să nu lovesc cu picioarele persoana din faţa mea. Devenisem foarte turbulentă în viaţa Nohantului, pentru că începusem să mă bucur de o sănătate perfectă ; dar n-am întîrziat să mă simt mai puţin vioaie şi mai plăpîndă în aerul Parisului care nu mi-a priit niciodată.

Călătoria totuşi nu m-a plictisit. Se întîmpla pentru prima oară să nu fiu copleşită de somnul pe care uruitul trăsurii îl provoacă în copilărie, şi această succesiune de lucruri noi îmi ţinea ochii deschişi şi spiritul încordat.

Nu exista totuşi nimic mai trist şi mai dezagreabil decît drumul de la Châteauroux la Orléans. Trebuia

să străbați întreaga Sologne, regiune aridă, fără grandoare și fără poezie. Eugène Sue ne-a lăudat totuși frumusețile necultivate și farmecele sălbatice ale acestei părți ale Franței. E sincer în admirația sa, căci l-am auzit vorbind despre asta la fel cum a și scris. Dar, fie că părțile ținutului pe care le descoperi pe drum sînt deosebit de urîte, fie că un ținut absolut neted mi-e, în mod firesc, antipatic, Sologne pe care am străbătut-o poate de o sută de ori, la orice oră din zi și din noapte și în orice anotimp al anului, mi s-a părut totdeauna posomorîtă de moarte și vulgară. Vegetația sălbatică e la fel de săracă aici ca și plantele cultivate. Pădurile de pini, care încep să se ridice, sînt prea tinere pentru a avea personalitate. Ele alcătuiesc un fel de bălți de un verde țipător pe un sol fără culoare. Pămîntul este palid, ierburile, scoarța copacilor pipernicite, tufișurile, animalele, locuitorii mai ales, sînt galbeni, chiar livizi; ținut nenorocit și vast care se usucă, insalubru, într-un fel de marasm moral și fizic al omului și al naturii.

Poeții și pictorii își bat joc, în general, de acest lucru și se bucură de această dezolare, care, în anumite regiuni, le furnizează tablouri și singurătăți încîntătoare. Mărturisesc că sînt printre aceste singurătăți unele deosebit de frumoase, dar amintindu-ți sărăcia celor care vegetează și care ar putea să trăiască omenește aici, dorești ca civilizația și cultura să le distrugă poezia. În Sologne însă nu am fost niciodată tentată de acest gînd nelalocul lui. Există lande minunate în Creuse, vaste terenuri sinuoase, bogate în plante sălbatice, presărate de bălți cu apă limpede și de pîlcuri de arbori seculari. În Sologne nu există nimic asemănător, cel puțin în raza pe care ochiul meu a cuprins-o de atîtea ori, pe o întindere de douăzeci de leghe. Totul e aici mic și fad,

exceptînd orizontul vast și cerul totdeauna însuflețite și frumoase.

Dar această diferență între Sologne și alte ținuturi necultivate pe care le-am văzut dovedește ceva. Natura nu se dezminte niciodată cînd e fecundă, și faptul că pustiurile din Creuse au copaci atît de frumoși, ierburi atît de frumoase și hrănesc vite atît de grase, dovedește că solul este excelent și va produce mari bogății cu cheltuieli foarte puține, în timp ce Sologne va avea nevoie de timp și de cheltuieli considerabile pînă să devină un ținut productiv de mîna a doua. Regiunea Brenne, mai puțin fertilă decît Creuse, este totuși superioară ținutului Sologne.

Am spus toate astea fără a voi totuși să-l dezmint pe Eugène Sue, care ar trebui să cunoască în Sologne, o altă Sologne decît cea pe care am parcurs-o eu.

Să străbați azi pădurea din Orléans nu-i mare lucru. În copilăria mea era ceva măreț și de temut. Copacii mari mai umbreau drumul de-a lungul unui parcurs de două ore, și trăsurile erau adesea oprite de tîlhari, accesorii inevitabile ale tuturor emoțiilor unei călătorii. Trebuia să-i grăbești pe surugii să ajungă aici înaintea nopții. Dar cu tot zelul pe care l-am depus în această primă călătorie cu bunica, ne-a prins noaptea în pădure. Bunica nu era cîtuși de puțin fricoasă și cînd îndeplinea tot ceea ce-i poruncea prudența, dacă precauțiile sale erau dejucate de unele împrejurări neprevăzute, se resemna în chip admirabil. Camerista nu era la fel de calmă, dar se ferea cu grijă să lase să se vadă ceva și discutau amîndouă despre temerile lor cu multă filozofie. Nu știu de ce hoții nu-mi inspirau nici o frică; dar am fost apucată dintr-odată de o teroare cumplită cînd am auzit-o pe bunica spunîndu-i domnișoarei Julie :

— Astăzi, atacurile hoților nu mai sînt atît de frecvente și pădurea s-a rărit mult pe marginea drumului, în comparație cu ceea ce era înainte de Revoluție. Exista pe aici un hățiș des și tare puține șanțuri, astfel că erai atacat fără să știi de cine și fără să ai timpul să te aperi. Am avut fericirea de a nu fi niciodată atacată în călătoriile mele la Châteauroux, și totuși domnul Dupin era totdeauna înarmat pînă în dinți, ca și servitorii, cînd străbăteam acest loc periculos. Furturile și omorurile erau frecvente și nu exista decît un mijloc de a le număra și de a le semnala călătorilor. După ce tîlharii erau prinși, judecați și condamnați, erau spînzurați de copacii de pe margine, chiar în locul unde făptuiseră crima ; astfel încît vedeai aici, de fiecare parte a drumului și la distanțe destul de apropiate, leșuri agățate de ramuri și pe care vîntul ți le legăna pe deasupra capului. Cînd mergeai mai des pe drumul ăsta, îi cunoșteai pe toți spînzurații și în fiecare an numărai alții, ceea ce dovedește că exemplul nu slujește la mare lucru. Îmi amintesc că într-o iarnă am văzut aici o femeie zdravănă al cărei păr negru, lung, flutura în vînt. Era un spectacol înfricoșător și duhoarea te urmărea pînă la porțile orașului.

Bunica o fi crezut poate că am adormit în timpul acestei lugubre povestiri. Eu, însă, amuțisem de groază și o sudoare rece îmi acoperise membrele. Era pentru prima oară cînd îmi făceam, despre moarte, o imagine înfricoșătoare. Spînzuraților, copacii, corbii, pletele negre toate acestea au făcut să-mi treacă prin minte imagini atît de îngrozitoare, încît dinții îmi clănțăneau de spaimă. Nu mă gîndeam pentru nimic în lume la pericolul de a fi atacată sau împușcată în această pădure ; nu vedeam decît spînzuraților legănîndu-se pe crengile bătrînilor stejari și mi-i închipuiam cu niște trăsături înfricoșătoare.

Această spaimă a persistat multă vreme și de cîte ori străbăteam pădurea, pînă la vîrsta de cincisprezece sau șaisprezece ani, ea îmi revenea la fel de vie și de dureroasă. Atît e de adevărat că emoțiile realității nu înseamnă nimic în comparație cu cele pe care ni le înfățișează imaginația!

Am sosit la Paris, în strada Neuve-des-Mathurins, într-un frumos apartament care dădea spre vastele grădini situate pe cealaltă parte a străzii și pe care, de la ferestrele noastre, le vedeam în întregime. Apartamentul bunicii era mobilat ca înainte de revoluție. Mobilele erau cele pe care le salvase de la dezastru și totul părea încă în stare bună și foarte confortabil. Camera, tapițată și mobilată cu damasc albastru ca cerul, peste tot, covoare, foc zdravăn în toate căminele.

N-am locuit niciodată atît de bine și aceste rafinamente ale unei bunestări, mult mai modestă la Nohant, erau pentru mine un continuu prilej de mirare. N-aveam însă nevoie de toate astea, eu, crescută în sărmana cameră garnisită cu lemn și pardosită cu piatră din strada Grange-Batelière și nu mă bucuram deloc de aceste satisfacții ale vieții, față de care bunicii i-ar fi plăcut să mă vadă mai sensibilă. Nu trăiam, nu surîdeam decît atunci cînd mama se afla lîngă mine. Ea venea zilnic și pasiunea mea creștea cu fiecare nouă întrevedere. O copleșeam cu mîngîieri și, biata femeie, văzînd că acest lucru o făcea pe bunica să sufere, era silită să mă potolească și să se abțină ea însăși de la expansiuni prea vii. Ni se îngăduia să ieșim împreună, deși acest lucru nu ajuta scopului propus de a mă despărți de ea. Bunica nu mergea niciodată pe jos, nu se putea lipsi de prezența domnișoarei Julie, care ea însăși era stîngace, distrată, mioapă, și care m-ar fi pierdut pe străzi sau m-ar fi lăsat să fiu călcată de trăsuri. N-aș fi mers

deci niciodată dacă mama nu m-ar fi luat zilnic să fac drumuri lungi și, deși aveam picioruşe mici, aș fi umblat cu ea pînă la capătul lumii numai pentru plăcerea de a o ține de mînă, de a-i atinge rochia, de a privi împreună cu ea tot ceea ce-mi spunea să privesc. Totul mi se părea frumos dacă era văzut și de ochii ei. Bulevardele erau un loc fermecat ; băile chinezești, cu înfricoșătorul lor stil imitînd stîncile, și cu figurile lor grotești și stupide, de porțelan, alcătuiau un palat din poveștile cu zîne ; cîinii dresați care dansau pe bulevard, dughenele cu jucării, negustorii de stampe și negustorii de păsări mă înnebuneau, și mama, oprindu-se înaintea a tot ceea ce mă interesa, bucurîndu-se odată cu mine, copilul în care se vedea pe ea însăși, îmi sporea bucuriile fiindcă le împărtășea și ea.

Bunica avea un spirit de discernămînt mai luminat și de o mare elevație firească. Ea voia să-mi formeze gustul și făcea o critică judicioasă tuturor obiectelor care mă impresionau. Îmi spunea :

— Iată un chip prost desenat, un ansamblu de culori care șochează vederea, o compoziție, sau un limbaj, sau o muzică, sau o toaletă de prost gust...

N-am putut pricepe asta decît cu timpul. Mama, mai puțin dificilă și mai naivă, era într-o mai directă comunicare de impresii cu mine. Îi plăceau aproape toate produsele de artă sau industriale numai pentru că aveau forme vesele și culori proaspete, și o amuza chiar și ceea ce nu-i plăcea. Avea pasiunea noului, și nu exista modă nouă care să nu-i pară mai frumoasă decît tot ceea ce văzuse pînă atunci. Totul i se potrivea : nimic n-o putea face urîtă sau dizgrațioasă, în ciuda criticilor bunicii credincioasă, pe drept, taliilor sale lungi și amplelor sale jupe ale epocii Directoratului.

Mama, pasionată de moda zilei, era dezolată cînd o vedea pe bunica îmbrăcîndu-mă ca pe-o „bătrînică de treabă". Îmi croia paltonașe vătuite din vechile sale paltoane, puțin uzate, dar încă bune, astfel încît eram aproape întotdeauna înveșmîntată în culori întunecate, și talia, care se purta jos, îmi cădea de pe șolduri. Am arătat și mai cumplit atunci cînd a început să se poarte talia sus. Era, totuși, pentru mine mult mai bine. Începeam să am plete lungi, negre, care-mi fluturau pe umeri și se încrețeau de la sine doar cît mi se trecea cu un burete ud pe păr. Mama o bătu atîta la cap pe bunica, încît aceasta trebui pînă la urmă s-o lase să mă pieptene după moda chinezească.

Era cea mai cumplită coafură care se poate imagina și a fost, desigur, inventată pentru figurile care n-au frunte. Părul îmi era dat peste cap și pieptănat în contrasens pînă cînd stătea drept, apoi mi-l răsuceau în creștet, în așa fel încît capul părea o sferă alungită avînd pe deasupra o altă sferă mai mică, de păr. Semăna cu un cozonac sau cu rigva unui pelerin. Adăugați la această urîțenie supliciul de a avea pletele luate în răspăr; trebuiau opt zile de dureri atroce și de insomnie înainte ca el să capete această cută forțată, și mi-l strîngeau atît de tare, cu un cordon, pentru a-l face să stea astfel, încît pielea de pe frunte mi se trăgea în sus și colțurile ochilor mi se ridicau întocmai ca la chipurile de pe evantaiele chinezești.

Mă supuneam orbește acestui chin, deși îmi era absolut indiferent dacă deveneam frumoasă sau urîtă, dacă eram în pas cu moda sau dacă aș fi putut protesta împotriva aberațiilor sale. Mama voia așa, îi plăcea ei astfel, sufeream totul cu un curaj stoic. Bunica mă găsea groaznică, era disperată. Dar nu socotea nimerit să se certe pentru un lucru atît de mă-

runt, mai ales că mama o ajuta cît putea să-mi potolească înflăcărarea mare ce-o aveam pentru ea.

Acest lucru, la început fu uşor în aparenţă. Mama mă lua cu ea zilnic în oraş pentru a cina şi, cum îşi petrecea mai toată ziua cu mine, nu mă despărţeam de ea decît în timpul somnului ; dar o împrejurare în care după părerea mea bunica n-a avut dreptate a avut darul să reînsufleţească în curînd preferinţa mea pentru mama.

Caroline nu mă mai văzuse de la plecarea mea în Spania şi se pare că bunica îi pusese mamei o condiţie esenţială, aceea de a rupe pentru totdeauna orice legătură între sora mea şi mine. Pentru ce această aversiune faţă de un copil plin de candoare, crescut rigid şi care a fost toată viaţa un model de austeritate ? Nu ştiu, şi nu pot să-mi dau seama nici astăzi. Din moment ce mama este admisă şi acceptată, pentru ce fiica e hulită şi alungată ? Era aici o prejudecată, o nedreptate inexplicabilă din partea unei persoane care ştia totuşi să se ridice deasupra prejudecăţilor lumii sale, cînd scăpa de influenţele nedemne ale spiritului şi inimii sale. Caroline se născuse cu mult timp înainte ca tatăl meu s-o fi cunoscut pe mama ; tata a tratat-o şi a iubit-o ca pe fiica sa, ea a fost tovarăşa cu judecată şi îngăduitoare a primelor mele jocuri. Era un copil frumos şi blînd şi care n-a avut niciodată faţă de mine decît o singură vină, aceea de a fi prea absolută în ideile sale despre ordine şi despre evlavie. Nu văd de ce ar fi putut să se teamă bunica de contactul meu cu ea, şi de ce aş fi putut să roşesc vreodată în faţa lumii, recunoscînd-o ca soră, afară dacă nu se consideră drept o pată faptul de a nu fi nobil din naştere, de a ieşi probabil din sînul poporului, căci n-am ştiut niciodată ce rang avusese în societate tatăl Carolinei, dar e de presupus că era de aceeaşi condiţie umilă şi obscură ca şi mama. Nu

eram însă și eu fiica Sophiei Delaborde, nepoata negustorului de păsări, strănepoata mamei Cloquard? Cum puteau să-și închipuie că mă vor face să uit că mă trăgeam din popor și că mă vor convinge că copilul purtat în același sîn, ca și mine, îmi era inferior pentru singurul motiv că nu avea onoarea să numere pe regele Poloniei și pe mareșalul de Saxa printre strămoșii săi paterni? Ce prostie sau, mai curînd, ce copilărie de neconceput! Și cînd o persoană în vîrstă și cu mintea luminată săvîrșește o greșeală în fața unui copil, cît timp, cîte eforturi și desăvîrșiri nu sînt necesare pentru a-i șterge această impresie?

Bunica făcu această minune, căci o astfel de greșeală rămasă vie în mintea mea, a fost pînă la urmă ștearsă de comorile de tandrețe pe care sufletul ei le-a risipit pentru mine. Dar dacă n-aș recunoaște că a existat o rațiune profundă în strădania pe care a depus-o de a se face iubită de mine, aș fi un monstru. Sînt deci silită să spun prin ce a păcătuit la început, și acum, cînd cunosc obstinația claselor nobile, greșeala îmi pare a nu fi fost a ei, ci în întregime a mediului în care ea a trăit și din care, în ciuda inimii sale nobile și a rațiunii sale, n-a putut niciodată să se desprindă în întregime.

Ea a cerut deci ca sora mea să fie înstrăinată de mine.

Caroline avea aproape doisprezece ani. Era la pensionși de fiecare dată cînd venea s-o vadă pe mama, o ruga să o ducă la bunica, pentru a mă vedea, sau să mă aducă pe mine la ea acasă. Mama îi ocolea rugămintea sau îi dădeă fel de fel de explicații, neputînd și nevrînd s-o facă să înțeleagă excluderea greu de explicat care apăsa asupra ei. Biata micuță neînțelegînd în adevăr nimic din toate astea, nemaiputînd să reziste nerăbdării de a mă îmbrățișa și neascul-

tînd decît de inima sa, profită într-o seară cînd mama mînca la unchiul meu, Beaumont, o convinse, la portiera trăsurii, s-o însoţească şi sosi la noi foarte bucuroasă şi plină de atenţii. Îi era totuşi puţin frică de această bunică pe care n-o văzuse niciodată ; sau poate credea că se dusese şi ea la masa unchiului meu, sau poate era decisă să treacă peste orice ca să mă vadă.

Era ceasul şapte sau opt, mă jucam, cu melancolie, singură cuc, pe covorul din salon, cînd aud un zgomot în odaia de alături şi o văd pe dădaca mea că întredeschide uşa şi mă cheamă încetişor. Bunica părea că aţipise în fotoliu ; dar avea somnul uşor. În clipa în care ieşeam pe uşă, în vîrful picioarelor, bunica se întoarse şi spuse cu un ton sever :

— Unde te duci atît de misterioasă, copila mea ?

— Nu ştiu, bunico, m-a chemat dădaca...

— Intră, Rose, ce doreşti ? De ce-mi chemi fetiţa, ca şi cînd te-ai ascunde de mine ?

Dădaca, încurcată, ezită şi sfîrşeşte prin a spune :

— Ei bine, doamnă, e aici domnişoara Caroline.

Acest nume atît de pur şi de dulce avu un efect extraordinar asupra bunicii. Crezu într-o rezistenţă făţişă din partea mamei sau într-o hotărîre de a o înşela, pe care copilul sau dădaca, din stîngăcie, o dăduseră pe faţă. Vorbi dur şi sec, ceea ce desigur i s-a întîmplat foarte rar în viaţă.

— Această micuţă să plece imediat, spuse ea, şi să nu mai calce niciodată pe aici ! Ştie foarte bine că nu trebuie s-o vadă pe fata mea ! Fata mea n-o cunoaşte, şi nici eu n-o cunosc. Cît despre dumneata, Rose, dacă vei încerca s-o mai aduci în casa mea, te dau afară !

Rose, înspăimîntată, dispăru. Eram tulburată şi speriată, aproape mîhnită, căindu-mă de a-i fi dat bunicii un prilej de mînie, căci simţeam bine că

această emoție nu era firească și, desigur, o făcea să sufere mult. Uimirea mea de a o vedea astfel mă împiedică să mă gîndesc la Caroline, de care de altfel nici nu-mi mai aduceam prea bine aminte. Deodată, în urma șușotelilor schimbate în dosul ușii, aud un plins înăbușit, dar sfîșietor, un strigăt pornit din adîncul sufletului, care pătrunzînd într-al meu a trezit vocea sîngelui. Caroline era cea care plîngea ; a plecat consternată, zdrobită, umilită, rănită în orgoliul ei îndreptățit și în dragostea ei naivă pentru mine.

Imaginea surorii mele se reînsufleți repede în memoria mea, mi se păru c-o văd așa cum era ea, în strada Grange-Batelière și la Chaillot, mărișoară, subțire, modestă și îndatoritoare, făcîndu-se roaba capriciilor mele, cîntîndu-mi cîntece ca să mă adoarmă, sau istorisindu-mi povești frumoase cu zîne. Am izbucnit în lacrimi și m-am năpustit spre ușă ; era însă prea tîrziu, plecase ; dădaca începu să plîngă și mă luă în brațe rugîndu-mă să-mi ascund față de bunica o durere care ar fi atîțat-o împotriva ei ; dar bunica mă chemă și vru să mă ia pe genunchi ca să mă liniștească ; eu o resping, fug de mîngîierile ei și mă trîntesc pe jos, într-un colț, strigînd :

— Vreau să mă întorc la mama, nu mai vreau să rămîn aici !

Domnișoara Julie sosește la rîndul ei și vrea să mă facă să-mi vin în fire. Îmi vorbește de bunica pe care o îmbolnăvesc, după cum mă încredințează ea, și pe care refuz s-o privesc.

— Îi faci necazuri bunicii dumitale care te iubește, căreia îi ești dragă, care nu trăiește decît pentru dumneata !

Dar n-ascult nimic, o rechem pe mama, pe sora mea, cu strigăte de disperare. Eram atît de bolnavă și atît de sufocată de durere, încît nici nu s-au mai gîndit să mă ducă să-i spun „noapte bună" bunicii.

M-au dus la culcare, și toată noaptea n-am făcut decît să gem și să suspin prin somn.

Fără îndoială, bunica a petrecut și ea o noapte proastă. Mai pe urmă, am înțeles atît de bine cît era de bună și de tandră, încît sînt sigură acum că încerca ea însăși o mare durere atunci cînd se vedea silită să provoace altora durere ; dar demnitatea îi interzicea să arate acest lucru și atunci ea încerca să-l facă să fie uitat pe căi ocolite, prin atenții și răsfățuri.

Cînd m-am trezit, am găsit pe pat o păpușă pe care o doriserm mult în ajun, pe care o văzusem, cu mama, într-un magazin de jucării, și despre care îi făcusem bunei mele bunici o descriere amănunțită cînd m-am întors la cină. Era o mică negresă care avea aerul că rîde în hohote și care-și arăta dinții albi și ochii strălucitori în mijlocul chipului ei negru. Era rotundă și bine făcută, avea o rochie de crep roz, cu un franj de argint la poale. Acest lucru mi s-a părut bizar, fantastic, admirabil și, dimineața, înainte să mă trezesc, biata bunică trimisese să mi se caute păpușa, pentru a mă face să uit durerea. Într-adevăr, văzînd-o, am simțit o vie plăcere ; am luat-o în brațele mele, rîsul ei frumos îl stîrni pe al meu și o îmbrățișai cum își îmbrățișează o tînără mamă noul-născut. Dar tot privind-o și legănînd-o la inima mea, amintirile din ajun se reînsuflețiră. Mă gîndii la mama, la sora mea, la asprimea bunicii, și aruncai păpușa cît colo. Dar cum biata negresă rîdea într-una, o luai iar, o mîngîiai și o udai cu lacrimile mele, abandonîndu-mă iluziei unei iubiri materne care stîrni în mine sentimentul dragostei filiale. Apoi, dintr-odată, am simțit o ameteală, am scăpat păpușa jos și am început să vărs fiere, fapt care le-a speriat pe dădacele mele.

Timp de mai multe zile n-am mai ştiut ce se petrece, aveam o rujeolă cu febră mare. O avusesem, probabil, mai de mult, dar cele întîmplate îi grăbiseră apariţia sau îi sporiseră intensitatea. Am fost destul de grav bolnavă, şi într-o noapte am avut o nălucire care m-a tulburat mult.

În camera în care mă aflam, ardea o lampă, cele două dădace dormeau, eu deschisesem ochii şi-mi simţeam capul în flăcări. Mi se părea totuşi că ideile îmi erau foarte limpezi şi că, privind fix acea lampă, îmi dădeam bine seama de ceea ce se întîmpla. Pe fitil se formase o ciupercă mare şi fumul negru care se răspîndea în jur îşi desena umbra tremurătoare pe tavan. Deodată, capătul fitilului luă o formă distinctă, aceea a unui omuleţ care dansa în mijlocul flăcării. Se desprinse puţin cîte puţin şi începu să se învîrtească, tot mai repede şi pe măsură ce se învîrtea, creştea mereu ; ajunse mare, cît un om adevărat, apoi crescu cît un uriaş ai cărui paşi iuţi loveau pămîntul cu putere, în timp ce coama lui zbîrlită mătura circular tavanul cu uşurinţa unui liliac.

Am scos nişte strigăte înspăimîntate şi dădacele au venit îndată să mă liniştească ; dar apariţia a revenit de trei sau patru ori şi a durat aproape pînă la ziuă. A fost singura dată cînd îmi aduc aminte să fi avut un coşmar. Dacă am mai avut de atunci, nu mi-am mai dat seama sau nu-mi mai amintesc.

II

Rose şi Julie. — Diplomaţia maternă a bunicii. — Regăsesc acel „acasă la noi". — Interiorul frăţelui bunicii. — „A vedea înseamnă a avea". — Mesele fine ale fratelui bunicii mele; tabacherile sale. — Doamna de la Marlière. — Doamna de Pardaillan. — Doamna de Béranger şi peruca sa. — Doamna de Ferrières şi braţele ei frumoase. — Doamna de Malatesta şi cîinele ei. — Preoţii. — Primele simptome ale unei înclinări către observaţie. — Cele cinci generaţii din strada Grammont. — Balul copiilor. — Falsa graţie. — Nobilii literaţi ai zilelor noastre.

Cînd febra mi se risipi şi cînd mai stăteam în pat doar din precauţie, le auzii pe domnişoarele Julie şi Rose care sporovăiau, cu vocea pe jumătate, despre boala mea şi despre pricina care o făcuse să fie atît de violentă.

Trebuie să spun mai întîi care erau cele două persoane sub influenţa cărora am fost prea mult lăsată, spre fericirea copilăriei mele.

Rose se afla în slujba mamei încă de pe cînd trăia tata şi mama, mulţumită de ataşamentul ei şi de multele calităţi pe care le avea, reîntîlnind-o la Paris fără slujbă, şi dorind să mă deie în grija unei femei curate şi cinstite, a convins-o pe bunica s-o ia la ea

ca să mă îngrijească, să mă plimbe și să mă distreze. Rose era o roșcată puternică, activă și întreprinzătoare. Era clădită ca un băiat, urca pe cal, un picior ici, un picior colo, galopînd ca un diavol, sărind peste gropi, căzînd uneori, spărgîndu-și capul și nedescurajîndu-se niciodată. În călătorie îi era prețioasă bunicii, pentru că nu uita nimic, prevedea totul, punea piedică la roată, ridica poștalionul dacă cumva cădea, dregea șleaurile și, în caz de nevoie, ar fi fost în stare să-și pună cizme zdravene și să conducă trăsura. Era o fire puternică, după cum se vede, un adevărat căruțaș din ținutul Brie unde și crescuse.

Era muncitoare, îndemînatică, curajoasă, curată ca o slujnică olandeză, proaspătă, dreaptă, plină de inimă și de devotament. Dar avea un defect pe care l-am băgat de seamă pe urmă și care ținea de ardoarea sîngelui și de exuberanța vieții ei. Era violentă și brutală. Cum mă iubea mult, îngrijindu-mă bine în primii ani ai copilăriei, mama credea, că mi-a dăruit o prietenă, și Rose mă iubea, într-adevăr, dar manifesta mînii și tiranii care mai tîrziu aveau să mă apese și să facă din a doua mea copilărie un soi de martiriu.

Totuși i-am iertat totul și, lucru bizar, în ciuda independenței caracterului meu și a suferințelor cu care m-a copleșit, n-am urît-o niciodată. Și asta din pricină că era sinceră, generoasă și mai ales pentru că o iubea pe mama și a iubit-o întotdeauna. Domnișoara Julie era exact contrariul Rosei. Blîndă, politicoasă, nu ridica niciodată vocea și arăta o ardoare angelică în toate lucrurile; dar era lipsită de sinceritate și asta e o trăsătură de caracter pe care n-am putut niciodată s-o sufăr. Era o fată cu un spirit superior, nu ezit s-o spun. Ieșită din orășelul La Châtre fără să fi învățat nimic, abia știind să scrie și să citească, a folosit limbile sale trîndăveli de la

Nohaut citind tot ce-i cădea în mînă. La început a luat în primire romanele, pentru care toate cameristele au pasiune, ceea ce mă face să mă gîndesc adesea la ea cînd scriu.

Apoi au urmat cărţile de istorie şi, în sfîrşit, lucrările de filozofie. Îl cunoştea pe Voltaire, mai bine chiar decît bunica, şi am văzut în mîinile sale *Contractul social* al lui Rousseau pe care-l înţelegea foarte bine. Toate *Memoriile* cunoscute au fost înghiţite şi reţinute de această minte rece, pozitivă şi serioasă. Era versată în toate intrigile de la curţile lui Ludovic al XIV-lea, Ludovic al XV-lea, a ţarinei Ecaterina, a Mariei Tereza, a marelui Frederic, întocmai ca un bătrîn diplomat ; şi dacă se întîmpla să nu-ţi aminteşti cu care dintre marile familii ale Europei se înrudeau seniorii vechii Franţe, puteai să i te adresezi, căci capul ei era doldora de aşa ceva. Nu ştiu dacă la bătrîneţe a păstrat această aptitudine şi această memorie, dar am cunoscut-o într-adevăr erudită în acest domeniu, solid instruită în multe alte privinţe, deşi n-avea habar de ortografie.

Aş vrea să vorbesc mai îndelung despre ea ; căci m-a făcut să sufăr mult şi rapoartele sale poliţieneşti, pe socoteala mea, date bunicii, m-au făcut mult mai nenorocită decît strigătele şi loviturile prin care Rose, cu bună intenţie, se străduia să mă abrutizeze ; dar nu mă voi plînge cu amărăciune nici de una, nici de cealaltă. Au contribuit amîndouă la educaţia mea, fizică şi morală, după puterea lor, şi fiecare după un sistem pe care-l credea cel mai bun.

Sînt de acord că Julie îmi displăcea în mod deosebit pentru că o ura pe mama. În privinţa asta, ea credea că-şi dovedeşte ataşamentul faţă de stăpîna sa, dar îi făcea acesteia mai mult rău decît bine. În rezumat, exista în casa noastră partidul mamei, reprezentat de Rose, de Ursule şi de mine ; partidul

bunicii era reprezentat de Deschartres şi de Julie.

Trebuie spus, spre lauda celor două însoţitoare ale bunicii, că această diferenţă de opinii nu le împiedica să trăiască împreună, pe picior de mare prietenie, şi că Rose, fără a abandona vreodată apărarea prinţesei sale stăpîne, profesa întotdeauna un mare respect şi un mare devotament pentru a doua.

Ele au îngrijit-o pe bunica pînă în ultima sa zi, cu mult zel ; ele i-au închis ochii. Le-am iertat deci uneia solicitudinea feroce faţă de persoana mea, celeilalte, abuzul de influenţă pe lîngă bunica, toate necazurile şi toate lacrimile care le-am vărsat din pricina lor.

Cele două şuşoteau deci la mine în cameră, şi cîte lucruri am aflat datorită lor despre familia mea, lucruri pe care mi-ar fi plăcut să nu le cunosc atît de curînd ! În acea zi spuneau (Julie) :

— Vai, cît e de nebună micuţa asta după maică-sa ; numai că maică-sa n-o iubeşte cîtuşi de puţin. N-a venit odată s-o vadă de cînd s-a îmbolnăvit.

— Mama ei, spunea Rose, a venit zilnic să afle noutăţi ; dar n-a voit să urce pentru că e supărată pe doamna din pricina Carolinei.

— E totuna, reluă Julie, ar fi putut să vină s-o vadă pe fiică-sa fără să intre la doamna ; dar i-a spus domnului de Beaumont că i-e frică să nu ia pojarul. Îşi teme pielea.

— Te înşeli, Julie, reluă Rose, nu-i chiar aşa ; se teme să nu-i ducă pojarul Carolinei ; pentru ce să-i fie amîndouă fetele bolnave deodată ? E de-ajuns una singură.

Această explicaţie îmi făcu bine şi-mi potoli dorinţa de a o vedea pe mama. Ea veni a doua zi pînă la uşa camerei mele şi-mi strigă bună ziua prin ea.

— Du-te, mamă, i-am spus, nu intra. Nu vreau să-i duci pojarul meu Carolinei.

— Vezi, spuse mama nu știu cărei persoane care o însoțea, fata mă cunoaște bine. Nu mă acuză. Oricît aș fi de bîrfită și oricîte mizerii mi s-ar face, n-o vor împiedica să mă iubească.

Se vede, după aceste mici scene de interior, că existau în jurul celor două mame ale mele oameni care le repetau vorbele și le înveninau conflictele. Biata mea inimă de copil începea să se clatine din pricina rivalității lor.

Obiect al unei gelozii și al unei lupte continue, nu se putea să nu devin prada unei părtiniri, după cum eram victima durerilor pe care le pricinuiam.

De îndată ce m-am simțit în stare să ies, bunica m-a învelit cu grijă, m-a luat cu ea într-o trăsură și m-a dus la mama la care încă nu fusesem după întoarcerea mea la Paris. Ea locuia atunci în strada Duphot, dacă nu mă înșel. Apartamentul era mic, sobru și scund, mobilat sărăcăcios, iar în șemineul din salon clocotea oala cu supă. Totul era curat, dar nu se simțea nici bogăția, nici risipa. Atîta i s-a reproșat mamei că i-a dezechilibrat viața tatii, și că l-a împins să facă datorii, încît sînt bucuroasă s-o regăsesc, în toate amintirile mele, econoamă, aproape avară față de ea însăși.

Persoana care veni să ne deschidă, fu Caroline. Cu năsucul ei în vînt, mi se păru frumoasă ca un înger. Era mai mare ca mine, avea pielea mai puțin brună, trăsăturile mai delicate și o expresie de finețe puțin rece și ironică. Susținu, cu aplomb, întîlnirea cu bunica, se simțea la ea acasă ; mă îmbrățișă cu emoție, mă mîngîie de mii de ori, îmi puse mii de întrebări, împinse, liniștită și cu mîndrie, un fotoliu spre bunica spunîndu-i :

— Luați loc, „doamnă Dupin", am s-o chem pe mama care s-a dus pînă la o vecină.

Apoi, după ce-o rugă pe portăreasa care le făcea comisioanele, căci n-aveau servitoare, s-o cheme pe mama, se întoarse, se așeză lîngă foc, mă luă pe genunchi, și se apucă să mă întrebe și să mă mîngîie fără să-i pese cîtuși de puțin de marea doamnă căreia îi adusese un atît de crud afront.

Bunica pregătise, cu siguranță, vreun cuvînt bun și demn de spus acestui copil, pentru a-l potoli și mîngîia, căci se aștepta s-o găsească timidă și speriată, sau bosumflată, și să facă față unei scene pline de lacrimi și de reproșuri; dar nevăzînd nici urmă din ceea ce prevăzuse, mai întîi încercă un soi de mirare, apoi fu cuprinsă de o ușoară indispoziție, deoarece băgai de seamă că trăgea prea mult tabac pe nas, priză după priză.

Mama sosi într-o clipă. Mă îmbrățișă cu patimă și o salută pe bunica cu o privire aspră și aprinsă. Bunica văzu bine că trebuia să preîntîmpine furtuna.

— Fata mea, spuse ea, cu mult calm și demnitate, fără îndoială că atunci cînd ai trimis-o pe Caroline la mine, ai înțeles greșit intențiile mele cu privire la relațiile care trebuie să existe între ea și Aurore. N-am avut niciodată intenția s-o jignesc pe nepoata mea în sentimentele ei. Nu mă voi opune niciodată ca ea să vină să te vadă și s-o vadă pe Caroline la dumneata. Să procedăm în așa fel încît să nu mai existe nici un fel de neînțelegere în această privință...

Nu era cu putință să ieși cu mai multă înțelepciune și cu mai multă îndemînare și dreptate din această situație. Bunica n-a fost însă totdeauna la fel de echitabilă în această privință. Se pare că, în principiu, n-a voit să consimtă ca eu s-o văd pe Caroline, chiar la mama, și că mama a fost silită să se angajeze că n-o să mă aducă la ea în plimbările noastre, angajament pe care l-a respectat cu grijă. Se pare de asemenea că, văzînd în inima mea mai mult atașament decît soco-

tea, bunica a renunțat la o hotărîre imposibilă și nelalocul ei. Dar această concesie odată făcută, își păstra dreptul de a nu admite în casa ei o persoană a cărei prezență îi era dezagreabilă. Explicația sa dibace și precisă tăie scurt orice imputare ; mama o simți și mînia sa pieri.

— Perfect, mamă, spuse ea, și vorbiră îndelung despre altceva.

Mama intrase cu furtuna în suflet și, ca de obicei, cedase în fața fermității suple și politicoase a soacrei sale care-și strînsese cu dibăcie pînzele și se reîntorsese în port.

După cîteva clipe, bunica, mai avînd și alte vizite de făcut, se pregăti de plecare rugînd-o pe mama să aibă grijă de mine pînă ce va veni să mă ia. Era o concesie și o delicatețe în plus prin care arăta că nu pretindea să stinghereaască și să supravegheze efuziunile noastre. Pierret sosi la timp ca să-i ofere brațul pînă la trăsură. Bunica avea slăbiciune pentru el, din pricina marelui devotament pe care i-l arătase tatii.

Ea îl primea foarte bine, și Pierret nu era dintre cei care s-o atîțe pe mama împotriva ei. Dimpotrivă, el nu era ocupat decît s-o liniștească și s-o determine să trăiască în bune relații cu soacră-sa. Dar îi făcea acesteia vizite foarte rare. Pentru el era o corvoadă ca să stea o jumătate de oră fără să-și aprindă țigara, fără să facă grimase și fără să profereze, la fiecare frază, înjurătura sa favorită : „Ei, drăcie !"

Ce bucurie pe mine să mă aflu în ceea ce mi se părea singura, adevărata mea familie ! Cît mi se părea de bună mama, de drăguță sora mea, de ciudat și de complezent prietenul meu Pierret ! Și acest mic apartament atît de sărman și de urît în comparație cu saloanele vătuite ale bunicii (astfel le numeam eu în bătaie de joc), deveni într-o clipă pămîntul făgăduit

al viselor mele. Îl explorai în toate colţurile, privii cu dragoste cele mai mici obiecte, mica pendulă de alabastru, vasele cu flori de hîrtie, îngălbenite sub cilindrul lor de sticlă, pernuţele de ace pe care Caroline le brodase cu jenilie, la pension, ba pînă şi încălzitoarea de picioare a mamei, această mobilă proletară exclusă din obiceiurile elegante, vechiul trepied al primelor mele improvizaţii din strada Grange-Batelière. Cît îmi erau de dragi toate astea ! Nu conteneam să spun :

— Aici sînt „la noi" acasă. „Acolo", sînt la bunica.

— Ei, drăcie ! spunea Pierret, dacă ea ar spune „la noi" în faţa doamnei Dupin, aceasta ne-ar reproşa c-o învăţăm să vorbească întocmai „ca la piaţă" !

Şi Pierret rîdea în hohote, căci rîdea din orice, mama îl ironiza şi eu strigam :

— Cît de bine ne distrăm „la noi" !

Caroline îmi făcea porumbei cu degetele, sau, cu un capăt de aţă pe care ni-l încrucişam pe degete, mă învăţa toate acele figuri şi acele combinaţii de linii pe care copiii le numesc patul, vaporul, foarfecele, fierăstrăul etc. Frumoasele păpuşi şi frumoasele cărţi cu poze ale bunicii nu mai însemnau nimic pe lîngă aceste jocuri care-mi aminteau copilăria, căci, deşi copil încă, aveam îndărătul meu o copilărie, un trecut, amintiri, regrete, o existenţă plină şi pe care n-o voi mai întîlni.

Mi se făcu foame, şi nu existau „la noi" nici prăjituri, nici dulceaţă, ci clasica oală pentru orice fel de mîncare. Gustarea mea trecu, într-o clipă, de pe sobă pe masă. Cu ce plăcere îmi regăsii farfuria de pămînt de pipă ! Niciodată n-am mîncat cu mai multă poftă. Eram ca un călător care se reîntoarce acasă după lungi peregrinări şi care se bucură de orice în micul său menaj.

Bunica veni să mă ia, inima mi se strînse.

Dar înțelesei că nu trebuia să abuzez de generozitatea ei. Am urmat-o rîzînd, cu ochii plini de lacrimi.

Mama nu voi să abuzeze nici ea de concesia făcută și nu mă lua la ea decît duminicile. Acestea erau zilele libere ale Carolinei, care se afla încă la pension sau care poate începea să învețe meseria de gravoare de note muzicale, pe care a continuat-o și a exercitat-o cu multă rîvnă și cu un oarecare profit pînă la căsătorie.

Aceste duminici fericite, așteptate cu atîta nerăbdare, treceau ca un vis. La ora cinci, Caroline se ducea să mănînce la mătușa Maréchal, mama și cu mine ne duceam să ne întîlnim cu bunica la fratele ei, domnul de Beaumont, pe care-l numeam „unchiul mare".

Această masă săptămînală, ce reunea invariabil aceiași invitați, era un vechi obicei de familie foarte plăcut. Aproape că s-a pierdut în viața agitată și dezordonată care se duce astăzi. Era modul cel mai agreabil și mai plăcut de a se vedea al unor oameni care ordonau timpul liber și deprinderile. Unchiul mare avea o bucătăreasă extrem de pricepută care avînd de-a face doar cu oameni a căror experiență și discernămînt în ale mîncării erau desăvîrșite, punea un amor-propriu imens în a le satisface acestora gusturile. Doamna Bourdieu, menajera unchiului mare și chiar unchiul în persoană exercitau o supraveghere atentă asupra acestor treburi importante. La ora cinci fix cînd soseam împreună cu mama, îi găseam în jurul focului pe bunica, într-un vast fotoliu, față în față cu vastul fotoliu al unchiului mare, iar între ei, pe doamna de Marlière, cu fusta puțin ridicată și etalînd două picioare slabe încălțate cu pantofi foarte ascuțiți.

Doamna de Marlière, era o veche prietenă a răposatei contese de Provence, soția celui care a devenit mai apoi Ludovic al XVIII-lea. Soțul ei, generalul de Marlière, murise pe eșafod. În scrisorile tatii, dacă-mi

amintesc bine, se vorbea destul de des de această doamnă. Era o persoană foarte bună, foarte-foarte veselă, expansivă, vorbăreață, îndatoritoare, devotată, sclipitoare, ironică, puțin cinică în vorbele sale. Nu era cîtuși de puțin pioasă pe atunci și-și bătea joc pe față de preoți și chiar de altele, cu o libertate extremă. În timpul Restaurației a devenit evlavioasă și a trăit pînă la nouăzeci de ani, cred, într-un aer de mare sfințenie. Era, în concluzie, o femeie minunată, fără prejudecățile vremii în care am cunoscut-o și nu m-am gîndit niciodată că ar putea deveni bigotă și intolerantă. N-avea dreptul la așa ceva, după ce a ținut atît de puțin seama de lucrurile sfinte mai bine de șaizeci de ani din viață. Era foarte bună cu mine și, cum era singura dintre prietenele bunicii care n-avusese nici o prejudecată împotriva mamei, îi arătam mai multă încredere și prietenie decît altora. Totuși, mărturisesc că nu-mi era simpatică : vocea ei limpede, accentul meridional, toaletele ciudate, bărbia ascuțită care-mi învinețea obrajii cînd mă săruta și mai ales asprimea expresiilor burlești, mă împiedicau s-o iau în serios și să aflu vreo plăcere în alintările ei.

Doamna Bourdieu, sprintenă, o ținea într-un du-te vino continuu, din bucătărie în salon ; n-avea pe atunci decît patruzeci de ani. Era o brunetă voinică, durdulie și cu trăsături foarte pronunțate. Era din Dax și vorbea cu un accent gascon și mai pronunțat decît cel al doamnei de Marlière. Îi spunea unchiului mare „papa", cum avea și mama obiceiul să-i spună.

Apartamentul pe care l-a ocupat acest unchi în tot timpul cît l-am cunoscut, adică timp de vreo cincisprezece ani, era situat în strada Guénégaud, în fundu unei curți triste și vaste, într-o casă de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea. Deși ferestrele erau înalte și lungi casa avea atîtea perdele, tapițerii, paravane, draperi

și covoare ca să împiedice aerul curat de afară să pătrundă prin cea mai mică crăpătură, încît toate camerele erau sumbre și înăbușitoare ca niște pivniți. Arta de a te feri de frig în Franța, și mai ales la Paris, începea să dispară sub Imperiu și s-a pierdut cu totul acum pentru oamenii cu avere mediocră, în ciuda numeroaselor invenții de încălzire economică cu care ne-a dotat progresul.

Moda, necesitatea și speculația care ne determină să construim case străpunse de prea multe ferestre încît nu rămîne nici un perete întreg din clădire; lipsa de grosime a zidurilor și graba cu care sînt înălțate aceste construcții urîte și fragile fac ca un apartament cu cît este mai mic, cu atît să fie mai friguros și mai costisitor de încălzit. Cel al unchiului mare, era o seră caldă creată prin grija sa asiduă, într-o casă cu ziduri groase și masive cum ar trebui să fie toate locuințele într-un climat atît de ingrat și de variabil ca al nostru. E adevărat că altădată te instalai într-un asemenea apartament pentru toată viața și că acolo unde-ți clădeai cuibul, îți săpai și mormîntul.

Oamenii bătrîni pe care i-am cunoscut în această epocă și care duceau o existență retrasă, nu trăiau decît în camera de culcare. Aveau un salon vast și frumos unde nu primeau decît odată sau de două ori pe an și unde, în restul timpului, nu intrau niciodată. Unchiul mare și bunica neprimind deloc, ar fi putut să se lipsească de acest lux inutil care dubla prețul chiriei. Dar nu s-ar fi simțit instalați ca lumea dacă ar fi fost altfel.

Mobilierul bunicii era din timpul lui Ludovic al XVI-lea, și ea nu-și făcea scrupule ca să introducă în el, din cînd în cînd, cîte un obiect mai modern, cînd i se părea comod și frumos. Unchiul mare însă era prea artist pentru a-și permite cea mai neîn-

semnată nepotrivire. Totul la el făcea parte din acelaşi stil Ludovic al XVI-lea, chiar ciubucurile uşilor sau ornamentele plafoanelor. Nu ştiu dacă a moştenit acest bogat mobilier sau dacă l-a colecţionat el însuşi ; dar ce descoperire fericită ar constitui astăzi, pentru un amator, acest mobilier, de la vătraiul şi foalele de aprins focul, pînă la patul şi ramele tablourilor. Unchiul mare avea picturi superbe în salonul său şi mobilă de Boule [1], de o măreţie şi de o bogăţie respectabilă. Cum toate astea n-au mai fost la modă, şi cum erau preferate acestor lucruri frumoase, adevărate obiecte de artă, scaunele eurùle ale Imperiului şi imitaţiile detestabile după mobila antică de la Herculanum, din mahon placat sau din lemn vopsit în culoarea bronzului, mobilierul unchiului mare nu prea avea preţ decît pentru el însuşi. Eram departe de a putea aprecia bunul gust şi valoarea artistică a unei asemenea colecţii ; şi chiar auzeam spunîndu-i-se mamei că toate astea erau prea vechi pentru a fi frumoase. Totuşi lucrurile frumoase au în ele o notă care-i impresionează adesea chiar şi pe cei ce nu le înţeleg. Cînd intram la unchiul mare, mi se părea că păşesc într-un sanctuar misterios şi, cum salonul era în adevăr un sanctuar închis, o rugam, în şoaptă, pe doamna Bourdieu să mă lase să intru acolo. Atunci, în timp ce bunicii jucau cărţi, după masă, ea îmi dădea un mic sfeşnic şi, conducîndu-mă pe ascuns în acel salon mare, mă lăsa acolo cîteva clipe, recomandîndu-mi să nu mă urc pe mobile şi să nu răstorn lumînarea. N-aveam motiv să n-o ascult : puneam sfeşnicul pe o masă, şi mă plimbam, pe furiş, prin camera vastă şi abia luminată pînă la tavan de plăpînda mea lumină. Nu vedeam, deci, decît foarte confuz ma-

[1] *André-Charles Boule* (1642—1732), renumit timplar de mobile ale cărui lucrări se disting printr-o marchetărie încrustată cu bagă şi aramă.

rile portrete de Largillière [1], frumoasele interioare flamande și tablourile maeștrilor italieni care acopereau pereții. Îmi plăcea scînteierea aurăriilor; marile cute ale perdelelor, tăcerea și singurătatea acestei camere respectabile pe care aproape că nu cutezai s-o locuiești și pe care puneam stăpînire eu singură.

Această posesiune fictivă îmi era de ajuns, căci, din cei mai tineri ani ai mei, posesiunea reală a lucrurilor n-a constituit niciodată o plăcere pentru mine. Nu mi-am dorit niciodată palate, trăsuri, bijuterii, nici chiar obiecte de artă, și totuși îmi place să străbat un palat frumos, să văd trecînd un echipaj elegant și rapid, să pipăi și să admir bijuteriile bine lucrate, să contemplu produsele de artă sau industriale în care inteligența omului s-a relevat sub o formă oarecare. Dar n-am simțit niciodată nevoia să-mi spun : „Acesta este al meu" ; și nici nu pricep cum ai putea avea nevoie de așa ceva. Ar fi păcat să mi se dea un obiect rar sau prețios, pentru că mi-ar fi imposibil să nu-l ofer de îndată vreunui prieten care-l admiră și la care văd dorința de a-l avea. Nu țin decît la lucrurile pe care le am de la persoane pe care le-am iubit și care nu mai sînt. Atunci le păstrez, oricît de puțină valoare ar avea ele și mărturisesc că un creditor care m-ar sili să vînd mobilele vechi din camera mea, mi-ar pricinui un mare necaz, pentru că aceste mobile provin aproape toate de la bunica și-mi amintesc în orice clipă de viața mea. Nu m-am simțit niciodată tentată de ceea ce e al altora și simt că fac parte din speța acelor țigani despre care Béranger [2] a spus :

---

[1] *Nicolas de Largillière* (1656—1746), portretist francez, autorul unor lucrări ce se remarcă prin veridicul și prospețimea culorilor lor.

[2] *Pierre-Jean de Béranger* (1780—1857), poet și compozitor francez ale cărui cîntece de inspirație patriotică i-au adus o mare popularitate în epoca respectivă.

„A vedea înseamnă a avea".

Nu urăsc luxul, dimpotrivă, îmi place; dar nu-i făcut pentru mine. Iubesc mai ales, cu patimă, bijuteriile. Nu găsesc creație mai frumoasă ca aceste combinații de metale și pietre prețioase care pot realiza formele cele mai vesele și mai izbutite, în proporții atît de delicate. Îmi place să examinez podoabele, stofele, culorile; bunul gust mă încîntă. Aș fi vrut să fiu bijutier sau costumier pentru a inventa totdeauna și pentru a dărui, prin miracolul bunului gust, un soi de viață acestor bogate materiale. Dar toate astea nu sînt de nici un folos pentru mine. O rochie frumoasă te stînjenește, bijuteriile te zgîrie, și în orice caz, indolența obiceiurilor ne îmbătrînește și ne ucide. În sfîrșit, nu sînt născută ca să fiu bogată și dacă neajunsurile bătrîneții n-ar fi început să se facă simțite, aș fi trăit de-a binelea într-o colibă din Berry, cu condiția ca să fie curată [1], cu tot atîta mulțumire ca și într-o vilă italiană.

Acest punct de vedere nu-i virtute, nici pretenție la austeritatea republicană. Oare o colibă nu este, mai ales pentru un artist, mai frumoasă, mai bogată ca grație, aranjament, culoare și stil, decît un palat modern urît construit și decorat în gustul „constituțional", cel mai jalnic stil care există în istoria artei? La fel, n-am priceput niciodată cum artiștii din vremea mea au putut să aibă în general atîta nevoie de lux, de bani, ambiții de avere. Dacă există vreun om pe lume, care poate să se lipsească de lux și să-și creeze singur o viață după visul lui, cu puțin, cu nimic aproape, apoi acesta e într-adevăr artistul, pentru că poartă în el darul de a poetiza cele mai mici lucruri și de a-și construi o cabană după regulile gustului sau instinctele poeziei. Luxul îmi părea deci mijlocul de trai al oamenilor proști.

---

[1] Și sînt aproape toate curate, îmi place s-o spun (n.a.).

Nu acesta era însă cazul cu unchiul mare ; gustul lui era luxos prin natura sa, şi aprob din toată inima să-ţi mobilezi casa cu lucruri frumoase cînd poţi să ţi le procuri, datorită unor împrejurări fericite, mai ieftin decît pe cele urîte. Este ceea ce, probabil, i s-a întîmplat lui, căci avea o mică avere şi era foarte generos, ceea ce echivalează cu a spune că era sărac şi nu-şi putea îngădui nebunii şi capricii.

Era gurmand, deşi mînca foarte puţin, dar avea o lăcomie sobră şi de bun-gust, ca şi restul, deloc fastuos, fără ostentaţie, şi care se străduia chiar să fie pozitiv. Era amuzant să-l auzi cum îşi analiza teoriile culinare, căci le făcea cînd cu o gravitate şi o logică ce s-ar fi putut aplica tuturor problemelor politicii şi filozofiei, cînd cu o vervă comică şi revoltată.

— Nimic nu-i mai tîmpit, spunea el, cu vorbele sale vesele, al căror accent distins atenua violenţa, decît să te ruinezi pentru gură. Nu costă mai mult să mănînci o omletă delicioasă decît te-ar costa să-ţi fie servită sub titlul de omletă cine ştie ce cîrpă arsă. Totul este să ştii tu însuţi ce-i aceea o omletă, şi cînd o menajeră a priceput despre ce-i vorba, o prefer, în bucătăria mea, unui savant pretenţios care cere să fie numit domn de către ajutorii de bucătar, dar care botează o mortăciune cu numirile cele mai pompoase.

Conversaţia se purta pe acest ton în tot timpul mesei şi se învîrtea în jurul mîncării. V-am dat dovada asta, ca să vă faceţi o idee despre acest canonic, al cărui tip nu mai există în prezent. Bunica mea, care era o mare poftîcioasă, cu toate că mînca foarte puţin, avea şi ea teoriile ei ştiinţifice despre felul în care trebuia făcută o cremă de vanilie sau o omletă-sufleu. Doamna Bourdieu avea de-a face cu unchiul mare dacă punea în sos cîteva boabe de nucşoară, mai multe sau mai puţine decît trebuiau ; bunica rîdea de certurile lor. Doar doamna la Marlière uita să spo-

rovăiască la masă pentru că hăpăia ca un căpcăun. Cît despre mine, aceste mese îndelung servite, discutate, analizate şi savurate cu atîta solemnitate, mă plictiseau de moarte. Am mîncat totdeauna repede, gîndindu-mă la altceva. O şedere lungă la masă mă îmbolnăvea şi căpătam permisiunea să mă ridic din cînd în cînd pentru a mă duce să mă joc cu bătrîna căţea caniş, care se numea Babet şi care-şi petrecea viaţa făcînd pui şi alăptîndu-i într-un colţ al sufrageriei.

Seara mi se părea la fel de lungă. Mama trebuia să joace cărţi împreună cu bătrînii, ceea ce n-o amuza de loc, unchiul mare fiind un jucător culant şi nesupărîndu-se ca Deschartres, iar maica Marlière cîştigînd totdeauna, pentru că trişa. Era ea însăşi de acord că a juca fără să trişezi e plictisitor, fapt pentru care nu voia să joace pe bani [1].

În vremea asta buna Bourdieu încerca să mă distreze. Mă învăţa să fac castele din cărţi de joc sau edificii din pietrele dominoului. Unchiul mare, căruia îi plăcea să tachineze, se întorcea să sufle peste ele

[1] Am făcut de atunci o remarcă ce mi s-a părut tristă: anume că majoritatea femeilor trişează la joc şi sînt necinstite în afaceri. Am constatat asta la femei bogate, pioase şi preţuite. Trebuie s-o spun, pentru că aşa este, şi pentru că a semnala un rău înseamnă a-l combate. Acest instinct de duplicitate, care poate fi observat chiar şi la fetele tinere, care joacă fără ca partida să fie interesată, să ţină oare de vreo nevoie înnăscută de a înşela sau de dîrzenia unei impetuozităţi nervoase care vrea să se sustragă legii hazardului? Asta nu se datoreşte oare mai curînd faptului că educaţia lor morală este incompletă? Există două feluri de onoare pe lume: cea a bărbaţilor priveşte bravura şi cinstea în tranzacţiile băneşti; cea a femeilor nu este legată decît de pudoarea şi de fidelitatea conjugală. Dacă ni s-ar îngădui să spunem aici bărbaţilor că un pic de castitate şi de fidelitate nu le-ar strica, ar ridica cu siguranţă din umeri. Dar vor nega ei oare că o femeie cinstită, care ar avea în acelaşi timp şi cinstea unui bărbat, ar trebui să aibă un drept dublu la respectul şi la încrederea lor? (N. a.).

sau să lovească cu cotul măsuța noastră. Apoi îi spunea doamnei Bourdieu, care se numea Victoria, ca și mama :

— Victoria, abrutizezi bietul copil, arată-i ceva mai interesant. Du-l să mai vadă tabacherele mele !

Atunci se deschidea un cufăr și trebuia să trec în revistă o duzină de tabachere tare frumoase, împodobite cu miniaturi minunate. Erau portrete de odinioară ale doamnelor frumoase, în costume de nimfe, de zeițe sau de păstorițe. Abia acum înțeleg de ce unchiul avea atîtea doamne frumoase pe tabacherele sale. Cît despre el, nu mai ținea la asemenea lucruri care nu păreau să mai aibă altă utilitate decît să amuze privirile unui copil. Dați, deci, portrete călugărilor ! Din fericire asta nu mai e la modă.

Bunica mă ducea uneori la doamna de Marlière ; aceasta însă avînd o existență foarte modestă, nu dădea mese. Ea ocupa, în strada Villedot, numărul 6, un mic apartament la etajul al treilea, pe care nu l-a părăsit, cred, din vremea Directoratului și pînă la moartea sa petrecută în 1811 sau 1812. Interiorul casei sale, mai puțin frumos decît cel al unchiului mare, era și el destul de curios prin omogenitatea sa și nu cred ca, începînd din vremea lui Ludovic al XVI-lea, al cărui stil, în mic, dar complet, îl reprezenta, să fi suferit nici cea mai mică schimbare.

Doamna de Marlière era atunci foarte legată de doamna Junot, ducesă de Abrantès, care a lăsat memorii foarte interesante și care a murit foarte nenorocită, după o viață plină de plăceri și dezastre. Ea a consacrat, dacă-mi aduc bine aminte, o pagină doamnei de Marlière în care a poetizat-o foarte mult. Dar trebuie să îngădui prieteniei acest fel de inexactități. În concluzie, bătrîna prietenă a contesei de Provence, a doamnei Junot și a bunicii, avea mai multe calități decît defecte, fiindu-i deci iertate unele

cusururi şi unele caraghioslîcuri. Alte prietene ale bunicii erau : mai întîi doamna de Pardaillan, cea pe care o prefera pe bună dreptate tuturor altora, o bătrînică bună, care fusese foarte frumoasă şi care era curăţică încă, micuţă şi proaspătă sub ridurile ei. N-avea spirit şi nu era nici mai instruită ca alte doamne din vremea sa, căci dintre toate cele pe care le menţionez, bunica era singura care-şi cunoştea la perfecţie limba şi a cărei ortografie era corectă.

Doamna de Marlière, deşi nostimă şi picantă în stilul ei, scria cum nu mai scriu azi nici măcar bucătăresele noastre ; dar doamna de Pardaillan, neavînd niciodată nici un soi de pretenţie şi neţinînd în nici un fel să aibă spirit, nu era cîtuşi de puţin plicticoasă. Ea judeca totul cu mult bun-simţ, iar opiniile şi principiile sale izvorau din inimă, fără să-i pese de lume. Cred nu numai că n-a spus un cuvînt răutăcios în viaţa ei, dar că n-a nutrit nici măcar un singur gînd duşmănos sau amar ; era o fire calmă, angelică, şi totuşi sensibilă şi iubitoare, un suflet credincios, maternă faţă de toţi, pioasă fără fanatism, tolerantă, nu din indiferenţă, ci din tandreţe şi modestie. În sfîrşit, nu ştiu dacă avea cusururi, dar ea este una din cele două sau trei persoane pe care le-am întîlnit în viaţa mea, la care mi-a fost imposibil să bănuiesc vreunul.

Dacă spiritul nu-i era atît de sclipitor la suprafaţă, cred că avea cel puţin o anumită profunzime în gîndurile sale. Avea obiceiul să-mi spună „biata micuţă". Şi într-o zi, cînd mă aflam singură cu ea, am cutezat s-o întreb pentru ce-mi spunea astfel. M-a atras spre ea şi mi-a spus cu o voce emoţionată, îmbrăţişîndu-mă :

— Să fii totdeauna bună, biata mea copilă, căci asta va fi singura ta fericire pe lume.

Acest soi de profeţie îmi făcu oarecare impresie.

— Voi fi deci nefericită ? i-am spus.

— Da, mi-a răspuns ea, toată lumea e condamnată la durere ; dar tu vei suferi mai mult ca alţii ; adu-ţi aminte de ce ţi-am spus, fii bună, pentru că vei avea mult de iertat.

— Şi pentru ce va trebui să iert ? am întrebat-o din nou.

— Pentru că vei fi pusă la grea încercare şi pentru că iertarea va fi singura fericire pe care probabil o s-o ai.

Avea oare în suflet vreo durere tainică ce-o făcea să vorbească astfel ? Nu cred ; socot că era fericită fiindcă era adorată de familia sa ; cred totuşi că fusese zdrobită în tinereţe de vreo deziluzie sentimentală pe care n-a destăinuit-o niciodată nimănui ; sau poate că pricepea, cu inima ei mare şi nobilă, cît o iubeam pe mama, şi cît aveam să sufăr din pricina acestei afecţiuni ?

Doamna de Bérenger şi doamna de Ferrières erau amîndouă atît de infatuate de nobleţea lor încît n-aş şti pe care din ele s-o numesc prima în ceea ce priveşte orgoliul şi ifosele. Erau tipurile ideale de „contese bătrîne“ de care mama putea să se amuze.

Fuseseră foarte frumoase amîndouă, şi foarte virtuoase, spuneau ele, ceea ce le sporea morga şi înţepeneala. Doamna de Ferrières mai avea încă unele rămăşiţe de frumuseţe, pe care nu se sfia să şi le arate. Avea totdeauna braţele goale în manşon, încă de dimineaţă, oricum ar fi fost vremea. Nişte braţe albe şi foarte grase pe care le priveam cu mirare, căci nu pricepeam nimic din această cochetărie perimată. Dar aceste braţe de şaizeci de ani erau atît de fleşcăite, încît deveneau cu totul plate cînd şi le aşeza pe o masă, şi asta-mi pricinuia un soi de dezgust. N-am priceput niciodată nevoia aceasta de nuditate la femeile bătrîne, mai ales la cele a căror viaţă a fost

cumpătată. Dar poate că la doamna de Ferrières obiceiul de a se îmbrăca astfel, era mult prea vechi şi ea nu putea renunţa la el.

Doamna de Béranger, la fel ca şi precedenta, nu era favorita nici unei prinţese din vechiul sau din noul regim [1]. Se socotea prea sus pusă pentru a fi astfel şi avea obiceiul să spună :

— Ar trebui ca eu să am curtea mea, nu să fac parte din cea a altora !

Nu mai ştiu a cui fată era, dar bărbatul ei pretindea că descinde din Béranger, rege al Italiei, pe timpul goţilor ; din pricina asta, nevasta lui şi el se credeau fiinţe superioare în creaţia lumii :

Şi priveau pe toată lumea ca pe un gunoi...

Fuseseră foarte bogaţi şi mai erau încă destul, deşi se pretindeau ruinaţi de „revoluţia infamă". Doamna de Béranger nu-şi arăta braţele, dar avea, în privinţa taliei, o pretenţie extraordinară. Purta corsete atît de strînse încît îi erau necesare două cameriste pentru a o închinga, sprijinindu-şi genunchii în şalele ei. Dacă fusese frumoasă, cum se spunea, nu mai părea deloc, mai ales cu pieptănătura pe care o purta şi care consta într-o unică perucă blondă, ondulată în genul „copil"« sau „à la Titus" peste tot capul. Nimic nu e mai urît şi mai caraghios decît să vezi o femie bătrînă cu acest simulacru de cap gol şi de plete scurte, bălane şi buclate ; cu atît mai mult cu cît doamna Béranger era foarte brună şi avea trăsături foarte pronunţate. Seara, sîngele i se urca la cap şi nu mai putea să suporte căldura perucii ; o scotea ca să joace cărţi cu bunica şi rămînea cu o scufie neagră care-i dădea aerul unui preot bătrîn ; dar dacă se anunţa vreo vizită, se grăbea să-şi caute peruca blondă, care ade-

[1] Doamna de Pardaillan era prietena ducesei văduve din familia de Orleans (n.a.).

sea era pe jos, sau în buzunar, sau pe fotoliu şi ea aşezată deasupra. Socotiţi cît de mototolîte erau atunci toate acele meşe de păr scurt, buclat, şi, cum, în graba ei, i se întîmpla adesea s-o pună invers, cu faţa la spate, cucoana oferea astfel o suită de caricaturi, printre care îmi era foarte greu să-i regăsesc frumuseţea de odinioară.

Doamna de Trousseboîs, doamna de Jasseau şi altele, al căror nume nu mi-l mai aduc aminte, aveau, una o bărbie care se unea cu nasul, alta o faţă de mumie; cea mai tînără din colecţie era o călugăriţă blondă care avea un cap destul de frumos pe un trup pitic şi diform. Cu toate că era domnişoară, avea privilegiul să se numească „doamnă", şi să poarte pe cocoaşă panglica unui rang ilustru, pentru că număra şaisprezece generaţii de noblete. Mai exista şi un baron de Hasfeld, sau de Hazefeld, care avea ţinuta şi manierele unui bătrîn caporal Schlag; în sfîrşit, o doamnă Dubois, singura care nu reprezenta un nume şi care cu siguranţă n-avea nimic caraghios în ea. Nu mai ştiu care alta, avea o buză groasă, violetă, mereu umflată, despicată şi zbîrcită, ale cărei sărutări îmi erau odioase.

Mai exista de asemeni o doamnă de Malatesta, încă destul de tînără, care se măritase cu un bărbat bătrîn, sărac şi care bombănea într-una, numai pentru a purta numele de Malatesta, din Italia, nume nu prea frumos pentru că însemna pur şi simplu „cap prost" sau mai curînd „cap rău". Printr-o coincidenţă bizară, această doamnă îşi petrecea viaţa numai în migrene şi cum numele ei se pronunţa *Mal-tête*[1], socoteam, de bună-credinţă, că era o poreclă care i se dăduse din pricina bolii şi a vaietelor sale continui. Astfel că într-o zi am întrebat-o cu naivitate cum se

[1] Durere de cap (fr.).

numea de-adevăratelea. Ea se mira și-mi răspunse că știam destul de bine.

— O, nu, i-am spus eu, *Mal de tête, Mal à la tête ; Mal-tête* nu-i un nume.

— Pardon, domnișoară, îmi răspunse ea cu mîndrie, este un nume foarte frumos și foarte mare.

— Nu găsesc deloc, i-am răspuns eu. Ar trebui să vă supărați cînd vi se spune astfel.

— Îți doresc unul la fel ! adăugă ea cu emfază.

— Mulțumesc, am răspuns eu, cu încăpățînare, îmi place mai mult al meu.

Celelalte doamne, care n-o iubeau, poate pentru că era cea mai tînără, se ascunseră după evantaiele lor ca să rîdă. Bunica îmi porunci să tac, și doamna de Malatesta se retrase curînd după aceea, foarte jignită de o impertinență de a cărei importanță nu-mi dădeam seama.

Bărbații erau abatele de Pernon, om blînd și minunat, îmbrăcat totdeauna cu o haină gri-deschis și cu fața acoperită de boabe mari ca de năut ; abatele d'Andrezel despre care am mai vorbit, care purta peste haine *spencers ;* cavalerul de Vinci, care avea un tic nervos, datorită căruia peruca sa mișcată puternic și trasă de o contracție continuă a sprîncenelor și a mușchilor frunții îi părăsea ceafa și în cinci minute ajungea să-i cadă pe nas ; o prindea chiar în momentul în care-i luneca de pe țeastă și se pregătea să-i cadă în farfurie. Și-o punea atunci din nou pe cap, mai spre spate, ca să aibă un drum mai lung de parcurs înainte de a cădea din nou. Mai existau încă doi sau trei bătrîni al căror nume îmi scapă, dar de care-mi voi aminti poate la timpul și la locul potrivit.

Închipuiți-vă existența unui copil care n-a supt prejudecățile nașterii odată cu laptele mamei sale, în mijlocul acestor triste personaje de o veselie gla-

cială sau de o gravitate lugubră! Eram o fire foarte artistică fără s-o știu, artistă în specialitatea mea, care constă în observarea persoanelor și a lucrurilor. Cu mult înainte de a ști că vocația mea va fi de a zugrăvi, bine sau rău, caractere și de a descrie interioare, îndurам cu tristețe și oboseală instinctele acestui destin. Începeam să nu mai pot face abstracție de realitatea înconjurătoare; în visările mele și fără voia mea, lumea exterioară, realitatea mă apăsa cu toată greutatea ei și mă smulgea himerelor cu care mă hrănisem în libertatea primei mele existențe. Fără să vreau, priveam și studiam aceste fețe răvășite de bătrînețe, pe care bunica, din obișnuință, le găsea încă frumoase, și care mi se păreau cu atît mai înfricoșătoare cu cît le auzeam lăudîndu-se cu trecutul. Analizam expresiile fizionomiei, atitudinile, manierele, vidul vorbelor inutile, încetineala mișcărilor, infirmitățile, perucile, negii, grăsimea lăbărtată, slăbiciunea cadaverică, toate aceste urîțenii, toate aceste triste ale bătrîneții care șochează cînd nu sînt suportate cu voie bună și simplitate. Îmi plăcea frumusețea și, sub acest raport, figura senină, proaspătă și indestructibil frumoasă a bunicii nu-mi rănea niciodată privirile; dar, în schimb, majoritatea celorlalte figuri mă întrista și discursurile lor îmi provocau plictiseală profundă.

Aș fi voit să nu văd, să nu aud. Firea mea scrutătoare mă silea să privesc, să ascult, să nu pierd nimic, să nu uit nimic, și această însușire înnăscută îmi dubla plictiseala, exercitîndu-se asupra unor obiecte atît de puțin atrăgătoare.

În timpul zilei, cînd o însoțeam pe mama, mă înveseleam cu ea despre ceea ce mă plictisise în ajun, îi făceam, în felul meu, descrierea micilor scene burlești, al căror spectator tăcut și melancolic fusesem, și ea rîdea cu hohote, încîntată de a mă vedea împăr-

tăşindu-i dispreţul şi aversiunea faţă de „bătrînele contese".

Şi totuşi existau, cu siguranţă, printre aceste doamne bătrîne, persoane de un merit real, pentru că bunica era foarte legată de ele. Dar, cu excepţia doamnei de Pardaillan, care mi-a fost întotdeauna simpatică, nu eram la vîrsta la care să pot aprecia meritele serioase şi nu vedeam decît dizgraţia şi ridicolul sub care se înfăţişau aceste persoane solemne.

Doamna de Malatesta avea un cîine groaznic care se numea Azor; astăzi e numele clasic al cîinelui oricărei portărese, dar toate lucrurile îşi au farmecul lor cînd sînt noi, şi în acea epocă numele de Azor nu părea caraghios decît pentru că era purtat de un caniş bătrîn de o murdărie vădită. Asta nu din cauză că n-ar fi fost spălat şi piepţănat cu dragoste, dar lăcomia sa avea cele mai triste urmări, iar stăpîna lui era destul de nebună ca să-l care peste tot cu ea, spunînd că era prea trist cînd îl lăsa singur. Doamna de Marlière, dimpotrivă, avea groază de animale şi mărturisesc că dragostea mea pentru dobitoace nu mergea pînă la a găsi prea crud faptul că-i dădea, cu pantofii ei ascuţiţi, lovituri copioase de picioare, lui „Azor de Malatesta", căci aşa-l numea ea. Aceasta a fost şi pricina unei uri profunde între cele două doamne. Se vorbeau de rău, gata să se spînzure una pe alta, şi toţi ceilalţi se amuzau să le provoace. Doamna de Malatesta, care era foarte înţepată, lansa tot sciul de vorbuliţe tăioase şi jignitoare. Doamna de Marlière, care nu era rea, dar ageră şi iute la vorbă, nu se supăra deloc şi cu atît mai mult îşi exaspera rivala prin cruzimea glumelor sale.

Un lucru care mă mira mai mult decît numele doamnei de Malatesta, era titlul de abate pe care-l vedeam dîndu-se unor domni îmbrăcaţi ca toată lumea şi neavînd nimic cucernic în obiceiurile lor,

nici grav în manierele lor. Aceşti celibatari care mergeau la spectacole şi mîncau pui în vinerea mare, îmi păreau nişte fiinţe deosebite al căror mod de viaţă nu mi-l puteam explica şi, la fel ca şi *Copiii teribili* ai lui Gavarni [1], le adresam întrebări supărătoare. Îmi amintesc că într-o zi i-am spus abatelui d'Andrezel :

— Ei bine, dacă nu eşti preot, unde ţi-e nevasta ? Şi dacă eşti preot, unde ţi-e slujba bisericească ?

Întrebarea a fost găsită foarte spirituală şi foarte răutăcioasă ; n-o făcusem intenţionat, criticam fără să ştiu, şi asta mi s-a întîmplat de mai multe ori în decursul vieţii mele. Din zăpăceală sau din prostie, am pus întrebări sau am făcut remarci care au fost socotite foarte profunde, sau foarte caustice.

Cum nu-mi pot rîndui amintirile cu exactitate, pun laolaltă multe persoane şi multe amănunte care poate nu ţin în mod special, în memoria mea, de această primă şedere la Paris cu bunica ; dar, cum obiceiurile şi anturajul acesteia nu se schimbaseră şi cum fiecare zi petrecută la Paris aducea în jurul meu aceleaşi circumstanţe şi aceleaşi chipuri, nu le voi mai descrie în continuarea povestirii mele.

Voi aminti, deci, tot aici, de familia Villeneuve, despre care a fost atît de des vorba în scrisorile tatii.

Am mai spus că domnul Dupin de Francueil, bunicul meu, însurîndu-se de două ori, avusese de la prima sa soţie o fată, care ar fi trebuit să fie, prin urmare, sora tatei, cu mult mai în vîrstă decît el. Ea se măritase cu domnul Valet de Villeneuve, financiar, şi cei doi fii ai ei, Réne şi Auguste, erau nepoţii tatii, deşi unchiul şi nepoţii erau aproape de aceeaşi vîrstă.

[1] *Sulpice Guillaume Gavarni* (1804—1866), desenator şi pictor francez care a zugrăvit, cu mult spirit, moravurile burgheziei şi ale femeilor de o anumită conduită.

Eu sînt deci verișoara lor, și copiii lor sînt nepoții și nepoatele mele, după moda din Bretania, deși sînt cea mai tînără din această generație. Această răsturnare a vîrstei, care convine de obicei treptei ascendente a rudeniei, făcea totdeauna un efect bizar asupra persoanelor care nu erau la curent cu filiația. În prezent, cîțiva ani diferență nu se observă, dar cînd eram eu copil și cînd băieți mari și domnișoare în toată firea îmi spuneau „mătușă", se credea mereu că-i vorba de un joc. În glumă, obișnuiți să-i spună tatii „unchiule", verișorii mei mă numeau „mătușa mare", și numele meu pretîndu-se la acest amuzament, toată familia, bătrîni și tineri, mari și mici, îmi spuneau „mătușa Aurore".

Această familie locuia pe atunci, și a locuit timp de treizeci de ani, în aceeași casă, care îi aparținea, pe strada Grammont. Era o familie numeroasă, cum se va vedea, și al cărei trai laolaltă avea ceva patriarhal. La parter, stătea doamna de Courcelles, mama doamnei Guilbert ; la primul etaj, doamna Guilbert, mama doamnei de Villeneuve, la etajul al doilea domnul și doamna René de Villeneuve cu copiii lor. La zece ani după epoca pe care o istorisesc, domnișoara de Villeneuve, căsătorindu-se cu domnul de la Roche-Aymon, se instală la etajul al treilea și bătrîna doamnă de Courcelles trăia încă fără să aibă vreo slăbiciune sau vreo infirmitate, cînd copiii doamnei de la Roche-Aymon au ocupat, împreună cu dădacele lor, etajul al patrulea, ceea ce făcea, în realitate, socotind și parterul, cinci generații directe trăind sub același acoperiș, și doamna de Courcelles putea să-i spună doamnei de Guilbert această vorbă proverbială atît de frumoasă :

— Fata mea, du-te și spune fetei tale că fata fetei ei țipă !

Toate aceste femei, măritîndu-se foarte tinere și fiind toate frumoase sau ținîndu-se foarte bine, era imposibil să ghicești că doamna de Villeneuve era bunică și doamna de Guilbert străbunică. Cît despre stră-străbunică, era dreaptă, subțire, curată și activă. Urca cu ușurință la etajul al patrulea pentru a-i vedea pe strănepoții fetei sale. Era imposibil să nu încerci un mare respect și o mare simpatie văzînd-o atît de puternică, atît de blîndă, de calmă, de grațioasă. N-avea nici un cusur, nimic caraghios, nici o vanitate. A murit fără să fie bolnavă, de o indispoziție bruscă, la care vîrsta ei înaintată n-a putut rezista. Era încă în toată plinătatea facultăților sale.

Nu voi spune nimic despre doamna de Guilbert, văduva generalului cu același nume, care avu talente și merite ; am cunoscut-o prea puțin ; trăia mai retrasă de restul familiei și n-am știut niciodată de ce. Se spunea că e măritată în secret cu Barère [1]. Trebuie să fi fost o ființă cu idei și aventuri ciudate, dar domnea un soi de mister în jurul ei, și am fost atît de puțin curioasă, încît niciodată nu m-am gîndit să mă interesez.

Cît despre domnul și doamna René de Villeneuve, voi vorbi mai tîrziu, pentru că sînt legați mult mai direct de povestea vieții mele.

Auguste, fratele lui René și vistiernicul orașului Paris, locuia pe strada d'Anjou, într-o frumoasă clădire, împreună cu cei trei copii ai săi : Félicie, care era un înger de frumusețe, drăgălășenie și bunătate și care, tuberculoasă ca și mama ei, a murit de tînără, în Italia, unde s-a măritat cu contele Balbo (ale cărui scrieri și opinii foarte moderat progresiste au făcut oarecare zgomot în Piemont în vremea din urmă) :

[1] *Bertrand Barère de Vieuzac* (1755—1841), om politic francez, conventionalist care a trecut de la girondini la montaniarzi.

Louis, care a murit de asemenea abia ieşit din adolescenţă şi Léonce, care a fost prefect de Indre şi de Loire sub Ludovic-Filip. Acesta din urmă era şi el un copil cu un chip fermecător, foarte spiritual şi foarte glumeţ. Îmi amintesc de un bal al copiilor pe care l-a dat mama lui; a fost prima şi ultima oară cînd am văzut-o pe această bună şi încîntătoare Laure de Ségur, pentru care tata avea atîta respect şi afecţiune. Purta o rochie roz, garnisită cu iasomie, şi m-a luat lîngă ea, pe divanul pe care stătea culcată, pentru a privi cu tristeţe asemănarea mea cu tata. Era palidă şi ardea de febră. Copiii ei nu presimţeau deloc că se afla în ajunul morţii. Léonce rîdea de toate acele fetiţe împopoţonate. Toaletele din acea epocă erau adesea foarte ciudate şi nu cred că gravurile vremii ni le-au transmis pe toate. N-am mai regăsit nicăieri o rochie împletită din lînă, cu ochiuri mari, o adevărată plasă de prins peşte, pe care o avea Félicie şi care mi se părea fantastică. Împletitura asta se purta peste o rochie din satin alb şi se termina la poale printr-un franj cu ciucuri de lînă, care atîrnau din fiecare ochi al împletiturii. Moda venea din Italia şi era foarte preţuită.

Ceea ce m-a izbit cel mai mult a fost o fetiţă căreia nu i-am aflat niciodată numele şi pe care Léonce o tachina tot timpul. Era încă de pe atunci cochetă, ca o mică doamnă de lume, şi era doar de vîrsta mea, avea şapte sau opt ani. Léonce îi spunea că era urîtă, pentru a o face să turbeze, şi ea se înfuria în aşa măsură încît plîngea de mînie. A venit lîngă mine şi mi-a spus:

— Nu-i aşa că nu-i adevărat şi că sînt foarte frumoasă? Sînt cea mai frumoasă şi cea mai bine îmbrăcată din tot balul, aşa a spus mama.

Ceilalţi copii care se aflau în jurul nostru, provocaţi de exemplul lui Léonce, i-au răspuns că se înşela

și că era cea mai urîtă dintre toți. Fetița s-a înfuriat atît de tare încît era cît pe-aci să se sugrume cu colierul de mărgean pe care și-l răsuci violent în jurul gîtului, dar care, din fericire, se rupse tocmai la vreme.

Am fost uimită de acest necaz naiv, de această adevărată disperare de copil, ca de un lucru cu totul extraordinar. Părinții mei spuseseră de o sută de ori în fața mea că eram o fetiță superbă, dar pentru asta n-am fost deloc vanitoasă ; luam aceste vorbe ca pe un elogiu adus purtărilor mele frumoase, căci de cîte ori eram răutăcioasă mi se spunea că sînt îngrozitoare. Frumusețea, la copii, mi se părea deci că are o accepție pur morală. Poate că, prin firea mea, nu mă simțeam deloc îndemnată să mă ador pe mine însămi ; ceea ce e sigur, e că bunica, făcînd eforturi mari să-mi dea gradul de cochetărie pe care-l dorea ea, mi-a înlăturat și puținul pe care l-aș fi putut avea. Voia să fiu grațioasă, grijulie cu micile mele podoabe, elegantă în maniere. Avusesem pînă atunci grația firească a tuturor copiilor care nu sînt deloc bolnavi sau diformi. Dar începeau să mă găsească prea mare pentru a mai păstra această grație, care nu-i grație pe cît e cutezanță și sprinteneală a firii. Exista, în ideile bunicii, o anume grație, un fel de a merge, de a te așeza, de a saluta, de a-ți ridica mănușa, de a ține furculița, de a prezenta un obiect ; în sfîrșit, o minică complectă, pe care copiii ar trebui s-o învețe foarte de timpuriu, cu scopul de a deveni, prin obișnuință, a doua natură a lor.

Mama găsea toate astea foarte caraghioase, și cred că avea dreptate. Grația ține de structura ființei fiecăruia și dacă n-o ai în tine însuți, munca pe care o depui ca să ajungi aici sporește stîngăcia. Nu-i nimic mai cumplit pentru mine decît un bărbat sau o femeie care se fandosesc. Grația convențională nu-i bună decît

la teatru (tocmai pentru a ilustra ideea pe care am susținut-o mai înainte că adevărul în artă nu e realitate).

Acest convenționalism avea o atît de mare importanță în viața bărbaților și femeilor din lumea bună de odinioară, încît actorilor le e greu astăzi, cu toate studiile lor, să ne dea o idee asupra acestuia. Am mai cunoscut asemenea ființe bătrîne și grațioase și declar că, în ciuda bătrînilor lor admiratori de ambele sexe, n-am văzut nimic mai caraghios și mai de plîns. Îmi place de o sută de ori mai mult un plugar la plugul lui, un tăietor de lemne doborînd un arbore, o spălătoreasă ducîndu-și coșul cu rufe pe cap, un copil tăvălindu-se pe jos cu semenii lui. Animalele cu o alcătuire frumoasă sînt modele de grație. Cine-l învață pe cal aerele lui de lebădă, atitudinile mîndre, mișcările ample și suple, pe pasăre indescriptibilele drăgălășenii și pe căprioară dansurile și salturile ei inimaginabile ? Vai de această învechită grație care constă în a lua cu artă o priză de tabac și a purta în mod pretențios o haină brodată, o rochie cu coadă, o spadă sau un evantai ! Frumoasele doamne spaniole mînuiesc această ultimă jucărie cu o grație de nespus, ni se spune, și asta e la ele o artă. E adevărat, dar firea lor se pretează la așa ceva. Țărăncile spaniole dansează bolero mai bine decît artistele noastre de la operă și grația nu le vine decît din frumoasa lor structură organică ce poartă instinctul în ea. Grația, cum era înțeleasă înainte de Revoluție, adică falsa grație, a fost deci supliciul anilor mei tineri. Eram certată pentru orice și nu făceam o mișcare care să nu fie criticată. Acest lucru îmi pricinuia o continuă nerăbdare, și adesea spuneam :

— Aș vrea să fiu un bou sau un măgar ; aș fi lăsată să merg după placul meu, aș paște cum aș înțelege eu, în loc să se facă din mine un cîine savant, să

fiu pusă să merg pe picioarele de dindărăt și să întind laba.

Cîteodată orice rău e spre bine, căci tocmai persecuției de fiecare clipă la care eram supusă din cauza aversiunii pe care mi-o inspira tot ce era manierat, îi datorez faptul că am rămas naturală în ideile și sentimentele mele. Falsul, bombasticul, tot ce este afectat îmi sînt antipatice și le ghicesc chiar cînd abilitatea le acoperă cu luciul unei false simplități. Nu pot să văd tot ce este frumos și bun în adevăr și în simplitate și, cu cît îmbătrînesc, cu atît am mai mult dreptate să doresc existența acestei condiții, înaintea tuturor altora, în caracterele umane, în creațiile spiritului ca și în actele vieții sociale.

Și apoi vedeam foarte bine că această pretinsă grație oricît ar fi fost ea de frumoasă și de seducătoare, avea un brevet de stîngăcie și de debilitate fizică. Toate acele doamne frumoase și toți acei domni frumoși, care știau atît de bine să meargă pe covoare și să facă reverențe, nu știau să facă nici trei pași pe pămîntul pe care ni l-a dat bunul Dumnezeu, fără să fie doborîți de oboseală. Nu știau nici măcar să deschidă și să închidă o ușă și n-aveau putere să ridice un butuc ca să-l pună pe foc. Le trebuiau servitori ca să le împingă fotoliul. Nu puteau să intre, nici să iasă singuri. Ce-ar fi devenit grația lor, fără valeții care le înlocuiau brațele, mîinile și picioarele? Mă gîndeam la mama care cu mîini și picioare mult mai mici decît ale lor făcea două sau trei leghe dimineața, pe cîmp, înainte de masă, sau care mișca din loc pietroaie sau împingea roaba tot atît de ușor pe cît mînuia un ac sau un creion. Mi-ar fi plăcut mai curînd să fiu o spălătoreasă de vase decît o marchiză bătrînă ca acelea pe care le studiam în fiecare zi, căscînd, în atmosfera plină de miros de mosc vechi.

O, scriitori din ziua de azi, care blestemați fără încetare grosolănia vremurilor noastre și care plîngeți pe ruinele acelor zdrențe vechi, voi, care ați creat în aceste timpuri de regalitate constituțională și de democrație burgheză o literatură pudrată, asemănătoare nimfelor din Trianon, vă felicit de a nu vă fi petrecut fericita voastră copilărie în acele ruine ale vechiului bonton. Ați fi fost mai puțin plictisiți decît mine, ingrați, care renegați prezentul și viitorul, aplecați pe urma unui trecut fermecător, pe care nu l-ați cunoscut decît din pictură !

III

Ideea unei legi morale care să reglementeze afecţiunile. — Întoarcerea la Nohant. — La Brande. — Bivuac într-o caleaşcă. — Casa de refugiu. — Ani de fericire. — Apogeul puterii imperiale. — Începuturile trădării. — Vorbele şi calomniile saloanelor. — Prima împărtăşanie a fratelui meu. — Bătrînul nostru preot; guvernanta, predicile sale. — Hoţul lui; iapa; moartea preotului.

Mă plictiseam mult şi totuşi încă nu mă simţeam nefericită. Eram foarte iubită şi nu ăsta-i lucrul care mi-a lipsit în viaţă. Nu mă plîng deci de această viaţă, cu toate că am suferit, deoarece cea mai mare dintre suferinţe trebuie să fie faptul de a nu putea inspira deloc afecţiunile pe care le încerci. Nenorocirea şi soarta mea au făcut să fiu rănită şi sfîşiată tocmai prin excesul acestor afecţiuni, care erau lipsite cînd de o vedere clară sau de delicateţe, cînd de dreptate şi de moderaţie. Unul dintre prietenii mei, om de o mare inteligenţă, făcea adesea o reflecţie care mi s-a părut întotdeauna foarte izbitoare şi pe care el o dezvolta astfel:

— S-au făcut reguli şi legi morale pentru a corija sau dezvolta instinctele, spunea el, dar nu s-au făcut şi legi care să călăuzească şi să lumineze sentimen-

tele. Avem călugări și filozofi pentru a ne reglementa poftele și a ne reprima pasiunile ; datoriile sufletului le învățăm în mod elementar ; dar sufletul are tot soiul de elanuri care dau tot felul de nuanțe și de aspecte neobișnuite afecțiunilor sale. El are puteri care degenerează în excese, slăbiciuni care devin boli. Dacă vă consultați prietenii, dacă veți căuta un remediu în cărți, veți obține păreri diferite și judecăți contradictorii : dovadă că nu există reguli fixe pentru morala afecțiunilor, chiar pentru cele mai legitime, și că fiecare, lăsat în voie, judecă din punctul său de vedere starea morală a celui ce-i cere sfatul ; sfat care nu servește la nimic, de altfel, care nu alină nici o suferință și nu vindecă nici un cusur. De exemplu, eu nu văd unde se află *catehismul amorului* și totuși dragostea domină, sub toate formele, întreaga noastră viață : dragostea filială, dragostea fraternă, dragostea conjugală, dragostea paternă sau maternă, prietenie, binefaceri, milă, filantropie, dragostea e pretutindeni, ea e însăși viața noastră. Ei bine, dragostea scapă tuturor legilor, tuturor direcțiilor, tuturor sfaturilor noastre, tuturor exemplelor, tuturor preceptelor. Ea nu ascultă decît de ea însăși, devine tiranie, gelozie, bănuială, exigență, obsesie, nestatornicie, capriciu, voluptate sau brutalitate, castitate sau ascetism, devotament sublim sau egoism încrîncenat, devine cel mai mare dintre bunuri, cel mai mare dintre rele, după cum este natura sufletului pe care-l umple și-l stăpînește. Nu s-ar putea crea niciodată un *catehism* care să corijeze excesele dragostei, căci dragostea este, prin natura sa, excesivă, și asta cu atît mai mult cu cît este mai castă și mai sfîntă. Adesea mamele își fac copiii să devină nenorociți, din prea multă dragoste, necredincioși, tocmai pentru că-i vor credincioși, curajoși, pentru că-i vor prudenți, ingrați, pentru că-i vor drăgăstoși

și recunoscători. În gelozia conjugală — care sînt limitele pe care ți-e îngăduit să le atingi sau oprit să le depășești ? Unii pretind că nu există dragoste fără gelozie, alții că adevărata dragoste nu cunoaște bănuiala și neîncrederea. Unde este, sub acest raport, regula de conștiință care ar trebui să ne învețe să ne observăm, să ne vindecăm noi înșine, să ne însuflețim cînd ni se stinge entuziasmul, să-l reprimăm cînd trece dincolo de ceea ce este posibil ? Această regulă, omul încă n-a găsit-o ; iată de ce spun că trăim ca orbii și că dacă poeții au pus o legătură pe ochii Amorului, filozofii n-au știut să i-o scoată !

Astfel vorbea prietenul meu, și punea degetul pe rănile mele, căci toată viața am fost jucăria pasiunilor altora, și, ca urmare, victima lor. Pentru a nu vorbi decît de începutul vieții mele, mama și bunica, lacome de dragostea mea, au smuls fiecare bucăți din inima mea. Însăși dădaca nu mă oprima și nu mă maltrata decît pentru că mă iubea prea mult și mă voia perfectă.

Odată cu primele zile de primăvară, ne făcurăm bagajele pentru a ne reîntoarce la țară, de care eu aveam mare nevoie. Fie traiul prea bun, fie aerul Parisului, care nu mi-a priit niciodată, dar la oraș eram lipsită de vlagă și slăbeam văzînd cu ochii. Nu putea fi vorba să fiu despărțită de mama ; cred că în acea epocă, neputînd avea sentimentul resemnării și voința de a mă supune, aș fi murit din cauza asta. Bunica o pofti deci pe mama să se întoarcă împreună cu noi, la Nohant, și, cum manifestam în această privință o neliniște care-i îngrijora și pe ceilalți, s-a convenit ca mama să vină împreună cu mine și cu Rose, în timp ce bunica va fi însoțită de Julie. Vînduseră marea berlină, care fusese înlo-

cuită, dintr-o oarecare jenă financiară, cu o trăsură cu două locuri.

N-am vorbit în capitolele precedente despre unchiul meu Maréchal, nici de soția sa, nici de buna mea mătușă Lucie, nici de fiica lor, draga mea Clotilde. Nu-mi amintesc nimic deosebit despre ei în această perioadă. Îi vedeam destul de des, dar nu mai știu unde locuiau. Mă conducea la ei mama și uneori chiar bunică-mea, care-i primea la ea și care-i vizita rareori. Manierele cinstite și deschise ale mătușii mele nu-i plăceau prea mult, dar ea era prea dreaptă pentru a nu recunoaște prietenia adevărată pe care mătușa o avusese pentru tata și excelentele și solidele calități ale soțului și ale soției.

Am avut deci plăcerea să locuiesc două sau trei zile cu mama și cu Caroline într-o intimitate deplină. Apoi biata mea soră se reîntoarse, plîngînd, la pensionul ei, unde a mers, cred, și Clotilde pentru cîtăva vreme, ca s-o consoleze, iar noi am plecat.

Înainte de a ajunge la Nohant am avut o aventură pe care o voi povesti pentru a arăta cît s-a schimbat starea drumurilor și fizionomia ținuturilor în decurs de patruzeci de ani în anumite părți ale Franței.

Între Châteauroux și Nohant reîncepe un soi de Sologne care se prelungește pînă la intrarea în Valea Neagră. Locul e mult mai puțin sărac și mai puțin urît decît Sologne, mai ales astăzi, cînd aproape toate împrejurimile drumului sînt cultivate. De altfel terenul are cîteva ondulații și, dincolo de marile întinderi de mărăcini, regășești aproape pretutindeni orizonturile albastre ale pămînturilor fertile, în mijlocul cărora se întinde acest mic deșert. Vecinătatea acestor pămînturi atenuează într-un fel insalubrita-

tea landelor și dacă vegetația și cîrezile sînt aici mai palide și mai slabe decît în valea noastră, cel puțin nu trag să moară ca în ținuturile sterpe de mare întindere. Acest pustiu, căci astăzi e presărat ici-colo cu cîteva ferme și cîteva colibe, iar în epoca despre care vorbesc nu exista nici măcar una singură, e numit *la Brande*[1]. Spre extremitatea dinspre Châteauroux se află un tîrgușor numit Ardentes[2]. Să fie oare din pricina forjelor care existau acolo încă din timpul romanilor? Și landele învecinate să fi fost oare atunci acoperite de păduri care au fost încetul cu încetul arse pentru consumul acestor forjării? Cele două nume fac credibil acest lucru. Doar dacă vreun mare incendiu n-o fi mistuit odinioară și pădurile și tîrgul.

Oricum ar fi, la Brande era încă, în vremea despre care vorbesc, o cloacă impracticabilă și un sol complet abandonat. Nu exista un drum bătut, sau, mai curînd, existau o sută, fiecare șaretă sau trăsură hodorogită încercînd să-și taie o cale mai sigură și mai ușoară decît celelalte în anotimpul ploilor. Exista una care se numea *Drumul*; dar în afară de faptul că acest Drum era cel mai stricat, nu era deloc ușor de parcurs din pricina celorlalte care se încrucișau cu el. Te rătăceai, ceea ce ni s-a întîmplat și nouă.

Ajunși la Châteauroux, unde se oprea în acea epocă orice fel de diligență, am mîncat la domnul Dubois-doin, un vechi și minunat prieten al bunicii, care fusese angajat funcționar la serviciul încasărilor generale de către bunicul meu, domnul Dupin, și care păstrase față de noi un puternic atașament. Era un unchiaș mic, plăcut și fericit, uscat, robust și vesel.

[1] Mărăcine, mărăcinîș (fr.).
[2] Aprins, în flăcări, dogorînd (fr.).

Se bucura de o longevitate extraordinară, fără infirmităţi. La optzeci şi doi de ani venea vara de la Châteauroux la Nohant, pe jos, adică făcea nouă leghe ca să ne vadă, cu haina în vîrful bastonului pus pe umăr, ca un tînăr care face turul Franţei. Sărea peste gropi, alerga, dansa, săpa, îşi lucra singur grădina care era doldora de flori şi de fructe. Ne-a făcut o primire minunată, ne-a oprit la masă, ne-a plimbat pe proprietatea sa unde ne-a arătat fiecare violetă, fiecare cais în floare cu atîta stăruinţă, încît ziua era pe sfîrşite cînd ne-am urcat în trăsura de închiriat, condusă de un băiat de doisprezece sau treisprezece ani şi trasă de o biată mîrţoagă costelivă. Cred că vizitiul nostru n-a străbătut în viaţa lui ţinutul la Brande, căci atunci cînd îl prinse noaptea în acest labirint de drumuri încrucişate, de bălţoace şi de ferigi imense, îl apucă disperarea şi, lăsînd calul în voia lui, ne plimbă, la întîmplare, cinci ore prin pustiu.

Am spus mai înainte că nu exista nici o locuinţă în la Brande. Mă înşelasem, exista una, şi ea constituia punctul de reper pe care urma să-l găsească pentru a se îndrepta pe urmă, spre Valea Neagră, cu vreo oarecare şansă de succes. Numeau această căsuţă „Casa grădinarului" pentru că era ocupată de un vechi grădinar de la Magnier, castelul romantic, situat la o leghe de acolo, la liziera dintre la Brande şi Valea Neagră, dar într-o altă direcţie decît cea a Nohantului.

Ori, noaptea era întunecoasă şi, deşi am căutat mult şi bine această căsuţă de negăsit a grădinarului, nu ne-am apropiat de ea. Mamei îi era grozav de frică, să n-o fi apucat cumva în direcţia şi în vecinătatea pădurilor de la Saint-Aoust, de care se temea straşnic pentru că, în gîndul ei, ideea de hoţi era în mod infailibil legată de cea a pădurilor, chiar

dacă n-ar fi avut decît o întindere de un pogon.

Pericolul însă nu consta în asta. Deşi nu mai existau tîlhari pe drumurile noastre, puţinii călători care frecventau atunci drumurile îndepărtate din la Brande nu le-ar fi putut făgădui o pradă bogată. Adevăratul pericol era de a cădea şi de a rămîne în vreo groapă. Din fericire, cea pe care o întîlnirăm, spre miezul nopţii, era fără apă. Era adîncă şi eşuarăm atît de complet în nisip, încît nimic n-a mai putut decide calul să ne scoată afară. A trebuit să renunţăm ; atunci băieţaşul, deshămîndu-şi animalul, îl încălecă şi, dîndu-i pinteni, ne ură noapte bună, apoi fără să-i pese cîtuşi de puţin de dojenile mamei şi de ameninţările energice ale Rosei, dispăru şi se pierdu în noaptea întunecoasă.

Iată-ne deci în plină landă, la lumina stelelor, mama consternată, Rose ocărîndu-l pe ştrengar, şi eu plîngînd din pricina neliniştii şi a contrarietăţii pe care o încerca mama, ceea ce-mi umplea sufletul de disperare.

Îmi era de asemenea frică şi asta nu din pricina nopţii, nici a hoţilor, nici a singurătăţii. Eram înspăimîntată de orăcăitul broaştelor care populează şi astăzi nenumăratele mlaştini ale acestor lande. În anumite nopţi de primăvară şi de toamnă, ele fac un astfel de vacarm, pe toată întinderea acestui deşert, încît nici nu se aude ce vorbeşti, şi asta se adaugă greutăţii de a te striga, sau a te regăsi, dacă, rătăcindu-te, te desparţi de tovarăşii de drum. Acest orăcăit imens îmi călca pe nervi şi-mi umplea imaginaţia cu alarme de neînchipuit. În zadar Rose îşi bătea joc de mine şi-mi explica cum că acesta era cîntecul broaştelor, nu credeam nimic ; mă gîndeam la spirite răufăcătoare, la zînişoare şi la pitici supăraţi pe noi, cărora le tulburam singurătatea imperiului lor.

În sfîrșit. Rose, aruncînd cu pietre în toate apele și în toate ierburile înconjurătoare pentru a face să înceteze acea simfonie inexorabilă, reuși să discute cu mama și s-o liniștească asupra urmărilor aventurii noastre. M-au culcat în fundul trăsurii, unde n-am întîrziat să adorm ; mama n-a încercat să facă la fel, ci a stat la taclale, în chip destul de plăcut, cu Rose, cînd, spre ceasurile două dimineața, am fost trezită de o alarmă. Un glob de foc se ivea la orizont. La început Rose pretinse că era luna care răsărea, dar mama socotea că era un meteor și credea că-l vede îndreptîndu-se repede spre noi.

După cîteva minute recunoscură că era un fel de felinar care venea într-adevăr către noi, nu fără a face multe zigzaguri și a dovedi nesiguranța unei căutări. În sfîrșit se distinseră zgomote de voci și pași de cai. Mama crezu din nou că erau hoți și că trebuia să fugim și să ne ascundem în tufișuri în timp ce ei ar fi prădat trăsura. Dar Rose îi demonstră, dimpotrivă, că erau oameni de treabă, care ne veneau în ajutor și ea le ieși înainte pentru a se convinge.

Într-adevăr, era bunul grădinar din la Brande, care, ca un cîrmaci obișnuit cu salvările frecvente, sosea cu fiii săi, cu cai și cu torțe alcătuite din hîrtie muiată în ulei și legată în vîrful prăjinii, un soi de far care-i avertiza de departe pe naufragiații din la Brande. Șirengarul nostru nu fusese atît de egoist și atît de stîngaci cum îl crezusem. El reușise să dibuie casa de refugiu, și se întorcea cu gazdele pentru a le ajuta să ne găsească. Într-o clipă scoaseră trăsura din groapă, înhămară doi cai zdraveni de povară, primii poate care au înfipt brăzdarul plugului în la Brande, și ne aduseră la ei, unde stăpîna casei ne aștepta și ne pregătise o supă țărănească, un foc bun și paturi. A fost o sărbătoare pentru noi să mîncăm și să dormim în această colibă, unde mai dormeau

și alți copii, pe care sosirea noastră nu i-a deranjat pentru nimic în lume. Cearceafurile groase, foarte albe, baldachinele de serj galben, cîntecul cocoșilor, veselia focului de scaieți uscați, și mai ales ospitalitatea țăranului ne încîntară, și soarele era sus cînd pornirăm spre Nohant în trăsura cu un cal adaos și o călăuză.

Nu era un ajutor inutil, căci restul călătoriei, pînă la intrarea în Valea Neagră (două leghe de parcurs), a durat trei ore bune, din pricina nenumăratelor ocoluri pe care a trebuit să le facem pentru a înconjura hîrtoapele; în sfîrșit, era amiază cînd ajunserăm la Nohant, și plecaserăm din Châteauroux în ajun la apusul soarelui! Astăzi facem această plimbare cu un cal bun, pe un drum minunat, în două ore.

Această parte a anului 1811, petrecută la Nohant, a fost, cred, una dintre epocile rare din viața mea, în care am cunoscut o fericire completă. Am fost tot atît de fericită ca în strada Grange-Batelière, cu toate că n-aveam nici apartamente mari, nici grădini întinse. Madridul fusese pentru mine o campanie emoționantă și penibilă; starea bolnăvicioasă în care m-am întors, nenorocirea survenită în familia mea prin moartea tatii, apoi acea luptă între cele două mame ale mele, care începuse să mă umple de spaimă și de tristețe, era o ucenicie a nenorocirii și a suferinței. Dar primăvara și vara lui 1811 fură fără nori, și, dovada e că acel an nu mi-a lăsat nici o amintire deosebită. Știu că Ursule l-a petrecut cu mine, că mama a avut mai puține migrene decît în anul care trecuse și că, dacă au existat dezbinări între ea și bunica, ele au fost atît de bine ascunse încît am uitat că puteau să mai fie și chiar că au și fost. Probabil că aceasta a fost epoca în care s-au înțeles cel mai bine, căci mama nu era femeia care să-și ascundă impresiile. Lucrul ar fi fost peste puterile ei,

şi cînd se înfuria, nici prezenţa copiilor n-o putea împiedica să se abţină.

În casă a existat parcă puţin mai multă veselie decît înainte. Timpul nu adoarme marile dureri, dar le potoleşte. Aproape în fiecare zi le vedeam pe una sau pe cealaltă din cele două mame ale mele plîngînd pe ascuns, dar înseşi lacrimile lor dovedeau că nu se mai gîndeau în orice clipă la obiectul regretelor lor. Durerile, cînd sînt din cele mai intense, nu produc crize ; ele provoacă o criză permanentă, pentru a spune astfel...

Epoca aceea a fost ultima şi cea mai strălucitoare fază a domniei individualităţii. Napoleon era în toată gloria lui, în toată puterea, în toată plenitudinea influenţei lui asupra lumii. Flacăra geniului începea să descrească. Îşi arunca via sa lumină, limpezimea cea mai strălucitoare asupra Franţei, ameţită şi prosternată. Fapte grandioase cuceriseră o pace opulentă, glorioasă, dar fictivă ; căci vulcanul bubuia surd în toată Europa, tratatele împăratului nu serveau decît ca să dea timp vechilor monarhii să-şi adune oamenii şi tunurile. Măreţia sa îi ascundea viciul iniţial, acea profundă vanitate aristocratică a parvenitului care l-a împins să comită toate greşelile şi a făcut din ce în ce mai inutilă, pentru salvarea Franţei, frumuseţea geniului şi caracterului omului în care era personificată ţara. Da, era un caracter admirabil de bărbat, pentru că însăşi vanitatea, cel mai meschin, cel mai netrebnic dintre cusururi n-a putut să altereze în el loialitatea, încrederea, mărinimia firească. Ipocrit în lucrurile mici, era naiv în cele mari. Orgolios în amănunte, exigent în fleacurile etichetei şi mîndru la nebunie de drumul pe care i-l croise soarta, nu-şi cunoştea propriul lui merit, adevărata sa grandoare. Era modest în ceea ce priveşte adevăratul lui geniu.

Toate greşelile care i-au precipitat căderea, în ceea ce priveşte rolul său de comandant de oşti şi de om de stat, au pornit dintr-o prea mare încredere în talentul sau în probitatea altora. Nu dispreţuia specia umană, cum s-a spus, pentru a nu se stima decît pe el însuşi ; acesta a fost cuvîntul vreunui curtean plin de ciudă sau al unui subordonat ambiţios, gelos de superioritatea sa. S-a încrezut toată viaţa în trădători. Toată viaţa a contat pe credinţa tratatelor, pe recunoştinţa supuşilor, pe patriotismul protejaţilor săi. Toată viaţa a fost tras pe sfoară sau trădat.

Căsătoria sa cu Maria-Luisa a fost o proastă afacere şi era menită să-i aducă nenorocire. Oamenii cei mai simpli şi cei mai toleranţi în ceea ce priveşte legea divorţului, chiar cei care-l iubeau pe împărat, spuneau în şoaptă, îmi amintesc bine :

— E o căsătorie de interes, nu se alungă o femeie pe care o iubeşti şi de care eşti iubit !

Nu există, într-adevăr, nici o lege care sancţionează moral o despărţire regretată şi de-o parte şi de cealaltă şi care se îndeplineşte numai în vederea unui interes material. Dar, deşi blamat, poporul îl iubea încă pe împărat. Cei mari au început să-l trădeze şi niciodată nu l-au adulat atîta ca atunci. Lumea bună petrecea. Naşterea unui copil-rege (căci n-ar fi fost destul pentru orgoliul unui soldat norocos ca el ca să-i dea titlul de moştenitor al tronului Franţei) azvîrlise mica burghezie, soldaţii, muncitorii şi pe ţărani într-un fel de beţie. Nu exista casă, bogată ori săracă, palat sau colibă unde portretul pruncului imperial să nu fi fost sărbătorit cu o veneraţie prefăcută ori sinceră. Dar poporul era sincer, el e totdeauna. Împăratul se plimba pe jos, fără escortă, în mijlocul mulţimii. Garnizoana din Paris era de numai 1 200 de oameni.

Totuşi Rusia se înarma, Bernadotte[1] dădea semnalul unei imense şi misterioase trădări. Spiritele mai clarvăzătoare vedeau apropiindu-se furtuna. Scumpetea alimentelor oprite de blocusul continental[2] înspăimînta şi contraria pe oamenii mărunţi. Zahărul se plătea şase franci livra şi, în mijlocul aparentei opulenţe a naţiunii, lipseau lucrurile strict necesare vieţii. Fabricile noastre nu atinseseră încă gradul de perfecţionare necesar acestei izolări a comerţului nostru. Sufeream de o anumită strîmtorare materială, şi cînd oboseai să mai învinuieşti Anglia, îl învinuiai pe şeful statului, fără amărăciune, e adevărat, dar cu tristeţe.

Bunica n-avea nici un pic de entuziasm pentru împărat. Tata nu avusese nici el prea mult, cum s-a văzut de altfel din scrisorile sale. Totuşi, în ultimii ani ai vieţii, prinsese dragoste pentru el. Îi spunea adesea mamei :

— Sînt destule lucruri de care să mă plîng împotriva lui, nu pentru că nu m-a ridicat dintr-o dată la ranguri mari ; avea, desigur, altceva în cap şi nu i-au lipsit oameni mai fericiţi, mai dibaci şi mai îndrăzneţi decît mine să-i ceară asta ; dar mă plîng de el pentru că-i iubeşte pe curteni, ceea ce nu-i un lucru demn pentru un om de talia lui. Totuşi, în ciuda nedreptăţilor sale faţă de Revoluţie şi faţă de

[1] *Carol al XIV-lea* sau *Charles Jean-Baptiste Bernadotte* (1763—1844), mareşal al Franţei, rege al Suediei şi Norvegiei. S-a distins în luptele din timpul Revoluţiei şi ale Imperiului, a fost făcut, în 1804, mareşal al Imperiului, iar în 1806, prinţ de Pontecorvo. Devenit rege al Suediei, s-a aliat cu Rusia împotriva Franţei.

[2] Ansamblu de măsuri decretat la Berlin, la 21 noiembrie 1806, de Napoleon I pentru a închide comerţului englez toate porţile continentului european şi a-i ruina Angliei marina. Aplicarea sa a fost mai apoi una dintre cauzele care au unit toate ţările Europei împotriva lui Napoleon.

el însuşi, îl iubesc. E ceva în el, nu ştiu nici eu ce anume, poate geniul său deosebit, care mă determină să mă emoţionez cînd privirea mea o întîlneşte pe a sa. Nu-mi este teamă de el deloc, şi acest lucru simt că valorează mai mult decît toate aercle pe care şi le dă.

Bunica nu împărtăşea această simpatie secretă care-l cucerise pe fiul ei, şi care, alăturată loialităţii sufletului, căldurii şi patriotismului său, l-ar fi împiedicat, cu siguranţă, nu zic numai să-l trădeze pe împărat, dar chiar să se pună, după Lovitură, în slujba Burbonilor. Avînd în vedere firea tatei, mai mult ca sigur că s-ar fi întîmplat astfel pentru că după campania din Franţa, bunica, regalistă înfocată cum devenise, spunea suspinînd :

— Ah, dacă bietul meu Maurice ar mai fi trăit, l-aş fi plîns acum. Căci, mai mult ca sigur că ar fi fost ucis la Waterloo sau sub zidurile Parisului sau şi-ar fi tras un glonte în cap văzîndu-i pe cazaci intrînd.

Mama spunea şi ea la fel.

Totuşi bunica mai mult se temea de împărat decît îl iubea. În ochii săi, el era un ambiţios fără odihnă, un omorîtor de oameni, un despot mai mult prin firea lui decît din necesitate. Plîngerile, criticile, calomniile, revelaţiile false sau adevărate nu umpleau pe atunci paginile ziarelor. Presa nu era numai redusă la tăcere, ci şi disprețuită. Nu era numai silită să tacă, dar nu făcea decît să se umilească, să aduleze puterea. Această lipsă a polemicii dădea conversaţiilor şi preocupărilor particularilor un caracter extraordinar de parţialitate şi de bîrfeală. Lauda oficială i-a făcut mai mult rău lui Napoleon decît i-ar fi făcut douăzeci de jurnale ostile. Toată lumea era sătulă de acele ditirambe umflate, de acele buletine

emfatice, de servilismul funcționarilor și de morga misterioasă a curtenilor. Se răzbunau toți coborînd idolul în impunitatea discuțiilor intime, și saloanele recalcitrante erau oficinele denunțurilor, vorbăriei de anticameră, calomniilor mărunte, anecdotelor neînsemnate care mai tîrziu, sub Restaurație, aveau să reînsufleţească presa. Ce viață ! Ar fi fost mai bine să rămînă moartă decît să învie astfel, înverșunîndu-se peste cadavrul imperiului învins și profanat.

Camera de culcare a bunicii (căci, am mai spus-o, ea n-avea salon, și societatea sa avea un aer de intimitate solemnă), ar fi devenit una din acele oficine, dacă prin spiritul și prin simțul ei deosebit, stăpîna casei n-ar fi arătat din cînd în cînd și în mod fățiș care era partea de adevăr și de minciună în noutățile pe care fiecare bărbat, sau mai curînd fiecare femeie le difuza acolo ; căci era mai ales o societate de femei decît de bărbați ; dar, de altfel, nu exista între cele două sexe decît o măruntă diferență etică, bărbații îndeplinind rolul de palavragioaice bătrîne. În fiecare zi aflam cîte o vorbă răutăcioasă, bine plasată, a domnului de Talleyrand [1] împotriva stăpînului său sau vreun cancan de culise. Ba că împăratul o bătuse pe împărăteasă, ba că îi smulsese papei barba. Și apoi îi era frică, făcea într-una pe grozavul.

Era necesar să spună asta pentru a se răzbuna că nimeni nu se mai gîndea să-l asasineze, afară de vreun îndărătnic și fanatic copil al Germaniei, cum a fost Stabs sau Sahle.

---

[1] *Charles Maurice de Talleyrand-Périgord* (1754—1838), diplomat francez care, căpătînd încrederea lui Bonaparte, a fost numit de către acesta ministru de externe. Complotînd să-l răstoarne pe Napoleon, a fost dizgrațiat. În 1814, constituind un guvern provizoriu, l-a chemat la putere pe Ludovic al XVIII-lea.

Altădată, se spunea că era nebun, că-l scuipase în obraz pe domnul de Cambacérès.[1] Apoi, că fiul său, smuls cu forcepsul din sînul matern, murise de îndată ce fusese adus pe lume, şi că de fapt micul rege al Romei era fiul unui brutar din Paris. Sau că forcepsul, atingîndu-i creierul, copilul era negreşit cretin şi oamenii îşi frecau mulţumiţi mîinile, ca şi cum, restabilind ereditatea în folosul unui favorit al soartei, Franţa urma să fie pedepsită de Providenţă, pentru că nu a ştiut să-şi păstreze cretinii ei legitimi.

Dar ceea ce era într-adevăr remarcabil, e că în toiul acestor dezlănţuiri ascunse împotriva împăratului, nu exista nici un regret, nici o amintire, nici o făgăduială pentru Burbonii exilaţi. Ascultam cu stupoare toate aceste cuvinte ; niciodată n-am auzit pronunţîndu-se numele pretendenţilor necunoscuţi care domneau cu uşile închise, nu se ştia pe unde, şi cînd aceste nume mi-au ajuns la ureche, în 1814, le-am auzit pentru prima oară în viaţa mea.

Aceste bîrfeli nu ne-au urmărit şi la Nohant, decît în cîteva scrisori pe care bunica le-a primit de la nobilii ei prieteni. Ea le-a citit, cu voce tare, mamei, care a ridicat din umeri şi lui Deschartres care le-a luat drept literă de *Evanghelie*, căci împăratul era gogoriţa lui şi-l considera, în mod foarte serios, drept numai un pedant ridicol.

Mama făcea ca şi norodul, îl admira şi-l adora pe împărat în acea epocă. Eu, făceam ca mama şi ca norodul. Ceea ce nu trebuie uitat, nici tăgăduit, e faptul că inimile naive, ataşate acestui om au fost cele pe care nici o recunoştinţă personală şi nici un interes material nu le-au legat de dezastrul sau de norocul lui. Afară, bineînţeles, de rare excepţii, toţi

[1] *Jean-Jacques de Cambacérès* (1753—1824), jurisconsult şi om de stat francez, al doilea consul şi arhicancelar al imperiului, care o luat parte la redactarea *Codului civil*.

cei pe care el i-a umplut de onoruri au fost ingraţi. Toţi cei care nu s-au gîndit niciodată să-i ceară ceva, i-au cerut socoteală fiind în joc grandoarea Franţei.

Cred că în anul acela, sau poate în următorul, Hyppolyte şi-a primit prima împărtăşanie. Parohia noastră fiind suprimată, slujbele Nohantului se făceau în cea de la Saint-Chartier. Fratele meu a fost îmbrăcat în acea zi în haine noi. Avea pantaloni scurţi, ciorapi albi şi un veston de postav verde-biliard. Era încă atît de copil încît această toaletă i-a sucit capul, şi dacă a izbutit să fie cuminte cîteva zile asta a făcut-o numai de teama că, lipsind de la prima împărtăşanie, n-ar mai fi ajuns să se îmbrace cu acest splendid costum care i se pregătea.

Bătrînul preot din Saint-Chartier era un om minunat, dar lipsit de orice ideal religios. Deşi avea un *de* înaintea numelui, cred că era ţăran la origine, sau poate, silit să trăiască printre ţărani şi-a însuşit felul lor de a fi şi limbajul lor într-o asemenea măsură, încît putea să le predice fără ca ei să piardă un cuvînt din predica sa; ceea ce ar fi fost un bine dacă predicile sale ar fi fost mai evanghelice; dar el nu-şi întreţinea credincioşii decît cu treburi de familie şi, cu o delăsare plină de bonomie, le zicea din amvon:

— Dragi prieteni, iată că am primit o dispoziţie de la arhiepiscop care ne prescrie încă o procesiune. Monseniorului îi convine! Are o trăsură frumoasă ca să-şi plimbe măreţia, şi o grămadă de personaje care-şi dau osteneala pentru el; dar eu, iată, sînt bătrîn, şi nu-i chiar o osteneală atît de neînsemnată ca să vă aranjez în ordine pentru procesiune. Cei mai mulţi dintre voi n-ascultă nici de hăis, nici de cea. Vă înghesuiţi, vă călcaţi pe picioare, vă împingeţi pentru a intra ori a ieşi din biserică şi, deşi mă mînii şi strig după voi, voi nu m-ascultaţi, vă purtaţi ca

viţeii într-un staul. Trebuie să-mi pierd vremea cu de toate în parohia şi în biserica mea. Sînt obligat să fac poliţie, să ocărăsc copiii şi să gonesc cîinii. Ori eu sînt sătul de toate aceste procesiuni care nu servesc la nimic, nici pentru salvarea voastră, nici pentru a mea. Vremea e rea, drumurile sînt stricate şi dacă monseniorul ar fi obligat să se bălăcească la fel cu noi, două ore prin noroi, cu ploaia în spate, n-ar mai fi atît de doritor de ceremonii. Într-adevăr, nu vreau să mă deranjez pentru o treabă ca asta, şi, dacă m-aţi crede, aţi rămîne fiecare la voi acasă... Sigur că da, and că un unchiaş oarecare mă ocărăşte şi iat-o şi pe slujnica mea care nu mă aprobă. Ascultaţi, cei care nu-s mulţumiţi, să se ducă... să se plimbe. Faceţi ce vreţi, dar, în ce mă priveşte, n-am să ies pe cîmp. Vă voi face procesiunea în jurul bisericii. E destul şi aşa. Haide, haide, ne-am înţeles. Să isprăvim slujba asta care şi-aşa a ţinut prea mult!

Am auzit cu urechile mele mai bine de două sute de predici, dintre care aceasta este o probă foarte atenuată, şi al căror mod de expunere a rămas proverbial în parohia noastră, mai ales formula de la sfîrşit, care era ca un fel de *Amin* al tuturor predicilor şi admonestărilor părinteşti.

Exista, la Saint-Chartier, o cucoană bătrînă de o corpolenţă considerabilă, al cărei soţ era primar sau adjunct al comunei. Avusese, înainte de Revoluţie, o viaţă furtunoasă; ca novice, sărise zidul mînăstirii pentru a urma un soldat din garda franceză sau un elveţian. Nu ştiu prin ce numeroase aventuri ciudate a ajuns să-şi petreacă ultimele sale zile frumoase în banca enoriaşilor parohiei noastre, unde a adus mai mult maniere din regiment decît din mînăstire.

Astfel, slujba era întreruptă în fiece moment de căscăturile ei afectate şi de apostrofele energice ale preotului:

— Ce slujbă a dracului, spunea ea ; ticălosul ăsta n-o mai isprăveşte odată !

— Du-te dracului ! spunea abatele cu vocea pe jumătate, întorcîndu-se să binecuvînteze auditorul : *„Dominus vobiscum"*.

Aceste discuţii purtate în timpul slujbei şi într-un stil atît de accentuat, pe care nu-l pot reda decît într-o foarte slabă descriere, tulbura gravitatea rusticului auditoriu, şi cum astea au fost primele slujbe la care am asistat, mi-a trebuit cîtva timp ca să înţeleg că era totuşi vorba de ceremonii religioase.

Prima oară cînd m-am întors de la biserică, bunica m-a întrebat ce-am văzut :

— L-am văzut, i-am spus eu, pe preot care mînca în picioare, în faţa unei mese mari, şi din cînd în cînd se întorcea să ne spună prostii !

În ziua în care Hippolyte şi-a primit prima împărtăşanie, preotul l-a învitat, după slujbă, la masă. Cum acest băiat grosolan nu prea era tobă de catchism, bunica mea, care dorea ca prima împărtăşanie să fie, cum zicea ea, făcută la repezeală, l-a rugat pe preot să fie puţin mai îngăduitor, pretextînd memoria slabă a copilului. Preotul a fost într-adevăr indulgent, şi Hippolyte a fost însărcinat să-i aducă un mic cadou, douăsprezece sticle de vin tămîios. S-a aşezat la masă şi a desfăcut prima sticlă.

— Într-adevăr, făcu bunul preot, iată un vinişor alb care se lasă băut şi care nu ţi se urcă la cap ca vinul de podgorie ; e dulce, e uşor, nu poate să-ţi facă rău. Bea, băiatul meu, aşază-te colo ! Manette, cheamă-l pe paracliser şi vom gusta şi o a doua sticlă cînd se va isprăvi prima !

Servitoarea şi paracliserul luară loc, şi găsiră într-adevăr vinul foarte uşor. Hippolyte nu se sfia cîtuşi de puţin. Găsiră cam caldă a doua sticlă, dar după încercare, declarară că n-avea apă. Se trecu

la a treia și la a patra „pagină din *Breviar*", cum zicea preotul, adică la celelalte sticle din coș și, pe nesimțite împărtășitul, preotul, servitoarea și paracliserul deveniră atît de veseli, apoi atît de gravi, apoi atît de preocupați, încît se despărțiră fără să prea știe cum. Hippolyte se întoarse singur, peste pajiști, căci de multă vreme toți enoriașii veniți de la slujbă intraseră în casele lor. Pe drum, el își simți capul atît de greu, încît i se păru că vede tufișurile jucînd. Luă hotărîrea să se culce sub un arbore și să-i tragă un somn zdravăn. După care, ne edifică pe toți, prin gravitatea și sobrietatea sa în tot restul zilei.

Servitoarea preotului era o femeie mărunțică, curată, activă, devotată, cicălitoare și certăreață, acest ultim cusur fiind adesea ca un adaos inevitabil al calităților și un exces posibil al acestora. Ea a salvat viața și punga stăpînului în timpul Revoluției. L-a ascuns, i-a negat prezența cu multă îndrăzneală și sînge rece în timpul persecuției. Faptul nu s-a petrecut în Valea noastră Neagră unde nici preoții, nici seniorii n-au fost niciodată amenințați în mod serios, nici maltratați în vreun fel. Începînd din acea vreme Manette își cîrmui în mod despotic stăpînul și-l făcu să se poarte ca un băiețaș. Au murit la scurt interval unul după altul, în vîrstă foarte înaintată și în ciuda certurilor și al puținului ideal al vieții lor, timpul, care înnobilează totul, a dat afecțiunii lor mutuale un caracter mișcător. Manette voia totdeauna ca stăpînul ei să fie îngrijit și slujit exclusiv de ea ; dar ea nu mai avea putere și, cînd el era bolnav, după ce-l veghease și-l doftoricise, cădea la rîndul ei bolnavă. Atunci preotul lua o altă servitoare pentru ca bătrîna să se poată odihni și îngriji. Dar de-abia se scula în picioare că se și înfuria să vadă o străină în casă. Și n-avea odihnă pînă n-o vedea plecată.

Apoi își pierdea din nou puterile. Se plîngea atunci că are prea mult de lucru și că n-o ajută nimeni. Și repede preotul îi lua o ajutoare de care ea se descotorosea însă după opt zile. Era o ciorovăială veșnică, și preotul, plîngîndu-mi-se de asta, căci aveam treizeci și ceva de ani cînd mai trăia încă, îmi spunea :

— Vai ! mă face atît de nenorocit, dar ce vrei ! Sînt cincizeci și șapte de ani de cînd sîntem împreună, ea mi-a salvat viața, mă iubește ca pe fiul ei. Trebuie ca cel care va supraviețui să închidă ochii celui care va pleca primul. Mă bombăne fără încetare, se plînge de mine, ca și cum aș fi un ingrat ; încerc să-i dovedesc că e nedreaptă, dar ea-i atît de surdă, încît n-aude nici clopotul cel mare !

Și spunînd aceasta bătrînul preot nu bănuia că el însuși era atît de surd încît n-auzea nici tunul.

Nu era foarte iubit de enoriașii săi și socot că asta era atît din vina lor cît și dintr-a sa ; căci orice s-ar spune despre relațiile mișcătoare care există, la țară, între preot și țărani, a devenit un lucru foarte rar, cel puțin de la Revoluție încoace, să-i vezi și pe unii și pe ceilalți dîndu-și dreptate și dovedind indulgență. Țăranul cere preotului prea multă perfecțiune creștină, preotul nu-i iartă destul țăranului exigența și cusururile educației sale morale, care sînt oarecum opera catolicismului, venit în ajutorul despotismului pentru a-l ține în ignoranță și spaimă.

Orice-ar fi, preotul nostru avea însușiri frumoase. Era de o francheță și de o independență de caracter care nu se mai întîlnesc deloc în ierarhia ecleziastică. Nu se amesteca în politică, nu încerca să-și exercite influența pentru a plăcea cutărui sau cutărui personaj sau pentru a se feri de ranchiunele altuia ; căci era curajos, îndrăzneț prin însăși firea lui. Iubea războiul din pasiune și-i plăceau povestirile despre ma-

rile campanii ale soldaților noștri, spunînd că, dacă nu se făcea preot, ar fi voit să fie militar. Desigur, ținea, puțin și de unul și de altul, căci înjura ca un dragon și bea ca un templier.

— Nu sînt deloc un ipocrit, spunea el, sub Restaurație. Nu-s unul dintre acei fățarnici care și-au schimbat manierele din clipa în care cîrmuirea ne protejează ; sînt aceleași ca și mai înainte și nu cer nici ca enoriașii să mă salute pînă la pămînt, nici ca ei să se lipsească de cîrciumă și de dans, ca și cum ceea ce era îngăduit ieri n-ar mai trebui să fie astăzi. Sînt un cap prost, n-am nevoie de legi noi pentru a mă apăra ; dacă vreunul îmi caută rîcă, sînt în stare să-i răspund, și prefer să-i arăt pumnul decît să-l amenințe cu jandarmii și cu procurorul regelui. Sînt un unchiaș dintr-o bucată și nu cred că ei cu legile lor împotriva sacrilegiului or să reușească să fie îndrăgită religia. Nu sfeții pe nimeni, și nu mă las, la rîndul meu, cîtuși de puțin sfeșit. Nu-mi place apa în vin și nu silesc pe nimeni să și-o pună. Dacă arhiepiscopul nu-i mulțumit, s-o spună, și i-oi răspunde eu ! I-oi arăta că nu se poate să fie batjocorit un om de vîrsta mea la fel ca un mic seminarist și dacă m-o scoate din parohia mea, nu mă voi duce în alta. Mă voi retrage la mine acasă ; am opt sau zece mii de franci puși deoparte, este destul pentru cît îmi rămîne de trăit și-mi voi bate strașnic joc de toți arhiepiscopii din lume.

Într-adevăr, arhiepiscopul venind să dea confirmarea la Saint-Chartier și mîncînd la preot cu tot statul său major, voi să glumească pe socoteala gazdei sale, care nu-i îngădui :

— Aveți optzeci și doi de ani, domnule preot, îi spuse el, e o vîrstă frumoasă !

— Da, desigur, monseniore, replică preotul, care nu uitase să facă unele aluzii riscante în discurs, deși

sînteţi arhiepiscop, s-ar putea să nu mai veniţi niciodată pe aici!

Observaţia înaltului prelat voia să spună: „Iată-vă atît de bătrîn, încît aţi început a bate cîmpii, şi ar fi timpul să cedaţi locul altuia mai tînăr".

Şi replica însemna: „Nu-l voi ceda decît dacă mă veţi alunga, şi vom vedea dacă veţi îndrăzni să aduceţi această ocară părului meu alb".

La aceeaşi masă, către desert, cum arhiepiscopul trebuia să vină să ia masa de seară la noi, preotul, apostrofîndu-l pe fratele meu, care se afla lîngă el, şi crezînd că-i vorbeşte încet, îi strigă, ca un surd adevărat ce era:

— Ah ia-i odată de aici şi scapă-mă de toate aceste mărimi, care-mi fac o cheltuială a dracului de mare şi care-mi întorc casa cu susul în jos. Pricep, şi chiar mai mult decît trebuie, că-mi mănîncă prepeliţele şi puii bătîndu-şi joc de mine.

Acest discurs, ţinut cu voce tare în mijlocul unei tăceri de care bunul preot habar n-avea, îl puse pe Hippolyte într-o mare încurcătură; dar, văzînd că arhiepiscopul şi marele vicar izbucniră în hohote de rîs, luă hotărîrea să rîdă şi el, şi masa fu părăsită spre marea satisfacţie a amfitrionului şi a Manettei, care, crezînd că-şi ascund gîndurile, şi le spuseseră în gura mare, în nasul iluştrilor oaspeţi.

Spre sfîrşitul vieţii, preotul nostru avu o emoţie care era să-l dea gata. Avea mania să-şi ascundă banii, ca mulţi bătrîni care nu cutezau să-i plaseze şi care-şi creau un zbucium cu economiile destinate să le asigure bătrîneţea. El şi-i pusese pe ai săi în pod. Un vecin, pe care totuşi — se spune — îl copleşise cu multe binefaceri, lăsîndu-se ispitit, se cătără noaptea, pe acoperiş, pătrunse printr-o lucarnă în pod şi puse mîna pe comoara domnului abate. Cînd acesta îşi văzu banii dibuiţi, îl cuprinse o asemenea

mînie și supărare, încît aproape că înnebuni. Căzu la pat, și mai că delira cînd procurorul regelui veni, la cererea sa, să culeagă informații și să-i primească jalba. Durerii și indignării bătrînului li se adăuga faptul că-l ghicise pe autorul hoției; dar cînd să-l dea pe mîna justiției, fu cuprins de milă față de acest om pe care-l iubise și poate și de o remușcare de creștin față de acea dragoste de bani care prea l-a dominat.

— Făceți-vă treaba, spuse el magistratului care-l interoga; am fost furat, e adevărat; dar chiar dacă mi-l banuieli nu dau socoteală decît bunului Dumnezeu și nu-i de datoria mea să-l pedepsesc pe vinovat.

L-au hărțuit în zadar.

— N-am nimic să vă spun, făcu el întorcîndu-le, supărat, spatele. Aș putea să mă înșel, e sarcina voastră, a magistraților, să luați asta pe conștiința voastră, e meseria voastră, nu a mea!

În noaptea următoare, banii fură puși la loc, în pod, și Manette, scotocind cu disperare îi regăsi în ascunzătoarea de unde fuseseră sustrași. Hoțul, cuprins de căință și mișcat de generozitatea preotului s-a executat numaidecît. Preotul, pentru a face să înceteze investigațiile justiției și comentariile enoriașilor, dădu să se înțeleagă cum că a visat că și-a pierdut banii, sau că servitoarea sa, pentru a-i ascunde mai bine, le-a schimbat locul, și că nu și l-a mai amintit a doua zi din pricina vîrstei sale înaintate care o făcuse să-și piardă memoria.

S-a povestit deci, în diverse feluri, aventura preotului și mai circulă încă multe versiuni în această privință. Dar mi-a istorisit el însuși ceea ce povestesc eu aici, spre cinstea sa și chiar spre cinstea hoțului, căci sentimentul creștinesc care socotește căința mai plăcută Domnului decît perseverența este un

sentiment frumos de care justiția umană nu ține cîtuși de puțin seama.

Acest preot bătrîn avea multă prietenie pentru mine. Aveam vreo treizeci și cinci de ani cînd spunea despre mine :

— Aurore e un copil pe care l-am iubit întotdeauna.

Și-i scria soțului meu presupunînd în mod vădit că putea să-i creeze bănuieli : „Iată, domnule, ia-o cum vrei, dar o iubesc grozav pe nevasta dumitale".

Fapt este că el se purta cît se poate de părinteşte cu mine. Timp de douăzeci de ani, n-a scăpat o duminică să nu vină să cineze cu mine, după vecernie. Uneori mă duceam să-l caut, plimbîndu-mă. Într-o zi, mergînd, m-am rănit la picior și nu știu cum m-aș fi înapoiat, căci în acea vreme nu existau trăsuri pe drumurile din Saint-Chartier — dacă preotul nu mi-ar fi propus să mă ia pe crupa iepei sale ; dar ar fi fost mai bine să-l iau eu pe preot pe crupa calului, căci era atît de bătrîn atunci, încît adormea în mersul calului. Visam, cu ochii deschiși, privind cîmpia, cînd băgai de seamă că animalul, după ce și-a încetinit în mod progresiv mersul, s-a oprit pentru a paște și că preotul sforăia de-a binelea.

Din fericire, obiceiul îl făcuse un călăreț solid, chiar în timpul somnului ; am împins-o cu călcîiul, și iapa, care știa drumul, ne-a condus cu bine la țintă, deși hățul îi atîrna pe după gît.

După masa, la care preotul mînca și bea copios, adormea iar, lîngă foc, și sforăiturile sale făceau să se cutremure geamurile.

Apoi se trezea și-mi cerea să-i cînt o mică arie la clavecin sau la epinetă ; nu putea să spună pian, expresia i se părea prea nouă. Pe măsură ce îmbătrînea, nu mai auzea notele joase. Notele ascuțite ale

instrumentului abia îi gîdilau un pic timpanul. Într-o zi îmi zise :

— Nu mai aud aproape nimic. Haide ! Iată-mă bătrîn !

Bietul om ! De multă vreme era bătrîn. Şi totuşi se mai urca încă pe cal, la ora zece seara, şi se reîntorcea, în plină iarnă, la presbiteriul său fără să accepte să fie însoţit. Cu cîteva ceasuri înainte de a muri a spus servitorului pe care-l trimisesem să afle cum îi mai este :

— Spune-i Aurorei să nu-mi mai trimită nimic, nu mai am nevoie de nimic ; şi mai spune-i că mi-e dragă atît ea cît şi copiii ei !

Mi se pare că cea mai mare dovadă de ataşament care se poate revendica e aceea de a fi obiectul ultimelor gînduri ale unui muribund.

IV

Tirania şi slăbiciunea lui Deschartres. — Menuetul lui Fischer. — Primele iubiri ale fratelui meu. — Pauline. — Domnul Gogault şi domnul Lubin. — Talente de plăcere. — Mareşalul Maison. — Apartamentul din strada Thiroux. — Mare tristeţe la vîrsta de şapte ani, la gîndul măritişului. — Plecarea armatei în campania din Rusia. — Nohant. — Ursule şi surorile ei. — Efectul jocului asupra mea. — Vechii mei prieteni.

Ne făceam lecţiile în camera lui Deschartres, cameră ţinută foarte curat, dar unde domnea un miros de săpun de lavandă care a sfîrşit prin a-mi deveni greţos. Lecţiile mele nu erau prea lungi, dar cele ale bietului meu frate durau toată după-amiaza, pentru că era obligat să studieze de unul singur şi să-şi facă temele sub ochii pedagogului. E adevărat că atunci cînd îl scăpai din ochi, el nici măcar nu deschidea cartea. O ştergea peste cîmp şi nu-l mai vedeai toată ziua.

Dumnezeu crease şi adusese pe lume pe acest copil impetuos, desigur numai ca să-l pedepsească pe Deschartres; dar Deschartres, tiran prin natură, nu lua escapadele sale ca o jignire. Îi făcea o viaţă cumplită

de amară şi noroc că acest copil era ca de bronz pentru a nu exploda sub aspra sa constrîngere.

Nu latina era cea care constituia martiriul său, Deschartres nici nu i-o mai preda. Ci matematica, pentru care el arătase aptitudini şi pentru care era într-adevăr dotat.

Nu ura studiul în sine, dar prefera mişcarea şi veselia, de care avea o nevoie imperioasă. Deschartres îl învăţa de asemenea şi muzica. Cum flageoletul era instrumentul său favorit, Hippolyte a trebuit să-l înveţe, vrînd, nevrînd ; i s-a cumpărat un flageolet din lemn de merişor şi Descharters, înarmat cu flageoletul său din abanos, montat în sidef, îi aplica lovituri violente peste degete la fiecare notă falsă. Exista un anumit menuet de Fischer care a lăsat bătături pe mîinile elevului nefericit. Vina lui Deschartres era deci cu atît mai mare, cu cît, oricît de nervos ar fi fost, putea totuşi să se stăpînească faţă de persoanele pe care le iubea. N-a brutalizat niciodată copilăria tatii şi niciodată nu s-a mîniat împotriva mea pînă la a încerca un act de violenţă, decît o singură dată în viaţa sa. Avea deci un soi de aversiune pentru Hippolyte, din cauza farselor de prost-gust şi a zeflemelilor sale. Şi totuşi îi purta, datorită tatălui său, un adevărat interes. Nimic nu-l obliga să-l instruiască, dar el se străduia, cu o încăpăţînare care nu ţinea de răzbunare, căci ar fi fost repede dezgustat de o satisfacţie pe care elevul său o plătea atît de scump ; îşi impusese această sarcină de conştiinţă, dar e bine de spus că, cu acest prilej, dădea frîu liber şi resentimentului.

Cînd mă duceam să-mi fac lecţiile alături de Hippolyte, care, sprijinit în coate pe masa lui, se juca, atunci cînd nu era privit, cu mustele, Ursule se afla totdeauna acolo. Deschartres o iubea pe această fetiţă sigură de ea, care-i ţinea piept şi care-i răspundea

prompt. Ca toți oamenii violenți, lui Deschartres îi plăcea rezistența fățișă și devenea îngăduitor, slab chiar, cu cei care nu se temeau de el. Neajunsul lui Hippolyte și nenorocirea sa era de a nu-i fi spus niciodată, în față, că era nedrept și crud. Dacă l-ar fi amenințat o singură dată că se plînge bunicii sau că părăsește casa, Deschartres și-ar fi revizuit, cu siguranță, atitudinea. Dar copilul se temea de el, îl ura, și nu se consola decît prin răzbunare.

Era, desigur, ingenios, în această privință și avea o înclinare diabolică în a observa și a descoperi ceea ce era ridicol. Adesea, în mijlocul lecției, Deschartres era chemat în casa sau în curtea fermei pentru vreun amănunt necesar în ocupațiile sale agricole. Aceste absențe erau folosite ca să rîdem de el. Hippolyte lua flageoletul de abanos și-și maimuțărea profesorul cu un rar talent de imitație. Nu era, într-adevăr, nimic mai caraghios decît Deschartres cîntînd din flageolet. Acest instrument cîmpenesc era ridicol prin el însuși în mîinile unui personaj atît de solemn și înfipt în gura unui om de obicei atît de posomorît. În plus, îl manevra cu o fandosceală extremă, rotunjindu-și degetele cu grație, legănîndu-și trupul și țuguindu-și buza superioară cu o afectare care-i dădea cea mai caraghioasă mutră din lume. Mai ales acest menuet de Fischer îl făcea să-și etaleze toate talentele sale, și Hippolyte știa foarte bine, pe dinafară, această bucată, pe care nu ajungea s-o citească corect cînd partitura și figura amenințătoare a lui Deschartres se aflau în fața ochilor săi. Dar silit să-l imite, el l-a învățat fără să vrea, și cred că n-a mai făcut niciodată alt studiu muzical decît acela...

Mama ne părăsi la începutul toamnei. N-o putea lăsa pe Caroline și se vedea silită să-și împartă viața între cei doi copii ai săi. Mă dăscăli multă

vreme ca să mă împiedice s-o urmez ; simţeam o durere vie : dar urma să plecăm cu toţii la Paris la sfîrşitul lui octombrie. Erau cel mult două luni de despărţire, şi teama care pusese stăpînire pe mine, în anul precedent, la gîndul unei despărţiri definitive s-a risipit prin felul în care am trăit alături de ea, aproape fără întrerupere, începînd de atunci. Ea mă făcu să înţeleg că ne vom reuni în curînd la Paris, că va veni din nou la Nohant anul viitor, şi m-am supus.

Aceste două luni treceră fără piedici, mă obişnuisem cu manierele impunătoare ale bunicii, devenisem destul de rezonabilă pentru a o asculta fără efort, şi ea, la rîndul ei, era mai puţin riguroasă faţă de mine în ceea ce priveşte exigenţele ei de „ţinută frumoasă".

La ţară, ea era mai puţin impresionată de inconvenientele delăsării mele. La Paris, comparîndu-mă cu păpuşelele din lumea bună, se speria de felul meu sincer de a vorbi şi de aliura mea de ţărancă. Atunci reîncepea mica persecuţie care-mi folosea atît de puţin.

Părăsirăm Nohantul, aşa cum mi se făgăduise, odată cu primele zile friguroase. S-a hotărît ca Hippolyte să fie internat într-un pension, la Paris, ca să-l dezbare de manierele sale ţărăneşti. Deschartres se oferi să-l conducă, să-i aleagă un institut „destinat fericirii de a poseda un elev atît de gentil", şi să-l instaleze acolo. I se făcu deci un trusou şi, cum trebuia să ia, împreună cu Deschartres, diligenţa de la Châteauroux, s-a hotărît să străbatem împreună ţinutul la Brande, noi în trăsura condusă de Saint-Jean şi trasă de doi cai bătrîni, iar Hippolyte şi Deschartres călare pe iepele cuminţi ale fermei. Dar cu cîteva zile înainte de a pleca s-a băgat de seamă că pentru a face această partidă de călărie,

băiatului îi trebuiau cizme, căci pantalonul scurt și ciorapii albi ai primei împărtășanii nu mai erau de sezon.

O pereche de cizme! Era, de multă vreme, visul, ambiția, idealul, zbuciumul băiatului necioplit. A încercat să-și facă o pereche din niște ghete vechi ale lui Deschartres și dintr-o bucată mare de piele pe care o găsise în remiză, poate burduful vreunei trăsuri scoase din uz. Muncise patru zile și patru nopți, tăind, cosînd, scăldîndu-și bucata de piele în jgheabul cailor pentru a o înmuia și izbuti să-și confecționeze niște încălțări informe, demne de un eschimos, dar care crăpară din prima zi în care și le puse. Dorința îi fu îndeplinită cînd cizmarul aduse niște cizme adevărate, cu fier la călcîi și curea pentru pinteni.

Cred că aceasta a fost cea mai mare bucurie pe care am văzut-o încercată de un muritor. Călătoria la Paris, prima deplasare din viața sa, cursa pe cal, gîndul că se va despărți curînd de Deschartres, toate astea nu erau nimic în comparație cu fericirea de a avea cizme. El însuși punea această satisfacție de copil, în amintirile sale, deasupra tuturor acelora pe care le-a gustat mai apoi și spunea adesea :

— Primele iubiri ? Cred și eu ! Ale mele au avut ca obiect o pereche de cizme și vă răspund că m-am simțit fericit și mîndru !

Erau cizme de husar, după moda de atunci și se purtau pe deasupra pantalonului mai mult sau mai puțin lipit de picior. Le văd și acum, căci fratele meu atîta m-a obligat să le privesc și să le admir, vrînd, nevrînd, încît eram obsedată de ele pînă la a le visa noaptea. Și le puse în ajunul plecării și nu și le scoase decît la Paris, căci se culcă cu ele în picioare. Dar nu putu să doarmă, pînă într-atît se temea nu că cizmele lui ar fi putut sfîșia lingeria patului, ci ca lingeria patului să nu-i șteargă cumva

luciul cizmelor. Se sculă deci spre miezul nopții și veni în camera mea pentru a și le examina la lumina focului care strălucea încă în cămin. Dădaca mea, care dormea în camera de alături, voi să-l trimeată îndărăt, dar fu imposibil. Mă trezi ca să-mi arate cizmele, apoi se așeză în fața focului, nevrînd să adoarmă, căci și-ar fi pierdut astfel timp de cîteva clipe, sentimentul fericirii sale. Totuși, somnul învinse această beatitudine, și cînd dădaca mă sculă ca să plecăm, îl văzurăm pe Hippolyte, care alunecase jos și dormea pe dale, în fața căminului.

Plecarea avu loc înainte de a se lumina de ziuă pentru a putea ajunge în ținutul la Brande la răsăritul soarelui, cu scopul de a ieși din acest ținut la apus. O zi întreagă, pentru a face aceste patru sau cinci leghe de drum! Nu însemna prea mult, cu Saint-Jean care-și menaja animalele și nu pierdea niciodată ocazia să se rătăcească pe drum, oricît de puțin ar fi băut la botul calului. Cînd, din instinct, caii urmau drumul bun, el adormea adînc în șa, și atunci trebuia să ne ferim de bălțoace și era mai rău pentru noi.

Din fericire, de astădată avurăm o escortă. Des chartres, care cunoștea bine drumul, mergea înainte, în trap mic, iar Hippolyte, pe de lături, stimula ardoarea cailor noștri și-l ținea pe Saint-Jean într-o formă bună.

Am văzut-o poate un pic mai puțin pe mama în iarna lui 1811 spre 1812. Se proceda astfel, ca să mă obișnuiesc puțin cîte puțin să stau departe de ea, și mama, la rîndul ei, simțind că era obligată mai mult față de Caroline, care n-avea bunică s-o răsfețe, sprijinea dorința bunicii de a mă vedea hotărîndu-mă. Avui, de data asta, distracții și plăceri potrivite vîrstei mele. Bunica era prietenă cu doamna

de Pargès, a cărei fiică, doamna de Pontcarré, avea o fată încîntătoare, numită Pauline.

Ne făcură cunoştinţă şi rămaserăm strîns legaţi pînă în epoca în care măritişul amîndurora ne-a îndepărtat una de cealaltă, cu circumstanţele pe care le voi povesti la locul potrivit.

Pauline, care a devenit mai tîrziu o fată fermecătoare, era un copil blond, slab, puţin palid, vioi, plăcut şi foarte vesel. Avea un minunat păr buclat, ochi superbi, trăsături regulate şi aproape aceeaşi vîrstă cu mine. Cum mama ei era o femeie cu mult spirit, copilul nu era deloc manierat. Avea totuşi „o ţinută mai bună" ca a mea, mergea uşor şi-şi pierdea mai puţin des mănuşile şi batista. Din cauza asta bunica mi-o dădea în fiece clipă de exemplu, mijloc infailibil ca să mă facă s-o detest, dacă aş fi avut amorul-propriu pe care voiau să mi-l insufle şi dacă n-aş fi simţit toată viaţa nevoia irezistibilă de a mă ataşa de fiinţele cu care întîmplarea mă făcea să trăiesc.

O iubeam deci cu tandreţe pe Pauline, care se lăsa iubită. Asta era firea ei. Era bună, sinceră, amabilă, dar rece. Nu ştiu dacă s-a schimbat. Asta m-ar mira mult...

Hippolyte era semi-intern. În intervalul orelor pe care le petrecea acasă şi în zilele de vacanţă lua lecţii de dans şi lecţii de scris împreună cu noi. Voi spune cîte ceva despre profesorii noştri, pe care nu i-am uitat.

Domnul Gogault, maestru de dans, era dansator la Operă. Îşi scîrţîia vioara şi ne răsucea picioarele pentru a ni le întoarce în afară. Uneori Deschartres asistînd la lecţie, întărea spusele profesorului ca să ne reproşeze că mergeam sau că dansam ca nişte urşi ori ca nişte papagali. Dar noi, care detestam să mergem pretenţios ca Deschartres şi care-l găseam pe domnul Gogault deosebit de caraghios prezentîn-

du-se într-o cameră ca un zefir gata să facă figuri de balet, lovindu-şi picioarele unul de altul, ne grăbeam, fratele meu şi cu mine, să ne răsucim picioarele înăuntru de îndată ce el pleca ; şi cum ni le disloca pentru a le face să ia „prima poziţie", noi ni le dislocam în sens contrar din teama de a nu rămîne cum voia el să ni le aranjeze. Numeam această muncă pe ascuns „poziţia a şasea". Se ştie că principiile dansului nu admit decît cinci.

Hippolyte era de o stîngăcie şi de o încetineală înfricoşătoare, şi domnul Gogault declară că niciodată nu-i trecuse prin mîini un asemenea cal de plug.

Schimbările sale de picioare zguduiau toată casa, bătăile de picioare dărîmau pereţii. Cînd i se spunea să ridice capul şi să nu întindă gîtul, îşi apuca bărbia cu mîna şi şi-o ţinea astfel dansînd. Profesorul era silit să rîdă, în timp ce Deschartres manifesta totuşi o serioasă şi vehementă indignare împotriva elevului, care credea că dăduse dovadă de bunăvoinţă.

Maestrul de scris se numea domnul Lubin. Era un profesor cu pretenţii mari şi capabil să strice cea mai bună mînă cu sistemele sale. Ţinea la poziţia braţului şi a corpului, ca şi cum a scrie era o mimică coregrafică ; dar totul era în genul educaţiei pe care voia să ne-o dea bunica. Trebuia „graţie" în orice. Domnul Lubin a inventat deci diverse instrumente de tortură pentru a-şi sili elevii să-şi ţină capul drept, cotul degajat, trei degete alungite pe tocul de scris şi degetul mic întins pe hîrtie, în aşa fel încît să susţină greutatea mîinii. Cum această regularitate a mişcării şi această tensiune a muşchilor sînt tot ce poate fi mai antipatic firii şi supleţii copiilor, el inventase : 1. pentru cap, un soi de coroană din lamele de balenă ; 2. pentru trup şi

umeri, o centură care se prindea pe la spate de coroană, cu ajutorul unei chingi; 3. pentru cot, o bară de lemn care se înşuruba în masă; 4. pentru indexul mîinii drepte un inel de alamă lipit de un inel mai mic prin care trecea tocul; 5. pentru poziţia mîinii şi a degetului mic, un soi de soclu din lemn de merişor cu crestături şi rotiţe. Adăugaţi la toate aceste ustensile indispensabile studiului caligrafiei, după domnul Lubin, liniile, hîrtia, tocurile, creioanele, toate lucruri care n-aveau nici o valoare dacă nu erau furnizate de profesor, şi veţi vedea că profesorul făcea un mic negoţ care-l avantaja puţin, dat fiind preţul mic cu care se plăteau, în general, lecţiile de scris.

La început toate aceste invenţii ne făcură să rîdem mult, dar după cinci minute de încercare recunoscurăm că era un adevărat supliciu, că degetele se anchilozau, braţele înţepeneau şi chinga îţi dădea migrene. N-au vrut să ne asculte plîngerile şi să ne scape de domnul Lubin decît atunci cînd acesta a izbutit să ne facă scrisul cu totul ilizibil.

Profesoara de piano se numea doamna de Villiers. Era o femeie tînără, îmbrăcată totdeauna în negru, inteligentă, răbdătoare şi cu maniere distinse.

Aveam, în plus, numai pentru mine, o profesoară de desen, domnişoara Greuze, care se dădea drept fiica celebrului pictor [1] şi care poate că şi era. Era o fiinţă bună, poate că avea şi talent, dar nu se străduia cîtuşi de puţin să-mi dăruiască şi mie din el, căci mă învăţa în chipul cel mai prost din lume, să haşurez înainte de a şti să desenez o linie şi să rotunjesc ochi mari, urîţi, cu gene enorme, pe care

[1] *Jean-Baptiste Greuze* (1725—1805), pictor francez, autor al unor compoziţii cu subiecte moralizatoare (*Fiul pedepsit*, *Pasărea moartă*, *Ulciorul spart* etc.), precum şi al unor portrete.

trebuia să-i fac unul cîte unul înainte de a avea vreo idee despre ansamblul unei figuri.

În concluzie, toate aceste lecții erau, într-un fel, bani pierduți de pomană. Erau prea superficiale ca să ne învețe într-adevăr vreo artă. N-aveau decît bunul rezultat să ne ocupe vremea și să ne facă să căpătăm obiceiul de a ne-o ocupa noi înșine. Ar fi fost mult mai bine dacă s-ar fi încercat să se vadă ce înclinări avem și să ne îndrepte pe urmă spre vreo specializare pe care am fi putut-o dobîndi. Acest fel de a le învăța pe domnișoare, cîte puțin din toate, este, desigur, mai bun decît a nu le învăța nimic; așa e însă obiceiul, și asta se cheamă „a le dărui talente de plăcere", plăcere, pe care în treacăt fie zis, n-o încercau deloc nefericiții vecini, condamnați zile întregi să asculte anumite studii de canto sau de pian. Dar mi se pare că fiecare din noi este bun pentru un anumit lucru și că cei care, în copilărie, au aptitudini pentru orice, nu mai au pînă la urmă pentru nimic. În acest caz ar trebui aleasă și dezvoltată aptitudinea care domină. Cît despre tinerele fete care n-au nici una, n-ar trebui să fie abrutizate prin studii pe care nu le înțeleg și în urma cărora, de cele mai multe ori, din simple și bune cum erau din fire devin proaste și înfumurate.

Educația, fiind așa cum e, nu regret că bunica m-a silit de timpuriu să pricep aceste noțiuni diferite.

Dacă n-au dat, în ce mă privește, nici un rezultat care să producă plăcere altora, au fost, cel puțin pentru mine, o sursă de pure și inalterabile bucurii, și, fiindu-mi insuflate la vîrsta la care inteligența e proaspătă și ușoară, ele nu mi-au pricinuit nici trudă, nici dezgust. Cu excepția totuși a dansului pe care domnul Gogault a izbutit să mi-l facă ridicol și a marei arte caligrafice pe care domnul Lubin mi-a făcut-o odioasă. Cînd abatele d'Andrezel venea

s-o vadă pe bunica, intra uneori în camera în care ne făceam lecţiile şi, la vederea domnului Lubin, striga :

— Îl salut pe domnul profesor al „literelor frumoase" ! — titlu pe care domnul Lubin, fie că înţelegea sau nu calamburul, îl accepta foarte grav. Ah ! Dumnezeule, spunea mai apoi abatele, dacă s-ar învăţa literatura adevărată cu ajutorul lanţului pus pe după gît, al cămăşilor de forţă şi al inelelor de fier după metoda Lubin, cîţi scriitori am fi avut în minus şi cîţi pedanţi în plus !

Ocupam pe atunci un foarte frumos apartament în strada Thiroux, numărul 8. Era un antresol, destul de înalt pentru un antresol şi vast pentru un apartament din Paris.

Exista şi aici, ca şi în strada Mathurins, un salon frumos în care nu se intra niciodată. Sufrageria dădea spre stradă. Pianul meu se afla între cele două ferestre. Dar zgomotul trăsurilor, strigătele Parisului, mult mai frecvente şi mai variate în acea epocă decît sînt astăzi flaşnetele şi trecerea vizitatorilor, mă deranjau în aşa măsură încît nu studiam cu nici o plăcere, ci doar ca să-mi fac datoria.

Dormitorul, care era în realitate salonul bunicii, dădea într-o curte terminată printr-o grădină şi un mare pavilion, în stilul empire, unde locuia, cred, un fost furnizor al armatei. El ne îngăduia să alergăm prin grădina sa, care nu era în realitate decît un fund de curte cu arbori şi nisip, dar în care noi găseam mijlocul să avem spaţiul necesar. Deasupra noastră locuia doamna Périer, o persoană foarte frumoasă şi spilcuită, soră vitregă cu Casimir Périer [1].

[1] Bancher şi om politic francez (1777—1832). Deputat de Paris şi membru al opoziţiei liberale sub Restauraţie ; devenind, în 1831, preşedinte al Consiliului, reprimă energic pe răsculaţii din Paris şi Lyon.

La etajul al doilea se afla generalul Maison[1], soldat parvenit, a cărui avere devenise, de puțină vreme, respectabilă, dar care a fost unul dintre primii ce l-au părăsit pe împărat în 1814. Echipajele, ordonanțele, catîrii săi plini cu bagaje (cred că în acea epocă pleca sau se reîntorcea din Spania) umpleau curtea și casa de zgomot și de mișcare ; dar ceea ce mă frapa cel mai mult era mama sa, o țărancă bătrînă, care nu-și schimbase cu nimic costumul, limbajul și obiceiurile de zgîrcenie rustică ; șovăielnică și bătrînă cum era, ea asista, în curte, pe un frig crîncen, la tăierea buștenilor și la cîntăritul cărbunilor. Se certa groaznic cu paznicul, căruia îi smulgea din mîini butucul, zis „al portarului", cînd acesta îl alegea un pic prea gros. Toate astea își aveau partea lor frumoasă sau urîtă, dar bănuiesc că nu poți să-l faci, încă mult timp de aici înainte, pe țăran să treacă de la mizerie la bogăție, fără să-i împingi avariția la extrem. Existența acestei biete bătrîne era o oboseală, o grijă, o mînie fără odihnă.

Am ocupat apartamentul din strada Thiroux pînă în 1816.

În 1832 sau 33, căutînd să mă instalez undeva, am zărit un anunț pe ușă și am intrat sperînd că era locuința bunicii rămasă neocupată. Dar nu era vorba decît de pavilionul din fund și mi se ceru, cred, o mie opt sute de franci, preț mult prea ridicat pentru resursele mele din acea epocă. Mi-am oferit totuși plăcerea de a examina acel pavilion cu scopul de a străbate curtea plantată în care nimic nu era schimbat și de a vedea, în față, ferestrele camerei bunei mele bunici de unde ea îmi făcea semn să intru în casă cînd zăboveam în grădină. Tot vorbind cu por-

[1] *Nicolas-Joseph Maison* (1771—1840), general, apoi mareșal al Franței care a comandat, în 1832, expediția franceză din Moreea. În 1835 a fost numit ministru de război.

tarul aflai că această casă nu şi-a schimbat proprietarul, că acest proprietar trăia încă şi că el ocupa apartamentul de la antresol pe care-l rîvneam. Am vrut, cel puţin, să am satisfacţia de a revedea acest apartament şi, sub pretextul de a mă tocmi pentru pavilion, am cerut să-i fiu anunţată domnului de Buquet. Nu m-a recunoscut, şi nici eu nu l-aş fi recunoscut. Îl pierdusem din vedere de pe cînd era tînăr şi sprinten. Am regăsit un bătrîn care nu-şi mai părăsea camera, şi care, pentru a face cît de cît un pic de mişcare, ordonată de doctor, îşi instalase un biliard alături de pat, în chiar camera bunicii mele. În rest, în afară de odaia mea, care fusese alipită unui alt apartament, nu era schimbat nimic în dispoziţia celorlalte odăi ; ornamentele, în gustul imperiului, plafoanele, uşile, lambriurile, cred că pînă şi hîrtia din anticameră, erau aceleaşi de pe vremea mea. Dar totul era negru, murdar, afumat şi puţind a „Caporal" [1], în locul minunatelor miresme ale bunicii. Am fost mai ales izbită de micimea casei, a curţii, a grădinii şi a camerelor, care mi se părură atît de vaste odinioară, şi care rămăseseră astfel în amintirile mele. Inima mi se strînse regăsind atît de urîtă, de tristă şi de întunecată această locuinţă atît de plină de amintirile mele.

Am, cel puţin, o parte din mobilele care-mi evocă copilăria şi chiar marele covor care ne amuza atît pe Pauline cît şi pe mine. Era un covor Louis XIV, cu ornamente care aveau toate, pentru noi, un nume şi un sens. Cutare formă rotundă era o insulă, cutare parte a fondului, un braţ de mare de străbătut. O anumită rozetă cu flăcări roşii era infernul, anumite ghirlande erau paradisul, şi o bordură mare, reprezentînd ananaşi era pădurea Hercyniei. Ce călătorii

[1] Tutun de cea mai proastă calitate.

fantastice, periculoase sau plăcute nu făcusem cu picioruşele noastre, pe acest vechi covor! Viaţa copiilor este o oglindă magică, în care obiectele reale devin imaginile vesele ale viselor lor; dar vine o zi în care acest talisman îşi pierde virtuţile, în care oglinda se sfărîmă şi cioburile ei se risipesc pentru a nu se mai reuni niciodată.

Astfel fu pentru mine împrăştierea tuturor persoanelor şi aproape a tuturor lucrurilor care mi-au umplut viaţa de la Paris pînă la vîrsta de şaptesprezece ori optsprezece ani. Bunica şi toţi prietenii ei bătrîni, de ambele sexe, muriră unul cîte unul, relaţiile mele se schimbară. Am fost uitată, şi am uitat eu însămi o mare parte dintre fiinţele pe care le-am văzut vreme atît de îndelungată; am intrat într-o nouă fază a vieţii mele; să-mi fie iertat deci că zăbovesc acum prea mult la faza care a dispărut cu totul pentru mine.

Îi vedeam din cînd în cînd pe nepoţii tatii, şi numeroasa familie care s-a unit mai ales în jurul celui mai vîrstnic, René, cel care locuia în frumosul şi micul palat din strada Grammont. N-am spus încă nimic despre copiii săi cu scopul de a nu-mi încurca cititorul în această complicaţie de generaţii şi, în concluzie, n-am nimic de zis despre fiul său, Septime, pe care l-am cunoscut puţin şi care nu-mi era deloc simpatic. Visul bunicii era să mă mărite cu el sau cu vărul său Léonce, fiul lui August, dar eu nu eram o partidă destul de bogată pentru ei, şi cred că nici ei, nici părinţii lor nu s-au gîndit vreodată la asta. Vorbele dădacelor, mă puseră de timpuriu, fără voia mea, la curent cu acest vis al bunei mele bunici şi e o mare prostie să tulburi copiii cu ideile astea de măritiş. Am fost preocupată multă vreme de acest lucru înaintea vîrstei la care ar fi trebuit să mă gîndesc la aşa ceva şi acest fapt a produs în mine

o mare tulburare a sufletului. Léonce îmi plăcea cum poate un copil să placă altui copil ; era vesel, vioi și îndatoritor, Septime era rece și taciturn, cel puțin așa mi se părea mie, pentru că mă credeam mai cu deosebire destinată lui, bunica avînd mai multă prietenie pentru tatăl lui decît pentru cel al lui Léonce. Dar fie că ar fi fost Léonce, fie Septime, mi-era o frică cumplită și de o uniune și de cealaltă, pentru că, începînd de la moartea tatii, părinții lor n-o mai vedeau deloc pe mama și aveau o părere proastă despre ea.

Socoteam deci că măritișul meu ar fi semnalul unei rupturi forțate de mama, de sora mea, de Clotilde, și eram de pe atunci atît de supusă bunicii, încît ideea de a mă opune voinței sale nu-mi venea încă în minte. Eram deci mereu destul de stingherită față de toți Villeneuve-ii, cu toate că-i iubeam, de altfel, mult ; și, uneori, jucîndu-mă cu copiii lor, simțeam nevoia de a plînge în toiul rîsetelor mele. Temeri himerice, suferințe gratuite ! Nimeni nu se gîndea atunci să mă despartă de mama, și acei copii, mai fericiți decît mine, nu se gîndeau cîtuși de puțin să-și înlănțuie, în viitor, libertatea lor sau a mea !

Sora lui Septime, Emma de Villeneuve, astăzi doamna de la Roche-Aymon, era o persoană fermecătoare, grațioasă, blîndă și sensibilă pentru care am încercat, încă din copilărie, o simpatie deosebită. Mă simțeam bine cu ea și dacă ar fi ghicit cît de cît ideile care mă frămîntau, mi-aș fi deschis inima la cea mai mică încurajare din partea sa. Dar ea era atît de departe de gîndul că, după ce rîsesem, pe genunchii ei, și topăisem în juru-i, plecam, plină de melancolie, reproșîndu-mi într-un fel simpatia pe care o încercam pentru rudele mele dinspre tată, pentru cei care-mi fuseseră prezentați ca dușmani ai mamei mele.

Mama Emmei și a lui Septime, doamna René de Villeneuve era una dintre cele mai frumoase femei de la curtea imperială. Era, în acea epocă, doamna de onoare a reginei Hortense [1]. O vedeam uneori seara, în rochie cu trenă și cu diademe în stil antic, ceea ce mă uimea grozav; dar nu știu de ce, mă temeam de ea. René era șambelan al regelui Louis. Era unul dintre oamenii cei mai de treabă pe care i-am cunoscut. L-am iubit ca pe un tată pînă în momentul în care totul s-a sfărîmat în jurul meu. Dar la bătrînețe, m-a chemat în brațele sale și eu am alergat la el din toată inima. Nu te poți bosumfla împotriva ta însăți.

Hippolyte nu făcu pureci mulți în pensionul unde-l instalase Deschartres. Găsi acolo băieți la fel de neburni, ba încă și mai neastîmpărați decît el, care-i dezvoltară atît de bine fericitele sale înclinări pentru scandal și indisciplină, încît bunica, văzînd că muncea și mai puțin decît la Nohant, îl retrase în momentul plecării noastre.

Iarna despre care am vorbit e cea în care se făcură imensele pregătiri pentru campania din Rusia. În toate casele în care ne duceam întîlneam ofițeri plecînd la armată și venind să-și ia rămas-bun de la familiile lor. Nu ni s-a garantat că vom pătrunde pînă în inima Rusiei. Era atît de firesc să învingem, încît nu te îndoiai că vom obține satisfacție prin tratate glorioase, de îndată ce se va fi trecut granița și se vor fi dat cîteva bătălii în primele provincii de la frontiera rusească. Se sinchiseau atît de puțin de climat, încît îmi amintesc de o doamnă bătrînă care voia să-și dea toate blănurile unui nepot de-al

[1] *Hortense de Beauharnais* (1783—1837), fiica vicontelui de Beauharnais și a Joséphinei Tascher (viitoarea soție a lui Napoleon Bonaparte). S-a măritat cu Louis Bonaparte, regele Olandei, și a fost mama lui Napoleon al III-lea.

ei, locotenent de cavalerie, şi această precauţie părintească îl făcu pe nepot să rîdă zdravăn. Tînăr şi mîndru, în micul său dolman pe talie, locotenentul îşi arăta sabia şi spunea că ea era cea care-l va încălzi în război. Buna cucoană îi spunea că se duce într-o ţară acoperită tot timpul de zăpadă ; dar era în luna aprilie, grădinile înfloreau, aerul era călduţ. Tinerii, şi mai ales francezii, credeau cu plăcere că luna decembrie nu va mai sosi niciodată pentru ei. Probabil că acest tînăr mîndru a regretat de multe ori blănurile bătrînei sale mătuşi în timpul fatalei retrageri.

Oamenii cu experienţă, şi Dumnezeu ştie că nu lipsesc niciodată după ce a trecut un eveniment, au pretins că toţi au prezis numai rău despre această gigantică întreprindere, că l-au blestemat pe Napoleon ca pe un cuceritor temerar, în sfîrşit, că avuseseră presentimentul unui imens dezastru. Nu cred nimic sau cel puţin n-am auzit exprimate niciodată aceste temeri, chiar la persoane duşmane, fie din obicei, fie din gelozie, în ceea ce priveşte măreţiile imperiului. Mamele care-şi vedeau copiii plecînd se plîngeau de neobosita activitate a împăratului şi erau cuprinse de nelinişti şi de regrete personale inevitabile într-un asemenea caz. Ele îl blestemau pe „cuceritor", pe „ambiţios", dar n-am văzut niciodată la ele nici cea mai mică îndoială în privinţa succesului, şi auzeam totul, înţelegeam totul în acea epocă. Gîndul că Napoleon ar fi putut fi învins nu se ivi niciodată decît în mintea celor care-l trădaseră. Ei ştiau bine că doar trădarea era singurul mijloc de a-l învinge. Oamenii care-i erau adversari, dar erau cinstiţi, aveau în el — chiar blestemîndu-l — încrederea cea mai deplină şi auzeam spunîndu-i-se uneia dintre prietenele bunicii :

— Ei bine, cînd vom lua Rusia, ce vom face cu ea ?

Alţii spuneau că împăratul se gîndea la cucerirea Asiei, şi că această campanie din Rusia nu era decît un prim pas spre China.

— Vrea să fie stăpînul lumii, se striga, şi nu respectă drepturile unei naţiuni. Unde se va opri ? Cînd se va simţi satisfăcut ? E intolerabil, totul îi reuşeşte !

Nimeni nu spunea că putea să i se întîmple şi invers şi să facă Franţa să plătească scump gloria cu care fusese ameţită.

Ne întoarserăm la Nohant odată cu primăvara lui 1812, mama veni să petreacă o parte din vară cu noi şi Ursule, care se întorcea în fiecare iarnă la părinţii ei, îmi fu înapoiată, spre bucuria mea şi a ei. În afară de afecţiunea pe care o avea pentru mine, Ursule adora Nohantul. Ea era mai sensibilă decît mine la bunăstare şi se bucura mai mult decît mine de libertate, pentru că, în afară de cîteva lecţii de cusătorie şi de aritmetică pe care i le dăduse mătuşă-sa Julie, era obişnuită cu o completă independenţă. Trebuie să spun că nu abuza de ea, şi că era din fire muncitoare. Mama o învăţă să scrie şi să citească şi, în timp ce eu îmi făceam alte lecţii cu Deschartres sau cu bunica, în loc să se gîndească să alerge, ea rămînea lîngă mama, pe care o adora şi pe care o înconjura cu cele mai tandre atenţii. Ştia să se facă utilă, şi mama regreta că n-avea mijloace s-o ia la Paris în timpul iernii...

Am primit, în acel an, o nouă vizită a unchiului meu, de Beaumont, şi sărbătorirea bunicii a fost din nou pregătită cu „surprize". Eram destul de naivi şi destul de încrezători în noi înşine pentru a dori să jucăm o comedie. Unchiul s-a mulţumit să facă cuplete pe aria *Lulelei de tutun* pe care am cîntat-o la dejun prezentîndu-mi buchetul de flori. Ursule a sporovăit un lung compliment în proză, jumătate

serios, jumătate comic, Hippolyte a trebuit să cînte la flageolet menuetul lui Fischer, fără să facă o singură greşeală şi chiar a avut cinstea în acea zi să sufle şi să scuipe în flageoletul de abanos al lui Deschartres.

Vizitele pe care le primeam şi pe care le întorceam, mă puneau în legătură cu copii care au rămas prietenii întregii mele vieţi. Căpitanul Fleury, despre care e vorba în prima scrisoare a tatii, avea un fiu şi o fiică. Fata, persoană minunată şi fermecătoare, a murit la puţină vreme după căsătorie ; fratele ei, Alphonse, a rămas şi pentru mine un frate. Domnul şi doamna Duvernet, prietenii tatii şi tovarăşii lui în fericitele încercări dramatice din 1797, aveau un fiu pe care nu l-am pierdut deloc din vedere de cînd a venit pe lume şi pe care-l numesc astăzi „bătrînul meu prieten", deşi e mai tînăr decît mine. În sfîrşit, cel mai apropiat vecin al nostru locuia, şi locuieşte încă, într-un frumos castel de pe vremea Renaşterii, în vechiul apartament al Dianei de Poitiers [1]. Acest vecin, domnul Papet, îşi aducea nevasta şi copiii să-şi petreacă ziua la noi, şi fiul său Gustave purta încă rochiţă cînd făcurăm cunoştinţă. Iată trei taţi de familie pe care i-am cunoscut în fustiţe şi cu scufiţe, pe care i-am luat în braţele mele pentru a-i ajuta să culeagă cireşe din pomii din grădina mea, care m-au tiranizat zile întregi (căci încă din copilărie am iubit copiii cu o patimă maternă), şi care, adesea, apoi, s-au crezut totuşi mai deştepţi decît mine. Cei doi mai vîrstnici au chiar un pic de chelie, iar eu încărunţesc...

În toiul jocurilor şi al viselor noastre aurite, veştile din Rusia veniră, spre toamnă, să arunce um-

[1] Fiica contelui de *Saint-Vallier* (1499—1566) ; devenind favorita regelui Henric al II-lea, acesta a construit pentru ea frumosul castel d'Anet şi i-a dăruit ducatul de Valentinois.

bre lugubre și să facă să treacă pe sub ochii noștri halucinați imagini înfricoșătoare și dureroase...

Aveam deci opt ani cînd am auzit dezbătîndu-se pentru prima oară această problemă de temut a viitorului Franței. Pînă atunci îmi priveam națiunea ca invincibilă și tronul imperial ca pe însuși tronul lui Dumnezeu. În acea epocă sugeai, odată cu laptele mamei, orgoliul victoriei. Himera noblețeî crescuse, transmisă tuturor claselor sociale. A te naște francez, era o ilustrare, un titlu. Vulturul era blazonul întregii națiuni.

V.

Armata împăratului pierdută timp de cincisprezece zile. — Un cuvînt al împăratului despre tata. — Prizonierii germani. — Tirolezii. — Despărţire de Ursule. — Tutuirea. — Marele pat galben. — Mormîntul tatei. — Cuvintele drăguţe ale domnului de Talleyrand. — Politica bătrînelor contese. — Un copil patriot. — Altă viziune. — Doamna de Béranger şi mama. — Soldaţii înfometaţi din Sologne. — Hangiul iacobin. — Boala bunicii. — Doamna de Béranger ne devastează grădina. — Corsetul. — Lorette de Béranger. — Intrarea aliaţilor în Paris. — Părerile bunicii despre Burboni. — Ghiuleaua de tun. — Doamnele frumoase şi cazacii.

Copiii sînt impresionaţi în felul lor de faptele generoase şi de nenorocirile publice. Nu se vorbea de nimic altceva în jurul nostru decît de campania din Rusia, şi pentru noi era ceva imens şi fabulos întocmai ca expediţiile lui Alexandru în India.

Ceea ce ne-a impresionat în mod extrem e că timp de cincisprezece zile, dacă nu mă înşel, nu s-au primit veşti de la împărat şi armata sa. Ca o mulţime de trei sute de mii de oameni, ca Napoleon, omul care umplea universul cu numele său şi Europa cu prezenţa sa, să fi dispărut astfel, întocmai ca un pelerin pe care-l înghite zăpada şi căruia nu-i mai găseşti

nici măcar leşul, era pentru mine un fapt de neînţeles. Aveam vise ciudate, elanuri ale imaginaţiei care-mi provocau fierbinţeală şi-mi umpleau somnul cu fantome. Atunci, o fantezie deosebită, cu care am rămas multă vreme după asta, începu să pună stăpînire pe creierul meu excitat de povestirile şi comentariile care mă impresionau. Mi-am închipuit într-un anumit moment al visărilor mele, că aveam aripi, că străbăteam spaţiul şi că vederea mea urca, plutind, pe deasupra prăpastiilor orizontului ; descopeream vastele zăpezi, stepele fără sfîrşit ale Rusiei albe ; pluteam, mă orientam în aer, descopeream în sfîrşit coloanele rătăcitoare ale nenorocitelor noastre legiuni ; le călăuzeam spre Franţa, le arătam drumul, căci ceea ce mă tulbura cel mai mult era faptul că-mi închipuiam că aceste trupe nu ştiau unde se află şi că, îndreptîndu-se spre Asia, se înfundau din ce în ce mai mult în pustiu, întorcînd spatele Occidentului. Cînd îmi veneam în fire, mă simţeam obosită şi zdrobită de zborul lung pe care-l făcusem ; ochii îmi erau orbiţi de zăpada pe care o priveam ; îmi era frig, îmi era foame, dar încercam marea bucurie de a fi salvat armata franceză şi pe împăratul ei.

În sfîrşit, spre douăzeci şi cinci decembrie, aflarăm că Napoleon era la Paris. Dar armata rămăsese în urmă, angajată pentru încă două luni într-o retragere groaznică, dezastruoasă. Nu s-au cunoscut, în mod oficial, suferinţele şi nenorocirile acestei retrageri decît după destul de multă vreme. Împăratul, la Paris, credea totul salvat, totul reparat. Buletinele marei armate şi jurnalele nu spuneau decît o parte din adevăr. Doar din scrisorile particulare, din povestirile celor care au scăpat din dezastru, s-a putut face o idee despre ceea ce s-a petrecut.

Printre familiile pe care le cunoştea bunica, exista un tînăr ofiţer care plecase la şaisprezece ani în această cumplită campanie. Crescuse cu un cap în toiul acestor marşuri forţate şi a acestor oboseli nemaipomenite. Mama sa, nemaiauzind vorbindu-se despre el, îl plîngea. Într-o zi, un soi de brigand de o înălţime impunătoare şi îmbrăcat ciudat dădu năvală în camera ei, căzu în genunchi şi o strînse în braţe. Mai întîi, femeia ţipă de spaimă, apoi, curînd, de bucurie. Fiul ei avea aproape şase picioare în înălţime [1]. Avea o barbă lungă, neagră şi, în loc de pantalon, un jupon de damă, rochia unei biete vivandiere care murise îngheţată în mijlocul drumului.

Cred că e vorba de acelaşi tînăr care a avut parte, la puţină vreme după asta de o soartă asemănătoare cu cea a tatii. Scăpat teafăr din cumplitele primejdii ale războiului, a murit plimbîndu-se : calul său, furios, s-a zdrobit, împreună cu el de oiştea unei trăsuri. Împăratul, auzind de acest accident, a spus :

— Mamele tuturor familiilor pretind că le-am ucis copiii în război, şi iată totuşi unul a cărui moarte nu mi-o pot reproşa. La fel ca şi domnul Dupin ! E oare vina mea dacă a fost ucis de un cal nărăvaş ?

Această apropiere între domnul de X şi tata, arată uluitoarea memórie a împăratului. Dar în legătură cu ce oare se plîngea el astfel de ura mamelor ? Iată ceea ce n-am putut afla. Nu-mi aduc aminte de epoca precisă a nenorocirii domnului de X. Asta trebuie să se fi întîmplat într-un moment în care Franţa aristocratică abandona cauza împăratului şi în care acesta făcea reflecţii amare asupra soartei sale.

Îmi este imposibil să-mi amintesc dacă ne-am dus la Paris în iarna lui 1812 spre 1813. Această parte a existenţei mele mi-a ieşit cu desăvîrşire din memo-

[1] Crescuse cu aproape un picior în timpul campaniei (n.a.).

rie. N-aș ști să spun nici dacă mama a venit la Nohant în vara lui 1813. Probabil că da, căci în caz contrariu aș fi fost necăjită și mi-aș fi amintit.

Calmul se restabilise în capul meu cu privire la politică. Împăratul plecase din nou din Paris. Războiul reîncepuse în aprilie.

În cursul verii începură să treacă prizonierii. Primul pe care l-am văzut a fost un ofițer așezat pe marginea drumului, pe pragul unui mic pavilion care mărginea grădina din acea parte. Avea o haină de postav fin, rufărie foarte frumoasă, încălțăminte mizerabilă și portretul unei femei agățat de o panglică neagră, pe pieptul său. Fratele meu și cu mine l-am privit cu curiozitate, în timp ce el își examina, cu un aer trist, portretul, dar n-am îndrăznit să-i vorbim. Servitorul său l-a ajuns din urmă. S-a sculat și a pornit la drum fără să ne bage în seamă.

După un ceas, a trecut un grup destul de mare de alți prizonieri. S-au îndreptat spre Châteauroux. Nimeni nu-i conducea, nici nu-i supraveghea. Țăranii de-abia îi priveau.

A doua zi, cum fratele meu și cu mine ne jucam lîngă pavilion a trecut unul din acei bieți sărmani. Căldura era copleșitoare. S-a oprit și s-a așezat pe aceeași treaptă a pavilionului care oferea trecătorilor puțină umbră și răcoare. Avea o figură blîndă de țăran german, greoaie, blondă și naivă. Asta ne-a dat curaj să-i vorbim, dar el a răspuns :

— Nu înțeleg !

Era tot ceea ce știa să spună în limba franceză.

L-am întrebat, prin semne, dacă îi era sete. Mi-a răspuns arătînd apa din șanț, cu un aer întrebător. L-am făcut să priceapă că nu era bună de băut și să ne aștepte. Am alergat să căutăm o sticlă cu vin și o enormă bucată de pîine, asupra cărora s-a aruncat cu strigăte de bucurie și recunoștință și, după ce s-a

săturat ne-a întins de mai multe ori mîna. Am gîndit că voia bani, dar noi n-aveam. Mă pregăteam să mă duc să-i cer bunicii, cînd el mi-a ghicit gîndul. M-a reţinut şi ne-a făcut să pricepem că ceea ce voia de la noi era să ne strîngă mîna. Avea ochii plini de lacrimi şi după ce s-a străduit mult, a izbutit în sfîrşit să ne spună :

— Copii foarte buni !

Ne-am întors grozav de înduioşaţi, să povestim bunicii aventura. Ea a început să plîngă aducîndu-şi aminte de timpul în care fiul ei avusese o soartă asemănătoare la croaţi. Apoi, cum noi coloane de prizonieri se iviseră pe drum, ea porunci să fie duse în pavilion un butoi de vin de regiune şi o provizie zdravănă de pîine. Fratele meu şi cu mine le-am luat în primire şi ni s-a dat liber toată ziua, cu scopul de a îndeplini, pînă seara, oficiul de cantinieri. Bieţii oameni erau de o mare discreţie, de o blîndeţe perfectă şi ne arătau o vie recunoştinţă pentru acea biată bucată de pîine şi acel pahar de vin, oferit în trecere, fără ceremonie. Păreau mişcaţi, mai ales să vadă doi copii făcîndu-le onorurile şi, pentru a ne mulţumi, s-au grupat într-un cor şi ne-au cîntat cîntece tiroleze care ne-au încîntat. Nu mai auzisem niciodată ceva asemănător. Acele cuvinte străine, acele voci limpezi, cîntînd pe părţi, şi acea clasică vocaliză guturală, care marchează refrenul ariilor lor naţionale, erau pe atunci foarte noi în Franţa, şi au făcut o deosebită impresie nu numai asupra mea. Toţi prizonierii germani, internaţi în provinciile noastre, au fost trataţi cu blîndeţea şi ospitalitatea specifică berişonezului, dar cîntecele şi talentul lor pentru dans le-au adus un spor de simpatie şi un tratament mult mai bun decît cel datorat milei faţă de ei. Au fost tovarăşii şi prietenii tuturor familiilor unde s-au stabilit ; cîţiva chiar s-au şi însurat acolo.

Cred că acel an a fost primul pe care l-am petrecut la Nohant, fără Ursule. Probabil că fusesem la Paris în timpul iernii şi, la întoarcerea mea, despărţirea era un fapt pregătit şi împlinit, căci nu-mi amintesc ca el să-mi fi produs surpriză şi lacrimi. Ştiu că în acel an, sau poate în următorul, Ursule veni să mă vadă în fiecare duminică şi am rămas atît de legate, că nu trecea o sîmbătă fără să-i scriu o scrisoare pentru a-i recomada să vină a doua zi şi să-i trimit un mic dar. Acesta consta totdeauna din cîte un fleac, aşa cum mă pricepeam : ceva lucrat cu perle, un decupaj din hîrtie, o bucăţică de broderie. Ursule găsea toate astea minunate şi făcea din ele amintiri de ale prieteniei.

Ceea ce m-a surprins şi m-a rănit mult, a fost faptul că dintr-o dată ea a încetat să-mi mai spună pe nume. Am crezut că nu mă mai iubea şi cînd m-a asigurat de ataşamentul ei, am socotit că era o şicană, o încăpăţînare, în sfîrşit, nu mai ştiu ce ; faptul mi s-a părut o insultă gratuită şi, ca să mă consoleze, a trebuit să-mi mărturisească cum că mătuşa-sa Julie o oprise cu îndărătnicie de la orice familiaritate necuviincioasă faţă de mine. Am alergat la bunica s-o întreb care era raţiunea acestei schimbări, dar ea nu-mi spuse decît că voi înţelege mai tîrziu cît era de necesar acest lucru. Mărturisesc că nu l-am înţeles niciodată.

Am rugat-o pe Ursule să-mi spună pe nume cînd vom fi numai noi două. Dar cum, procedînd astfel, ea n-ar fi putut să capete deprinderea care i se impunea şi ar fi fost certată dacă ar fi lăsat să-i scape, vorbindu-mi în prezenţa mătuşii sale, vreun „tu" în loc de „dumneavoastră", am fost silită să consimt ca să piardă faţă de mine acea dulce şi firească familiaritate. Faptul m-a făcut multă vreme să sufăr,

și chiar am încercat să-i spun și eu „dumneavoastră", pentru a restabili egalitatea dintre noi. Ea a fost și mai îndurerată.

— Pentru că pe dumneavoastră nu vă oprește nimeni să-mi spuneți pe nume, îmi zise ea, nu-mi răpiți această plăcere ; în loc de o durere, voi încerca două.

Atunci, cum eram destul de savante pentru a ne amuza de vorbele primei noastre copilării :

— Vezi, îi spuneam eu, ce înseamnă acea blestemată „îmbogățire", pe care tu voiai să mă faci s-o iubesc și pe care n-o voi iubi niciodată ? Ea servește doar ca să te împiedice să fii iubit.

— Nu credeți asta despre mine, spuse Ursule, dumneavoastră veți fi cea pe care o voi iubi cel mai mult pe lume, fie că veți fi bogată sau săracă ; asta mi-e egal.

Această fată minunată, care și-a ținut într-adevăr cuvîntul, învăță meseria de croitoreasă în care deveni foarte dibace. Departe de a fi leneșă și risipitoare, cum se temeau toți să nu devină, ea fu una dintre femeile cele mai muncitoare și mai cu socoteală pe care le-am cunoscut.

Cred că-mi aduc, cu siguranță, aminte acum că mama și-a petrecut vara aceea cu mine și că am fost îndurerată pentru că pînă atunci mă culcasem cu ea în cameră cînd venea la Nohant și că, pentru prima dată în acel an, această plăcere mi-a fost refuzată. Bunica spunea că sînt prea mare ca să mai dorm pe sofa și, în adevăr, pătuțul pe care dormisem pînă atunci, devenise prea scurt. Dar marele pat galben în care se născuse tata și care era al mamei, la Nohant (același în care mai dorm încă), avea șase picioare lărgime și era o sărbătoare pentru mine cînd mama îmi îngăduia să dorm cu ea acolo. Eram în acel pat ca

o păsărică la sînul matern : mi se părea că dormeam mai bine acolo şi că aveam vise mai frumoase.

În ciuda opreliştii bunicii, am avut, timp de două sau trei seri, răbdarea să veghez pînă la ora unsprezece, pînă cînd mama intra în camera ei. Atunci mă sculam fără zgomot, îmi părăseam odaia în vîrful picioarelor goale şi alergam să mă ghemuiesc în braţele măicuţei mele, care n-avea curajul să mă trimită îndărăt şi care era ea însăşi fericită să adorm cu capul pe umărul ei. Dar bunica avu bănuieli, sau fusese avertizată de domnişoară Julie, locotenentul ei de poliţie. Ureă la etaj şi mă surprinse în clipa în care mă strecuram afară din odaie ; Rose fu certată pentru că închisese ochii asupra escapadelor mele. Mama auzi zgomot şi ieşi pe coridor. Fură schimbate cuvinte destul de tari ; bunica pretindea că nu era nici sănătos, nici cast ca o fată de nouă ani să doarmă alături de mama ei. Era într-adevăr supărată şi nu mai ştia ce spune, căci, dimpotrivă, nimic nu-i mai sănătos şi mai cast. Eram atît de castă, în ce mă priveşte, încît nici nu înţelegeam prea bine sensul cuvîntului „castitate". Ceea ce-ar fi putut să fie contrar acestui cuvînt îmi era necunoscut. Am auzit-o pe mama care răspundea :

— Dacă e cineva lipsit de castitate, apoi aceea eşti dumneata pentru că poţi avea asemenea idei. Tocmai vorbind prea curînd despre asta copiilor, ajungi să le alungi nevinovăţia din suflet şi ţin să te asigur că dacă ăsta-i felul în care ai de gînd să-mi creşti fata, ai face mai bine să mi-o laşi mie. Mîngîierile mele sînt mai cinstite decît gîndurile dumitale.

Am plîns toată noaptea. Mi se părea că sînt legată fizic şi moral de mama printr-un lanţ de diamant pe care bunica se străduia să-l rupă şi care nu făcea decît să se strîngă în jurul pieptului meu pînă la a mă sufoca.

Timp de cîteva zile, în relațiile mele cu bunica a existat multă răceală și tristețe. Această biată femeie vedea bine că pe măsură ce încerca să mă despartă de mama pierdea și mai mult dragostea mea, și n-avea altă posibilitate să se împace cu mine decît să se împace mai întîi cu ea. Mă luă în brațe, pe genunchi, ca să mă mîngîie și i-am pricinuit, pentru prima oară, o mare supărare, desprinzîndu-mă și spunîndu-i :

— Nu vreau să mă îmbrățișezi, pentru că nu-i cast.

Ea nu răspunse nimic, mă puse jos, se ridică și părăsi camera cu mult mai multă grabă decît părea în stare să pună în mișcări.

Faptul mă miră, mă neliniști chiar, după un moment de reflecție, și nu-mi fu greu s-o ajung în grădină ; am văzut-o apucînd-o pe alcea care ducea de-a lungul zidului cimitirului și oprindu-se în fața mormîntului tatei. Nu știu dacă am mai spus că tata fusese depus într-un mic cavou zidit sub zidul cimitirului, în așa fel încît capul i se odihnea în grădină și picioarele în cimitir. Doi chiparoși și un boschet de trandafiri și de lauri curați mărgineau acel mormînt care astăzi este și al bunicii.

Ea se opri deci în fața acelui mormînt pe care avea destul de rar curajul să-l privească, și plînse cu amărăciune. Am fost învinsă, m-am avîntat spre ea, i-am strîns genunchii slabi la piept și i-am spus o vorbă pe care mi-a amintit-o adesea după aceea :

— Bunico, eu sînt aceea care te va mîngîia !

Mă acoperi cu lacrimi și cu sărutări, și porni de îndată s-o caute pe mama împreună cu mine. Se îmbrățișară, fără nici un fel de explicație, și pacea reveni din nou pentru cîtva timp.

Rolul meu ar fi fost deci să le apropii pe aceste două femei și să le aduc, după fiecare ceartă, să se

îmbrățișeze pe mormîntul tatii. Veni o zi în care am înțeles și am cutezat acest lucru.

Dar eram prea copil în epoca despre care povestesc pentru a rămîne imparțială între ele două ; cred chiar că mi-ar fi trebuit o mare doză de răceală sau de orgoliu pentru a judeca cu calm care din ele greșea mai mult sau care din ele avea dreptate mai multă în neînțelegerea lor și mărturisesc că mi-au trebuit treizeci de ani pentru a vedea limpede și pentru a îndrăgi aproape în aceeași măsură amintirea și a uneia și a celeilalte.

Cred că ceea ce urmează datează din vara lui 1813, n-o voi afirma totuși cu tărie, pentru că există aici un soi de lacună în amintirile mele ; dar dacă mă înșel asupra datei, puțin importă. Ceea ce știu, e că acest lucru nu s-a întîmplat mai tîrziu.

În iarna următoare, am stat foarte puțin la Paris. Începînd din luna ianuarie 1814, bunica, înfricoșată de rapidele progrese ale invaziei, veni să se refugieze la Nohant, care este punctul cel mai central, pentru a spune astfel, al Franței, în consecință cel mai la adăpost de evenimente politice.

Cred că am plecat la începutul lui decembrie și că, făcîndu-și pregătirile în vederea unei absențe de trei sau patru luni, ca și în ceilalți ani, bunica nu prevedea cîtuși de puțin căderea apropiată a împăratului și intrarea trupelor străine în Paris. El a venit înapoi, începînd din 7 noiembrie, după retragerea de la Leipzig. Norocul îl părăsea. Era trădat, înșelat din toate părțile. Cînd sosirăm la Paris „noua vorbă de duh" a domnului de Talleyrand, era auzită în toate saloanele : „Acesta, spunea el, este începutul sfîrșitului". Vorba asta pe care o auzeam repetată de zece ori pe zi, adică la toate vizitele care se succedau la bunica, mi se păru la început o neghiobie, apoi mi se păru tristă, pe urmă odioasă. Am în-

trebat cine era domnul de Talleyrand: aflai că își datora averea împăratului, și întrebai dacă vorba sa de duh era un regret sau o glumă. Mi s-a spus că era o ocară și o amenințare, că împăratul o merita cu prisosință, că era un ambițios, un monstru.

— În acest caz, am întrebat eu, de ce acest Talleyrand a primit ceva de la el?

Urma să mai am și alte surprize. În fiecare zi auzeam lăudîndu-se acte de trădare și de nerecunoștință. Politica „bătrînelor contese" îmi spărgea țeasta. Studiile și jocurile îmi erau tulburate și întristate.

Pauline n-a venit în acel an la Paris, a rămas în Bourgogne cu mama ei, care, femeie de spirit cum era, își ducea înverșunarea pînă la turbare și-i aștepta pe aliați ca pe Mesia. Începînd din prima zi a anului, se vorbi de cazacii care trecuseră Rinul și teama făcea să tacă un moment ura. Ne duserăm să facem o vizită la una din amicele bunicii, la Château-d'Eau, cred că la doamna Dubois. Se aflau acolo multe persoane și oameni tineri care-i erau nepoți sau urmași. Printre acești tineri am fost impresionată de vorbele unui băiețaș de treisprezece ori paisprezece ani care, el singur, ținea piept întregii familii și tuturor persoanelor aflate în vizită.

— Cum, spunea el, prusienii, cazacii, se află în Franța și se îndreaptă spre Paris? Și-i vor lăsa să facă asta?

— Da, băiatule, spuneau ceilalți, toți cei care au minte îi vor lăsa s-o facă. Cu atît mai rău pentru tiran, străinii vin să-l pedepsească pentru ambiția lui și să ne scape de el.

— Dar sînt străini! spunea bravul copil, și în consecință dușmani. Dacă nu-l mai vrem pe împărat, noi sîntem cei care trebuie să-l alungăm! Dar să nu lăsăm ca legea să fie făcută de dușmanii noștri, asta-i o rușine. Ar trebui să ne batem cu ei!

I-au rîs în nas. Alți tineri, mai mari, frații sau verișorii lui, l-au sfătuit să ia o sabie lungă și să plece în întîmpinarea cazacilor. Acest copil avu elanuri admirabile, de care toată lumea își bătu joc, care n-au satisfăcut pe nimeni în afară de mine, copil ce nu îndrăzneam să spun un cuvînt în fața acestui auditoriu aproape necunoscut și a cărei inimă bătea totuși din pricina unei emoții subite la ideea, în sfîrșit clar enunțată în fața mea, a dezonoarei Franței.

— Da, bățeți-vă joc, spunea băiatul, spuneți tot ce vreți ; dar să vină ei, străinii și să găsesc eu o sabie, fie chiar de două ori mai mare ca mine ; voi ști să mă slujesc de ea, veți vedea, și toți cei care nu vor face ca mine vor fi niște lași !

I-au poruncit să tacă și l-au dus de acolo. Dar făcuse cel puțin un prozelit. Singur, acest copil, pe care nu l-am mai văzut niciodată și al cărui nume nu l-am știut niciodată, formulase propriul meu gînd. Acei oameni care strigau cu anticipație : „Trăiască aliații" erau cu toții niște lași. Nu-mi păsa atîta de împărat, căci în toiul nerușinării vorbelelor proaste al căror obiect era din vreme în vreme, vreo persoană inteligentă, bunica, unchiul de Beaumont, abatele d'Andrezel sau poate chiar mama, rostea o sentință meritată, o mustrare bazată pe vanitatea care-l pierduse. Dar Franța ! Acest cuvînt era atît de mare în epoca în care mă născusem, încît făcea asupra mea o impresie mai profundă decît dacă aș fi fost născută sub Restaurație. Simțeai încă din copilărie gloria țării cu condiția doar să nu te fi născut idiot.

Totuși, în ciuda bucuriei pe care o făgăduia căderea tiranului, exista o teamă față de acești de treabă domni cazaci și mulți oameni bogați fugeau. Doamna de Béranger era cea mai speriată ; bunica se oferi s-o ia

cu ea la Nohant, și doamna de Béranger primi. Am dat-o, din toată inima dracului, căci asta o împiedica pe bunica s-o ia pe mama. Ea n-ar fi putut pune alături una de alta două firi atît de diferite. Am fost jignită de această preferință pentru o străină. Dacă exista într-adevăr un pericol în a rămîne la Paris, trebuia mai înainte de orice s-o sustrag acestui pericol pe mama și începui să-mi fac un plan, să mă revolt și să rămîn cu ea, să mor, dacă trebuia, împreună cu ea.

I-am vorbit despre asta mamei, care mă liniști.

— Chiar dacă bunica ta ar fi voit să mă ia la Nohant, n-aș fi consimțit eu. Vreau să rămîn lîngă Caroline și, cu cît se vorbește mai mult că vom trece prin pericole, cu atît mai mare este datoria și dorința mea de a rămîne lîngă ea; dar liniștește-te, n-am ajuns încă acolo. Niciodată împăratul, niciodată trupele noastre nu-l vor lăsa pe dușman să se apropie de Paris. Acestea sînt speranțe de „contesse bătrîne". Împăratul îi va bate pe cazaci la graniță și noi nu vom vedea nici unul. Cînd vor fi alungați, bătrîna Béranger se va întoarce la Paris, să-și plîngă cazacii, iar eu voi veni la Nohant, să te văd.

Încrederea mamei îmi risipi spaimele. Plecarăm la 12 ori 13 ianuarie. Împăratul încă nu părăsise Parisul. Atîta timp cît îl știai acolo, credeai, cu toată certitudinea, că n-ai să vezi niciodată alți monarhi în țară, afară de cei care se aflau în vizită și pentru a i se prosterna la picioare.

Ne aflam într-o trăsură mare, de călătorie, pe care o cumpărase bunica, iar doamna de Béranger, cu camerista și cățelușa sa, ne urma într-o berlină mare, cu patru cai. Echipajul nostru, atît de greu, părea ușor în comparație cu al ei. Călătoria fu destul de dificilă. Era o vreme groaznică. Drumul era acoperit de trupe, de furgoane, de muniții de toate felu-

rile. Coloanele de recruți, de soldați și de voluntari se încrucișau, se amestecau cu zgomot și se despărțeau cu strigătul de: „Trăiască împăratul! Trăiască Franța!" Doamnei de Béranger îi era frică de aceste întîlniri dese, datorită cărora trăsurile noastre nu puteau înainta. Voluntarii strigau adesea: „Trăiască națiunea!" și ea se credea în '93. Pretindea că ostașii aveau mutre bune de spînzurătoare și că o priveau cu obrăznicie. Bunica și-a bătut puțin joc de ea, dar pe ascuns, căci fiind sub influența acestei femei, n-avea curajul niciodată s-o contrazică pe față.

În ținutul Sologne întîlnirăm soldați care, după veșmintele în zdrențe și după aerul lor înfometat, păreau că vin de departe. Să fi fost oare acestea detașamentele chemate din Germania sau respinse de la graniță? Ne-au spus de unde vin; eu însă nu-mi mai aduc aminte. Nu cerșeau, dar cînd mergeam la pas în nisipurile înmuiate din Sologne, înconjurau trăsura cu un aer rugător.

— Ce vor, totuși? întrebă bunica.

Bieții oameni mureau de foame și aveau prea multă mîndrie ca s-o spună. Aveam o pîine în trăsură și i-am întins-o celui care se găsea mai la îndemîna mea. Scoase un strigăt înfricoșător și se azvîrli asupra ei, nu cu mîinile, ci cu dinții, atît de violent încît abia avui timp să-mi retrag degetele pe care mi le-ar fi mîncat. Tovarășii săi îl înconjurară și mușcară din aceeași pîine cu tot atîta sălbăticie ca niște animale. Nu și-o disputau, nu se gîndeau s-o împartă, își făceau loc unii altora pentru a mușca din prada comună și plîngeau cu lacrimile șiroaie. Era un spectacol mișcător și n-am putut, la rîndul meu, să nu plîng.

Cum, în inima Franței, într-un ținut sărac, e adevărat, dar pe care războiul nu l-a devastat și în care seceta n-a domnit în acel an, bieții noștri soldați

mureau de foame pe drum ? Iată ce-am văzut şi ce nu mi-am putut explica. Goleam lăzile cu provizii şi le dădurăm tot ce era în cele două trăsuri. Cred că ne-au spus că ordinele fuseseră prost date şi că nu-şi primiseră raţiile de mai multe zile, dar amănuntul îmi scapă.

Caii lipseau adesea la popasurile de poştă şi am fost obligaţi să ne culcăm în hanuri foarte proaste. Într-unul din aceste hanuri, hangiul a venit, după-masă, să stea de vorbă cu noi. Era pornit împotriva lui Napoleon pentru că îngăduise ca Franţa să fie invadată. Spunea că ar trebui pornit un război de partizani, toţi străinii strînşi de gît, împăratul pus pe goană şi proclamată republica ; dar o republică bună, spunea el, adevărată, „una şi indivizibilă şi nepieritoare". Această concluzie n-a fost deloc pe gustul doamnei de Béranger care-l trată pe hangiu de iacobin ; acesta se răzbună pe ea în nota de plată.

În sfîrşit, ajunserăm la Nohant, dar nu trecuseră nici trei zile de cînd ne aflam aici, că un nou necaz veni să dea curs gîndurilor mele.

Bunică-mea, care nu fusese bolnavă niciodată în viaţa ei, se îmbolnăvi grav. Cum organismul ei era destul de ciudat, boala avu un caracter aparte. La început se manifestă printr-un somn adînc din care n-a putut fi trezită timp de două zile ; apoi, cînd toate simptomele alarmante se împrăştiară, s-a observat că avea pe trup o rană mare, gangrenoasă, produsă de nşoara excoriaţie lăsată de cataplasmele sărate. Această rană a fost îngrozitor de dureroasă şi s-a închis foarte greu. Bunica a stat două luni în pat şi convalescenţa n-a fost mai puţin lungă.

Deschartres, Rose şi Julie au îngrijit-o cu un mare devotament pe biata bunică. Cît despre mine am simţit că o iubesc mult mai mult decît îmi dădusem seama pînă atunci. Suferinţele, pericolul morţii în

care s-a aflat de mai multe ori, mi-au făcut-o dragă și timpul cît a zăcut a fost pentru mine de o tristețe de moarte.

Doamna de Béranger a rămas, cred, șase săptămîni cu noi și n-a plecat decît atunci cînd bunica a fost în afară de orice pericol. Numai că această doamnă, dacă a simțit din pricina asta vreo durere sau vreo neliniște nu le-a dat prea mult la iveală și mă îndoiesc că avea o inimă chiar atît de iubitoare. Nu știu, într-adevăr, de ce bunica mea, care avea atîta nevoie de tandrețe, s-a atașat în mod deosebit de această femeie distantă și poruncitoare în care n-am putut descoperi nici cel mai mic farmec al spiritului sau al caracterului.

Era foarte activă și nu putea sta o clipă locului. Se credea foarte dibace în a face sau a modifica planul unei grădini sau al unui parc și doar ce-a văzut bătrîna noastră grădină că și-a și pus în gînd s-o transforme într-un parc englezesc; era o idee curioasă, căci, pe un teren drept, fără perspectivă, și unde arborii cresc foarte încet, lucrul cel mai bun de făcut este să-i păstrezi cu mare grijă pe cei existenți, să plantezi alții pentru viitor și să nu deschizi luminișuri care să-și arate sărăcia locurilor înconjurătoare; mai ales, cînd ai în față sau foarte aproape de casă drumul, te închizi atît cît este posibil în dosul zidurilor sau al cărpinișului ca să te simți „la tine acasă". Dar cărpinișul nostru îi făcea silă doamnei de Béranger, iar straturile noastre de flori și de legume, care mi se păreau atît de frumoase și de vesele, ea le asemuia cu o grădină de preot.

După ieșirea din prima criză a bolii, cînd bunica de-abia-și regăsise vocea și auzul, prietena sa îi și ceru învoirea să intre, cu toporul, în mica pădure și cu cazmaua în alei. Bunicii nu-i plăceau schimbările, dar avea creierul atît de vlăguit în acel moment

și de altfel doamna de Béranger exercita asupra ei o asemenea dominație, încît i-a dat puteri depline.

Iat-o deci pe această bună doamnă la lucru : cere douăzeci de lucrători și, de la fereastra ei, dirijează doborîrea, tăind crăci, distrugînd și căutînd într-una „o vedere", pe care n-o găsea niciodată pentru că, dacă de la ferestrele primului etaj al casei cîmpia pare destul de frumoasă, de jos n-o mai vezi la fel, ci mărginită și lipsită de perspectivă. Ca să ai o priveliște cît de cît interesantă ar fi trebuit ca solul grădinii să fie înălțat cu cincizeci de picioare, așa că deschiderile practicate în desișul de arbori nu reușeau să înfățișeze decît priveliștea unui întins ogor arat. Se lărgeau deci spărturi, se doborau arbori buni, bătrîni, dar n-aveam ce face ; doamna de Béranger trăgea într-una linii pe hîrtie, întindea, de la fereastră, sfori lucrătorilor, striga după ei, urca, cobora, se întorcea, se impacienta și distrugea și puținul umbrar pe care-l aveam, fără să ne facă să cîștigăm nimic în schimb.

În sfîrșit, renunță. Slavă Domnului, căci ar fi putut să distrugă totul. Deschartres îi atrase atenția că, de îndată ce va fi în stare să iasă și să vadă cu ochii ei isprava, bunica va regreta probabil mult bătrînul ei cărpiniș.

Ceea ce m-a uimit grozav a fost felul în care această doamnă le vorbea lucrătorilor. Era mult prea „ilustră" pentru a catadixi să se informeze cum îi cheamă și să discute cu fiecare în parte. Totuși, cum de la fereastra sa avea de-a face pe rînd cu fiecare din ei, și cum nu le-ar fi spus pentru nimic în lume „domnule", sau „prietene", sau „dragul meu", așa cum se spune în Berry, indiferent de vîrsta celui căruia i te adresezi, ea le striga cît o ținea gura :

— Bărbatul numărul doi ! Hei, ascultă, tu, bărbatul numărul patru !

Asta îi făcea să rîdă zdravăn pe țăranii noștri maliționși și nici unul nu se deranja, nici nu întorcea capul spre ea.

— Bineînțeles, își spuneau ei unii altora, ridicînd din umeri, sîntem cu toții bărbați și nu putem ghici pe care-l vrea dumneaei, femeia !

. A trebuit să treacă treizeci de ani ca să dispară stricăciunea pricinuită de doamna de Béranger și să se reînchidă, în sfîrșit, spărturile „vederilor" ei.

Cucoana asta avea însă o altă manie, care mă contraria mai mult decît cea a grădinilor englezești. Se strîngea atît de tare în corsete, încît seara era roșie ca o sfeclă, iar ochii îi ieșeau din cap. Susținu că stăteam cocoșată, că parcă eram cioplită dintr-o bucată de lemn și că trebuia deci să „mă formeze". În consecință, puse să mi se facă repede un corset, mie, care nu cunoșteam acest instrument de tortură, și mă încinse ea însăși atît de bine, încît am fost pe punctul de a mă simți pentru prima oară rău.

De cum scăpai de ea, tăiai cu promptitudine șiretul pentru a putea îndura astfel lamele și balenele corsetului. Dar ea băgă repede de seamă șiretlicul și mă încinse din nou și mai strîns. M-am revoltat și, refugiindu-mă în pivniță, nu m-am mulțumit să-mi tai numai șireturile, am aruncat corsetul într-un butoi vechi pentru drojdie de vin unde nimeni n-ar fi putut să-l descopere. L-au căutat mult și bine și nu știu dacă l-au mai găsit după șase luni, în epoca culesului viilor, pentru că nu m-am mai gîndit niciodată la asta.

Mica Lorette de Béranger, căci doamna de la Marlière ne învățase să dăm cîinilor prea răsfățați numele stăpînilor lor, era o ființă arțăgoasă care se repezea la toți dulăii și-i făcea să-și iasă din sărite. În aceste întîlniri, doamna de Béranger scotea strigăte ascuțite și-i venea rău. Astfel încît prietenii noștri Bril-

lant și Moustache nu mai puteau să pună laba
salon. În fiecare seară Hippolyte era însărcinat s
ducă la plimbare pe Lorette, pentru că aerul lui
apostol bun îi inspira încredere doamnei Béranger
dar Lorette petrecea niște sferturi de oră foar
proaste în mîinile sale.

— Biată micuță, drag cățeluș! îi spunea el în pr
gul ușii, de unde stăpîna putea să-l audă; dar ab
trecea pragul că o și arunca pe Lorette, cu toată p
terea, drept în mijlocul curții păsîndu-i prea puț
cum și unde cădea. Cred că Lorette își închipuia și
că are șaisprezece generații de noblețe, căci era un an
mal stupid și detestabil în obrăznicia sa.

În sfîrșit doamna de Béranger și Lorette plecar
N-o regretarăm decît pe cameristă care era o pe
soană de treabă.

Boala bunicii nu ne mai îngăduise demult să r
dem pe seama „bătrînelor contese". Știrile din afa
nu erau mai vesele și, într-o zi de primăvară, bunic
convalescentă, primi o scrisoare de la doamna
Pardaillan în care-i spunea: *„Aliații au intrat
Paris. N-au făcut nici un rău. N-au prădat. Se spu
că împăratul Alexandru ni-l va da ca rege pe frate
regelui Ludovic al XVI-lea, cel care se află în An
glia și al cărui nume nu mi-l amintesc..."*

Bunica își adună amintirile.

— Asta trebuie să fie, spuse ea, cel care a purt
titlul de „Domnul". Era un om afurisit. Cît desp
contele d'Artois, era un derbedeu detestabil. Haid
de, fata mea, iată-i pe verii noștri la tron, dar n-ave
cu ce ne lăuda!

Asta a fost prima sa impresie. Apoi, urmînd im
pulsul anturajului, se lăsă, o vreme, înșelată de fi
găduielile făcute Franței, și avu, prima, admirați
nu pentru persoanele, ci pentru lucrurile restau
rate. Numai că admirația asta n-a fost de lungă du

rată. Cînd devotamentul a fost din nou la ordinea zilei, s-a reîntors la sila ei față de cei ipocriți ; asta voi arăta-o însă mai departe.

Așteptam cu nerăbdare o scrisoare de la mama ; în sfîrșit sosi. Biata măicuță fusese bolnavă de spaimă. Printr-un ghinion nemaipomenit, una dintre cele cinci sau șase ghiulele lansate asupra Parisului și îndreptate spre coloana Vendôme, căzuse pe casa unde locuia atunci mama, în strada Basse-du-Rempart. Această ghiulea găurise acoperișul, străbătuse cele două etaje și se oprise chiar pe planșeul care alcătuia plafonul camerei unde locuia mama. Ea fugi împreună cu Caroline, socotind că în cîteva ore Parisul avea să fie o grămadă de dărîmături. Putu să se întoarcă însă și să doarmă liniștită acasă, după ce asistă, odată cu mulțimea consternată și stupefiată, la intrarea străinilor în Paris, pe care frumoasele doamne alergau să-i îmbrățișeze și să-i încunune cu flori.

VI

Raporturile mele cu fratele meu. — Asemănările şi incompatibilităţile caracterelor noastre. — Violenţele dădacei mele. — Tendinţele morale pe care le-a dezvoltat în mine această tiranie. — Bunica devine regalistă, fără să fie. — Portretul împăratului Alexandru. — Reîntoarcerea din insula Elba. — Mama revine la Nohant. — O iert pe dădacă. — Trecerea armatei zise „a Loirei". — Cocarda generalului Subervic. — Generalul Colbert. — Cum Nohantul a fost pe punctul de a deveni lăcaşul şi teatrul unei Vendée patriotice. — Dizolvarea armatei. — Colonelul Sourd. — „Briganzii Loirei". — Piersicile lui Deschartres. — Regimentul tatei. — Vizita vărului nostru. — Evlavia doamnei de la Marlière. — Plecarea mamei. — Plecarea fratelui meu. — Singurătate.

Voi intra, mai tîrziu, în amănunte mai raţionale privind gustul sau dezgustul pe care mi le inspirau diversele mele studii. Ceea ce vreau să evoc aici, este dispoziţia morală în care mă aflam, lăsată pradă, pentru a spune astfel, propriilor mele gînduri, fără îndrumător, fără conversaţie, fără să-mi pot descărca inima. Aveam nevoie să exist, totuşi, şi nu poţi exista decît dacă eşti singur. Hippolyte devenea din ce în ce mai turbulent şi în jocurile noastre

nu era vorba de altceva decît să faci mişcare şi zgomot. El îmi oferea mai mult decît aveam nevoie, şi asta sfîrşea totdeauna prin vreo susceptibilitate din partea mea şi printr-o bruftuială dintr-a sa. Ne iubeam totuşi, ne-am iubit întotdeauna. Existau anumite apropieri de caracter şi de inteligenţă între noi, în ciuda enormelor deosebiri. El era tot atît de realist pe cît eram eu de romantică, avea un anumit simţ artistic şi un spirit de observaţie critică ce răspundea laturii vesele a firii mele. Nu venea nici o persoană la noi pe care el să n-o judece, să n-o ghicească şi să nu se priceapă s-o aducă din nou pe tapet după aceea, ca s-o analizeze cu şi mai multă pătrundere, dar cu prea multă răutate. Faptul mă amuza grozav şi eram cumplit de batjocoritori împreună. Simţeam nevoia de veselie, şi nimeni n-a ştiut să mă facă să rîd ca el. Dar nu poţi rîde tot timpul, şi simţeam în acea epocă mai mult nevoia de efuziune serioasă decît de nebunie.

Veselia mea alături de el avea, deci, dacă nu ceva forţat, măcar ceva nervos şi febril. La cea mai mică ocazie ea se schimba în îmbufnare, apoi în lacrimi. Fratele meu pretindea că aveam un caracter rău, dar nu era aşa, a recunoscut-o şi el mai tîrziu; simţeam pur şi simplu o plictiseală ascunsă, o durere adîncă pe care nu i-o puteam mărturisi lui şi de care mai mult ca sigur că şi-ar fi bătut joc, cum îşi bătea joc de orice chiar şi de tirania şi de brutalităţile lui Deschartres.

Îmi spuneam că tot ceea ce învăţam nu-mi va sluji la nimic, căci, în ciuda tăcerii mamei în această privinţă, eram hotărîtă să mă reîntorc lîngă ea şi să devin şi eu lucrătoare de îndată ce dînsa va socoti posibil acest lucru. Studiul mă plictisea deci, cu atît mai mult cu cît nu făceam ca Hippolyte, care se abţinea hotărît, cît putea mai bine, de la

studii. Eu studiam din supunere, dar fără chef şi fără vreo atracţie, ca o sarcină plictisitoare pe care o îndeplineam timp de un anumit număr de ore, fade şi lente. Bunica băgă de seamă şi-mi reproşă lîncezeala, răceala mea faţă de ea, preocuparea mea continuă care aducea adesea cu imbecilitatea şi de care Hippolyte îşi bătea joc, primul, fără milă. Mă simţeam rănită de aceste reproşuri şi de aceste batjocuri şi eram acuzată de a avea un amor-propriu excesiv. Nu ştiu dacă aveam într-adevăr mult amor-propriu, dar am conştiinţa că necazul meu nu venea dintr-un orgoliu contrariat, ci dintr-un rău mult mai serios, dintr-o suferinţă sufletească, nebăgată în seamă şi ofensată.

Pînă atunci Rose se purtase cu mine destul de blînd, avînd în vedere impetuozitatea firească a caracterului ei. Fusese ţinută în frîu de frecventa prezenţă a mamei, la Nohant, sau mai curînd ascultase de un instinct care începea să se modifice, căci prefăcută nu era, îmi place să-i recunosc această calitate. Socot că era ca acele cloşti bune care-şi îngrijesc cu dragoste puii, atîta timp cît pot să doarmă sub aripa lor, dar care nu-i cruţă de loviturile de cioc, cînd încep să zboare şi să alerge singuri. Pe măsură ce mă făceam mai mărişoară, ea nu mă mai alinta şi, în adevăr, nu mai aveam nevoie de aşa ceva ; dar începea să mă brutalizeze, lucru de care m-aş fi lipsit foarte bine. Dorind cu ardoare să fie pe placul bunicii, ea îşi asumă grija şi răspunderea educaţiei mele fizice şi făcu din ea un soi de supliciu pentru mine. Dacă ieşeam fără să-mi iau toate micile precauţii indicate împotriva guturaiului, eram, mai întîi, nu spun certată, ci năucită : cuvîntul e cel potrivit pentru a exprima furtuna vocii sale şi belşugul epitetelor injurioase care-mi zguduiau sistemul nervos. Dacă-mi rupeam rochia, dacă-mi spărgeam sabotul,

dacă alunecînd în mărăcini, mă zgîriam — ceea ce ar fi putut-o face pe bunica să bănuie că n-am fost supravegheată bine — eram bătută ; la început destul de blînd, apoi din ce în ce mai serios, ca măsură de intimidare, ca sistem de represiune, şi, în sfîrşit, mai apoi numai din nevoia de autoritate şi din obişnuinţa violenţei. Dacă plîngeam, eram bătută şi mai tare ; dacă aveam nenorocirea să strig, cred că m-ar fi omorît, căci atunci cînd se înfuria, nu mai ştia ce face.

Impunitatea o făcea în fiecare zi mai aspră, şi mai crudă, şi abuza într-un mod ciudat de bunătatea mea, căci dacă n-am făcut să fie alungată (bunica nu i-ar fi iertat nici dacă ar fi ridicat doar mîna asupra mea), asta a fost numai pentru că o iubeam, în pofida firii sale ticăloase. Aşa sînt eu făcută, să suport multă, multă vreme ceea ce este intolerabil. E adevărat că atunci cînd răbdarea îmi oboseşte, sfărîm totul dintr-odată şi pentru totdeauna.

Pentru ce o iubeam pe această fată pînă la a-i îngădui să mă oprime şi să mă zdrobească în fiece moment ? E foarte simplu : pentru că o iubea pe mama, pentru că era singura fiinţă de la noi care-mi mai vorbea uneori despre ea, şi care nu-mi vorbise niciodată decît cu admiraţie şi dragoste. N-avea o inteligenţă atît de subtilă ca să vadă pînă în străfundul sufletului meu durerea care mă măcina şi să priceapă că neatenţia mea, neglijenţele, îmbufnările n-aveau altă cauză ; dar cînd eram bolnavă mă îngrijea cu o dragoste extremă. Avea, pentru a-mi alunga plictiseala, mii de drăgălăşenii pe care nu mi le mai arăta altcineva ; dacă m-ar fi pîndit cel mai mic pericol, ea m-ar fi smuls de acolo cu o prezenţă de spirit, un curaj şi o putere care-mi aminteau cumva de firea mamei.

S-ar fi aruncat în flăcări sau în mare ca să mă salveze ; în sfîrşit, m-a ferit întotdeauna de reproşurile bunicii de care mă temeam mai mult ca de orice. La nevoie ar fi mințit pentru a mă cruța de ocările sale, şi cînd greşelile mele mărunte mă puneau în alternativa de a fi bătută de dădaca mea ori mustrată de bunica, preferam, fără nici o codeală, să fiu bătută.

Totuşi, aceste lovituri mă jigneau adînc. Cele ale mamei nu-mi pricinuiau alt rău şi altă durere decît necazul de a o vedea supărată pe mine. Trecuse de altfel multă vreme de cînd mama încetase cu totul acest gen de pedeapsă, pe care n-o socotea demnă de aplicat decît în primii ani ai copilăriei. Rose proceda invers, adopta acest sistem la o vîrstă la care putea să mă umilească şi să mă înjosească. Dacă n-a făcut din mine o ființă laşă, e numai pentru că Dumnezeu mi-a dăruit un instinct foarte drept al adevăratei demnități umane. Sub acest raport, îi mulțumesc din toată inima pentru tot ceea ce am îndurat şi suferit. Am învățat de timpuriu să disprețuiesc ocara şi prejudiciul pe care nu-l merit. Încercam față de Rose un profund sentiment al nevinovăției mele şi al nedreptății ei, căci n-avusesem niciodată nici un viciu, nici un cusur care i-ar fi putut motiva indignările şi mîniile. Toate greşelile mele erau involuntare şi atît de nevinovate, încît n-aş înțelege astăzi furiile ei dacă nu mi-aş aminti că era roşcovană, şi că avea un sînge atît de fierbinte, încît în plină iarnă umbla îmbrăcată doar cu o rochiță subțire de indian şi dormea cu fereastra deschisă.

M-am obişnuit deci cu umilința robiei mele şi găseam în asta hrana unui soi de stoicism firesc de care aveam poate nevoie pentru a putea trăi cu o sensibilitate a inimii mult prea surescitată. Am învățat eu însămi să înfrunt nenorocirea şi, în această

privință eram destul de încurajată de fratele meu, care, în escapadele noastre, îmi spunea rîzînd :

— În seara asta vom fi bătuți !

El, bătut îngrozitor de Deschartres, își lua partea cu un amestec de ură și de nepăsare. Găsea că este răzbunat de satiră ; eu, îmi găseam răzbunarea în eroismul și în iertarea pe care i-o acordam dădacei mele. Chiar îmi dădeam un pic ifose pentru a crește în proprii mei ochi în această luptă a forței morale împotriva forței brutale, și cînd o lovitură de pumn îmi zguduia nervii și-mi umplea ochii de lacrimi, mă ascundeam ca să mi le șterg. Aș fi roșit dacă le-aș fi lăsat să mi se vadă.

Aș fi făcut totuși mai bine să strig și să plîng. Rose era bună, ar fi avut remușcări dacă ar fi știut că-mi făcea rău. Dar poate că nici n-avea conștiința actelor sale de violență, atît era de impetuoasă și de necugetată. Într-o zi, pe cînd mă învăța să împletesc ciorapi și luasem pe andrea trei ochiuri în loc de două, ea îmi dete o palmă zdravănă.

— Ai fi putut, i-am spus eu cu răceală, să-ți fi scos degetarul cînd m-ai lovit peste față ; într-o bună zi ai să-mi spargi dinții !

Ea mă privi cu o uimire sinceră, își privi degetarul și semnul pe care acesta îl lăsase pe obrazul meu. Nu putea să creadă că ea fusese cea care, într-o clipită, îmi făcuse semnul acela acolo. Uneori mă amenința c-o palmă zdravănă imediat după ce mi-o și dăduse, pe cît se pare fără să-și dea seama.

Nu voi mai reveni asupra acestui subiect insipid.

Să nu mă întrebați de ce, putînd să mă fălesc cu un soi de aristocrație din naștere și să mă bucur de plăcerile unei anumite bunăstări, mi-am îndreptat totdeauna solicitudinea și simpatia familiară, intimitatea inimii mele, dacă pot spune astfel, către cei oprimați. Această tendință s-a format în mine prin

forța lucrurilor, prin presiunea circumstanțelor exterioare, cu mult înainte de a-mi fi făcut o datorie din studiul adevărului și din raționamentul conștiinței. Nu-mi fac din asta nici o glorie, și cei care judecă la fel ca mine nu trebuie să-mi atribuie vreun merit din faptul că cei care judecă altfel n-au nici un temei să-mi facă vreun reproș.

Ceea ce e sigur, ceea ce nu se va contesta, de bună-credință, după ce ați citit povestea copilăriei mele, e că alegerea opiniilor mele n-a fost cîtuși de puțin un capriciu, o fantezie de artist, cum s-a spus : a fost rezultatul inevitabil al primelor mele dureri, al celor mai sfinte afecțiuni, chiar a situației mele în viață.

Bunica, după o scurtă rezistență către atracția castei sale, a devenit nu regalistă, ci „partizană a vechiului regim", cum se spunea pe atunci. Opusese mereu un soi de violență pentru a accepta, nu uzurparea fericită a omului de geniu, ci obrăznicia parveniților care-și împărțiseră averea acestuia fără s-o fi cucerit cu aceleași merite. Soseau noi obraznici ; dar ca nu mai era atît de șocată de aroganța lor, pentru că o cunoștea și fiindcă de altminteri nu mai era acolo nici tata cu instincele lui republicane pentru a-i arăta ridicolul acestora.

Trebuie spus de asemenea că, după lunga tensiune a cîrmuirii grandioase și absolute a împăratului, felul de dezordine anarhică ce urmă imediat Restaurației avea ceva nou care semăna, în provincie, cu libertatea. Liberalii vorbeau mult și visau la un soi de stat politic și moral pînă atunci necunoscut în Franța, stat „constituțional", despre care nimeni nu-și făcea o idee justă și pe care noi nu l-am cunoscut decît în vorbe ; o regalitate fără putere absolută, o delăsare a opiniilor și a limbajului în tot ceea ce atingea instituțiile zguduite și drese doar pe deasupra. Domnea, din acest punct de vedere, multă toleranță

mai ales într-un anumit mediu burghez căruia bunica ar fi fost bucuroasă să-i dea cu preferință ascultare, în locul vechiului ei cenaclu. Dar aceste „cucoane" (cum spunea tata) nu-i îngăduiau cîtuși de puțin să raționeze. Ele aveau intoleranța pasiunii. Jurau cea mai tenace și mai meschină ură celui îndrăznea să-l regrete pe „corsican", fără a se gîndi că în ajun încă făcuseră parte, fără să-l urască, din cortegiul său. Niciodată nu s-au văzut atîta josnicie, atîta bîrfeală, atîtea acuzări, atîtea aversiuni, atîtea denunțuri.

Din fericire, noi eram departe de focarele intrigilor. Scrisorile pe care le primea bunica erau numai un reflex, și Deschartres se dedase la niște declarații absurde în cel mai înalt grad împotriva „tiranului", căruia nu-i acorda nici măcar o inteligență obișnuită. Cît despre mine, auzeam spunîndu-se atîtea lucruri, încît nici nu știam ce să mai cred. Împăratul Alexandru era „marele legislator", „filozoful timpurilor moderne", „noul Frederic cel Mare", „omul de geniu" prin excelență. Portretul lui fu trimis bunicii, și ea mi-l dete să-l înrămez. Chipul său, pe care l-am examinat cu mare atenție, pentru că se spunea că Bonaparte nu era decît un băiețaș pe lîngă el, nu mă impresionă de loc. Avea capul greoi, fața moliie, privirea falsă, surîsul nătîng. Nu l-am văzut niciodată decît în pictură, dar presupun că printre atîtea portrete răspîndite atunci, din belșug, în Franța, cîte unele semănau cu el. Nici unul nu mi-a inspirat simpatie și, fără să vreau, îmi aminteam mereu de frumoșii ochi limpezi ai împăratului meu, care s-au ațintit odată, asupra alor mei, într-o vreme în care mi se spunea că asta îmi va purta noroc.

Dar iată că dintr-odată, în primele zile ale lui

martie, ne vine știrea că a debarcat, că se îndreaptă spre Paris. Nu știu dacă această știre ne-a sosit de la Paris sau din sud ; dar bunica nu împărtăși încrederea acelor cucoane care strigau :

— Să ne pară bine. De data asta au să-l spînzure sau cel puțin au să-l închidă într-o cușcă de fier.

Bunica credea cu totul altfel și ne spuse :

— Acești Burboni sînt incapabili, și Bonaparte o să-i alunge pentru totdeauna. Asta-i soarta lor, să fie înșelați ; cum pot ei să creadă că toți acei generali care și-au trădat stăpînul, nu-i vor trăda acum pe ei pentru a se reîntoarce la el ? Facă Domnul ca toate acestea să n-aducă niște represalii îngrozitoare și ca Bonaparte să nu-i trateze și pe ei așa cum l-a tratat pe ducele d'Enghien !

Cît despre mine nu-mi amintesc de ceea ce s-a petrecut la Nohant în timpul celor „o sută de zile". Eram absorbită de lungi reverii în care nu vedeam prea limpede. Eram plictisită să aud vorbindu-se mereu de politică, și toate aceste bruște revirimente de opinie erau inexplicabile pentru logica mea tînără. Vedeam toată lumea schimbată și transformată de azi pe mîine. Provincialii și țăranii noștri s-au trezit dintr-o dată regaliști, fără să știu de ce. Unde erau acele binefaceri ale Burbonilor atît de anunțate și atît de lăudate ?

Fiecare zi ne aducea, în mod vag, știrea intrării triumfale a lui Napoleon în toate orașele prin care trecea și iată că redeveneau bonapartiști mulți dintre oamenii care strigaseră : „Jos tiranul !" și tîrîseră drapelul tricolor în noroi. Nu înțelegeam îndeajuns toate astea pentru a fi indignată, dar încercam un soi de dezgust involuntar și un fel de silă de a mă afla pe lume. Mi se părea că toată lumea era nebună, și mă reîntorceam la visul meu din timpul campaniei din Rusia și campaniei din Franța. Îmi regăsisem aripile și mă duceam să-i ies în cale împăratului

pentru a-i cere socoteală de tot răul și de tot binele care se spunea despre el...

Mama o încredință pe Caroline mătușii și veni să-și petreacă vara la Nohant. Trecuseră șapte sau opt luni de cînd n-o mai văzuseni și vă închipuiți bucuria mea. Cu ea alături, viața mea era alta. Rose își pierdea autoritatea asupra mea și se odihnea, bucuroasă, de furiile ei. Am fost tentată de mai multe ori să mă plîng mamei, de îndată ce va veni, de persecuțiile pe care această fată mă făcea să le îndur ; dar cum, în sinceritatea inimii ei, Rose nu-și dădea seama de nedreptățile sale față de mine, cum în loc să se teamă de sosirea mamei, ea se bucura din tot sufletul s-o vadă pe „doamna Maurice", cum îi pregătea cu solicitudine camera, cum număra, împreună cu mine, zilele și orele, cum, în sfîrșit, o iubeam — i-am iertat totul și nu numai că n-am trădat secretul violențelor sale, dar am avut chiar curajul să le neg, atunci cînd mama avu o oarecare bănuială. Îmi amintesc că într-o zi aceste bănuieli se agravară, și că am avut un oarecare merit în a i le șterge.

Fratelui meu i s-a năzărit să facă clei ca să prindă păsările. Nu știu dacă a găsit rețeta asta în cartea *Marele sau micul Albert* sau în vechiul nostru manual plin de tot soiul de drăcovenii. Era vorba pur și simplu de a pisa vîsc de pe stejari. N-am reușit de loc să facem clei, ci doar să ne mînjim pe obraz, pe mîini și pe haine cu o pastă verde de o nuanță foarte suspectă. Mama lucra lîngă noi, în grădină, destul de distrată, după obiceiul ei, și negîndindu-se cîtuși de puțin să se ferească de împroșcăturile din ciubărul nostru. Deodată o văd pe Rose venind, în capătul alei și prima mea mișcare a fost să fug de ea.

— Ce are ? îi spuse mama, lui Hippolyte, ieşind din reveria sa şi privindu-mă cum alerg.

Fratele meu, căruia nu i-a plăcut niciodată să-şi facă duşmani, răspunse că habar n-avea ; mama însă era neîncrezătoare, mă chemă şi interpelînd-o pe Rose în prezenţa mea :

— Nu-i prima oară, spuse ea, cînd bag de seamă cît îi e de frică micuţei de tine. Cred c-o baţi.

— Dar, spuse roşcovana indignată să mă vadă atît de murdară şi de pătată, o vedeţi cum arată ! Cum să nu-ţi pierzi răbdarea cînd trebuie să-ţi petreci viaţa spălîndu-i şi cîrpindu-i rufele ?

— A, aşa ! spuse mama cu un ton brusc, îţi închipui poate că te-am ajutat să intri aici pentru a face altceva decît să-i speli şi să-i cîrpeşti ţoalele ? Sau poate ca să încasezi o rentă şi să-l citeşti pe Voltaire, ca domnişoara Julie ? Scoate-ţi asta din cap, spală, cîrpeşte, lasă-mi copilul să alerge, să se joace, să crească, aşa înţeleg să procedezi şi nu altfel.

De îndată ce mama rămase singură cu mine, mă înghesui cu întrebările :

— Te văd pălind şi tremurînd cînd se încruntă la tine, îmi spuse ea ; te dojeneşte deci zdravăn ?

— Da, răspunsei eu, mă mustră foarte tare.

— Dar sper, reluă mama, că n-a avut niciodată ghionionul să-ţi dea vreun bobîrnac, căci o voi alunga chiar în astă-seară.

Ideea de a o izgoni pe această biată fată care mă iubea atîta, în ciuda furiilor sale, mă făcu să ascund adînc, în inimă, mărturisirea pe care mă pregăteam s-o fac. Păstrai tăcere. Mama insistă. Văzui că trebuie să mint, să mint pentru prima oară în viaţa mea, şi s-o mint pe mama ! Inima porunci conştiinţei să tacă. Am minţit, şi mama totdeauna bănuitoare, atribuind discreţia mea numai fricii, îmi puse generozitatea la o grea încercare, făcîndu-mă să afirm

de multe ori că-i spusesem adevărul. N-am avut remuşcări, mărturisesc. Minciuna mea nu putea să-mi strice decît mie.

La sfîrşit, ea mă crezu. Rose n-a ştiut ce-am făcut pentru ea. Ţinută la respect de prezenţa mamei, ea se îmblînzi; dar pe urmă, cînd am rămas cu ea, mă făcu să plătesc scump prostia inimii mele. Am avut mîndria de a nu-i spune nimic şi, ca de obicei, am îndurat în tăcere opresiunea şi insultele.

Un spectacol impunător şi plin de emoţii veni să mă smulgă sentimentului propriei mele existenţe în timpul unei părţi din vara pe care mama o petrecu cu mine, în 1815. Acest spectacol îl constitui trecerea şi dizolvarea armatei Loirei.

Se ştie că, după ce s-a servit de Davout [1] pentru a înşela această nobilă armată, după ce i-a făgăduit amnistia completă, regele a publicat la 24 iulie o ordonanţă care traducea în faţa consiliului de război pe Ney [2], Labédoyère [3] şi alte nouăsprezece nume scumpe armatei şi Franţei. Alţi treizeci şi opt erau condamnaţi la surghiun. Prinţul d'Eckmühl [4] şi-a dat demisia din funcţia sa de generalisim al armatei Loirei nemaiputînd îndura. Restauraţia se pregăti

[1] *Louis Nicolas Davout, duce de Auerstadt* (1770—1823), mareşal al Franţei, unul dintre cei mai buni generali ai lui Napoleon.

[2] *Michel Ney, duce de Elchingen* (1769—1815), mareşal al Franţei; s-a acoperit de glorie în războaiele Revoluţiei şi ale imperiului; învinuit de trădare în dauna Restauraţiei, fiindcă în timpul celor „o sută de zile" se declarase net de partea lui Napoleon, a fost condamnat la moarte de Curtea pairilor şi împuşcat.

[3] *Charles Huchet Labédoyère* (1786—1815), a încercat, la Grenoble, să oprească reintoarcerea împăratului de pe insula Elba. A fost împuşcat.

[4] E vorba de *Davout* care fusese făcut de Napoleon, în 1809, duce de d'Eckmühl (localitate în Bavaria unde Napoleon îi învinsese în acel an pe austrieci).

să-l despăgubească pentru supunerea sa şi i-l dădu ca succesor pe Macdonald [1], care fu însărcinat să opereze, cu blîndeţe, dizolvarea armatei. El transferă cartierul general al armatei la Bourges. „Două ordine, din 1 şi 2 august, făcură cunoscute trupelor această dublă schimbare. Macdonald, în aceste două ordine nu pronunţă încă cuvîntul dizolvare. El se mărgini să anunţe că pentru a-i uşura pe locuitori de povara încartiruirilor, trebuia să reslire armata. Această măsură a fost începutul disoluţiei : au fost dislocate brigăzile şi diviziile ; regimentele aceluiaşi corp sau aceleiaşi arme se găsiră dispersate la mari distanţe unele de altele ; au fost împrăştiate pînă şi batalioanele sau escadroanele aceloraşi regimente. Legăturile odată rupte, a fost publicată (12 august) ordonanţa pentru reorganizarea armatei şi s-a procedat la dizolvare, dar pe detaşamente, pe regimente într-o manieră menită să divizeze reclamaţiile, să izoleze murmurele şi rezistenţele" (Achille de Vaulabelle — *Istoria celor două Restauraţii*).

Astfel am asistat la scene de amănunt care mă făcură, în sfîrşit, să pricep puţin cîte puţin ce se petrecea în Franţa. Pînă atunci mărturisesc că nu puteam cîtuşi de puţin să descîlcesc adevăratul sentiment naţional de spiritul de partid. Îmi era aproape frică de instinctele bonapartiste care se deşteptau în mine cînd auzeam blestemîndu-se, huiduindu-se, calomniindu-se şi înjosindu-se tot ceea ce văzusem respectat şi temut în ajun. Mama, la fel de copil ca şi mine, n-a mai aşteptat întoarcerea „bătrînelor contese" pentru a ironiza şi a detesta vechiul regim ; dar ea n-avea nici un fel de idei preconcepute şi nu ştia ce să-i răspundă bunicii cînd aceasta, învinuindu-i pe ambiţioşii şi pe cuceritorii „mari omorî

[1] *Alexandre Macdonald* (1765—1840), mareşal al Franţei, care a negociat cu aliaţii abdicarea lui Napoleon.

tori de oameni", îi spunea că o monarhie temperată prin instituţii liberale, un sistem durabil de pace, întoarcerea bunăstării, libertatea individuală, a industriei, a artelor şi a literelor, vor fi mai de folos Franţei decît domnia sabiei.

— N-am blestemat destul războiul, tu şi cu mine, pe vremea bietului nostru Maurice? îi spunea ea. Acum plătim toată gloria imperială. Dar să lăsăm să treacă această primă mînie a Europei împotriva noastră, şi vei vedea că vom intra într-o eră de calm şi de siguranţă plăcută sub aceşti Burboni pe care nu-i iubesc mai mult decît tine, dar care sînt zălogul unui viitor mai bun. Fără ei, naţiunea noastră era pierdută. Bonaparte a compromis-o serios voind s-o înalţe. Dacă nu s-ar fi format un partid regalist pentru a-i grăbi căderea, vezi ce-am fi devenit astăzi, după dezastrul armatelor noastre! Franţa ar fi fost dezmembrată, noi am fi ajuns prusieni, englezi sau germani!

Astfel judeca bunica neadmiţînd însă un lucru pe care îl cred totuşi indubitabil şi anume că dacă nu s-ar fi format un partid regalist care să-şi vîndă şi să-şi trădeze ţara, nici universul întreg, reunit împotriva noastră, n-ar fi putut să învingă armata franceză. Mama, care recunoştea bucuroasă superioritatea bunicii, se lăsa convinsă cu toată blîndeţea şi eu, prin urmare, odată cu ea. Eram deci deziluzionată de imperiu şi resemnată să accept restauraţia cînd, pe un soare arzător de vară, văzurăm strălucind pe toate versantele Văii Negre, glorioasele armate de la Waterloo. Primul care veni să ocupe satele noastre fu un regiment de lăncieri decimat de acel mare dezastru. Generalul Colbert îşi stabili cartierul general la Nohant. Generalul Subervic ocupă castelul d'Ars situat la o jumătate de leghe. Zilnic, aceşti generali, aghiotanţi şi o duzină de ofiţeri principali

cinau sau dejunau la noi. Generalul Subervic era atunci un băiat frumos, foarte galant, eram puţin cam prea familiarizată cu el, şi mă trăsese de ureche un pic cam tare jucîndu-se cu mine. M-am răzbunat într-o zi pe el, printr-o poznă de a cărei însemnătate nu mi-am dat cîtuşi de puţin seama. Am decupat o frumoasă cocardă din hîrtie albă şi i-am prins-o cu un ac de cocarda tricoloră de la pălărie fără ca el să bage de seamă. Toată armata purta încă culorile imperiului, şi ordinul de a le face să dispară a sosit abia peste cîteva zile. S-a dus deci la La Châtre cu această cocardă şi s-a mirat să vadă privirile ofiţerilor şi ale soldaţilor care-l întîlneau fixîndu-se, cu stupoare, asupra lui. În sfîrşit nu ştiu care ofiţer i-a cerut explicaţii asupra acestei cocarde albe, despre care el nu ştia nimic, nu pricepea nimic şi, scoţîndu-şi pălăria şi aruncînd cocarda albă la naiba, mă dădu şi pe mine la toţi dracii.

L-am mai revăzut pe acest bun general Subervic abia în 1848, la primărie, la cîteva zile după revoluţie, cînd tocmai acceptase să fie ministru de război. N-a uitat nici una din împrejurările trecerii sale prin Nohant în 1815 şi mi-a reproşat cocarda mea albă, după cum şi eu i-am reproşat că mă trăsese de urechi.

Cîteva zile mai tîrziu, în 1815, nu i-aş mai fi făcut, cu siguranţă, această glumă proastă, căci scurta mea încercare de a simpatiza cu regalitatea a fost îndepărtată din inima mea şi iată cu ce prilej.

Vedeai de la prima vorbă a bunicii, din aerul său măreţ şi din costumul său învechit, că ea aparţinea partidului regalist. Presupuneai chiar mai mult ataşament faţă de acel partid decît exista în realitate în mintea ei. Dar era fiica mareşalului de Saxa, avusese un fiu brav în armată, era plină de gingăşii de gazdă şi de delicate atenţii faţă de aceşti „briganzi ai Loirei" în care nu vedea altceva decît nişte oameni

viteji și generoși, frații de arme ai fiului ei (cîte unii chiar îl cunoscuseră și cred că printre ei se număra și generalul Colbert; în plus, bunica inspira respect, un respect tandru, față de oricine avea sentimente bune în suflet. Acești ofițeri pe care ea îi primea atît de bine se abțineau deci să rostească în fața ei un singur cuvînt care i-ar fi putut răni părerile pe care se presupunea că le avea; după cum și ea, în ce o privea, se abținea să pronunțe vreo vorbă, să amintească vreun fapt care le-ar fi putut spori nenorocirea lor demnă de respect. Iată de ce i-am văzut pe acei ofițeri timp de mai multe zile fără ca vreo nouă emoție să-mi schimbe dispoziția spiritului, dar, într-o zi, pe cînd ne aflam, prin excepție, într-un cerc restrîns la masă, Deschartres, care nu știa să-și țină limba, îl atîță un pic pe generalul Colbert. Alphonse Colbert, descendent al marelui Colbert, era un om de vreo patruzeci de ani, puțin corpolent și sanguin. Avea maniere excelente, talente plăcute: cînta romanțe cîmpenești și se acompania la pian; era plin de mici atenții față de bunica pe care o găsea încîntătoare, dar mama spunea, în șoaptă, că, pentru un militar îl găsea prea siropos.

N-aș ști să spun dacă ordinul de dislocare a armatei sosise chiar în aceeași zi la Bourges. Că aceasta o fi fost pricina, ori poate stîngacele reflecții ale lui Deschartres, fapt e că generalul se însufleți. Ochii săi rotunzi și negri începură să arunce flăcări, obrajii i se colorară, indignarea și durerea, prea multă vreme reținute, izbucniră, și el vorbi cu o energie cîtuși de puțin simulată:

— Nu! N-am fost înfrînți, strigă el, am fost trădați și mai sîntem încă. Dacă n-am fi trădați, dacă am mai putea să contăm pe toți ofițerii noștri, vă asigur că bravii noștri soldați i-ar mai face încă

pe acești domni prusieni să vadă că Franța nu-i o pradă pe care ei ar putea-o devora nepedepsiți.

Vorbi cu patimă despre onoarea franceză, despre rușinea de a suporta un rege impus de străini și zugrăvi această rușine cu atîta suflet, încît îl simți și pe al meu înflăcărîndu-se, ca în ziua în care auzisem, în 1814, un copil de treisprezece ori paisprezece ani cerînd o sabie mare pentru a-și apăra patria.

Bunica, văzînd că generalul se însufleţea din ce în ce mai mult, vru să-l liniștească și-i spuse că soldatul francez era epuizat, că poporul nu mai voia decît odihnă.

— Poporul ! strigă el. Oh ! Nu-l cunoașteți ! Poporul ! Dorința sa, adevăratul său gînd nu sînt dezvăluite în castelele dumneavoastră. El e prudent în fața acelor bătrîni stăpîni care se reîntorc și în care n-are încredere ; dar noi, soldații, noi îi cunoaștem simpatiile, regretele și, vedeți dumneavoastră, să nu credeți că partida e cu totul cîștigată ! Vor să ne dizolvăm pentru că sîntem ultima nădejde a patriei ; dar nu ține decît de noi să respingem acest ordin ca pe un act de trădare și ca pe o ocară. Desigur, ținutul ăsta e excelent pentru un război de partizani și nu știu de ce n-am organiza aici nucleul unei Vendée patriotice[1] ! Ah ! poporul ! ah ! țăranii ! spuse el sculîndu-se și apucînd cuțitul de pe masă, o să-i vedeți alăturîndu-ni-se nouă. O să-i vedeți cum vor veni cu secerile și cu furcile lor, cu vechile lor puști ruginite ! Se poate rezista șase luni pe drumurile voastre cu gropi și în dosul tufișurilor voastre înalte.

[1] *Răscoala din Vendée* a avut loc în 1793 cuprinzînd țăranii din Bretania, Poitou și Anjou ; a fost pricinuită de Constituția civilă a clerului ; după cîteva succese la Fontenoy, Saumur și Cholet, răsculații fură împinși pe malul stîng al Loirei (1793). Așazisele „coloane infernale", arzînd totul în cale, au slăbit considerabil răscoala. În 1795 generalul Hoche, acordînd libertate cultului, a reușit să-i pacifice, într-o oarecare măsură, pe răsculați.

În acest timp Franța se va ridica de pretutindeni ; și, de altfel, dacă sîntem părăsiți, mai bine să murim cu glorie apărîndu-ne, decît să ne plecăm grumazul în fața dușmanilor. Acei cărora nu le-ar trebui decît un cuvînt pentru a înălța drapelul națiunii sînt încă destul de numeroși și poate că mie îmi revine sarcina să dau exemplul !

Deschartres nu mai spunea nimic. Bunica îl apucă pe general de braț, îi luă cuțitul din mînă și îl sili să se reașeze, într-un fel atît de tandru și de matern, încît acesta fu emoționat. Luă mîinile bătrînei doamne, le acoperi de sărutări și, cerîndu-i iertare că a speriat-o, durerea învinse în el mînia și izbucni în lacrimi, primele poate care-i ușurară inima rănită după Waterloo.

Plînserăm cu toții, afară de Deschartres, care însă nu mai insistă să aibă el dreptate și căruia un anumit respect în fața nenorocirii îi închise, în sfîrșit, gura. Bunica îl duse pe general în salon.

— Dragul meu general, în numele cerului, spuse ea, ușurați-vă, plîngeți, dar nu spuneți niciodată în fața nimănui lucruri ca acelea care v-au scăpat adineauri. Sînt sigură, atît cît poți fi, de familia, de oaspeții, de servitorii mei ; dar, vedeți, în vremurile de acum, cînd o parte din camarazii dumneavoastră sînt siliți să fugă ca să scape poate de condamnarea la moarte, vă puneți în pericol capul dacă vă lăsați astfel pradă disperării.

— Îmi recomandați prudența, scumpă doamnă, spuse el, dar nu prudență, ci cutezanță ar trebui să-mi recomandați. Credeți, deci, că nu vorbesc serios și că vreau să accept dizolvarea rușinoasă a armatei pe care ne-o impune dușmanul. Faptul la care sîntem împinși e un al doilea Waterloo, minus onoarea. Puțină îndrăzneală ne-ar salva !

— Războiul civil ! strigă bunica. Vreți să reaprindeți războiul civil în Franța ! Dumneavoastră, idolatrii aceluiași Napoleon care, cel puțin, n-a voit să pună această pată pe numele său și care și-a sacrificat orgoliul în fața grozăviei unei asemenea ieșiri din încurcătură ! Aflați că nu l-am iubit niciodată, dar că totuși l-am admirat o singură zi din viața mea. A fost ziua în care a preferat să abdice decît să-i împingă pe francezi să se bată între ei. El însuși ar renega astăzi tentativa dumneavoastră. Fiți deci fidel amintirii sale urmîndu-i exemplul nobil pe care vi l-a dat.

Fie că aceste rațiuni făcură impresie asupra spiritului generalului, fie că propriile sale gînduri fuseseră identice, în fond, cu cele ale bunicii, el se liniști și, mai tîrziu, și-a reluat slujba sub Burboni. Dar pentru toți cei pe care loialitatea și durerea i-a însoțit, așa cum l-au însoțit pe el îndărătul Loirei, nu era nimic mai îndreptățit decît să-și urmeze cariera militară și ar fi putut s-o facă fără să se umilească sub un alt regim.

S-a văzut în ceea ce am citat din istoria domnului de Vaulabelle că ordinul de lăsare la vatră a fost deghizat sub diverse ordonanțe de dislocare parțială. Într-o seară, mica piață din Nohant și drumurile care duceau către ea se umplură de o mulțime compactă de călăreți, încă superbi, ca ținută, veniți să primească ordinele generalului Colbert. A fost o treabă de o clipă. Muți și sobri, se împărțiră și se depărtară în direcții diferite.

Generalul și statul său major părură resemnați. Ideea unei Vendée patriotice poate că nu încolțise numai în capul domnului Colbert. Ea străbătuse rîndurile fremătătoare ale armatei Loirei, dar acum se știe că a fost o intrigă a partidului orleanist în care ei avură dreptate să nu se încreadă.

Într-o dimineaţă, în timp ce luam masa împreună cu mai mulţi ofiţeri de lăncieri, se vorbi despre colonelul regimentului, căzut pe cîmpul de bătălie de la Waterloo.

— Bravul colonel Sourd ! se spunea. Ce pierdere pentru prietenii săi şi ce durere pentru toţi oamenii pe care-i comanda ! Era un erou în război şi un om minunat în intimitate.

— Şi nu ştiţi ce s-a întîmplat cu el ? spuse bunica.

— Era ciuruit de răni şi avea un braţ rupt de o ghiulea, răspunse generalul. A fost dus la ambulanţă, a supravieţuit după eveniment, nădăjduiau să-l scape; dar nu mai avem de multă vreme ştiri de la el şi totul ne îndreptăţeşte să credem că nu mai trăieşte. Comanda regimentului a luat-o un altul. Sărmane colonel Sourd ! Te voi regreta toată viaţa !

Cum rosti aceste cuvinte, se deschise uşa. Un ofiţer mutilat, cu o mînecă goală şi prinsă la butonieră, cu chipul acoperit de benzi late de tafta englezească ce-i ascundeau cicatricile îngrozitoare, se ivi şi se năpusti spre camarazii săi. Toţi se ridicară, un strigăt ţîşni din toate piepturile ; se precipitară spre el, îl îmbrăţişară, îl înghesuiră, îl interogară, plînseră, şi colonelul Sourd isprăvi laolaltă cu noi acest dejun care începuse prin elogiul său funebru.

Locotenent-colonelul Péroussac, care comandase regimentul în lipsa lui, a fost fericit să-i redea autoritatea, şi Sourd voi să fie scos din serviciu în fruntea regimentului său care-l revăzu cu o bucurie imposibil de descris.

Datorez aici o amintire domnule Pétiet, aghiotant al generalului Colbert, care a fost, în ce mă priveşte, de o bunătate într-adevăr paternă, totdeauna gata să se joace cu mine ca un minunat copil, care, de fapt, mai era încă, în ciuda gradului său şi a anilor de serviciu care începeau să se adune.

N-avea totuşi decît treizeci de ani, dar fusese paj al împăratului şi intrase în armată foarte de timpuriu. Îşi păstrase veselia şi zburdălnicia unui paj: fratele meu şi cu mine îl adoram şi nu-l lăsam o clipă în pace. Acum e general [1].

După cincisprezece zile generalul Colbert, domnul Pétiet, generalul Subervic şi alţi ofiţeri ai corpurilor pe care le comandau se duseră în altă parte, la Saint-Amand, dacă nu mă înşel. Bunica îl iubea atîta pe generalul Colbert, încît la plecarea lui plînse. Fusese minunat, într-adevăr, printre noi, iar numeroşii ofiţeri superiori pe care i-am avut succesiv, ca oaspeţi, o parte a verii, ne-au lăsat la toţi regrete. Pe măsură însă ce se opera scoaterea din serviciu, erau mai puţin interesaţi, mai ales în ceea ce-i privea pe ofiţerii care începeau să se resemneze şi să se ocupe mai mult de viitor decît de trecut. Mulţi chiar se alăturară Restauraţiei şi aveau noi numiri în buzunar. Bunica vedea cu plăcere acest lucru şi-l sărbătorea. Dar acest regalism de dată recentă îi făcea încă silă mamei şi, deci, şi mie, căci îmi căutam impresia în ochii ei şi părerea pe buzele sale.

Mulţi din ei îi făcură mamei curte, căci era încă fermecătoare şi cred c-ar fi putut foarte uşor să se remărite onorabil în acea epocă; dar nici n-a vrut să audă vorbindu-se despre asta şi, deşi a fost înconjurată de omagii, niciodată n-am văzut mai puţină cochetărie şi mai multă rezervă în ce-o privea, ca atunci.

---

[1] Baronul Pétiet m-a rugat să rectific greşelile de memorie care se referă la el. L-am confundat cu fratele său, generalul, astăzi deputat al Corpului legislativ. Cel care era aghiotant şi frate vitreg al generalului Colbert, în 1815, n-avea atunci decît 21 de ani; fusese primul paj al împăratului, făcuse războiul şi avea şase răni. A părăsit serviciul în 1830 *(n.a., din 1855)*.

Această continuă trecere a unei armate încă superbe, prin Valea noastră Neagră, era o priveliște măreață. Vremea a fost mereu senină și caldă. Toate drumurile erau pline de acele nobile falange care defilau în perfectă ordine și într-o liniște solemnă. Era pentru ultima oară cînd mai aveam să văd acele uniforme atît de frumoase, atît de bine purtate, „învechite de victorie", cum s-a spus, pe drept, mai apoi, acele frumoase chipuri bronzate, acei soldați mîndri, atît de teribili în lupte, atît de blînzi, de umani, de disciplinați în timp de pace. N-a existat nici un singur act de furtișag sau de brutalitate care să le fi fost reproșat. N-am văzut niciodată printre ei vreun om beat, deși la noi vinul este ieftin și țăranul îl împarte cu dărnicie soldatului. Puteam să ne plimbăm la orice oră pe drumuri, mama și cu mine, ca în vremuri obișnuite, fără teama celei mai mici insulte. Niciodată n-am văzut nenorocirea, proscripțiunea și calomnia îndurate cu atîta răbdare și demnitate, ceea ce n-a împiedicat totuși să fie numiți „briganzii Loirei".

Numai Deschartres striga sus și tare că îi fusese răpăciț un volum din *O mie și una de nopți*, și că îi dispăruseră patru piersici frumoase de pe spalierul unde le privea cum se coc, fapt de care, desigur, numai Hippolyte era vinovat. Dar asta n-avea importanță. Deschartres îi acuza pe briganzi și nu se potoli decît atunci cînd bunica îi spuse cu un aer serios:

— Ei bine, Deschartres, cînd vei scrie istoria acestor vremuri, să nu uiți un fapt atît de grav. Să spui: „O armată întreagă străbătea Nohantul și ea aduse pustiirea și devastarea pe spalier unde se coceau, înainte de această teribilă epocă, patru piersici".

Văzurăm trecînd regimente din toate armele, vînători, carabinieri, dragoni, cuirasieri, artilerie și acei strălucitori mameluci cu frumoșii lor cai și costumele

lor de teatru, pe care-i văzusem la Madrid. Trecu de asemenea regimentul tatii, și ofițerii, dintre care mulți îl cunoscuseră, intrară în curte și cerură să le salute pe bunica și pe mama. Ele îi primiră plîngînd, gata să leșine. Un ofițer al cărui nume l-am uitat, strigă văzîndu-mă :

— Ah ! Iat-o pe fiică-sa. Nu te poți înșela în fața unei astfel de asemănări.

Mă luă în brațe și mă îmbrățișă spunînd :

— Te-am văzut, mică, în Spania. Tatăl dumitale era un militar brav și bun ca un înger.

Mai tîrziu, la Paris, avînd mai bine de douăzeci de ani, am fost oprită, pe bulevard, de un ofițer din cei cu o jumătate de soldă, care m-a întrebat dacă nu eram fata „bietului Dupin", și, într-un restaurant, alți ofițeri, care mîncau la o altă masă, au venit să le pună aceeași întrebare persoanelor care se aflau cu mine. Erau brave rămășițe ale frumoasei noastre armate, dar am o memorie atît de puțin sigură a numelor, încît mă tem să nu mă înșel, citîndu-le. În toate aceste întîlniri, am auzit totdeauna aducîndu-i-se tatii cele mai vii și mai iubitoare elogii.

Am spus că fratele meu era un mare observator și un critic judicios pentru vîrsta sa. Îmi împărtășea observațiile, și băgam de seamă, în adevăr, că reconcilierile noii puteri cu armata se operau totdeauna începînd cu gradele cele mai înalte. Astfel, spre sfîrșitul trecerii trupelor, ofițerii superiori expuneau cu satisfacție stindardele cu flori de crin, brodate, se spune, de ducesa d'Angoulême și pe care ea le trimisese acestora în semn de bunăvoință. Ofițerii de grade mai mici erau nedecișI și stăteau în rezervă. Subofițerii și soldații erau toți pe față și cu tot curajul „bonapartiști", cum se spunea pe atunci, iar cînd veni ordinul definitiv să se schimbe drapelul și cocarda, am văzut arzîndu-se stemele cu vulturi

a căror cenușă a fost literalmente scăldată în lacrimi. Cîte unii scuipau pe cocarda „fără pată" înainte de a și-o pune la chipiu. Ofițerii care aderaseră la restaurație erau grăbiți să se despartă de acei soldați credincioși și să-și ocupe locul în armata reorganizată pe baze noi și cu un alt personal. Socot că au fost mult înșelați în nădejdile lor și că frumoasele făgăduieli cu ajutorul cărora s-a operat, fără zgomot, dizolvarea trupelor, n-au dus mai tîrziu, decît la o mică jumătate de soldă.

Cînd ultimele uniforme dispărură în praful drumurilor noastre, simțirăm cu toții o mare tristețe și o mare oboseală ; tot văzîndu-i mergînd, ni s-a părut că mersesem noi înșine. Asistasem la cortegiul gloriei, la funeraliile noastre naționale. Bunica a avut emoții dureroase și profunde, amintiri redeșteptate, mama văzîndu-i pe toți acești ofițeri tineri și strălucitori, a simțit mai mult ca niciodată că nu va mai iubi și că viața sa, încă tînără, se va stinge în singurătate și regrete. Deschartres era năucit de sutele de cazări și de discuții. Toți servitorii noștri erau istoviți de servitul, noapte și zi, a patruzeci de persoane și de cai timp de două luni. Slabele finanțe ale bunicii și pivnița sa se resimțiră, dar îi plăcea să facă, cu măreție, onorurile casei, și și-a mîncat venitul pe un an fără să se plîngă.

Alergînd cu soldații, pe fratele meu l-a cuprins dorința de a fi militar și n-a mai fost chip să-i vorbești cîtuși de puțin despre studii. Cît despre mine, care am fost, ca și el, într-o recreație forțată în toată această perioadă, mă simțeam copleșită și zdrobită de inactivitatea mea, căci, din fragedă vîrstă, a nu face nimic, a fost pentru mine cea mai cumplită oboseală.

Mi-a fost totuși destul de greu să mă apuc de treabă. Creierul este un instrument care ruginește și are

nevoie de un exercițiu moderat, dar susținut. Politica îmi făcea greață. Nohantul nu mai era așa de liniștit și de intim ca în trecut. Autoritățile orașului vecin fuseseră înlocuite în mare parte cu regaliști înfocați care veneau să-i facă vizite oficiale bunicii, și atunci nu se vorbea decît de tron și de altar, de noi tentative ale partidului iacobinilor și de noi represiuni paterne ale acelui guvern „bun" care-i trimitea la eșafod pe Ney, Labédoyère și pe alți „scelerați". Se făcea exces de zel în fața bunicii pentru că o credeau avînd legături serioase și influență în lume. Fapt este că nu era și nici nu se străduia să pară astfel. Își petrecuse a doua jumătate a vieții într-un soi de retragere care nu i-a dat decît puține ocazii să fie utilă și nu era încîntată de „vechiul regim", atît cît își închipuiau.

În ce mă privește, nu mai eram ispitită să mă las influențată de regalitate. Mi-era rușine să se creadă că-i sînt devotată din solidaritate cu familia mea. O găseam pe mama prea indiferentă la toate astea și tunam și fulgeram în colțul meu, cu Hippolyte, împotriva acelui rege-*cotillon* de care soldații ne învățaseră să ne batem joc și să rîdem de el pe ascuns. Dar trebuia să avem mare grijă să nu ne dăm de gol, căci Deschartres nu era deloc iertător la acest capitol, și domnișoara Julie n-avea obiceiul să păstreze pentru ea ceea ce auzea.

Vărul meu René de Villeneuve, veni, în toamnă, să ne vadă. Era foarte amabil, vesel, știind să-și ocupe în mod plăcut trîndăveala de la țară, și deloc regalist, deși a știut să salveze aparențele. Bunica îi vorbi de viitorul fratelui meu, care mergea pe șaisprezece ani și care nu-și mai încăpea în piele, atît de mult dorea să-l părăsească pe Deschartres și să-și înceapă viața, neinteresîndu-l deloc cu ce anume începea. Învățase matematicile cu scopul

de a intra la marină; dar domnul de Villeneuve, care tocmai își măritase fata cu contele de la Roche-Aymon și care vedea în această nouă alianță multe uși deschise pentru o anumită influență, o sfătui pe bunica să-l determine să intre într-un regiment de cavalerie unde spera să-i asigure protecții și avansare. Făgădui să se ocupe în curînd de asta, și fratele meu tresăltă de bucurie la gîndul că va avea un cal și cizme în toate zilele vieții sale.

După domnul de Villeneuve, o văzurăm sosind pe doamna de Marlière care devenise dintr-o dată evlavioasă și care duminica se ducea la slujbă și la vecernie. Acest lucru mă mira grozav. Pe urmă veni buna doamnă de Pardaillan, și apoi toată această lume plecă, plecă și mama la rîndul ei. La cîtva timp după asta, Hippolyte își făcu bagajele și se duse să-și întîlnească regimentul de husari la Saint-Omer, așa că la începutul anului 1816 mă aflam absolut singură la Nohant, cu bunica, Deschartres, Julie și Rose.

Atunci se scurseră pentru mine doi ani, cei mai lungi, cei mai visători, cei mai melancolici ani pe care i-am avut vreodată în viață.

CUPRINS

Cuvînt înainte V
Tabel cronologic XVII
Notă asupra ediției XXIX

PARTEA ÎNTÎIA

Istoria unei familii de la Fontenoy la Marengo

I. Pentru ce această carte? — E o datorie să-i faci pe ceilalți să profite de propria ta experiență. — *Scrisorile unui călător.* — *Confesiunile* lui Jean-Jacques Rousseau. — Numele și vîrsta mea. — Reproșuri biografilor mei. — Antoine Delaborde, meșter păsărar. — Afinități misterioase. — Elogiul păsărilor. 3

II. Frederic-August. — Aurore de Koenigsmark. — Maurice de Saxa. — Contele de Horn. — Domnișoarele de Verrières și spiritele alese ale secolului al XVIII-lea. — Domnul Dupin de Francueil. — Doamna Dupin de Chenonceaux. — Abatele de Saint-Pierre. 12

III. O anecdotă despre J.-J. Rousseau. — Maurice Dupin, tatăl meu. — Deschartres, preceptorul meu.

— Capul abatelui. — Liberalismul dinaintea revoluției. — Vizita la domiciliu. — Încarcerare. — Devotamentul lui Deschartres și al tatii. — Nérina . 38

IV. Sophie-Victoire Antoinette Delaborde. — Mama Cloquart și fiicele sale la primărie. — Mînăstirea de maici engleze. — Despre adolescență. . . . 61

PARTEA A DOUA

Primii mei ani

1800—1810

I. Primele amintiri. — Primele rugăciuni. — Oul de argint al copiilor. — Moș Crăciun. — Sistemul lui Jean-Jacques Rousseau. — Pădurea de dafini. — Polichinelle și felinarul. — Romanele între patru scaune. — Jocuri militare. — Chaillot. — Clotilde. — Împăratul. — Fluturii și fumigeii. — Regele Romei. — Flageolerul. 73

II. Casa părinților mei. — Prietenul meu Pierret. — Plecarea spre Spania. — Păpușile. — Munții Asturici. — Rochița-rîndunicii. — Porumbeii. — Cotofana vorbitoare 97

III. Regina Etruriei. — Madrid. — Palatul Godoy. — Iepurele alb. — Jucăriile infanților. — Prințul Fanfarinet. — Trec drept aghiotantul lui Murat. — Boala acestuia. — Puiul de căprioară. — Weber. — Prima singurătate. — Mamelucii. — Orbluțele. — Ecoul. — Nașterea fratelui meu. — Se observă că e orb. — Părăsim Madridul. 110

IV. Ultima scrisoare a tatii. — Amintirile unui bombardament și ale unui cîmp de luptă. — Mizerie și boală. — Supă din lumînări. — Îmbarcare și naufragiu. — Leopardo. — Sosirea la Nohant. — Bu-

nica. — Hippolyte. — Deschartres. — Moartea fratelui meu. — Bătrînul păr. — Moartea tatălui meu. — Stafia. — Ursule. — O afacere de onoare. — Prima noţiune despre bogăţie şi sărăcie. — Portretul mamei. 126

V. Doamna de Genlis — *Battuecaşii* — Regii şi reginele din poveştile cu zîne. — Paravanul verde. — Grota şi cascada. — Vechiul castel. — Prima despărţire de mama. — Catherine. — Frica pe care mi-o pricinuiau vîrsta şi aerul impozant al bunicii. . . 167

PARTEA A TREIA

De la copilărie la tinereţe

1810—1819

I. Călătoria la Paris. — Marea berlină. — La Sologne. — Pădurea din Orléans şi spînzuraţii. — Apartamentul bunicii mele din Paris. — Plimbările cu mama. — Pieptănătura chinezească. — Sora mea. — Prima durere cumplită. — Păpuşa neagră. — Boală şi vedenie în delir. 187

II. Rose şi Julie. — Diplomaţia maternă a bunicii. — Regăsesc acel „acasă la noi". — Interiorul fratelui bunicii. — „A vedea înseamnă a avea". — Mesele fine ale fratelui bunicii mele ; tabacherile sale. — Doamna de la Marlière. — Doamna de Pardaillan. — Doamna de Béranger şi peruca sa. — Doamna de Ferrières şi braţele ei frumoase. — Doamna de Malatesta şi cîinele ei. — Preoţii. — Primele simptome ale unei înclinări către observaţie. — Cele cinci generaţii din strada Grammont. — Balul copiilor. — Falsa graţie. — Nobilii literaţi ai zilelor noastre. 201

III. Ideea unei legi morale care să reglementeze afecţiunile. — Întoarcerea la Nohant. — La Brande. —

Bivuac într-o caleașcă. — Casa de refugiu. — Anii de fericire. — Apogeul puterii imperiale. — Începuturile trădării. — Vorbele și calomniile saloanelor. — Prima împărtășanie a fratelui meu. — Bătrînul nostru preot; guvernanta, predicile sale. — Hoțul lui; iapa; moartea preotului. . . . . .

IV. Tirania și slăbiciunea lui Descharrires. — Menuetul lui Fischer. — Primele iubiri ale fratelui meu. — Pauline. — Domnul Gogault și domnul Lubin. — Valente de plăcere. — Mareșalul Maison. — Apartamentul din strada Thiroux. — Mare tristețe la vîrsta de șapte ani, la gîndul măritișului. — Plecarea armatei în campania din Rusia. — Nohant. — Ursule și surorile ei. — Efectul jocului asupra mea. — Vechii mei prieteni. . . . . .

V. Armata împăratului pierdută timp de cincisprezece zile. — Un cuvînt al împăratului despre tata. — Prizonierii germani. — Tirolezii. — Despărțire de Ursule. — Tunirea. — Marele pat galben. — Mormîntul tatei. — Cuvintele drăguțe ale domnului de Talleyrand. — Politica bătrînelor contese. — Un copil patriot. — Altă viziune. — Doamna de Béranger și mama. — Soldații înfometați din Sologne. — Hangiul iacobin. — Boala bunicii. — Doamna de Béranger ne devastează grădina. — Corsetul. — Lorette de Béranger. — Intrarea aliaților în Paris. — Părerile bunicii despre Burboni. — Ghiuleaua de tun. — Doamnele frumoase și cazacii. . . .

VI. Raporturile mele cu fratele meu. — Asemănările și incompatibilitățile caracterelor noastre. — Violențele dădacei mele. — Tendințele morale pe care le-a dezvoltat în mine această tiranie. — Bunica devine regalistă, fără să fie. — Portretul împăratului Alexandru. — Reîntoarcerea din insula Elba. — Mama revine la Nohant. — O iert pe dădacă. — Trecerea

armatei zise „a Loirei“. — Cocarda generalului Subervic. — Generalul Colbert. — Cum Nohantul a fost pe punctul de a deveni lăcaşul şi teatrul unei Vendée patriotice. — Dizolvarea armatei. — Colonelul Sourd. — „Briganzii Loirei“. — Piersicile lui Deschartres. — Regimentul tatei. — Vizita vărului nostru. — Evlavia doamnei de la Marlière. — Plecarea mamei. — Plecarea fratelui meu. — Singurătate. 298